

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Öteki Tarih

Erdoğan Aydın

7.
KISIM

Erdoğan Aydın'ın yayımlanmış eserleri:

1992 “Turan Dursun Araştırma ve İnceleme Ödülü”nü alan “İslamiyet Gerçeği” adlı ilk kapsamlı çalışması; “Kur’an ve Din”, “İslamiyet ve Bilim”, “İslamiyet’te Ahlak ve Kadın”, “İslamiyet’in Ekonomi Politikası” adlarıyla 4 cilt olarak yayımlandı.

Bu kitabı, 1994 yılında, “Nasıl Müslüman Olduk?” (31. Baskı) adlı popüler araştırması izledi.

1997 yılında İstanbul’un fethini incelediği; “Fatih ve Fetih / Mitler ve Gerçekler” (11. Baskı) adlı çalışması yayımlandı.

Bunu 1999 yılında; “Osmanlı Gerçeği / ‘Nizam-ı Âlem’in Gayrı Resmi Tarihi” (14. Baskı) adlı Osmanlı İmparatorluğu’nu çözümleyen araştırması takip etti.

Son olarak 2012’de, Osmanlı’nın I. Dünya Savaşı’na katılım sürecinde İttihat ve Terakki iktidarını, onun Turancılığı ve Alman işbirlikçiliğini incelediği; “Osmanlı’nın Son Savaşı / Turan Hayalinden Sevr’e” (5. Baskı) adlı çalışması yayımlandı.

Bunların yanı sıra yazarın, sempozyum tebliğleri ve yayımlanmış yazılarından derlenmiş şu 5 kitabı daha bulunmaktadır;

“Milliyetçilik, Türkiye’nin Çıkmazı” (2002, 5. Baskı)

“İslamcılık ve Din Politikaları” (2002, 4. Baskı)

“Demokrasinin Dayanılmaz Ağırılığı” (2005, 4. Baskı)

“Kimlik Mücadelesinde Alevilik” (2005, 6. Baskı)

“Öteki Tarih” (2007, 7. Baskı)

Öteki Tarih

Erdoğan Aydın

LİTERATÜR YAYINLARI: 667

Erdoğan Aydın Kitaplığı: 02

ÖTEKİ TARİH

Erdoğan Aydın

Birinci Basım, 2007

Literatür Yayınları'ndan Birinci Basım (5. Basım), Nisan 2013

Literatür Yayınları'ndan İkinci Basım (6. Basım), Aralık 2014

Literatür Yayınları'ndan Üçüncü Basım (7. Basım), Nisan 2016

Baskı ve Cilt:

Ceylan Matbaa

Maltepe Mah. Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi No: 83/317-318-319

Zeytinburnu-İstanbul

Sertifika No: 23352

Tel: (0212) 613 10 79

ISBN: 978-975-04-0629-4

© Copyright 2013, Literatür: Yayıncılık

Bu kitabın yayın hakları Literatür: Yayıncılık, Dağıtım,

Pazarlama San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.

Kitabın tamamı veya bir bölümü hiçbir biçimde çoğaltılamaz,
fotokopi çekilemez, dağıtılamaz, yeniden elde edilmek üzere saklanamaz.

Sertifika No: 10843

LİTERATÜR®

Yayıncılık, Dağıtım, Pazarlama Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

İstiklal Caddesi, Emgen Han. No: 47 Kat: 4

Beyoğlu 34433 İstanbul

T 0(212) 292 4120

F 0(212) 245 5987

E literatur@literatur.com.tr

www.literatur.com.tr

İçindekiler

Önsöz

vii

Birinci Bölüm:

SAADET KURGUSU VE GERÇEKLER

İslami Devletleşmenin İlk Dönemi	3
Müslümanların Halife Osman'a Başkaldırısı	15
İslam Öncülerinin Sınıfsal Ayrışması ve İç Savaşı	27
Çağları Aşan Matem: Kerbela	33
Hilâfet Kâbe'yi Yıkarak Kurumlaşıyor	40

İkinci Bölüm:

KİMLİK VE MİRAS

İlk Osmanlıların İnancı Neydi, Niye Değişti?	49
Türkmen Karşısı Osmanlı Kimliği	54
Cumhuriyet'in Osmanlı'ya Bakışı Nasıldı, Niye Değişti?	64
Sivas Katliamının Tarihsel Arka Planı	71
Türkülerin Gücü ve Pir Sultan Abdal	76
Sorun Çözme Tarzı Olarak Kuyucu Murat	86
Tarihçi Olmanın Sorumluluğu, Halaçoğlu ve Avşarlar	94

Üçüncü Bölüm:

İMPARATORLUK VE GERİLEME

Fatih'in Çokkimlikli İstanbul'u	117
İstanbul'un Fethi Yeniçağ'ı mı Başlattı?	124
Fetih Sonrası Yeni Osmanlı Düzeni	131
Osmanlı Niye Geri Kaldı?	138

Dördüncü Bölüm:
MİRAS VE HESAPLAŞMA

Osmanlıcılık Türkiye'nin Ayağına Dolanıyor	165
Araplarla Ortak Tarihimizden Barış Çıkarmak	175
Ermeni Sorununda Tarihi Özgürleştirmek	186
Güvercin Tedirginliği	193
Savaşa ve Tarihe Halkın Belleği ile Bakmak	201
Sosyal İsyancılık Olarak Zeybeklik	215
Cumhuriyet'in Sovyet Devrimi'ne Vefa Borcu	222

Beşinci Bölüm:
KUTSALLAR VE HAKLARIMIZ

Papa Benedik, İsa'ya Yakışmıyor	237
Kutsal Savaş, Özür ve Kahramanlık	249
Kudüs ve Selahattin	256
Haçlı Seferleri, Gerçek Nedenleri ve Sonuçları	264
“Kutsal” Metinlerden “Kutsal” Katliamlara: Siyonizm	283
Tarihin Aynasında Hak İhlalleri	298
Emeğin Bayramı ve Demokrasi	303
1 Mayıs Soruşturması Nasıl Yapılmalı?	310
Tarih Penceresinden Seçim ve Demokrasi	313
Tarihte ve Dinlerde Kölelik	320
Kaynakça	333
Dizin	341

Önsöz

Tarihin çalışma alanı; üretim ilişkilerinin evrimi, bu süreçte farklı egemen çıkarlar ve sınıflar arası mücadeledir.

Halen eğitim sistemi içinde öğretilen tarih bilgisi ve resmi tarih yazımlarında karşılaştığımız baskın gerçek ise, “atamız” diye belletilen egemenlerimizin zaferleri, “büyüklükleriyle” övünç ve onlarla özdeşleşmedir. Üretici güçler, hak mücadeleleri ve halkların yaşadıkları baskı ve sorunlar bu tarihlerde genellikle yer almaz. Onlardan söz edilmek zorunda kalındığı zaman da, hak mücadelelerine genel olarak “ihamet” ve “sapkınlık” damgası vurularak; sürgün ve katliamların “meşru” olduğu fikri aşılanmaya çalışılır.

Bu tarihlerde halka biçilen sorumluluk, kulluk ve tebaalıktır. Bu cendereyi kabullenmeyenler, övünç vesilesi yapılan yayılcı devlet otoritesini zayıflatan “iç düşmanlar” olarak damgalanırlar. Böylece tarih bilinci, ezen ezilen, sömüren sömürülen ilişkisinden tümüyle arındırılıp, geçmişi övüp yücelten, günümüzü daha rahat yönetmeyi sağlayan bir ideolojik hegemonya aracı haline getirilir.

Bu tarih yazımlarını, doğru tarih bilgisi olarak bellememiz ise, hem parçası olduğumuz halkın çıkarlarına hem de diğer halkların ezilmesi gerçeğine, dolayısıyla insanlığımıza yabancılaştırılmamız demektir.

Kendi geçmişindeki ezen ezilen mücadelesini görmeyen, görüp de ezilenlerden yana duruş saptayamayan bir tarih bilincinin günümüze etkisi de, bu ilişkilerin kapitalizm koşullarındaki yansımalarını ‘kader’ olarak kabullenmek olacaktır.

Diğer yandan tarihe, herkes için aynı oranda geçerli hak ve özgürlükler penceresinden bakmayı beceremeyenlerin, insanlığın binlerce yıllık mücadelesinin ürünü olan çağdaş hukukla uyum sağlaması ve dünyamızın kanayan yaraları olan hak ihlalleri ve savaşları sorgulayabilmesi de mümkün olmayacaktır.

Günümüzün evrensel değerlerini içselleştirip çağdaşlaşmamız, tarihe yani insanlığımızın görece ilkel dönemlerine eleştirel bir gözle bakabildiğimiz oranda mümkündür. Bu bağlamda geçmiş i iyi bilmek, öncelikle; “Ona günümüzün rasyonel ve evrensel değerleri açısından bakabilmekle mümkündür. Başka bir deyişle geçmiş e mesafe alabilmek ve onu objektif ve realist bir gözle değerlendirebilmek lazımdır.”*

Bu bilinçle davranmayan bir tarih yazımı, halen dini ve milli ayrımcılık ve ekonomik sömürü ekseninde yaşanan çatışmalarla kıvranan insanlığımızın temel zehirlerinden biri işlevi görmektedir. Halen tarih yazıcılığının en temel sorunu, geçmiş i dini, milli ve egemenlerden yana bir duruşla, yani negatif bir tarafgirlikle günümüze aktarıp geçmiş çatışma ve tebaalık ilişkilerini günümüzde de üretmesidir. Oysa adil ve barışçıl bir dünya kurabilmemiz için, tam tersine, geçmiş in eleştirel bir bilinci ne gereksinimimiz var.

Her seferinde birbirimize yeniden yeniden anımsatmalıyız ki, günümüzün evrensel değerleri, insanlığın köleliğ e, kutsal savaşı lara, zorbalığ a, keyfiliğ e, sömürü ye karşı verdiği mücadelelerle oluştu. Buna karşı egemenlik ilişkilerinin günümüzde olduğ u gibi dün de temel kaygısı, tarihi durdurmak, mevcuda değ işmez bir meşruiyet kazandırmaya çalışmak olmuştur. Din ve milliyetçilik yanında bunların temel istismar alanı olarak kullanılan tarih yazımı da bu amaçla işlevsellendirilmiştir. Bu anlamda emperyalist ideologlardan Fukuyama’ nın geliştirdiğ i ‘tarihin bittiğ i’ retoriğ i de, insanlığ a karşı mevcut egemen ilişkileri meşrulaştırma kaygısının yeni bir ifadesinden ibarettir.

Oysa tarih, değ işen ve sürekli değ işen bir gerçekliğ in bilgisidir. Egemen tarih yazımları üzerinden dün olduğ u gibi bugün; de insanlığ a verilen mesaj; “mevcut adaletsizliklere ve ayrımcılıklara “teslim olun, kaderinize razı iyi birer kul ve tebaa olun, çünkü dünyada cennet olanaksızdır!”dan ibarettir.

Bu iki yorumun farkı sadece dünü doğru anlamaktaki farka değ il, aynı zamanda günümüz toplumsal kişiliğ inin oluşumun-

da da köklü farklılığa işaretler. Birinci algı günümüz için kendi egemenine boyun eğen tebaalar üretirken, ikincisi adaletin peşinde yurttaşlar üretir. Bu bağlamda tarih yazımı, eğer yaşanmışlığı doğru anlatmak yanında, aynı zamanda ders çıkartmak, hele ki yaşanmış hak ihlallerinin bir daha yaşanmayacağı bir atmosferi inşa etmek için yapılmıyorsa, ya dünyanın mevcut sorunları karşısında hiçbir şeydir ya da egemenler adına hegemonya inşa etme, halkta rıza üretme aracı...

Her “öteki” tarih gibi bu da, tarihin milletler ve dinler arası savaflara indirgeyen tarih yazımlarından ayrımla esasen ezen ve ezilen, sömüren ve sömürülenler arası mücadele olduğuna işaret eder.

Elinizdeki kitabın düşünsel arka planı, bizzat tarihsel sürecin de gösterdiği gibi değişimin esas olduğu ve mevcut ekonomik, siyasal, ideolojik tahakkümün, eşitlik, özgürlük, barış ve kardeşlik yönünde değiştirilmesi için doğru bir tarih bilinci edinme zorunluluğunca şekilleniyor. Bu çalışma tarihi, ileriye doğru hamle yapabilmek ve doğru dersler çıkarmak için inceliyor. Çarpıtılan, bizi gerçeğe ve insanlığımıza yabancılaştıran anlatıları teşhir ederek tarihe nasıl bakılması gerektiğini gösteriyor. Bu anlamda yaşanmış örneklerden hareketle farklı bir tarih bilinci için yol dölüyor.

Üç istisna hariç Cumhuriyet’teki haftalık yazılarımdan derlenen kitap, kendi içinde beş bölüme ayrılmış durumda. Birinci bölüm, İslam’ın ilk dönemi üzerine geçirilmiş ‘saadet’ perdesini kaldırıp, hilafetin İslam öncülerindeki korkunç bir iç savaş ve katliamlarla kurumlaştığını gösteriyor. Osmanlıyı irdeleyen sonraki üç bölümün birincisi, Osmanlı kimliğinin Anadolu halkı karşısındaki niteliğini; ikincisi, Osmanlı’nın imparatorlaşmasının gerçek anlamı ve geri kalışının nedenlerini (dikkatli okurlarımın da göreceği gibi, bu iki bölümde “Osmanlı Gerçeği” ile “Fatih ve Fetih” kitaplarımda kullandığım malzeme ve yaptığım çözümlemeler temel dayanağım oldu); üçüncüsü ise, demokrasi ve barış için Osmanlı mirasıyla hesaplaşma zorunluluğumuzu gösteriyor. Beşinci bölüm ise, Papa, Haçlı Seferleri,

Siyonizm ve hak ihlalleri ekseninde küresel sorunların tarihi
arka planını irdeliyor.

Eşit, özgür ve kardeş bir dünya dileğiyle...

Ekim 2007

Birinci Bölüm

SAADET KURGUSU VE GERÇEKLER

İSLAMİ DEVLETLEŞMENİN İLK DÖNEMİ

İslam tarihinin en saygın isimlerinden olması yanında Peygamberin de torunu olan Hüseyin, kundaktaki çocuğu dahil tüm ailesiyle birlikte önce susuzlukla terbiye edilmeye çalışılacak, ardından da (Hicri takvimle 10 Muharrem) 680'de öldürülecektir. Öldürülme tarzı İslam'ın ilk kurumsallaşma sürecindeki çıkar çatışmalarının kural tanımazlığını, birbirini izleyen katliam ve kompolarla şekillendiğini göstermek açısından çarpıcıdır. Nitekim ölmüş bedeni atlara çığnetilecek, ardından kafası kesilecek ve teşhir edilmek üzere mızrak ucuna takılıp önce Kûfe'ye, sonra da Şam'a götürölüp Halife Yezit'in ayakları önüne atılacaktır.

Böylece ölümünün üzerinden daha 50 yıl bile geçmeden Peygamber'in soyu, kendi adına davrananlarca âdetâ ortadan kaldırılmış bulunmaktadır. Din adına Kiptilere, Berberilere, Rumilere, Kürtlere, Acemlere, Türkmenlere ve tabii diğer Araplara karşı fetih savaşları yürütenler, aynı süreçte diğer müslümanlara karşı savaşlarla bir iktidar hiyerarşisi ve tarzı oluşturmaya uğraşıyorlardı. Hilafetin kontrolü, dolayısıyla fetihlerde elde edilen devasa kaynakların paylaşım ve kullanımı sorunu, İslami devletleşme sürecinin, bir insan öğütme makinesine dönüşmesini sağlayacaktı.

Özetle Peygamber'in ölümü (632) ile torununun öldürölmesi (680) arasında geçen 48 yıl, Müslüman seçkinler arasındaki süregelen kavgalarla geçen ve tüm diğer Müslümanları da içine çeken bir girdap dönemi olacaktır. Bu kapsamda "Hilafetin kontrolü için Arap aristokratları arasında kavga, grup rekabetleri ve mezhepçi din savaşları"⁽¹⁾ birbirini izleyecekti.

Talan gelirleri ve memurlukların paylaşımı yanında vergi düzenlemeleri de ciddi kavga nedenleri olacaktı. Bu kavgalarda

(1) İ. Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, s.105.

genellikle es geçilen bir diğer temel neden de alttakilerin paylaşımından pay alamamalarından kaynaklı sınıflar mücadelesiydi; ki bu faktör fetihlerin duraksadığı, yolsuzlukların gemi aızıya aldığı III. Halife Osman döneminde belirginleşecekti. Ali dönemi ise, çıkarlarını kaybetme telaşına giren Arap egemenlerinin kıskırtmasıyla tam bir iç savaşlar dönemi olarak şekillenecekti.

Önceleri mezhepsel ayrılıklar gibi dinsel gerekçelerden yoksun olan bu çelişki ve savaşlar, giderek dinsel gerekçelendirmelemlerle mezheplerin de temelini oluşturacak, mezhepsel bölünmeler ise yeni kavgaların nedenine dönüşecekti.

İran Kisra'larına Benzemek

İlk dönem sınıfsal perspektif farklılaşmalarında öne çıkan şahsiyetlerden biri olan Ebu Zerr, eşitlikçi görüşlerin kararlı bir temsilcisi olacaktı. Ebu Zerr, Şii gelenekçe “Erkân-ı Erbaa”dan sayılan ve Peygamber tarafından da “yeryüzünün en doğru sözlü insanı” ilan edildiği söylenen kişidir. Suiistimallerin iyice gemi aızıya alması üzerine, özellikle Kur'an'ın, haksız yere insanların mallarını yiyen, altını ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanlara elemli azapla tehditte bulunan Tevbe-34. ayetini kendine bayrak edinen Ebu Zerr, o zamana kadarki muhalefetini daha yüksek sesle dile getirmeye başlar.

Bunun üzerine Halife Osman, Ebu Zerr'i dövdürterek, Muaviye'nin vali olduğu Şam'a sürgün ederek, başını çektiği muhalefeti dağıtma yoluna gidecektir. Ancak Ebu Zerr orada da susmayacak, Muaviye'yi, sefih yaşamı nedeniyle eski İran Kisralarına benzeterek açık muhalefetini sürdürecektir. Bunun üzerine Muaviye onu önce satın almaya çalışacak, bunu başaramayınca ağır eziyetlerle tekrar Medine'ye sürgün edecektir. Ancak burada da mücadelesini sürdürmesi üzerine, Osman tarafından bu kez Rebeze'ye sürgün edilecek ve tüm bu eziyetlerin sonucunda orada ölecektir. Muktedirler onun muhalefetini Ali ile ilişkilendirse de, o, sabır telkinleri dışında Ali'den de açık bir destek alamayacaktır.⁽²⁾

(2) *Nehc'ül Belaga*, s. 182. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Önce Ali ile birlikte davranıp, daha sonra onu kendilerine “ihamet” ile suçlayıp öldüren Hariciler de, en alttakilerin mevcut gidişata bir başka tepkisi olarak biçimlenecekti. Bağnaz din-dar özellikler gösterecekler de Hariciler, aristokratik ayrıcalıklara karşı eşitlikçi bir cumhuriyeti ve Halife'nin seçimle gelmesini savunan kabilelerin çizgisi olarak farklılaşacak ve giderek bir şiddet siyasetine dönüşeceklerdi.⁽³⁾

Söz konusu bu dönem, dışarıda yayılma, içeride şiddetle belirlenen bir çatışma ve komplolar süreci olacaktır. Nitekim Mekke ve Medine halkının Halife Osman'a karşı ayaklanarak onu öldürmesi, dönemin üstü örtülen çarpıcı gerçeklerinden biridir. Bunun yanında, Peygamber'in eşi Ayşe'nin, dönemin seçkin kadroları Zübeyr ve Talha'yı da yanına alarak Ali'ye başkaldırmasıyla başlayan Cemel Savaşı, on binlerce Müslümanın canına mal olacaktır. Talan gelirleriyle bin bir gece masallarını aratmayan bir hayat yaşayan egemenleri temsilen Muaviye'nin Ali ile arasındaki Siffin Savaşı da dönemin bir diğer çarpıcı trajedisidir. Bu süreç sadece Osman ve Ebu Zerr'in değil aynı zamanda halifeler Ömer ve Ali, keza Hasan ile Hüseyin başta olmak üzere pek çok İslam öncüsünün öldürülmesi ve komplolarla şekillenecektir.

Özetle; “Dini idealizmin umut verici, parlak dış görünümüne karşın, ilk halifelik, hiç de iktidar ve şöhret uğruna verilen dünyevi mücadelelerden geri kalmamıştır.”⁽⁴⁾ Bu durum söz konusu süreci, üstüne örtülen kutsallık hâlesine karşın herhangi bir dünyevi iktidar süreciyle, herhangi bir imparatorluk tarihini araştırdığımızda da göreceğimiz sorunlu tablolarla aynılaştırmaktadır.

Ancak bu örneği herhangi bir güç kurumlaşmasından farklılaştıran şey, bunun ahlaka, kurtuluşa ve kutsiyete dair öğe ve iddialarla bezenmiş olmasıdır.

Temel kadrolarının birbirleriyle rekabeti, savaşları ve bir dizi trajedi sonunda İslami devletleşmenin varacağı yer ise, ne yazık ki Muaviye'nin kurumlaştıracağı bir monarşi olacaktır. Dini iddiaları dışında İslam devletleşmesinin vardığı yerin, Sasani

(3) C. Lindholm, *İslami Ortadoğu*, s. 158.

(4) C. Lindholm, *agv*, s. 156.

veya Bizans'tan farklı olmayan bir devlet yapılanması olması ve onlar kadar kir ve çıkar ilişkilerince belirlenmesi de, gerçek bir trajediye işaret etmektedir.

Bu kurumlaşmanın zirvesi olan Muaviye'nin kişisel tarihiyse yaşanan trajediyi daha da derinleştiren bir anlam taşıyordu. Mekke fethedilene kadar İslam'ın en büyük düşmanlarından olan Ebu Süfyan'ın oğlu, Bedir Savaşı'nda İslam'la savaşırken (ki üçü de Ali tarafından) öldürülen Utba'nın torunu, Velid'in yeğeni, Hanzala'nın kardeşi olan işte bu Muaviye, Ali ile savaşarak İslam egemenliğinin başına geçecektir. Bunun ardından Hasan'ı zehirletip öldürtecek, ardından halife atadığı oğlu Yezit'e de, (biat etmezse) Hüseyin'i öldürmesini vasiyet edecek ve tabii geleneksel Arap aristokrasisinin İslam bayrağı altında tekrar iktidarın belirleyicisi olmasını sağlayacaktır.

Cenaze Yerine İktidar Pazarlığı

Peygamber öldüğünde yerini alacak liderin seçimi sorunu bütünüyle ortadadır. Sonraki tarihte dünyanın siyasal, ideolojik, teolojik şekillenmesine tayin edici bir faktör olarak katılan İslamiyetin bu en temel sorunda, devletin yapısı ve iktidarın nasıl belirleneceği noktasında bir yaklaşım bırakmamış olması, ciddi bir kriz sorunu olacaktır. Sorunun, haklarında ayet düzenlenmiş olan, diyelim ki içki, faiz ve hatta Ebu Leheb kadar bile önem kazanmamış olması düşündürücüdür.

Peygamber öldüğünde geride bir siyasal hukuk yoktu ve bu nedenle karşılaşılabilecek her sorunun çözümü, dönemin gelenekleri ve güç dengelerine bağlı olarak el yordamıyla şekillenecekti.

Şii ve Nusayri kaynaklar bu noktada Ali'nin bizzat Muhammet tarafından vasi olarak atandığını, bu atamanın, ölümünün hemen öncesinde, Gadiru Hum denilen yerde ve binlerce kişi önünde açıkça ilan edildiğini söylüyor.⁽⁵⁾ Buna karşın Sünni kesimin çoğunluğu yanında hadislerin güvenilirliğini sorgulayanlar bu iddianın doğru olmadığını söylemektedir.⁽⁶⁾

(5) A. Gölpınarlı, *Şiilik*, Der Yay., s. 40.

(6) C. Lindholm, *age*, s. 287.

Ancak Ali'nin vasi atanmasının doğru kabul edilmesi halinde bile, bunun devlet hukuku açısından bir yöntem anlamı taşımadığı açıktır. Bu açıdan Şii geleneğin, buradan hareketle iktidar hakkının Ehl-i Beyt'e ait olduğu, çünkü Peygamber soyu oldukları veya Ali'ye işaret edildiği iddiasını bir çözüm yöntemi olarak benimsemek olanaksız. Çünkü iki yaklaşım arasında, dönemin atmosferi içinde daha meşru bir açılım olmak dışında bir farklılık bulunmamaktadır. Her iki durumda da İslam siyaseti, Muaviye oğulları veya Ali oğulları rekabeti bağlamında monarşik bir yöntemle mahkûm kılınmış olmaktadır.

Kıscası Peygamber'in ölümünün hemen ardından, gerek aşiretler arası rekabet gerekse de iktidarın nasıl belirleneceğine dair bir hukukun yokluğu koşullarında ortalığı tam bir telaş olacaktır. Sorunun çözüm tarzı ise döneme dair üretilen Asr-ı Saadet (mutluluk çağı), Hülefa-i Raşidin (en ileri halifeler) gibi yüklemeleri boşlukta bırakacaktır.

Burada en çarpıcı gelişme, Ali, Abbas gibi birkaç kişi dışında dönemin tüm İslam önderlerinin, taziye ve gömü işleriyle uğraşmak yerine iktidar sorununun çözümü için siyasal pazarlıklara yönelmesidir.

Yeni muktedirin nasıl belirleneceği sorunu öylesi gözü kara bir iktidar kavgasına dönüşmüştür ki, Peygamber'in cesedi, öncelikle bu sorunu çözmeye yönelik pazarlıklara yönelen en yakın arkadaşlarınca ortada bırakılacaktır.

Bu noktada alt tabakalarda toplumsal düzeyde yaşanan yas haline karşın Arap aristokrasisinde üç farklı tavır biçimleniyordu: İslamiyet'le daha çok bütünleşmiş olanlardan bir bölümü saf olarak (Ali, Abbas, Evs, Usame gibileri) Peygamber'in cenazesiyle meşgulken, diğer bölümü (Ebu Bekir, Ömer, Sad b. Ubade, Ebu Ubeyde, Abdurrahman b. Avf, İbni Hişam gibileri) ise cesedi bırakıp Saide oğullarının çardağında (Sakiyfe) yeni halifenin kim olacağına ilişkin pazarlığa girişiyorlardı.⁽⁷⁾ Arap aristokrasisi içinde olup İslamiyetle ilişkileri daha zayıf kalmış olan diğerleri ise, Peygamberin ölümü üzerine İslam'dan geri çekilecek ve bir kısmı da, kendilerine de vahiy geldiğini söyle-

(7) Taberi ve Mes'ûdî'den akt. Abdülhakî Gâlibin akt. *İslam Tarih*, 275.

yerek kendi peygamberliklerini ilan etmeye yöneleceklerdi. (Beni Hanife'den Mesleme, Yemen'den Esvedül Ansi, Beni Tamim'den Secah, Gatafan'dan Tuleyha bin Huveylid)

Sakıyfe'deki pazarlıklar uzun zaman her aşiret şefinin kendi halifeliliğinin zorunluluğunu gerekçelendirmesiyle sürecekti. Kimisi Peygamber'in savaş arkadaşı, kimisi ona ilk sahip çıkan olduğunu öne sürerek halifelik istiyor, kimse diğerinin halifeliliğini kabul etmiyordu. Bir hukuk yokluğu yanında dengelerin ve geleneğin çözüm üretememesi koşullarında devreye güç girecek ve nihayet Ömer, kılıcıyla Ebu Bekir'i işaret ederek, onun halife seçilmesini sağlayacaktı.

"Seçim" böylece yapılmış olacaktı, ama ciddi bir vicdani yaralama yaratan bu oldubittinin kabul ettirilmesi için, Ömer'in, başta Ali olmak üzere bir dizi önde gelen Müslümana karşı estirdiği tehditlerle muhalifleri sindirmesi gerekecekti.⁽⁸⁾ Bu ortamda Peygamber'in gömülmesiye ancak üçüncü günün gecesine kalacaktı.

Cumhuriyet mi Monarşi mi?

Ebu Bekir dönemi dinden dönen ve peygamberlik iddiasında bulunanların kanlı tasfiyesi ve İslami devletin ilk kurumlaşmasıyla, Ömer dönemiye İslam tarihinin yaşayacağı en büyük yayılma ve fetihlerle şekillenecektir. Halife Ömer 644'te 53 yaşındayken öldürüldüğünde, geride Peygamber'in 632'de ölürken bıraktığından bambaşka bir siyasal miras bırakacaktı.

632'de Arabistan'ın ancak belli bir kesiminde egemen, ekonomik ve siyasal kaygılarını aşamamış bir İslam topluluğu söz konusuysen, 644'te, Sasani İmparatorluğu'nu yıkmış, Bizans İmparatorluğu'nu iyice küçültmüş, Ortadoğu'nun bütününe hâkim ve talan gelirleriyle olağanüstü zenginleşmiş büyük bir devlet söz konusuydu.

Ancak buna rağmen bu devlet, henüz bu gelişimiyle uyum sağlayacak bir siyasal hukuktan ve kurumsallaşmadan yoksundu.

Kur'an'ın getirdiği hukuk, Peygamber yaşarken karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik yüzeysel bir hukuktu. Öyle ki

(8) A. Gölpınarlı, *İslam Tarih-i 1*, 277, 285, 295-301. - <https://rantey.org>

kendinden sonraki iktidar sorununun nasıl çözüleceğini dahi öngörmemişti.

Bundan dolayı Ebu Bekir ve Ömer, tamamen güç dengelerinin avantajlarıyla ve birbirinden farklı yöntemlerle birer oldubitti örneği olarak halife olacaklardı. Bunların döneminde, İslamiyet'in çok yeni olmasından kaynaklı görece idealist ortam ve her iki halifenin saygın ve işbilir yapısı nedeniyle çok da önemli bir sorun yaşanmayacaktı.

Üstelik dışarıya akıtılan ve karşılığı fazlasıyla alınan Arap enerjisiyle elde edilen başarılar da sorun alanlarını etkisizleştirmişti. Ancak iktidar hukuku alanındaki boşluk, temel bir sorun potansiyeli olarak duruyordu.

Gerek ilk iki halifenin belirlenmesi süreci ve sonrasında yaşanan tartışmalar, gerekse farklı kabile ve Müslüman güç odakları arasındaki dengeler üzerinden cumhuri bir çözüme yönelmek mümkündü.

Esasen İslam öncesi “cahiliye” diye nitelenen dönemde de, antik Atina'yı anımsatan cumhuri bir rejim söz konusuydu ve gerek kabileler arası güç dengeleri, gerekse de çoktanrıçılıkta belirlenen çoğulculuk bu rejimin dayanaklarını oluşturuyordu. Ancak İslamiyet, çoktanrıçılığı “kâfirlik” olarak niteleyip ortadan kaldırmasıyla, gerçekte cumhuri bir rejimin ideolojik dayanağını da ortadan kaldırmıştı.

Bununla birlikte ilk dönemdeki idealist ortam yanında, öncü kadrolar ve kabileler arası güç dengeleri nedeniyle İslami yönetim güçlü bir cumhuri potansiyele de sahipti. Dahası bu arayış ve yükseliş ortamında siyasal katılımın da artması söz konusuydu. Nitekim bu dönemin prestiji yüksek halifeleri, sonraki dönemin despot padişahlarıyla kıyaslanmayacak denli paylaşımcıydılar. Etrafları kendileriyle aynı prestije ve tabii güç dayanaklarına sahip öncü Müslüman kadrolarla sarılmıştı ve bu durum İslami iktidarın bir cumhuriyet olarak şekillenmesini mümkün kılıyordu.

Ancak bu olasılık yerine giderek otoriter ve tekçi yönetim tarzı şekillenecekti. Talan gelirlerinin paylaşımı ve egemen olunan toprakların yönetimi temelinde şekillenen iktidar kavgası, hilafetin de bu çıkar ekseninde şekillenmesini getirecekti. Bu ise çevrenin ve siyasal katılımın zayıflatılmasına ve farklı görüşlerin

etkisizleştirilmesine neden olacaktı. İşte bu sürecin güç dengelerinde “aranızdaki işler danışma iledir” diyen Şûra-38 ayeti, iktidara gereğince katılamayan kabile ve muhaliflerin temel dayanağı olurken, “Ülû-l emre itaat edin” diyen Nisa-59 ayeti de, keyfilige ve mutlakçı idareye dayanak oluyordu.

Tabii sonucu belirleyecek olan, kutsal da olsa metinler değil, hızla zenginleşen Arap egemenleri arasındaki güç dengeleri olacaktı.

Şûra Oyunu

Başarılı fetihler ve bunların sağladığı olağanüstü zenginleşme sayesinde prestijinin doruğunda ölmek üzere olan Ömer, taleplere karşın, (kendi geliş biçiminin aksine) bir vasi atamayacaktı. Esasen toplumsal talep Ali'den yanaydı, ama egemen güç dengelerinin yanı sıra, belli ki Ömer de onu istememekteydi.

Bu koşullarda Ömer, sorumluluğu yüklenmeden bir çözüm üretmek üzere Kureyş aristokratlarından oluşan 6 kişilik bir “Şûra” atayacaktır. Ancak bu, daha en baştan adil olmayan bir atamaydı.

En zor zamanında Peygamber'i sahiplenerek İslamiyetin kurumlaşmasını sağlamış Medine kabilelerinin (Ensar) temsilcileri Şûra'ya alınmamışlardı örneğin; “Ensar'ı kendi yurdunda değil halife olabilmek, halifeyi seçme hakkından dahi mahrum eden bir uygulamanın müşavere (danışma) ile bir ilgisinin olmadığı” açıktı.⁽⁹⁾ Ancak bundan da önemli sorunları vardı söz konusu Şûra'nın.

Şûra'nın, İslami yönetimin belirlenmesine ilişkin yönetsel ve hukuksal bir arayışın ürünü olmadığı gerçeği, sürecin her ayrıntısında daha da belirginleşecektir. 14 yüzyıllık İslam tarihindeki tek örnek olacak olan bu Şûra, gerçekte bir yönetim geleneği veya hukuku oluşturmak üzere değil, o anki krizi egemen aristokrasinin hassasiyeti doğrultusunda çözmenin kılıfıdır. Krizin görünür yanı, suikasta uğrayan halifenin ardından

(9) Bkz. Ahmet Akbulut. *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, Birleşik Y., s. 155. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

yönetim boşluğunu gidermek, görünmeyen yanı ise toplumsal prestiji ile Ali'nin seçilmesini engellemektir.

Ali bu Şûra'da, âdeta toplumsal baskı nedeniyle vardır, ama iktidar olmasını engelleyecek bir dengeleme yapılmıştır.

“Akrabalık bağlarının önemli olduğu bir toplumda, siyasi kararları etkilemek bakımından, bu komitenin üyelerinin birbirleriyle yakınlıklarına işaret etmek faydalı olacaktır. Abdurrahman bin Avf ile Sad b. Ebu Vakkas amca çocukları olup, Kureyş'in Beni Zühre kabilesindenler. Sad'ın annesi Ebu Süfyan'ın kızı, Abdurrahman da Hz. Osman'ın ana bir kız kardeşinin kocası idi. Talha b. Ubeydullah, Kureyş'in Beni Teym kabilesinden olup, Ebu Bekir'in amcasının oğlu idi. Ebu Bekir'in kızı Ümmü Gülsüm ile evliydi. Zübeyir b. Avvam da Kureyş'li olup, Hz. Peygamberin halasının oğluydu ve Hz. Ebu Bekir'in diğer kızı Esmâ ile evliydi. Bu dört Sahabi de Medine'nin ileri gelen zenginlerinden idiler. Öldüklerinde geriye büyük servet bırakmışlardı.”⁽¹⁰⁾ Geriye kalan iki üye ise, asıl halife adayları olan Beni Ümmeye kabilesinden Osman ile rakibi Beni Haşim kabilesinden Ali idi.

Şûra'nın yine Ömer tarafından saptanmış ilginç bir “hukuku” vardı: “Hz. Ömer, eşitlik durumunda Abdurrahman'ın görüşünün tercih edilmesini vasiyet etmişti” ve bu vasiyete göre toplanan Şûra'da ondan başka kimsede kılıç bulunmayacaktı.⁽¹¹⁾ Yeni halifeyi belirlemeden dağılmayacak olan Şûra, karara itiraz eden olursa, halife Ömer tarafından, “muhalefet edenin boynunu vurun!” emriyle yetkilendirilmişti. Yani Abdurrahman, bu mizan- sen içinde hem gerçek seçici hem de boyun vurucu idi.

Nitekim Ali'nin amcası Abbas, bu sonucu seçiminden belli Şûra'ya katılarak durumu meşrulaştırmaması konusunda ısrarla Ali'yi uyarır. Ali ise, sonucu görmesine karşın Şûra'ya katılma- ma iradesi gösteremeyerek kurulu mekanizmanın parçası olma- ya devam eder.

İşte bu mizan- sen çerçevesinde Abdurrahman, belli bir diya- log sürecinden sonra; “Ey Osman, elini uzat” diyerek ona biat edecek, ardından Ali'ye dönerek, Osman'a biat etmesini isteye-

(10) Age, s. 153.

(11) Age, s. 154.

cek, Ali'nin duraklaması üzerine; "Biat et yoksa boynunu vururum" uyarısıyla sorunu çözecekti!⁽¹²⁾

İşte böyle!

Yeni Egemenler

Osman, Hilafet makamına genelde Mekke soylu sınıfının, özel olarak da (bir parçası olduğu) Ümmeyeoğulları'nın temsilcisi olarak geliyordu. Nitekim Ümmeyeoğulları onun hilafeti döneminde ekonomik ve siyasal olanaklardan aslan payı alarak güç biriktirecekti.

Bu güç sayesinde de sonraki dönemde İslami monarşinin kurucusu olacaktı. Bu bağlamda Osman'ın hilafeti, hem kendinden önceki görece idealist dönemin sonu, hem İslam monarşisinin şekillenmesi için gerekli ekonomik siyasal altyapının oluşum dönemidir.

Kendisinden sonraki meşru halife Ali'nin hem siyaseten hem de ekonomik olarak iktidarını olanaksızlaştıran altyapı da esas olarak bu dönemde kurulacaktır.

Burada pek çok devrimin de başına gelen şöyle, yani yıkılan eski düzenin egemen sınıfının yeni kimlik altında tekrar iktidara gelmesi şeklindeki trajediyle karşılaşırız.

Önce dede Utba, sonra baba Ebu Süfyan aracılığıyla eski Mekke ordusunun komutanlığını ve Mekke düzeninin yöneticiliğini yapmış, İslami egemenliğe karşı Mekke ele geçirilene kadar direnmiş olan Ümmeyeoğulları'nın, Osman döneminden başlayarak, yani Peygamber'in ölümünden sadece 12 yıl sonra yeni düzenin de egemeni haline gelmeye başlamaları çarpıcıdır.

Oysa Peygamber'in temsil ettiği yeni din, Ümmeyeoğulları'nın temsil ettiği düzenin seçeneği olarak ortaya çıkmış, onu yıkılması gereken bir 'cahiliye' olarak suçlamıştı. İslam'ın hâkim olma sürecindeki tüm savaşlar bunların iktidarına karşı yapılmış, İslam'ı ezmeye yönelik tüm girişimler de bunlarca organize edilmişti. "Fitne ortadan kalkıp din yalnız Allah'ın olana kadar onlarla savaşın" (Bakara-193) gibi ayetler de, öncelikle bunları hedeflemişti.

(12) Age, s. 154.

İşte böylece Ümmeyeoğulları aristokrasisi, yıkıldığı sanılan düzenlerinin külleri arasından yeniden doğarak egemenliğe yükselecektir; İslam'ın ilk kadrolarından (ama aynı zamanda kendilerinden ve kendileri gibi dönemin büyük aristokratlarından) olan Osman'ın hilafeti döneminde, İslam'ın mutlak iktidar gücü (Emevi devleti) haline geleceklerdi. Hem de öyle bir geliş olacaktı ki bu; Osman sonrasında ortaya çıkan Ali “pürüzünü” gidermek yolunda Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna geçirerek, Peygamberin torunlarını kanla tasfiye ederek gerçekleştirecekti.

Diğer yandan bu Ümmeyeoğulları, önceden hayal bile edemeyecekleri kıtalar arası bir hâkimiyeti, yine İslamiyet'in kurtuluş mesajı sayesinde elde edeceklerdi.

Eski Tas Eski Hamam

Özetle önce çıkarlarına karşıt görüp ezmeye çalışacakları İslamiyet'i, sonradan egemenliklerini ve zenginliklerini yaymanın ideolojik bayrağı haline getireceklerdi Emeviler.

İdealist Müslümanların şaşkınlıkla izledikleri bir süreç yaşanıyordu. Bir dizi acı ve fedakârlık yapan Mekke Müslümanları (Muhacirler) yanında Peygamber'e kucak açarak hem onun can güvenliğini hem de İslam'ın yükselebileceği güvenlik alanını sağlayan Medinelilerin (Ensar) elinden bir şey gelmiyordu. Nasıl ki önceki dönemde idari görevler ve ekonomik güç Ümmeyeoğulları'nın elindeyse, şimdi de aynıdır. “Hakk gelince zail olacağını” sandıkları “bâtıl” (İsra-81) İslami kıyafete bürünerek her şeyi tekrar eline geçirmişti.

Bu ekonomik güç ve idari yetkiler sayesinde askeri güç de, üstelik geçmişten çok daha büyük bir şekilde yine onların eline geçmişti. İslam'ın anlı şanlı savaşçıları, Kur'an'ın hafızları ve tefsir edicileri (Kurra), bir bütün olarak Muhacir veya Ensar'dan olsun fark etmez, kim ki kendilerine boyun eğmiyorsa hızla tasfiye ediyorlardı.

Ebu Bekir ve kısmen de Ömer döneminde, İslamiyet'e bağlılıkları sağlam bulunmadığından, kendilerine idari görevler verilmeyenler,⁽¹³⁾ şimdi yeniden her şeyi ellerine geçirmeye baş-

(13) C. Zeydan, *İslam Uygarlığının Tarihçesi*, s. 120.

hyordu. İşte bu durumun yarattığı tepkiler, halkın 656'da ayaklanması ve Osman'ı öldürmesiyle sonuçlanacaktı.

Ancak Ümmeyeoğulları bu kez yenilmeyecekti; aralarında ayaklanma önderi Ebu Bekir'in oğlu Muhammet, yanı sıra Ali, Zübeyr, Talha vb. pek çok önemli İslam yıldızı bulunan muhalefetin örgütsüzlüğüne ve programsızlığına karşın kendileri geçmişten ders çıkarmıştı. İslami bayrağı halka karşı bir meşruiyet aracı olarak başarıyla kullanarak rakiplerini tek tek ezeceklerdi. Nitekim Ali'nin öldürüldüğü 661 yılına kadar yaşanan bir ikili iktidar döneminden sonra, bu kez değil iktidarı kaptırmak, kendi mutlak monarşilerini kuracaklardı.

İşin daha trajik olan yanı ise, sonraki 14 yüzyıl boyunca başka inançlara, başka mezheplere, farklı olma hakkına karşı bir dizi fetva üreten, kadının, çocuğun, yaşamın, siyasetin İslami hükmünün ne olduğuna dair sayısız metin ve konuşma üreten Sünni ülemanın, bu açık iktidar gaspı karşısında derin bir sessizlik sergilemesidir.

Her şey bir yana, ciddi bir ahlak sorunu ile karşı karşıya olduğumuz açık!..

Cumhuriyet Hafta Sonu / 10 Şubat - 17 Şubat 2007

MÜSLÜMANLARIN HALİFE OSMAN'A BAŞKALDIRISI

Önceki bölümde belirttiğim gibi, İslami devlet kurumlaşmasının sınıfsal açıdan ortaya çıkardığı sonuç, tam anlamıyla “eski tas eski hamam” deyimiyle örtüşüyordu.

“Cahiliye” gidip yerine İslamiyet gelmiş, bu anlamda teolojik atmosfer kökten değişmişti; ama sınıfsal yapının değişmemesi bir yana, egemen sınıf (kabile aristokrasisi) ve onun içindeki egemen kast (Ümmeyeoğulları) da değişmemişti. Mekke'nin soylu hiyerarşisinin en tepesindekiler, ezmeye çalıştıkları İslam'ın güçlerine bir dönem iktidarlarını kaptırmış, ama ardından İslam bayrağını da ellerine alarak daha sağlam bir şekilde geri gelmişlerdi.

İslam bayrağı altında disipline edilen Arap enerjisinden, tarihin en büyük egemenliklerinden biri yaratılmıştı. Fakat o dönemlerde zaten uygulanagelen yönetim biçimlerinden, üretim ilişkilerinden, insan ilişkilerinden daha farklı bir şey ortaya çıkarılamamıştı.

Ne denli kutsal halelere büründürürsek büründürelim, dinsel olarak ne denli olumlarsak olumlayalım, sonuçta o gün zaten uygulanagelen (ve sadece günümüz değerleri açısından değil, o günün koşullarında da eleştiriye uğrayan), monarşi, kölelik, feodalizm, iç sorunların zor yöntemiyle çözümü, büyümenin fetihlerle sağlanması, vb. kurum ve uygulamaların dışına çıkılamamıştı.

Aksine önceden kabile bölünmüşlüğü nedeniyle gerçekleştirilemeyen fetihle zenginleşme yolu, İslam bayrağı ile sağlanan birleşme sayesinde Arap yükselişinin anahtarı olacaktı.

Peygamber'in ölümünü takip eden süreçteki pratikler, 29 yıllık bir geçiş süreci sonucunda monarşi hattına oturacaktı ki; bu geçiş döneminin bizzat kendisi de ciddi sorunlarla malûldü. Çünkü mevcut düzenin sınıfsal adalet yönünde değiştirilememesi bir yana, kabileler arası var olan görece adalet durumu da

kaybedilerek monarşiye yönelinecekti. Peygamber ve onun soyunu sürdüren damadı Ali'nin de dahil olduğu Haşimoğulları ile görece küçük diğer kabilelere sadece tâbiyet seçeneği dayatılması bu sorunlardan sadece biridir.

Bu süreç, eğer İslam'ı ilk benimseyen kabilelerin veya kabileler üstü Müslüman kadroların temsilini yükselten bir iktidar yapısı olarak şekillenseydi bir ilerlemeden söz edilebilirdi. Ancak ne yazık ki böyle olmamıştır. Bükemediği eli öper gibi yapan Ümmeyeoğulları, kısa bir zaman sonra o elin gerçek sahiplerini (üstelik geçmişin ilkel demokratik geleneklerini de ortadan kaldıran bir mutlakiyetle) tahakküm altına alacaklardı.

Özetle; kısa bir dönem kaptırdıkları iktidarı tekrar geri alan Emeviler, dün pagan inançlarının bayrağıyla sürdürdükleri egemenliklerini, bu kez kendisine yenildikleri İslam inancının bayrağıyla yeniden kuracaklardı.

Ümmeyeoğulları'nın İktidar Aracı Osman

Yeni iktidar merkezi olan Medine, Mekke'nin düşmesi sonrasında da (ta ki iktidarı Şam'a kaptırana kadar) İslam'ın siyasi ve ekonomik merkezi haline gelecekti. Bu nedenle Mekke'nin düşmesi sonrasında bölgenin tüm aristokratları gibi Ümmeyeoğulları'nın çoğunluğu da gidip, Medine'ye yerleşecek, iktidar organlarına yakın olarak nemalanma oranlarını artırmaya çalışacaklardı. Üstelik Ümmeyeoğulları özgülünde bu durum, daha öte bir hedefe, iktidarı içeriden fethetme amacına yönelecekti. İronik bir ifadeyle, artık hepsi Medineliydiler! Çünkü gerek İslami yönetim gerekse de ekonomik ilişkiler anlamında, temel toplanma ve dağılım merkezi Medine olmuş, Mekke ise, Kâbe'nin mekânı olmak dışında eski özelliğini kaybederek egemenler açısından taşralaşmıştı.

İşte bu Medine'de, hızla büyüyen İslam egemenliğinin yönetimine ilişkin ciddi bir mücadele verilmekte ve Halife seçimleri de bu mücadelenin yansıması olarak şekillenmekteydi. Yetişmiş insan, sayısal büyüklük ve ekonomik birikim anlamında diğerlerinden avantajlı olan Ümmeyeoğulları, kendilerinden olan Osman'ın halife olmasıyla birlikte çok daha mutlak bir avantaj elde edeceklerdi.

Osman, onların egemenlik amaçlarına ulaşmanın temel sıçrama dayanakları olacaktı. Kuşkusuz o, ilk Müslüman idealistlerden biriydi. Ancak hilafet döneminde; “Nüfuzlarına kendini bütünüyle kaptırmış olduğu sülalesinin”⁽¹⁴⁾ iktidara yerleşmesinin aracına dönüşecek; aristokrat kimliği İslami kimliğinin üstüne çıkacaktı.

Esasen Osman'ın halife oluşu da onların gücünün bir yansımasıydı. Bunun sonucunda Osman, bütün valilik makamlarına kendi akrabalarını getirecek, Ömer zamanında Şam'a vali yapılmış olan Muaviye'nin yetkileriniyse artırarak Ümmeyeoğullarının İslam devletinin egemeni olmasını sağlayacaktı. Oysa gerek peygamber gerek sonraki iki halife, kendi kabilelerinden atama yapmaktan hep uzak durmuşlardır. Bu durum, Osman'ın yaptıklarının çok daha fazla göze batmasını, bu nedenle hem eski kabile asabiyetinin yeniden canlanmasını hem de halkla diğer kabileler nezdinde saygınlığını ve otoritesini kaybetmeyi getirecekti.

Olağanüstü bir büyüklüğe ulaşan İslam devleti, gerçekte yeni koşulların zorunlu kıldığı iç hiyerarşisini oluşturunuyordu. Ancak bunu İslam'ın idealist bir yorumu ve ona güç veren öncü kadrolarla katılan kabileler üzerinden değil, tarihi boyunca onu ezmeye çalışan egemen kabilenin çıkar ve birikimleri üzerinden gerçekleştiriyordu. Bu durumsa, İslam'ın öncü kadroları arasında onarılmaz kırgınlıklara neden olmasının yanında, özgürlüklerine fazlasıyla düşkün “göçebe aşiretleri daima rahatsız eden, otorite baskısını daha da dayanılmaz hale getiriyordu.”⁽¹⁵⁾

Peygamberin Sürgünü Devletin Başına Geliyor

Bu kadrolaşma içinde en çarpıcı olanıysa, Osman'ın, amcaoğlu Mervan bin Hakem'i kendi şahsındaki devletin sekreterliğine getirmesiydi.

Bu görev, yasal planda ikinci adamlık demekle birlikte, Osman'ın pasif kişiliği nedeniyle gerçekte yönetimin asıl belirleyicisi olmak demekti. Mekke'nin fethine kadar İslam'ı bastırma-

(14) Carl Brockelmann, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s. 51.

(15) B. Lewis, *İslam'ın Doğuşu ve Yükselişi*, s. 71.

ya çalışanların, böylece İslam egemenliğinin iplerini tümünden ele geçirmesi açısından bundan daha çarpıcı bir tercih olamazdı.

Mervan'ın babası, Mekke müşriklerinin elebaşlarından ve Müslümanlara en fazla eziyet edenlerden biri olan Hakem bin Ebi'l-As'dır. Mekke'nin fethi sonrasında mecburen Müslüman olanlardandı.

Devlet ve ekonominin merkezi Medine olduğundan, pek çok aristokrat gibi o da Medine'ye göçmüş, ama İslamcı literatüre göre bundan sonra da eski "saygısızlığını" sürdürmüştü. Ele geçirdiği sırları "herkese ifşa ettiği gibi, daha ileri giderek, Hz. Peygamber'in (sav) söylediklerini değiştirerek başkalarına aktaracak"tı. Daha ötesi "Hz. Peygamber'in (sav) yürüyüşlerini ve hareketlerini taklit etmek gibi yakışıksız davranışlarda bulunduğu için Taife sürgüne gönderilecekti."⁽¹⁶⁾

Hakem ile birlikte oğul Mervan'ı da kapsayan bu sürgün cezası, Osman'ın tüm ricalarına rağmen Ebu Bekir ve Ömer zamanında da kaldırılmayacaktı. İşte Osman, ilk dönem Müslümanlar nezdinde böylesi kötü namı birinin sürgününe son vermekle yetinmeyip, oğlunu da İslam devletinin genel sekreterliğine getirerek âdeta meydan okuyacaktı. Bu gelişme ilk Müslüman kadrolar nezdinde büyük bir infialle karşılanırken, Hilafet Mührü kendisine verilen Mervan ise devleti, "İslam'ın önde gelen şahsiyetlerine saygısızlık yapmaktan, onları rencide edecek sözler söylemekten çekinmeyerek"⁽¹⁷⁾ tam bir pervasızlıkla yönetecekti.

Osman dönemi atamalarında, adil bir yönetim hukuku açısından meşruiyet olmadığı gibi, şeriatın kendi kuralları açısından da olmayacaktı. Bu suiistimal, kadrolaşma, keyfilik uygulamalarını, (İslamcı literatürün yaptığı gibi) Osman'ın "iyi niyeti", "güvenlik kaygıları", "akrabalarına düşkünlüğü" ile açıklamak, içine girilen kurumsallaşmanın sınıfsal ve sosyo-ekonomik niteliğini örtme çabasından başka bir anlam taşımayacaktır. Böylece yapılmaya çalışılan şey, söz konusu kurumsallaşmanın yapısal sorunlarının, yani istismarın, rantın, adaletsizliğin, hukuksuzluğun, "insani bir zaafın" ardına gizlenerek masumlaştırılmasıdır.

(16) A. Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 131.

(17) Age, s. 132. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Mısır'a, üstelik Mısır'ın fatihi Amr b. el-As'ı görevden alarak atanan ve Osman'ın süt kardeşi olan Abdullah b. Sad, Müslüman olduktan sonra vazgeçmiş (mürted), bu nedenle hakkında verilen ölüm kararı Osman'ın araya girmesiyle engellenmiş bir kişidir. Kûfe'ye vali atanan ve Osman'ın anne bir kardeşi olan Velid, önceden vergi toplama sırasındaki uygulamalarından dolayı aleyhinde ayet inmiş ve "münafık" ilan edilmiş bir kişiliktir.⁽¹⁸⁾

Mervan örneğindeki uygulama daha da ilginç: Babası Hakem, sürgünden getirildikten sonra 100 bin dirhem gibi bir servet ile ödüllendirilirken, Mervan'a da, gerçekte Peygamber'in kızı Fatma'ya miras olan Fedek arazisi verilecektir. Medine Çarşısı'nın geliri de Mervan'ın kardeşi Haris'e verilmiştir. Yine Osman'ın damadı Abdullah b. Halid'e, 400 bin dirhem tahsis edilirken, Abdullah b. Sad'a ise, Mısır'a vali atanması yanında Afrika'yı fethetmesi halinde ganimetlerin (sadece Peygamber'e ve devlete tanınmış bir ayrıcalık olan) beşte biriyle ödüllendirilme sözü verilmiştir.

Yangına Körükle Gitmek

Osman döneminde böylesi örneklerin ardı arkası gelmezken o, bu istismalar nedeniyle gelişen tepkilere karşı; "Ebu Bekir ve Ömer, ellerinde olan hakkı terkettiler, akrabalarına mal verdiler. Bense malı aldım ve akrabalarım arasında taksim ettim"⁽¹⁹⁾ diyerek âdeti yangına körükle gidecektir.

Böylece Horasan'dan Kuzey Afrika'ya, bu olağanüstü büyüklükteki hâkimiyet ve bütün bu toprakların önce talan sonra da vergi gelirleri, Arap aristokrasisinin en güçlü kolu olması yanında, İslam karşısında da sorunlu bir kabileye akıtlıyordu.

Bütün bu uygulamaların sonucundaysa kabile asabiyeti hızla artarken, İslam'ın önceden kâh dini idealizmle kâh fetih gelirlerinin paylaşımıyla sağlanan birliği de hızla dağılmaya başlayacaktı.

Bunun sonucuysa iç savaşın kaçınılmazlığı olacaktı. İslami literatür bu süreci "fitne" olarak nitelendirirken, Osman'ın bu

(18) Age, s. 139.

(19) Age, s. 141.

süreçteki sorumluluğunu ise “fitne çıkarmak isteyenlere malzeme sağlamak” bağlamında hafifletmeye çalışacaktı.⁽²⁰⁾

Bu şekildeki tarih yazımı, aynı zamanda İslamcı siyasal aklın da yansıması olacaktır. Ne olursa olsun İslami otoriteye boyun eğilmesi, eğmemeninse ‘fitne’ olduğu bilincinin yaygınlaştırılması olan bu yaklaşım, “Ülû-l emre itaat edin” diyen Nisa-59’dan da güç alıyordu. Böylece, birey olmanın, yurttaş olmanın ideolojik, psikolojik, siyasal temelleri tahrip edilirken, kulluk ve tebaalık bilincinin sonraki 14 yüzyıl boyunca İslam coğrafyasının belirleyici statüsü olarak şekillenmesi sağlanacaktı.

İslam’ın bu süreçteki kurumsallaşması, Arap’ın Arap olmaya, Kureyş’in Kureyş olmayan Arap’a, Emevi’nin Emevi olmayan Kureyş’e ve tabii sınıfsal olarak da talanlardan en çok pay alanların alamayanlara karşı iktidarı olarak maddileşecekti. Bütün bu gelişmelerse, hakları çiğnenenlerin sınıfsal, kabilesel ve kişisel tepkilerini büyütecek ve bu tepkiler, özellikle 650 yılından itibaren açık tepkiler ve patlamalar olarak kendini göstermeye başlayacaktı.

Etkili İslam kadroları Ali, Zübeyr, Talha, Ammar, hatta Ayşe bile muhalefet odakları olarak öne çıkacaktı. Brockelman, bu sürece dair; “Peygamber’in fütuhlarla fevkalade zenginleşen ve Mekke’deki eski mülklerinden başka Taifte de böyle mallar ve bundan başka geniş araziler elde etmiş olan eski ashabı, Ümmeyeoğulları’nın bu yükselişi ile, şimdiye kadarki mevkilerini tehdit edilmiş gördüler. Halifeyi, sülalesinin etkisinden ayırmaya boş yere çalıştıktan sonra bizzat onun aleyhine döndüler. Çok geçmeden pek az dostu kaldı; bilhassa Peygamber’in genç ve entrikacı dulu ‘müminlerin annesi’ Ayşe, onun aleyhine cephe aldı”⁽²¹⁾ diye yazacaktır.

Valileri dört bir yanda keyfi bir iktidar sürerken, onların başı durumundaki halife, iktidarın merkezinde tam bir tecrit yaşıyordu. Ancak ilk İslami kadroların Medine merkezli muhalefeti, Osman’la ilişkileri çerçevesinde kendini eyleme dökme-yecekti. Buna karşın Medine’den yayılan bu tepkiler, İslam’ın

(20) H. Algül, *İslam Tarihi*, c. 2, s. 445.

(21) Age., s. 52. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

uç yayılma ve akar merkezi durumundaki Küfe, Basra ve Mısır'da patlayacaktı. Özellikle Mısır'daki muhalefet, Ebu Bekir'in oğlu Muhammet'in öncülüğünde isyanın merkezi haline gelecekti.

Dikkat edilirse İslam tarihindeki bu en büyük ilk "fitnede", sonraki süreçteki İslam içi kavgalarda belirleyici olacak olan Şii-Sünni ayrışması yoktur. Aristokratlar arası paylaşım kavgasından güç alsa da, esasen yoksulların iktidara karşı baş kaldırısı vardır.

Böylece kendi muhalefetini hızla büyüten Osman'ın iktidarı 656 yılında artık sonuna gelmişti. Fetihlerin, dolayısıyla fetih gelirlerinin azalmasıyla başlayan iktisadi güçlükler, Ümmeyeoğulları'ndan yana suiistimallerin daha da göze batmasını getiriyordu. Siyasal dışlanma, keyfilik ve ekonomik eşitsizliklerdeki artış; "İslam'ın eşitlikçi bir ilişki öngördüğü, ama Osman döneminde bunun ihlal edildiğini" düşünenlerin sayısını artırmıştır. Özetle bütün iktidar ve zenginliklerin belli bir kabilede toplanması, bunların dışında kalan her sınıftan tüm Araplarda haklı bir tepki yaratmıştır.

Kuşkusuz hak eksenli bu sorgulama ve tepkilerde, ahlaki bir sorun vardı. Çünkü bu tepkiler, Arapların diğer halkların egemenlik ve mallarına yönelik tecavüzlerini kapsamıyordu. Aksine, onlar dinen meşru görülüyordu. Kavga, başkalarından ele geçirilen zenginlik ve egemenlik alanının, Araplar arası paylaşımı sürecinde patlamaktaydı. Öteki halk ve inançlara karşı genişlemede birlik olanlar, bunun paylaşımı ve yönetimin niteliği konusunda birbirleriyle kavga ediyorlardı. İşte bu paylaşım ve yönetim kavgasında Osman, Emevi ailesi dışında kalan bütün eski dostlarını ve saygınlığını kaybedecekti. Öyle ki Peygamber'in dulu Ayşe, Osman'a muhalefette ön safta yer alanlardan biri olacaktı:

"Hz. Resul'ün (sm) ayakkabılarını, elbisesini halka gösterek: Bunlar daha eskimedi (ama) Osman onun dinini eskitti, yıprattı" diyerek halkı coşturmada; "Öldürün Nasel'i (erkek sırtlan, ahmak ihtiyar manasında), Allah öldürsün Nasel'i" diyerek halkı ona karşı kıskırtmaktaydı.⁽²²⁾

(22) A. Gölpınarlı, *Sosyal Açılarda İslam Tarih-i*, 342.
Üniversite Dergi Arşivi-<https://rantey.org>

Kullarını Köle, Dini Oyuncak Yapmak

Bu süreçte yaşanan Ebu Zerr sürgünü, hem Medine’de hem de diğer şehirlerde büyük bir tepkiye neden olacaktır.

Osman dönemini anlatan şu anekdot oldukça çarpıcıdır. Osman, Ebu Zerr’i sürgüne göndermezden önce yanına çağırarak sorar:

“Sen Resullullah (sav); ‘Beni Ümmeye üç kişiye ulaştığında, Allah’ın beldelerini kendilerine devlet, Allah’ın kullarını köle ve Allah’ın dinini oyuncak edinirler’ şeklinde bir hadis rivayet ediyormuşsun, doğru mu?” Ebu Zerr, bu tehditkâr sorgulama karşısında gerilemeyerek, “evet” cevabı verir. Bunun üzerine Halife, Hz. Ali’yi çağırarak, kendisinin böyle bir hadis duyup duymadığını sorar. Ali de, Hz. Peygamber’in (sav); “Yeşillikler, Ebu Zerr’den daha doğru sözlü bir kişiyi gölgelememiştir. Yeryüzü Ebu Zerr’den daha doğru sözlü bir kişiyi üstünde taşımamıştır” şeklindeki hadisi hatırlatarak, dolaylı şekilde onun sözünün doğruluğuna şahitlik eder.⁽²³⁾

Gerçi Sünni ulema bu hadisin zayıf olduğu iddiasındadır; ancak Emevi dönemi tablosuyla tamamen örtüşmektedir.

Peygamber nezdinde büyük saygınlığa sahip, üstelik diğer kabile şeflerinden ayrımla çıkar peşinde koşmayıp, sadece toplumsal adalet talebi olan Ebu Zerr’i sürgün ederken, Peygamber’in sürgün ettiği Hakem ve oğlu Mervan’ı getirtip Müslümanların başına yönetici yapması, Osman’ın saygınlığını iyice zayıflatan önemli bir neden olacaktır. Sürgün sırasında Mervan ile Ali arasında geçen tartışma üzerine Osman’ın, Mervan’ı sahiplenerek, Ali’ye; “Sen benim yanımda Mervan’dan daha faziletli değilsin!” deyişi de işin tuzu biberi olacaktır.

Ardından Kûfeli muhalifleri sürgün etmesi de, tepkileri artıran bir diğer neden olacaktı.

Sorunlar dayanılmaz hâl alırken, halkın yükselen tepkisine kulak vereceğine, kabilesine daha da sıkı sarılan Osman, Medine halkına; “Allah’a yemin olsun ki, taraftarlarımdan sayısı sizden daha çoktur. Adamlarımı çağırırsam onlar hemen gelirler. Bu

(23) Yakubi’den akt. ‘A. Anak - Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti, s. 155.

nedenle bana dil uzatmayın ve valilerimi ta'n etmeyin (eleştir-meyin)" diye tehditkâr hitaplarda bulunmaya başlayacaktı.

Diğer yandan dövme, sürme, görevden alma, aşağılama gibi uygulamalar da azalacağına giderek sıradanlaşıyordu. İlk Müs-lümanlardan olup, annesi de Mekke egemenlerince bu nedenle öldürülmüş olan Ammar'ın, halkın şikâyetlerini iletmek için Osman'a çıktığında karşılaşacağı davranış da, bayılıncaya kadar dövülmek ve o halde sokağa atılmak olacaktı. Bu olay halk ile Osman arasındaki ipleri koparacaktı.

Toplum tam anlamıyla ikiye bölünmüştü ve bu durum karşı-sında basireti bağlanmış olan Osman, sorunu çözeceğine yangı-na körükle gitmektedir. Yangını daha da körükleyen bir diğer yöneticiyse, Medine'deki İslam öncülerine; "Ey sahabe toplulu-ğu, bu ihtiyar hakkında size hayır tavsiye ederim. Eğer o sizin aranızda öldürülürse, Allah'a yemin ederim ki, burayı size karşı atlılarım ile doldururum" diye tehditler savuran Şam Valisi Mua-viye olacaktır.⁽²⁴⁾

İlahi Sözü Sakatlamak

Osman'a karşı yükselen tepkilerde, onun Kur'an'ı toplayıp, bu resmi Kur'an'ın dışındaki farklı nüshaları yakıtırmasının da önemli bir rolü olduğu düşünülmektedir. Kur'an hafızları ve aynı zamanda tefsir edicilerinin (Kurra) kitleler üzerindeki etki-si merkezi iktidarın etki alanını daraltıyordu. Bu durumda Osman, yerel iktidar olanaklarını ortadan kaldırarak her şeyi merkezileştirmenin temel gereği olarak Kur'an'ı tekleştirip (farklı nüshaları yakıtırp imha ederken) gerçekte yerel iktidar (ademi merkezîyet) olanaklarını da sona erdirmeye yönelmiş oluyordu.

Böylece; "ilahi vahyin yegâne muhafızı olarak çıkmak sure-tiyle, hükümet birliğini tahakkuk ettirmek ve devlet üzerinde mutlak iktidarını teessüs etmek eğilimini gösteriyordu. Fakat bu eğilime muhalefet, Halifeyi, 'ilahi sözü sakatlamak ve tahrip etmekle' itham etmesi" şeklinde yanıt verecekti.⁽²⁵⁾

(24) İbn Şebbe'den akt. A. Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 166.

(25) *İslam Ansiklopedisi*, 9. cilt, s. 420.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Gerçekten de Osman'ın düzenlediği Kur'an, başta Kur'an'ın en öndeki uzmanı Abdullah b. Mesut olmak üzere şiddetli tenkitlere uğrayacaktı. "O, Osman'ı, tahrif edilmiş ve Emeviler aleyhindeki bütün ayetleri silen bir metin tespit etmekle itham etti."⁽²⁶⁾

Tüm bu ve benzeri birikimlerin birbirine eklenmesi sonucunda nihayet isyan kıvılcımı Kûfe'de parlayacak ve Kûfeliler ayaklanıp Osman'ın valisini şehirden atacaklardı. Ardından Mısırlılar, valiyi alma koşuluyla Osman'ın kapısına dikileceklerdi. Basralılar benzer tepkiyle başkaldırıp temsilcilerini Medine'ye göndereceklerdi.

Ayaklanmacılarla Osman arasında gerçekleşen ilk pazarlıkta, Ali, Talha ve Zübeyr'in de araya girmesiyle barış sağlanacaktı. "Âsilerin bütün isteklerini kabul ederek, daha önce alınmış tüm tedbirleri kaldıracağını ve valileri değiştireceğini vaat eden Halifenin mütevazı ve bağışlayıcı tavrı karşısında..."⁽²⁷⁾ isyancılar da uzlaşma yoluna gidecekti.

Gerçekte İslam ve İslam dışı bütün Doğu siyaset geleneğinde çokça örneğini gördüğümüz, muhaliflerin hakkından gelebilecek güç edinene kadar onların taleplerini kabul etmiş görünmek şeklindeki bir kurnazlık karşısındayız.

İşlerin düzeleceği, valilerin görevden alınacağı, adaletin geleceği inancıyla memleketlerine geri dönüyorlardı ki, al-Ariş konak yerinde yakaladıkları resmi bir habercinin üzerinde, Osman'ın Mısır valisi Abdullah b. Sad'a hitaben yazdığı ve isyancı liderlerinin dönüşte öldürölmelerini emreden mektubunu yakaladılar. Osman'ın gerçek niyetinin uzlaşma değil, kendilerini öldürmek için zaman kazanmak olduğunu öğrenmenin ve aldatılmışlığın öfkesiyle Medine'ye geri döndüler.

Ali tekrar araya girecek ve Osman'ı açıklamaya davet edecekti. Osman ise; "Bu benim aleyhime bir delildir. Ancak Allah'a yemin ederim ki, ben bu mektubu yazmadığım gibi başkasına da yazdırmadım"⁽²⁸⁾ diyecekti.

Âsiler ise; "Nasıl olur da birisi kalkar ve senin köleni, senin zekât mallarından bir deve üzerine bindirip, bir mektup verir ve

(26) R. Matran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, s. 98.

(27) *İslam Ansiklopedisi*, 9. Cilt, s. 430.

(28) İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi*, c. 7, s. 288.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

mektubu senin mührünle mühürleyip valine gönderirken senin haberin olmaz. Şayet yalan söylüyorsan, haksız yere bizim öldürülmemizi emrettiğin için görevden ayrılman gerekir. Şayet doğru söylüyorsan, zaaf göstermenden ve böyle işler çevirenlere karşı gaflet içinde olmaktan dolayı istifa etmen gerekir” diyeceklerdir.⁽²⁹⁾

Ancak Osman, halifeliği bırakması ve Mervan'ı kendilerine teslim etme isteklerini kabul etmeyecek, isyancılar da onu sarayında kuşatma altına alacaklardı. İsyancılar bu şekilde 40 gün boyunca Osman'ın istifasını ve Mervan'ı kendilerine teslim etmesini bekleyecek, ancak bir gelişme sağlanamayınca 17 Haziran 656'da saldırıya geçeceklerdir.

Haydi Muaviye Gelsin de Seni Kurtarsın!

Bu kuşatma sürecinde Medineliler Osman'ı koruma kaygısı yaşamamıştır. Esasen Osman o denli tecrit olmuş durumdaydı ki; ilk Müslümanlardan (Muhacirun ve Ensar) neredeyse kimse onu savunmayacaktı.

Daha sonra garip bir şekilde Osman'ın kan hesabına girecek olan Ayşe bile, ona karşı keskin bir muhalefet yürüttükten sonra Medine'yi terk etmişti. Ali, Talha, Zübeyr gibi etkili şahsiyetlerse öldürülmesine karşı olsalar bile onu savunmaya yönelmeyeceklerdi. Dahası onu kılıç zoruyla seçtiren Abdurrahman b. Avf bile karşı tavır alacaktı. Ayşe'nin kardeşi ve Ebu Bekir'in oğlu Muhammet ise, bizzat ayaklanmanın başında ve Osman'a ilk kılıç sallayan olacaktı.

“Hz. Peygamber'in ashabından on bin kişinin yaşadığı, eli silah tutan yirmi binden fazla Müslüman'ın bulunduğu Medine'de, toplu isyan sonucu öldürülen halifenin cenaze namazına katılanların sayısı, Müslümanların Hz. Osman'a duydukları nefreti ortaya koymakta ve bu durum, aynı zamanda, Medine halkının büyük bir çoğunluğunun Hz. Osman'ın öldürülmesini tasvip ettikleri mânâsına gelmektedir.”⁽³⁰⁾

(29) Taberi'den akt. A. Apak, *Hiz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 170.

(30) A. Akbulut, *Sahabe, Deniz Siyaseti, Haliselerinin Kelamı, Pratikleri, Etileri*, s. 191.

Daha garip olan durumsa, 40 gün gibi çok uzun bir zaman süren kuşatma boyunca, Osman'ın sürekli yardım taleplerine rağmen, diğer valiler bir yana, bölgesinde çok güçlü olan Muaviye'nin de yardım göndermemiş olmasıdır. Âdeta onun üzerinden hilafet iddiasında bulunmak için, Osman'ın ölümünü özellikle isteyen bir Muaviye profili söz konusudur. Kısacası Ümmeyeoğulları da, kendilerini İslam devletinin biricik hâkimi yapmış olan Halife'yi ölümünde yalnız bırakacaklardır.

Bu ölüm günlerinde Osman'ı, yalnızca köle askerleri savunacaktır.

Ayaklanmacılar, sayıları 500 civarında olan bu korumalarla, oda oda, salon salon çarpışa çarpışa nihayet Osman'ın saklandığı odaya ulaşmayı başarırlar. Başlarında bulunan Ebu Bekir'in oğlu Muhammet, Osman'ın sakalını yakalayarak; "Ey Nasel, haydi Muaviye ve diğer adamların gelsin de seni kurtarsın" diyecektir.

Buna karşı Osman; "Kardeşimin oğlu, sakalımı bırak, baban görseydi buna razı olur muydu" diye tepki verince, Muhammet b. Ebu Bekir; "Babam sağ olsaydı o yapışırды sakalına" diyerek elindeki okla başına vuracaktı. Bu sırada diğer isyancılar Osman'ı öldüreceklerdi.⁽³¹⁾

Osman'ın ölüsü ancak üç gün sonra ve sadece (Osman'ı korumaya çalışırken parmakları kesilen) eşi Naile ve üç (veya yedi) kişi tarafından kılınan namazla, Yahudilerin gömüldüğü Haş-i Kevkeb mezarlığına gömülecekti. Onun Müslümanların gömüldüğü mezarlığa gömülmesine izin verilmeyeceği gibi, ölüsünün taşlanması da ancak Ali tarafından engellenecektir. Gömüldüğü mezarlık, ancak Muaviye'nin halifelіği sırasında Müslüman Baki mezarlığına katılacaktı.⁽³²⁾

10. yüzyıl önemli Arap tarihçilerinden el-Mesudi, "Halife Osman'ın öldürüldüğü gün özel varlığının yüz bin dinar (Roma ve Bizans altını) ve bir milyon dirhem (Pers gümüş sikkesi) olduğunu, mülklerinin de yüz bin dinar hesaplandığını ve pek çok at ile deve bıraktığını" söyler.⁽³³⁾

Cumhuriyet Hafta Sonu / 24 Şubat - 3 Mart 2007

(31) A. Gölpınarlı, *Sosyal Açıdan İslam Tarihi*, s. 348.

(32) N. Çağatay, *İslam Tarihi*, s. 387.

(33) Bkz. Lewis, s. 66. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

İSLAM ÖNCÜLERİNİN SINIFSAK AYRIŞMASI ve İÇ SAVAŞI

Üçüncü Halife Osman'ın öldürölmesi sonrasında da barış ve adalet gerçekleşemeyecekti. Aksine İslam dünyası tam bir iç savaşlar dönemine girecek, yüz binlerce Müslüman bu savaşların kurbanı olacaktı.

Allah veya Allah kılıfı adına davranan egemenler, koşullandırıp peşlerine taktıkları yoksul halkla birlikte birbirlerini katledeceklerdi.

Bu kanlı süreçte idealler veya halkın çıkarları değil, egemenler kazanacak ve adalet hukuku açısından her şey eski tas eski hamam devam edecekti. Önceden de belirttiğim gibi tek değişen şey; egemenliğin ideolojik/dinsel meşrulaştırılma aracı olacaktı. İslam'ın ortaklaştırdığı Arap enerjisi ve öngördüğü cihat/fetih savaşları sayesinde olağanüstü bir zenginleşme sağlanacak, ama bu sınırsız birikim içinde adaletsizlik azalacağına kurumlaşacaktı.

Dahası bu zenginliğin paylaşımı ve yönetimi için savaşları daha da kışkırtan bir işlev görecekti. Öyle ki cennetlik ilan edilenler, İslam'ın kurumlaşmasında olağanüstü kahramanlıklar yapmış insanlar, kimi istisnalar hariç, gözü hiçbir değer görmez canavarlara dönüşeceklerdi. Onların birbirlerine karşı yürüttükleri bu gözü kara iktidar savaşlarının faturası ise, birbirini katleden yüzbinlerce Müslümandan geriye kalan kadın ve çocuklara; kararmış hayatlar, tanımlanamaz acılar olarak dönecekti.

Zaman zaman sınıfsal konumları aşan hizipleşmeler ve ittifaklar ortaya çıksa da, sonuçta sürecin galibi egemen aristokrasi olacaktı.

Yönetmek için gerekli birikim ve sınıf bilinci yalnızca onlarda oluşmuştu. Onlar adına yönetimin kimler tarafından ve nasıl

yürütüleceği sorunu netleşene kadar süren yönetim krizi de, bu savaşlarla aşılabacaktı.

Aristokrasinin o koşullardaki çıkarlarıysa, Şûra gibi ancak örgütlü halk dinamikleri veya birbirini dengeleyebilen farklı aristokrat güçlerin varlığında (veya farklı inançların da eşit haklı ve saygın kabul edildiği bir toplumsal kültürle) yürüyebilecek bir yönetim tarzı yerine, monarşide belirginleşecekti.

Adaletsizliğin Yerini Kaos Alıyor

Devrilen Osman'ın şahsında aristokrasi, geçici bir dönem içinde olsa iktidarsızlaştırılmıştı.

Ne ki ihtilali yapanların, Osman sonrası için nasıl ve kiminle yöneteceklerine dair bir uyumu ve ekonomik olarak halkçı, siyaseten demokratik bir programları yoktu. Buna karşın Muaviye, kendisine ulaştırılan Osman'ın kanlı elbisesi ve eşi Naile'nin kesik parmakları üzerinden, Osman için intikam yeminleri ettiriyor ve Şam eksenli olarak güç biriktiriyordu.

Medine eksenli halife adaylarının arasında Ali tartışmasız en güçlü olanıydı, ama ismi üzerinde tam bir mutabakat da sağlanamıyordu. Nitekim, Ali halife seçilecek, ama düzen kuramayacak, aksine iktidarını yürütmek için üç ayrı cephede peş peşe savaşlar vermek zorunda kalacaktı.

Osman'a karşı ayaklanıp iktidarını yıkanların doğrudan bir halife adayları yoktu. İçlerinde en sivrilmiş olanı Muhammed b. Ebu Bekir, toplumun karşısında halife aday olarak çıkacak prestijden yoksundu. Üstelik Osman'ın öldürülmesinin yükünü sırtında taşıyordu.

Ali, ayaklanma sürecinde kendinden bekleneni yapmamış, bu nedenle diğer prestijli aristokratlar Talha ve Zübeyr ile birlikte ayaklanmacıların desteğini alamadıkları gibi birbirlerine de destek olmuyorlardı. Sonuçta Ali, isminin saygınlığıyla Medinelilerin çoğunluğunca halife seçilecekti. Ama ayaklanmacıların rezervleri bir yana, bizzat Talha ve Zübeyr tarafından benimsenmeyecektir. Ayşe ise Ali'nin halifeliliğini bir "felaket" olarak algılayarak, daha ilk günden itibaren onu devirmeye yönelik kışkırtıcılığa başlayacaktı.

Öyle ki önceden “nasel” diye aşağılayıp, “öldürün Nasel’i, Allah öldürsün onu, o dinden çıktı” diyen, “ayağına bir değirmen taşı bağlasalar da denize atsalar; denizin dibinden bir daha çıkmasa” diyerek Osman’ı devirmek için her şeyi yapan Ayşe, Ali’nin halife seçilmesi üzerine; “Keşke gökler yere inseydi de bunu duymasaydım. Osman’ı zulümle öldürdüler, vallahi onun kanını isteyeceğim” demeye başlayacaktı.⁽³⁴⁾

Köleyle Efendi Eşit mi Olacak?

Ali’nin yönetim tarzı, ayaklanmacılar nezdinde güvenilir olmasa da, Osman’ın tersine alttakileri ve adaleti gözetmek eksenli şekillenecekti. Halifeliğinin ikinci gününde vereceği hutbede; “Osman’ın şuna buna verdiği arazinin, şuna buna verdiği malların hepsi de Allah’ın malıdır, ammenin hakkıdır; hepsi batıldır ve hepsi Beytül-Mal’e (devlet hazinesine) alınacaktır. (...) Çünkü adalette genişlik vardır; adaletle hükmetmekte aciz olan kişi, cebirle hükmederse daha da aciz hale düşer” (Nehc’ül Belaga) diyecek ve keyfi dağıtılmış malları geri toplamaya başlayacaktır.

Bu adaletçi tavır, sanılanın aksine onu zayıflatacaktır. Çünkü Ali’nin gözeteceği alttakiler örgütsüz, güvensiz ve sınıf bilincinden yoksun olmalarına karşın, aristokratlar ciddi bir sınıf bilincine sahip ve etken konumdaydı. Bu koşullarda Ali’nin tutumu, Ümmeyeoğulları’na karşı çıkmış olan diğer aristokratların da ciddi tepkileriyle karşılaşacaktır.

Talha ve Zübeyr, sadece iktidar beklentileri nedeniyle değil, Ali’nin bu tavrı nedeniyle de ona muhalefet edeceklerdir. Bir diğer hutbesinde Ali; “...Osman halife oldu, bildiğiniz işler oldu. Sonra bana başvurdunuz. Hiçbiriniz Ebu Talipoğlu bizim hakkımızı bize vermedi diyemez. Kim Allah’a inanır, dinimize girer, kiblemize yönelirse, İslam’ın vacip ettiği şeyleri kabul etmek zorundadır. Siz Allah’ın kullarısınız; mal da Allah’ın malı... Aranızdaki eşitlikle onu bölmemi emretmiştir Allah. Hiçbirinizin öbürüne üstünlüğü yoktur” diyerek, Ammar’a, Beyt’ül Mal’in, herkese eşit olarak paylaşılması emri verecekti.

(34) Abdülbaki Gölpazarlı, *İslam Tarihi*, s. 360.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Bu yaklaşım Ümmeyeoğulları dışındaki aristokratlarda deprem etkisi yaratacaktı tabii. Örneğin, Şam'a vali atadığı Sehl bin Huneyf; "Ey müminlerin emiri, bu dün benim kölemdi, bugün onu azat ettim; ona ne verdiysen bana da onu verdin" diye itirazını bildirecekti.

Bunun üzerine Talha, Zübeyr, Abdullah bin Ömer, Sad b. As, Velit b. Ukbe gibi egemen sınıftan kadrolar, itirazlarını yüksek sesle dillendirmeye başlayacaktır. Onlar, Osman'a düzen içi meşruiyet adına karşı çıkmışlardı. Oysa Ali, ihtilale neden olan atmosferin de etkisiyle bizzat düzeni değiştirmeye yöneliyordu.

Savaşlar ve Oyunlar

Medine aristokrasisi, bu duruma son vermek üzere Ali'nin yanına giderek; "Bizim Resulullah ile yakınlığımız var; İslam'ı ilk kabul edenlerdeniz, savaşlarda bulunduk. Ne Ömer böyle verirdi ne de Osman. İkisi de bizi üstün tutardı, sense bizi herkes ile bir tutuyorsun" diyerek itirazlarını gerekçelendirir. O sırada bir işçiyle kuyu kazmakta olan Ali, onlara; "Benden önce mi Müslüman oldunuz?", "Peygambere benden daha mı yakınsınız?", "Benim kadar mı savaştınız?" gibi susturucu sorular soracak, ardından da; "Andolsun Allah'a, benimle işçim arasındayken bir fark gözetmem ben" diyerek söz konusu taleplerin önünü kesecektir. Bu diyalogun ardından iktidar eksenli ayrışma derinleşecektir. Son olarak Talha'nın Küfe, Zübeyr'in Basra valiliği taleplerini de; "Size danışmam gerekebilir, benimle kalmanız daha doğru olur" diyerek reddedince, ipler tümünden kopacaktır.⁽³⁵⁾

İşte bu ayrışmada Ayşe, yanına Zübeyr ve Talha'yı da alarak, Ali'ye karşı açık savaşa girişecektir. Kardeşi Muhammet ise, tutarlılığını koruyarak Ali'nin yanında saf tutacaktır.

Ayşe'nin, görevden alınan Yemen Valisi Munye bin Ya'la'nın verdiği devenin üstünde yönettiği için Deve (Cemel) Savaşı adını alan savaşta, iki Müslüman ordusu birbirlerini kıracaktı. Tarafların başında İslam'ın en saygın kadroları bulunmaktaydı ve savaşın sonucunda, Zübeyr ve Talha dahil on bin Müs-

(35) Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam Tarihi*, s. 358.

lûman ölecekti. Savaş sonunda Ayşe esir alınacak, ömür boyu siyaset yasağı karşılığında canı bağışlanacaktı.

İç çatışmanın bu birinci perdesi tam aşılmıştı ki, ardından daha büyüğü gelecekti. Ali bu süreçte ciddi bir güç kaybına uğramışken, Muaviye, başta Amr b. As olmak üzere Emevi olmayan kimi aristokratların da desteğini alarak iyice güçlenmişti ve tek başına iktidar istiyordu. Sonuçta iki güç, Hicret'in 37. yılında Siffin'de karşı karşıya gelecekti. Savaşın Ali lehine gelişmeye başladığı noktada Amr bin As'ın önerisi üzerine Muaviye, askerlerinin mızraklarının ucuna Kur'an sayfaları geçirerek karşı tarafı şaşkına çevirir. Ali'nin askerlerinin bir kısmı, Muaviye'nin bu uygulaması üzerine; "Allah'ın kitabına kılıç çekemeyiz" diyerek savaşı bırakır.

Taktiği başarıya ulaşan Muaviye, ikinci adımı atarak Ali'ye, halifelik işini barışçıl yolla çözmek üzere aralarında hakem seçme önerisi götürür. Ali bu öneriyi kabul ederek hayatının bir diğer büyük hatasını yapar.

Muaviye Amr'ı hakem seçerken, Ali kendi içinde istediği hakemi seçtiremeyerek bir mevzi daha kaybeder. Ali'nin hake-mi Ebu Musa Eşari, daha en başından her iki rakibin dışında, üçüncü bir kişinin seçimiyle kanın durdurulabileceğini düşünmektedir. Amr ise, Muaviye'yi doğrudan kabul ettiremeyeceğini görünce, Ebu Musa'nın teklifini kabul edermiş gibi yapar. Buna göre iki taraf da temsilcilerini halifelikten azledecekler, toplanan Müslümanlar da yeni halifeyi seçecektir.

Amr; "Müslümanlıkta benden üstünsün" diyerek önce Ebu Musa'nın kendi tarafına ilişkin kararı açıklamasını sağlar. Ebu Musa; "Ben Ali'yi halifelikten azlettim" der. Sıra Amr'a gelince, o tam tersine; "Ebu Musa'yı duydunuz. Kendisini hakemliğe atayan Ali'yi halifelikten azletti. Ben de Halifeliği Muaviye'ye veriyorum" der.

Bu açıklama tabii sorunu çözmez, ama Ali'yi çok daha geri duruma iter. Kendi safındaki en alttakiler, uzlaşmayı kabul ettiği ve bu kaosa neden olduğu için Ali'ye bayrak kaldırırlar. Hari-ciler denilen ve bir yandan katı bir eşitlikçilik diğer yandan da katı bir dini bağnazlık sergileyen bu en alttakilerin tavrı Ali'yi iyice güçsüzleştirir.

Tarihin Garip Cilvesi

Hakem olayında sonra, tam bir ikili iktidar dönemine geçilir. Ancak bundan sonra Ali, sadece Muaviye ile değil, aynı zamanda sıradışı bir militanlık sergileyen Haricilerle de savaşarak, iktidarını kurumsallaştırabilmenin zeminini iyice kaybedecektir.

Her yerde savaşlar oluyor ve taraflar birbirlerini yağmalayıp öldürüyorlardı. Özellikle Muaviye bu saldırı ve talanları sistematik bir politika olarak yürütüyor, hem Ali'den yana olanları taciz ediyor hem de kendinden yana olanlara bu yolla zenginlik aktarıyordu. Bu arada vahşi cinayetler de birbirini izliyordu. Örneğin Ali'nin valisi olarak Mısır'a giden Ebu Bekir'in oğlu Muhammet'in, Muaviye'nin valisi Amr tarafından kesilen başı, bütün şehirlerde dolaştırılarak Muaviye'ye yollanırken, cesediyse eşek pisliği içinde yakılacaktır.

Bu iktidar mücadelesi içinde yaşanan dramlar korkunçtur. Taraftar olmaktan başka bir suçu olmayan insanlarla birlikte aileleri ve çocukları da katlediliyor, soyuluyor, işkenceye uğruyor, yakılıyordu.

Müslümanlar arası bu gözü kara iktidar mücadelesinde sadece Hicaz ve Yemen'de ölenlerin sayısı otuz bin kişiydi. Tüm İslam topraklarındaysa bu sayı yüz binleri aşıyordu. Ali' nin aksine Muaviye, savaşı kazanmak için ne gerekiyorsa yapıyordu. Ali ise yağmadan, baskından kaçındığından, topyekün bir saldırı için gerekli güç birikimini sağlayamıyor, sonuçta içten içe eriyordu.

Savaşlar sürüyor halkın çaresizliği ve acıları artıyordu. Bu koşullarda Hariciler veya Haricilerden üç kafadar, İbni Mülcem, Berke ve Temim'den Amr, "halkı kurtarmak için" Ali, Muaviye ve Amr bin As'ı aynı anda öldürmeye karar veriyorlardı. Karar Ramazan ayının 19. günü sabah namazında uygulanacaktır.

Ancak tarihin garip bir cilvesi bu üç suikastten birincisi başarılıken, diğer ikisi akamete uğrayacaktı.

İbni Mülcem'in, "Ya Ali, hüküm ancak Allah'ındır" diye bağırarak indirdiği kılıç, camide namaz kılan Ali'nin başına saplanırken, diğer suikastçılarsa başarısızlığa uğrayacaktı. Muaviye kaba etinden yaralanarak, Amr ise, hasta olup namaza gitmediğinden, kendi yerine namaz kıldırان Harice'nin ölümüyle kurtulacaktı.

ÇAĞLARI AŞAN MATEM: KERBELA

Geçen hafta içinde İslam coğrafyasının önemli bir kesiminde Kerbela matemî yaşandı.

Bu matem çerçevesinde paneller, TV programları, gösteriler yapıldı; Kerbela'yı dini bir bilinçle ananlar, inançlarına göre kendilerini zincirlerle dövdü, karalara büründü veya oruç tuttu. Dünyevi bilince sahip olanlarsa Kerbela'dan hareketle bugün de süren hak ihlallerine ve haksızlığa karşı direniş gereğine vurgular yaptı.

Kerbela, İslam coğrafyasının kolektif hafıza oluşturan temel anılarından birini oluşturuyor. Ne ki onu, İslam coğrafyasında yaşanan Hac, Ramazan, Kandil veya Kurban bayramı gibi bütün Müslümanların ortak anmalarından ayıran temel bir özelliği var. Kerbela, tüm bu kolektif hafıza oluşturan anmaların aksine, İslam dünyasının tarihsel bölünmesini temsil ediyor ve her yıl bu bölünmeyi güncelleştiriyor.

İslam peygamberi Muhammet'in torunu Hüseyin'in, dönemin İslam egemenliği tarafından Kerbela'da vahşice öldürülmesinin yıldönümü olan Hicri takvimle 10 Muharrem 62 (Miladi, 12.10.680), İslam tarihinin şekillenmesindeki temel sorun alanlarından birini oluşturuyor.

Bugün, İslami devlet kurumsallaşmasının temel ismi Muaviye ve oğlu Yezit'in lanetlendiği, bu özgülde Sünni-Şii ayrılığına yol açan teolojik argümanların yinelenildiği bir özellik taşıyor. Tarih, teoloji, sosyoloji, siyaset ve kültürel düzlemde yoğun tartışmalara konu olan Kerbela, aynı zamanda bir saflaşma nedeni oluşturuyor.

Kerbela'ya, özellikle 16. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun Batını inançlı insanları nezdinde de kimlik kurucu bir misyon yüklenmiştir. Nitekim bu zamandan beri Anadolu Alevileri, Kerbela'yı 12 günlük Muharrem orucu ve matem olarak anıyorlar.

Alttakilerin Direnişi

Söz konusu katliamı arka planıyla irdelediğimizde, Şii literatürde rastlamadığımız bir gerçeklikle karşılaşyoruz. Sorunu halifelüğün kimin hakkı olduğu şeklindeki bir yüzeysellikle tartışan ve kendi meşruiyetine araç yapan Şii şeriatçılığın aksine Kerbela, gerçekte sınıflar mücadelesinin trajik sahnelerinden biridir. Katliamla sonuçlanacak olan Kerbela yürüyüşü, gerçekte alttakilerin, adaletsizliğe, eşitsizliğe ve monarşiye karşı kendi talepleriyle örtüşecek bir İslami kurumsallaşma arayışının sonucudur. Tam da bu nedenle, çağları aşan bir hak mücadelesinin sembolüdür.

Muaviye ve oğlu Yezit, talan ve ticaret zengini bir aristokrasinin monarşik ve despotik egemenliğini temsil ediyor. Bu iktidarı alttakilere karşı güçlü kılsa, Mısır'ın, Irak'ın, Suriye'nin, İran'ın fethinden elde edilen talan gelirleriyle olağanüstü bir zenginliğe kavuşmuş olan Arap aristokrasisinin, her türden ideolojik ve siyasal denetime karşı kendini güvence altında tutma iradesidir. Dinin bunlar için anlamı, gerek kutsal savaş (fetih, gaza, cihat) gerek ticaretle hızla genişleyen bu zenginliğin alttakiler nezdinde Tanrısal meşruiyetini sağlayan ideolojik bir araç olmasıdır.

İktidardan beklentileri de bu durumu ideolojik ve silahlı olarak güvence altında tutmasıdır. Ali ile Muaviye çatışmasından başlayıp Hüseyin ile Yezit çatışmasıyla süren mücadelede egemenlerin hep ikincilerin ardında saf tutması da bunun yansımasıdır.

Buna karşın Ebu Zerrlerin, Hüseyinlerin, Selman Farisilerin, Alilerin ve tabii Ali'yi (yoldan saptığı gerekçesiyle) öldüren Haricilerin temsil ettiği şeyse, İslami siyasetin, alttakilerin hak talepleriyle görece örtüşecek bir yorumla, adaletle uyumlulaştırılmasıdır.

Ancak egemenlerin yorumu, egemenlerin gücünü tamamlayan bir realite olarak, 14 yüzyıllık tarih içinde hep mutlak bir üstünlüğe sahip olacaktı.

Bu sınıfsal bölünmeden üreyecek ve meşruiyetini buraya dayandıracak olan Şiilik de; gerçekte bu birinci yorumdan farklı bir program ve teoloji üretemeyecek, giderek köklü Fars kültürünün İslamcı yüzüne dönüşecekti.

Sonuçta Peygamber'inin torunu da olsa, alttakilerin haklarına kapı açanlara iktidar kapısı açmayan, dahası katletmekte de ikirciklenmeyen bir İslami devletleşme, Sünnilik yanı sıra Şii dünyanın da belirleyeni olacaktır. Bu nedenle tarih boyunca birbirlerini acımasızca katleden bu iki akım yoksulların hakları, demokrasi, kadın hakları ve öteki inançlar karşısında aynı tutumu takınmışlardır. Buna karşın yine Hüseyin ile özdeşleşen, onun üzerinden eşitlikçi yaklaşımlarını meşrulaştıranlarsa, kâh İslam içinde şekillenen tasavvuftan kâh zorla Müslümanlaştıran halkların eski inançlarından üreyecekti.

İki Ölüm Arasında

Sürece Muaviye'den yana bakanlar, onu, “dindar önderlerin faziletlerine” sahip olmasa da, “İslam'ın gazvelerini enerji ile devam ettiren” niteliğiyle, “Arap imparatorluğunu sağlam temeller üzerine kurmuş”, “Arapları siyasi olduğu kadar sosyal bakımdan da hâkim millet haline getirmiş” bir önder olarak yüceltirler.⁽³⁶⁾

Esasen Muaviye'nin bu zaferi, gazveler ve fetihlerle gelen sonsuz zenginliğin ve bunun yeniden üretilmesi için gerekli ideolojik yaklaşımın zaferi olacaktır. Ali bu savaşı, geçmişten gelen büyük prestijine karşın kritik zamanlarda iki arada tutumuna karşın kaybetmişti.

Bu noktada çocukları Hasan ve Hüseyin'in, Peygamberin torunları olmaktan öte bir avantajları yoktu. Üstelik büyük oğul Hasan, âdeta ekonomik standardını sürdürmek karşılığında iktidar talebinden vazgeçerek babasının gerisine düşerken, Muaviye iktidarının daha da kurumsallaşması ve meşrulaşmasını sağlayacaktı. Tabii buna rağmen potansiyel bir rakip olarak zehirletilerek öldürülecekti.

Bundan da trajik olanıysa, dedesi Muhammet'in yanında gömülmesi vasiyetinin, yine dedesinin eşi Ayşe ve onu zehirleten Muaviye tarafından silahlı saldırganlıkla engellenmiş olmasıdır. Bu durum, Peygamber'in torunlarının İslam'ın muktedirleri nezdinde ne denli ciddi bir zemin kaybı yaşadığının göster-

(36) S. F. Mahmut, *İslâm Tarihinde Yıkılış ve Yeniden Kuruluş*, 60.
 Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

gesi olacaktı. Ve daha bu ilk dönemden başlayarak, reel İslami düzen ile ona atfedilen idealler arasındaki farkın ne denli büyük olduğunu gösterecekti.

İşte böylesi bir atmosferde Muaviye'nin (M. 680) ölümü, Hüseyin'i, Muaviye'nin oğlu olmaktan öte hiçbir meziyete sahip olmayan Yezit karşısında, boyun eğmek veya itiraz etmek gibi, biri manen diğeri de maddeten ölüm olan iki keskin seçenekle karşı karşıya bırakıyordu. Tabii salt siyasal-toplumsal atmosfer değil, bizzat Yezit'in kendisi de, babasının uyarısı çerçevesinde Hüseyin'e başka bir seçenek bırakmıyordu.

Muaviye, Hasan ile yaptığı anlaşmaya rağmen tahtını oğlu Yezit'e bırakırken, onu, Ebu Bekir'in oğlu Abdurrahman'a, Ömer'in oğlu Abdullah'a, Abbas'ın oğlu Abdullah'a, Zübeyr'in oğlu Abdullah'a, ama özellikle kendisine de biat etmemiş olan Ali oğlu Hüseyin'e karşı uyarıyordu. Bununla da kalmayıp egemen odakları sağlığında Yezit'e biat ettiriyordu. İşte kendisine hiçbir temsiliyet boşluğu bırakmayan bu tarihsel ortamda mağrur, eşitlikçi ve idealist Hüseyin, kendi şahsında toplumu da boyun eğdiren dayatmaya karşı (abisinden farkla) başkaldıracaktı.

Meşum Bir Operasyon

Bu bağlamda 680 yılı, İslam tarihinin, daha Peygamber'in ölümüyle başlayan merkezdeki iktidar kavgasının en önemli ve en çok iz bırakan hesaplaşmasına tanıklık edecekti. Bu tarihten itibaren İslam egemenliği, iktidar sorununu monarşik bir kurumsallaşma olarak çözerken, günümüze uzanan mutlak bir bölünmeye uğrayacaktı. İslami egemenliğin bu kurumsallaşma ve bölünme dönemeciyse, kurucu peygamberinin soyunu katletmek gibi meşum bir operasyonla şekillenecekti. Kurucu peygamberinin torununu ve ailesini öldürmekle sağlanacak "başarı" ise İslam'da monarşiyi resmileştirecekti.

Hüseyin'in kuşkusuz şeriatçı bir mantalitenin sınırları içinde, ama eşitlikçi ve idealist bir yönelimle açtığı direniş bayrağının, hem halkın örgütsüzlüğü hem de devasa güçleriyle ciddi bir sınıf refleksi geliştirmiş egemenlerin temsilcisi Yezit karşısında hiçbir şansı yoktu. Ancak buna rağmen sergilediği ölü-

müne kararlılık, İslam'ın kültürel coğrafyasının sonraki şekillenmesine damgasını vuracaktı.

Önce, Medine'de biat etmeye zorlanacak olan Hüseyin'in çevresinde, etkin bir baskı çemberi oluşturulacaktı. Giderek daraltılan bu çember, savaşımlardan, bölünmelerden, hayal kırıklıklarından yorulmuş halkın, Hüseyin'e verdiği desteğin de azalmasını sağlayacaktı.

Bu nedenle Mekke'ye göçecek olan Hüseyin, süren baskılar nedeniyle orada da tutunamayacaktı. Nihayet Kûfe şehrinde destek bulunca, yakın çevresini alarak yollara düşecekti.

Ancak Yezit, Hüseyin'in bu yönelimi üzerine Basra valisi Abdullah bin Ziyad'ı Kûfe'ye vali atayıp onun aracılığıyla terör politikası uygulayarak, Kûfe'de kontrol kuracaktı. Hüseyin'in Kûfe'ye yolladığı temsilcisi Müslim bin Akl'i yakalatıp işkenceyle saf değiştirmeye zorlayacak, başaramayınca da kafasını kesip cesedini Kûfe'de dolaştırarak halkı yıldıracaktı. Böylece Hüseyin'in şehirle bağlantısı da kesilmiş olacaktı.

Diğer yandan Kûfe yolundaki Hüseyin'i, Kerbela denilen yerde, Fırat'ın kenarında, ama suya ulaşmasını olanaksızlaştıran bir kuşatma içine alacaktı. Hurr bin Yezit komutasındaki iki bin kişilik Emevi ordusu, bu kuşatmayla onun hem ilerlemesini hem de geri gidişini engelleyecekti. Susuzlukla biata zorlanan Hüseyin ise, direnme kararlılığını sürdürecekti.

“Kızların Esir, Zürriyetin Maktül”

Bu Emevi kuşatması, (Peygamber tarafından cennetle müjdelenmişlerden Sad bin Ebu Vakkas'ın oğlu) Amr komutasında dört bin kişilik ek bir güçle desteklenerek artırılacaktı. Muharrem ayının 10. günüyse savaş fiilen başlayacaktı. Güçler arasında her ölçünün ötesinde bir eşitsizlik vardı. Hüseyin'in güçleri, bir kısmı çocuk ve kadın olmak üzere sadece 155 kişiden ibaretti;⁽³⁷⁾ bunların içinde savaşçı konumunda olanlarsa 32 süvari, 40 piyade olmak üzere 72 kişiydi. Karşılarındaysa tam teçhizatlı, karnı tok altı bin askerden oluşan bir ordu bulunuyordu.

(37) A. Gölpinarlı, *İslam Tarihi*, Der X, s. 452.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Sabah tan ağarırken başlayan savaş, bu eşitsizliğe karşın, gün batımına kadar sürer. Hüseyinler ruh hallerinin sonucu olarak âdeta mucize örneği sergilerken, Emevi ordusu, hem yaptıkları işe inançsızlık hem de savaştıkları kişinin Peygamberlerinin torunu olması nedeniyle Tanrısal bir müdahale olabileceği korkusuyla savaşıyorlardı.

Ancak her iki tarafın da umut ve korkuyla beklediği göksel yardım gelmeyecek ve akşam üzeri Hüseyin'in de ölümüyle savaş sona erecekti.

Amr aldığı emir üzerine, başta Hüseyin olmak üzere ölümlerin başlarını keserek Kûfe valisi Ziyad'a gönderecekti. İçlerinde Hüseyin'in tek sağ kalan hasta oğlu Zeynel Abidin ve kadınlar da bu paramparça cesetler arasından geçirilerek, boyunlarına takılmış zincirlerle önce Kûfe'ye, ardından Şam'a Yezit'e götürüleceklerdi.

Hüseyin'in kız kardeşi Zeynep, bu korkunç tablo karşısında kendini kaybetmiş şekilde; "Ya Muhammet, sana semanın melekleri salat ve selam götürsün. İşte Hüseyin'in kanlara bulanmış, uzuvları kesilmiş, kızların esir, zürriyetin maktûl" diyerek çığlıklar atıyordu.⁽³⁸⁾

Yapılan vahşetin bilgisi yayıldıkça, iyice korkutulmuş halktan sessiz protestolar yükseliyor, "bu işte payı olanların asla cennet yüzü görmeyeceği" söyleniyordu. Kadınların Hüseyin için yaktığı ağıtlar İslam coğrafyasını dolaşüyor, Yezit'in sarayında bile herkes yapılan haksızlığı kınayan yaklaşımlar sunuyordu. Öyle ki tepkilerin bu yaygınlığı Yezit'i bile korkutacaktı. Bunun üzerine, Hüseyin'in tek sağ kalan oğluna ve diğer esirlerle olan davranışını değiştiren Yezit, onları giydirip doyurup, her isteklerinin karşılanacağı sözü vererek asker refakatinde Medine'ye uğurlayacak, bütün suçu da Kûfe valisi olarak bu katliamla görevlendirdiği İbn Ziyad'ın üstüne atarak sorumluluktan kurtulma yoluna gidecekti.

Sonuç olarak İslam devleti, Hüseyin'in ve Muhammed'in kesilip şehirlerde korku salsın diye dolaştırılan başları üzerinden inşaa edilmiştir. Bu devletin (Emevi, Abbasi, Selçuklu,

Osmanlı vb.) farklı isimlerle kurumlaşmış tüm örnekleri tipik birer despotik rejim örnekleridirler. Bu kapsamda bizzat Müslüman halkın insan onuruna uygun, yurttaş haklarına sahip bir yaşama ulaşabilmeleri için sorgulanmayı ve övünç vesilesi kılınmaktan çıkartılması gerekmektedir.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 3 Şubat 2007

HİLÂFET KÂBE'Yİ YIKARAK KURUMLAŞIYOR

Kerbela'da Hüseyin'in katli ve kafasının kesilip teşhiri, halkta çok büyük bir travma ve öfke yaratmıştır. Öyle ki Emevi iktidarı, tam da rakipsiz kaldığını sandığı noktada Mekke ve Medine'de iktidarsızlaşır. Özellikle bu iki kutsal merkezde halk, Emevi egemenliğini kendiliğinden reddetmeye başlayacaktır.

Önceden Ali'ye karşı ayaklanmış olan Zübeyr'in oğlu Abdullah, Hüseyin'in katlinin; “Kabul edilemez büyüklükte bir cinayet ve akla gelmez bir ihanet olduğunu” belirten bir hutbe okuyacak. Bunun üzerine Mekke halkı, Abdullah'ın başlarına geçmesini isteyecektir.⁽³⁹⁾ Yezit Mekke halkının bu itaatsizliğini ortadan kaldırmak için yönetici değişimleri, baskı ve rüşvet dahil her yöntemi kullanır. Ancak halk, boyun eğmeyecektir.

Benzer durum Medine'de de yaşanmaktadır. Medine'deki itaatsizlik henüz bir siyasal önderliğe sahip olmadığından, Yezit, durumu değiştirmek için onlardan bir heyetle görüşmeyi talep eder.

Gelenleri rüşvetle ve kendi yaşam tarzına uygun eğlencelerle satın almaya çalışır. Ancak bu rüşvetli, şaraplı, müzikli, dans-sözlü hilafet sarayı, onları şoke eder. Heyet Medine'ye geri döndüğünde; “Allah'a şahitlik ederiz ki biz onu azlettik” derler. Medine halkı Şam'a giden heyetten; “Oğullarımdan başka kimse kalmazsa bile ben bu adama karşı savaşırım” diyen Abdullah bin Hanzala'ya biat eder.

Medine camisinde toplanan halk, üzerindeki herhangi bir eşyayı çıkarıp; “Bunu nasıl atıyorsam Halife'yi de üstümden öyle atıyorum” diyerek Emevi iktidarıyla ilişkilerini kestiklerini ilan eder.⁽⁴⁰⁾

(39) Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, s. 659.

(40) R. Dozy, *İslam Tarih*, s. 150.
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Böylece Halife Yezid, tam da Hüseyin sorununu halledip rahatladığını düşündüğü noktada, İslam'ın iki kutsal kentinin halkı ve onların yöneticisi iki Abdullah ile karşı karşıya kalır.

Dilediklerini Katl, Bulduklarını Gasp...

Yezit bu direnişleri ezmeye, yaşlı ve putperestliğe yakın Müslim bin Ukbet'il-Meri'yi görevlendirir. Müslüm on iki bin askerle Hicaz'a gider. Önce Medine'yi kuşatıp teslim olmasını ister. Ancak halk reddeder. Bunun üzerine kanlı çarpışmalar başlar. Sonuçta tüm oğulları yanında, İbn Hanzala'yı da öldürerek Medine'yi ele geçiren Müslüm, üç gün boyunca Medine'nin yağmalanmasını serbest bırakır. Emevi askerleri de Medine'ye girip dilediklerini katl ve buldukları malları gasbedecektir. Böylece İslam'ın kurucu şehri (Medine-i Resûlullah) tamamen yağma ve harap edilecektir.⁽⁴¹⁾

Bu korkunç saldırıda pek çok İslam seçkini katledilecek, pek çok tecavüz gerçekleşecek ve Medine bu yıkım ve yangınlar sonucunda tanınmaz hale gelecektir. "Ölenlerin arasında 700 Kur'an hafızı da bulunuyordu. Bunların içinde Peygamberin Sahabe denilen yakın çevresinden 80 kişi vardı. Bedir Savaşı'ndaki Mekkelilere karşı kazanılmış ilk zaferde Muhammed ile savaşmış olanlardan hiç kimse bu felaket gününden kurtulamadı."⁽⁴²⁾ Kербela katliamından sağ kurtulmuş olan Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin ise, babasının misyonunun aksine Yezit'in bu uygulamalarına sessiz kalacak ve bunun sonucunda Yezit-Müslim terörüne muhatap olmayacaktır.

Medine'nin başına gelen katliam ve tecavüz haberi Mekke'ye ulaştığında büyük bir infial yaşanır. Bu haber aynı zamanda sıranın kendilerine geldiğini göstermektedir. Nitekim Emevi ordusu Mekke'ye yönelmiştir bile. Bu sırada yaşlı komutan Müslim ölür, ama seferi durdurulmaz. Yezit komutayı Hüseyin bin Nümeir'e verir ve orduyu takviye eder.

Ancak tepkiler de uç safhadadır. Nitekim Medine'den kaçanların yanında, Hicaz genelinde de Müslümanlar İbn-i Zübeyr'e

(41) Ahmet Cevdet Paşa, s. 661.

(42) R. Dozy, *İslam Tarihi*, s. 152.

biat etmeye başlar. Öyle ki bir kısım Harici ve Şiiler dahil idealist Müslümanlar, Kâbe'yi savunmak için âdeta Mekke'ye akmaktadır. Sonradan Şiilere lider olacak Muhtaru's-Sakafi de bunların arasındadır.

Tarihel bir paradoks olarak Emeviler, önceden atalarının Müslümanlara karşı savundukları Mekke'yi bu kez, Müslümanlardan almak üzere saldıracaklardır. Tabii Müslüman kimliğiyle ve İslam'ın birliği adına!..

Ben Seni Yönetmeye Yetkin Adam Sanırdım

Savaş şiddetli bir saldırıyla başlar. Ancak içeridekilerin çok etkili savunmaları sonucunda, Emeviler bir türlü başarıya ulaşamaz.

Bunun üzerine puta tapınma döneminde bile çiğnenmeyen şehir, özellikle "Allah'ın Evi" olarak kutsanan Kâbe, direnişi kırabilmek için mancınık ateşine tutulur. Bu inanılmaz saldırı sonucunda; "Hedefini bulan kayalar, yapının direklerini paramparça eder. Sonunda Kâbe'de yangın çıkacak ve bütünüyle harap olacaktır. Bu saldırılarda 'Hacer-i Esvet' de ilk felaketini yaşayacak ve yangında dört parçaya bölünecektir."⁽⁴³⁾ Ama buna rağmen Mekke, onu savunanların ölümüne kararlılığıyla teslim olmaz.

İşte bu sırada gelen Yezit'in ölüm haberi üzerine İbn Nümeyr, İbn Zübeyr'e; "Sen hilafete daha layıksın. Gel sana biat edelim. Dökülen kanları unutup genel af ilan edelim ve birlikte gidip Şam'ı ele geçirelim" şeklinde haber yollar. Ancak İbn Zübeyr bu öneriyi; "Ben bu kanları heder edemem. Vallahi ehl-i Harem'den öldürülen her bir adam için sizden on kişi katlolunsa kaani olmam" diyerek reddeder.

Bunun üzerine Nümeyr; "Allah cezanı versin. Ben seni ehl-i re'y bir adam sanırdım. Seni hilafete davet ediyorum, sen katl ü helak istiyorsun" diyerek askerleriyle birlikte Medine'ye, oradan da Şam'a giderek yeni Emevi halifesi Muaviye bin Yezit'e biat eder.⁽⁴⁴⁾

(43) R. Dozy, *İslam Tarihi*, s. 153.

(44) Ahmet Cevdet Paşa, s. 663.

Bu köklü çözüm fırsatını kaçıran İbn Zübeyr, uzlaşmaz tutumundan pişman olmuştu, ancak iş işten geçmişti. Buna rağmen Hicaz, Yemen, Irak, Mısır halkı, bu ortamda ona biat edecekti. Böylece İslam egemenliği, Ali'nin hilâfet döneminde olduğu gibi tekrar ikiye bölünmüştü.

Yezit'in oğlu Muaviye II'nin kısa halifeliliğinden sonra hilâfet koltuğuna meşhur Mervan bin Hakem otururken, Emevilere karşı birleşen güçler de ayrılmaya başlayacaktı. Irak eksenli ve Kerbela'nın intikamını almak üzere Muhtar öncülüğünde Şii gücü yükselirken, İbn Zübeyr'in hâkimiyetinde Emevi karşıtı bir Sünni güç yükselişi yaşanıyordu. Hariciler de dördüncü bir egemenlik gücü oluşturmaya başlıyordu. Tabii ekonomik potansiyelleri ve yönetim tecrübesi daha yüksek Emeviler de toparlanıyordu.

Yeniden herkesin herkesle savaştığı bir dönem başlayacak, şiddet ve vahşet örnekleri de artacaktı. Yakmalar, kafa koparmalar, el ayak kesmeler, ayaklanmalar, saf değiştirmeler, nizami savaşlar, pusular, vb. yollarla Müslümanlar acımasızca birbirlerini katledip duruyorlardı.

Bu dönemde idealist, ama ufuksuz ve dogmatik Müslümanların birbirlerini yok eden savaşları, âdeta Emevilerin yolunu düzleyecekti.

Emevilere Kendini Maskara Etme!

Bu sırada Mervan'ın yastıkla boğularak öldürülmesinin ardından, Emevi iktidarına Abdülmelik gelecekti. Abdülmelik bir yandan elindeki olanakları yeniden düzenlerken, Bizans'la da barış imzalayarak Müslüman düşmanlarına karşı elini rahatlatıyordu. Bu arada rakiplerinin iç çelişkilerinden yararlanıp egemenliğini adım adım geliştirecekti. Önce bin Zübeyr'e biat eden toprakları bir bir ele geçiren Abdülmelik, böylece onun beslenme kaynaklarını kurutacaktı.

Ardından Türkmen topraklarının fethini de organize eden "zalim" lakaplı Haccac'ı Mekke'nin fethine memur kılacaktı.

"Haccac-ı Zalim" hazırlıklarını tamamladıktan sonra, Mekke'yi kuşatır ve mancınıkla dövmeye başlar. İkinci kez yinelenen bu pervasızlık, bu kez üstelik hac zamanında gerçekleştiriliyor

ve İslam'ın bir farzının yerine getirilmesini engelliyordu. Artan tepkiler ve Ömer'in oğlu Abdullah'ın devreye girmesiyle kısa bir zaman için durdurulan mancınıklar, haccın bitişini müteakip tekrar çalışmaya başlayacaktı.

Bu sırada ilginç bir gelişme olur ve mancınık taşlarından birinin tam Kâbe'nin üstüne düştüğü sırada, büyük bir gök gürlemesiyle mancınının başındakilerin üzerine düşen yıldırım 12 askeri öldürür.

Askerler yıldırımın Allah'ın gönderdiğini düşünüp, büyük bir korkuyla bu işten vazgeçerler. Bunun üzerine, mancınının başına bizzat geçen Haccac, bir yandan taş fırlatırken diğer yandan da kendi askerlerine; "Korkmayın, Hicaz memleketinin adeti böyledir. Her vakit yıldırım olur. Bugün sizi yaktı, yarın onları yakar"⁽⁴⁵⁾ der. Gerçekten de yıldırımların bir kısmı da Mekke'ye düşmektedir.

Bu acımasızlıkla kırk bin askerin aylardır sürdürdüğü saldırı sonucunda Mekke sayısız ölüm, yaralanma ve yıkımla iyice güç kaybederken, açlık da içerideki yaşamı dayanılmaz hale getirecektir.

Aman isteyerek teslim olan Mekkelilerin sayısı hızla artarak on bini bulmuş, Mekke'nin direnme takati kalmamıştır. Haccac ise, can güvenliği ve büyük rüşvetlerle İbn Zübeyr'i teslim olmaya çağırılmaktadır.

Bu ortamda İbn Zübeyr, sözüne büyük değer verdiği annesi Esmâ'ya; "Halk benden ayrıldı, yanımda pek az adam kaldı. Düşmansa bana dilediğim kadar dünyalık veriyor. Senin rey'in nedir?" diye sorar.

Esmâ vakur bir kararlılıkla; "Eğer Hakk üzere isen ve halkı Hakka davet ediyorsan bunu sürdür ki, bu yolda hayli taraftarın öldü. Artık bu yolda devam et ve Ümmeyeoğulları'na kendini maskara etme. Yok eğer meramın dünya ise, sen ne fena adam imişsin ki, hem kendini hem de taraftarlarını helak etmiş olacaksın. Dünyada daha ne kadar kalacaksın? Ölüm daha iyidir" diyecektir. Bunun üzerine İbn Zübeyr:

(45) *Tarih-i Taberi*, 3. cilt, s. 301.

“Dünyaya asla meyletmedim. Fakat senin görüşünü bilmek istedim. Sen de benim kararımı güçlendirdin. Bak anne, ben bugün ölürüm. Kederin artmasın. Oğlun kötü bir işi seçmedi, zulüm ve haksızlık yoluna gitmedi” diyerek, bir avuç yoldaşıyla surların dışına çıkar; Haccac’ın şaşkın bakışları arasında saldırıya geçer, çarpışarak ölür.⁽⁴⁶⁾

Ruhu Alınan Şehir

Haccac, öldürülen İbn Zübeyr’in kafasını kestirip Şam’a gönderirken, gövdesini de, halkı terörize etmek amacıyla yüksek bir direğe astırır. Hicretle yaşıt olan Abdullah bin Zübeyr’in, Mekke’nin üzerinde sallanan bu başsız, ama boyun eğmemiş yaşlı bedeni, İslam’a dair en son kalan idealist öğelerin de asılmasıdır.

Emevi iktidarı, 9 yıldır giremediği Mekke’ye, nihayet 7 aylık bir savaşla girebildiğinde, İslam’ın bu kutsal şehri bir yıkım ve ölüm kentidir. 692 yılında böylece ruhu elinden alınmış şehirden Abdülmelik adına biat alınacaktır.

Kâbe’yi bile, üstelik ikinci kez mancınık yağmuruna tutmaktan kaçınmayan bu gerçeklik, kutsalın, egemenlerin çıkarları’nın sınırında bittiğini gösteren tipik bir göstergedir. Bu örnekte de görüldüğü gibi, halka kutsal diye sunulan değerler, egemenler açısından sadece halkı rahat yönetmek için kullanılan araçlar olmuştur.

Nitekim iktidar çıkarları tehlikeye girdiğinde; “Allah’ın Evi”ni bile yakmaktan çekinmemişlerdir. Onların bir tek Kâbesi vardı, ki o da çıkarlarıdır.⁽⁴⁷⁾

Mekke böylece teslim alındıktan sonra, birkez daha Kâbe’nin yeniden inşası gerçekleştirilecek, şehir Emevilerin dinsel vitrini olarak yeniden kurulacaktır. Ancak şehir eski ruhunu kaybetmiş olacaktır, hem de zaten uzun dönemdir kaybettiği siyasal ve ekonomik merkezlik konumunu da bir daha edinemeyecektir.

Bu son zaferle geleneksel Arap aristokrasisi, İslam bayrağı altında mutlak bir iktidar kuracaktır. Kuşkusuz ayaklanmalar, iç

(46) Ahmet Cevdet Paşa, s. 686.

(47) E. Aydın, *Nasıl Müslüman Olduk*, 5. Bölüm.

bastırmalar, muhaliflerin cezalandırılması, mezhep ayrılıkları ve ötekileştirici suçlamalar İslam tarihinin doğal parçası olarak hep devam edecektir. Ancak bundan sonraki farklılaşmaların Alileri, Hüseyinleri, Abdullahları farklı karakterlerde biçimlenecektir.

Bu son büyük ayaklanmanın bastırılması sonrasında kurulan “İslam iktidarı” mı yoksa “Arap aristokrasisinin İslam kılıflı iktidarı” mı olduğu sorunu bizzat İslami literatürde bile süregelen ciddi bir tartışma konusudur. İslam’ın artık böylesi monarşik iktidar yapıları içinde varlığını sürdüreceği, dinsel açılımların da esasen bunların yayılmacı ve despotik çıkarlarına göre şekilleneceği bir döneme girilmiştir.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 17 Mart 2007

İkinci Bölüm

KİMLİK VE MİRAS

İLK OSMANLILARIN İNANCI NEYDİ, NİYE DEĞİŞTİ?

Osmanlı tarihine ilişkin yapılan çoğu açılımda İslamcı bir tabloyla karşılaşırız. Osman Bey İslamcı bir gaza önderi, Ede Bâli ise İslamcı bir şeyh olarak tanımlanır. Oysa gerçek durum bütünüyle farklıdır.

Osmanlı'nın kuruluşundaki temel etkeni gazadır; ancak gazanın Türkmen geleneği içinde büründüğü anlam, dini anlamından tümüyle farklıdır. Türkmenlerin kristalize olmuş bir İslami algıları yoktu. Buna karşılık onları gaza ile bütünleştirecek maddi gereksinim ve gelenekleri vardı. Kuşkusuz Türkmenlerin gelip yerleştiği topraklar, kendilerine saldırmayan, dolayısıyla karşı saldırıyı meşrulaştırmayan insanların toprağıydı. Dolayısıyla bu geliş sosyolojik olarak anlayan, ama gaza ideolojisini olumsuzlayan bir yaklaşıma gereksinim var.

Bu bir yanâ, Osmanlı'da gazayı, “dinin gereği bir eylem”, gazacıları da “dindarlar” olarak değerlendirmekten özellikle uzak durmak gerek. Çünkü bu algılayış, sürecin Hristiyan-Müslüman çatışması eksenli bir öznellikte yanlış değerlendirilmesine yol açıyor. Oysa gerçek durum, dinsel önyargıları besleyen bu yaklaşımdan çok farklıdır.

Öncelikle bilinmeli ki, bu dönemin gazacı Türkmenleri arasında çok farklı bir inanç atmosferi söz konusu. Bu anlayış heterodoks, yani bilinen dinsel esaslara aykırı ve eski gelenekler temelinde biçimleniyor.

8. ve 11. yüzyıllarda Müslümanlaştırma baskısına boyun eğmiş, ancak kendi eski inançlarını da bırakmayan, biçimlenmiş bir Müslümanlıktan bütünüyle uzak, karma bir dinsel senteze sahip bir toplulukla karşı karşıyayız. Bundandır ki Hristiyanlığı ötekileştiren bir algı söz konusu değildi. Hatta Hristiyan komşularla gazaya çıkıp ganimet paylaşımına bile rastlanmaktadır.⁽¹⁾

(1) Bkz. C. Kafadar, *İki Cihan Arasında*, Cogito, sayı 19, s. 48 ve 64.

Özetle, göçebe demokrasisi ve Kızılbaşlık ile örtüşen bir inanç atmosferi söz konusu. Buysa gaza'nın, Türkmen topluluklarının yerleşim ve geçim olanakları elde etmeye yönelik arayışları temelinde biçimlenmesini sağlıyor. Osmanlı devleti de, dinsel düşmanlık temelinden kopuk, böylesi bir gaza anlayışı üzerinden kurulacaktı.

Bu Osman Başka Osman

Nitekim gazacı bir siyasal önder olan Osman Bey ve aşiretinin, şeriatçı bir gaza anlayışının tam tersine, Hristiyanlara düşmanlık ve güvensizlikle belirlenmediğini görüyoruz:

“Osman Gazi, Bilecik Tekfuru'na dedi ki; sizden dileğimiz budur ki, bizim göç eşyamızı, yaylalara gittiğimizde sizde emanet bırakalım.

O da kabul etti. Ne vakit, Osman Gazi yaylaya gitse, bütün eşyalarını öküzlere yükletirler idi. Bir nice hatun kişiyle gönderirlerdi.

Kaleye bırakırlardı. Ne zaman yayladan gelseler, armağan olarak peynir ve halı ve kilim ve kuzular armağan iletirlerdi. Bu kâfirler bunlara gayet itimat edüp dururlardı.”⁽²⁾ Mal emanetinden de öte, mallarını kadınlarıyla göndermeleri, şeriatçı zihniyetten ne kadar uzak olduklarını gösteriyor. Siyasal ve ekonomik temelli düşmanlaşma koşullarında bile dinsel düşmanlaşma söz konusu değil:

“Osman Gazi bunca gazalar etmeye başlayınca, etrafun kâfirleri çekinir oldular. Osman Gazi, Bilecik kâfirlerine gayet hürmet eder idi. Sordular; ‘Bu Bilecik kâfirlerinin senin katında hürmeti var, nedendir?’ dediler. Dedi ki, ‘Komşularımızdır. Biz bu vilayete garip olarak geldiğimizde bunlar bizi hoş tuttular. Şimdi bize dahi gerektir ki, bunlara hürmet edelim.’”⁽³⁾

Görüldüğü gibi ne sofı bir tepkiye sahiptir bu gaziler ne de İslami kurallara uygun bir davranış içindedirler. Tam tersine her şeyi belirleyen onların çıkarları ve koşullar olmaktadır, ki Hristiyanlarla olduğu kadar birbirleriyle de çarpışmaktadırlar. Daha

(2) *Âşıkpaşazâde Tarihi*, s.15.

(3) *Age*, s. 22.

bireysel, ama çarpıcı iki öyküyse, bize prototip bir Türkmen gazisi olan Osman Bey'in kişiliğini verir:

“Rivayet olunur ki, bir gice bir köyde imam evinde Osman Gazi konuk olup oturırdı. Ardında bir pencere vardı. Meğer anda bir Mushaf-ı Şerif komışlardı. Sahib-i hane, Osman Gaziye eyitdi: ‘Küstahlık olmasın. Keremünden, eğil, ardunda nesne var, alayum’ didi.

Osman Gazi eyitdi: ‘Ne nesne var?’ Sahib-i hane eyitdi: ‘Nebimüz, ahir zaman peygamberi Muhammet resul’ullah sall’al-lahu aleyhi ve selleme inen kalamullah var’ didi. Osman Gazi dahi hiç tınmadı.

Ta sahib-i hane uykuya varınca ebsem oldı. Sonra turup gusl idüp arı abdest alup mushaftan yana müteveccih olup huşu ve huzula ta sabaha dek el kavuşurup urutırdı.”⁽⁴⁾

Görüldüğü gibi İslamiyet’le ilişkisi, Kur’an’ı bile tanımayacak kadar yüzeysel olan Osman’ın, uyarıldığı halde önce “hiç tınmayacağı” Kur’an ile tanışması böyledir. Osman’ın abdest alıp huşu ile sabahlaması yorumuysa, resmi tarihçinin, devlet kurucunun bu “eksikliği” örtme çabasından öte anlam taşımaz; çünkü Kur’an’ı bilmeyenin abdesti bilmesi zaten olanaksız. Bir diğer öykümüz ise daha da ilginç:

“Osman gençliğinde Eski Hisar’a giderken, İtburnu denilen yerde Mal Hatun adında bir kadınla tanışıp, onunla muhabbet eder.

(...) Günlerden bir gün, Eski Hisar Tekfuru’nun içki meclisinde Osman, kadına âşık olduğunu itiraf eder. Kadını nice övmüş olmalı ki, Hisar’ın Beyi içinden kadını kendisi için peylemeyi tasarlar. Bunu hisseden Osman, kadını Bey’e kaptırmak için kaçırrı ve tanıdıklarının yanına yerleştirir. Kendisi de İnönü Tekfuru’nun hisarına gidip içmeye devam eder. Öte yandan, Eski Hisar Beyi’nin arkadaşı olan Sultan Öyüğü Tekfuru da işe karışır. Kadını, Eski Hisar Beyi’ne götürmek için talimat almış olmalı. Bundan dolayı adamlarıyla birlikte İnönü Beyi’nin kapısına dayanıp ondan Osman’ı teslim etmesini ister. Onlar ‘edelim-etmeyelim’ derken, Osman arkadaşlarının başını derde

(4) Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma*, s. 75.

sokmamak için, kardeşi Gündüz ile birlikte dışarı çıkar ve kuşatmayı yararak Söğüt'e doğru at sürer..."⁽⁵⁾

Görüldüğü gibi tekfurlarla dostluk kuran, onların içki meclislerine katılan, onlarla aşkını paylaşan, sevdiğini kaçırان ve bunun için Bizanslılarla çarpışan, oldukça sosyal, İslamcılıktan uzak bir "Bey" adayı portresiyle karşı karşıyayız.

Baba İlyas Müritleri

Bilinegelenen farklı bir dinsel ortamda şekillenmektedir Osmanlı.

Örneğin onca hareketliliğe rağmen; "Müslüman ve Hristiyan unsurlar arasında dini sebeplerden çıkmış herhangi bir mücadeleye tesadüf etmiyoruz."⁽⁶⁾ Çünkü Hristiyanlığı dinsel nedenle düşmanlaştıran bir anlayış, bu Türkmenler arasında "hiçbir zaman kuvvetli bir tesir icra edememiş." Öyle ki; "Ummiyetle Müslüman olmakla beraber, her türlü taassuptan azade, dinin kendileri için çok muğlak (...) eski kavmi ananelerinin zahiri Müslümanlık cilasına boyanmış basit bir şekline salık, eski Türk Şamanlarının haricen İslamlaşmış devamından başka bir şey olmayan müfrit Alevi ve heterodoks Türkmen babalarının manevi nüfuzu altında idiler."⁽⁷⁾

"Yunus Emre, Hacı Bektaş, (...) Baba İshak gibi büyük Türkmen şeyhlerinin (babalarının) anladığı ve telkin ettiği İslamiyet, Türk Şamanizmi ve sair menşelerden gelen inanışların, halka kadar inmiş, geniş tasavvufi fikirlerle imtizacından mürekkep olup, medrese mensuplarının dar şeriat kaidelerine karşı lakayd bir mahiyette idi.

Bu sebeple kendilerine mensup olan cemaatlerin, inanış ve yaşayışları İslamiyet'e aykırı olsa dahi buna pek ehemmiyet vermiyorlardı.

Anadolu gibi birçok akidelerin kaynaştığı bir içtimai muhitte yaşayan bu Türkmen şeyhlerinin bir kısmı yalnız doğrudan doğruya kendilerine mensup Şii-Şamani hayat ve akidelerine

(5) Neşri, Akt. S. Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, s. 62.

(6) F. Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 79.

(7) F. Köprülü, *age*, s. 47.

bağlı Türkmenlerin değil, Sünni Türklerin ve hatta Hristiyanların bile, bilhassa ölümlerinden sonra, velileri haline gelmişlerdi.”⁽⁸⁾

Özetle 13. yüzyıl Anadolu’su, “ehli-Sünnet harici” dinsel atmosferiyle bugünkünden çok farklıdır. 14. yüzyılda Nigidi Kadı Ahmet’in belirttiği gibi; “Cihanın bu gibilerle dolu olduğu” söylenmekte, “tanınmış Osmanlı tarihi yazarı Jorga’nın eserinde kaydettiği bir Venedik belgesinde (...) Osmanlı Anadolu’sunda ahalinin beşte dördü Şii (Alevi) olarak gösterilmektedir.”⁽⁹⁾

Bu tabloya bir abartı rezervi koysak bile, söz konusu atmosfer budur. Nitekim Osmanlı’nın ilk iktidar dönemlerinde de, bu alabildiğine gevşek ve kurallardan uzak dinsel anlayışı görüyoruz. Örneğin; “Orhan Gazi’ye ait Vakfiyyede, Bursa’nın zaptında büyük himmeti ve askeri coşturarak zaferde katkısı olan heterodoks derviş Geyikli Baba’ya bir kısım arazi ile iki yük şarap ve iki yük rakı verilmesi kaydı (...) son derece dikkati çekici.”⁽¹⁰⁾ Söz konusu bu Geyikli Baba, kendini “Baba İlyas müridiyim, Seyyid Ebu’l Vefâ tarikatindenim”⁽¹¹⁾ diye tanımlar. Ebul Vefâ yolağının aradaki temsilcisi olan Baba İlyas ise, bilindiği gibi Selçuklu İmparatorluğu’na karşı gelişen büyük ayaklanmanın (1240) önderidir.

S. Divitçioğlu’nun da belirttiği gibi Ertuğrul Bey de Babai-Vefâî inancına bağlıdır ve oğul Osman’ın, Bey olur olmaz yanına Ede Bâli gibi bir Vefâî halifesini alması dinsel kimliğinin sonucudur.

Onun gerçek adının Osman değil Otman olduğu da anımsanırsa; kuruluştaki Osmanlı’nın sonraki ve resmi tarihçiliğin kurguladığı Osmanlı’dan tümüyle farklı olduğu daha net anlaşılır. Bu realitenin değişimiye, sadece tarih yazımındaki çarpıtmalarla değil, aynı zamanda korkunç katliamlarla gerçekleştirilecektir.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 17 Haziran 2006

(8) Osman Turan, *Selçuk Türkiyesi-Din Tarihine Dair Bir Kaynak*, bkz. N. Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayırımı*, s. 599.

(9) T. Akpınar, *Tarih ve Toplum*, Sayı 82, s. 15.

(10) H. Z. Ülken, Akt. Turgut Akpınar, *Tarih ve Toplum*, Sayı 82, s. 16.

(11) *Âşıkpaşazade Tarihi*, s. 45.

TÜRKMEN KARŞITI OSMANLI KİMLİĞİ

İlginç bir Osmanlı seviciliği ile karşı karşıyayız. Tarih deyince Osmanlı, Osmanlı deyince böbürlenmek geliyor aklımıza. Osmanlı'nın, vakanüvis geleneğini anımsatan bir övünç atmosferiyle anılması yetmezmiş gibi, onların tam tersine ve hiç olmayacak bir şey daha yapıyor: Vakanüvisleri bile cin çarpmışa döndürecek bir tarih yazımıyla, Osmanlı'dan âdeta bir “Türk asr-ı saadeti” yaratılmaya çalışılıyor.

Türkmen halk ve Türkmen beyliklerini boyun eğdiren, onlara zulmeden Osmanlı üzerinden Türkçülük inşa ediliyor.

Kabul etmek zorundayız ki Osmanlı devletinin yıkılması, diğer tüm imparatorlukların yıkılması gibi hem tarihsel olarak kaçınılmaz hem de “evrensel tarih açısından olumlu bir olgudur.”⁽¹²⁾

Çünkü 20. yüzyıl imparatorlukların tarihsel olarak ömrünü bitirdiği bir çağın ifadesiydi. Ancak bu yıkılış egemen Türklöslamcılık nezdinde hep bir “felaket” olarak algılanageldi. Öyle ki; “Cumhuriyet kuşakları bile, Osmanlı devletinde Türk unsurunun yerini ve işlevini kavrayamadan, Viyana kapılarına kadar giden Kanuni'yle övündü durdu.”⁽¹³⁾

Bugün bize “milli geçmişimiz” diye öğretilen Osmanlı, gerçekte kozmopolit bir devleti ifade etmektedir. Kuşkusuz milli olmak tek başına bir erdem değil. Üstelik Osmanlı'nın gayri milli niteliği de, milletlerin henüz oluşmadığı bir zamanda kendi başına kötü veya iyi bir meziyet değil. Ancak Osmanlı üzerinden bunca çok “milli” böbürlenmeye gidildiği günümüz koşullarında, Osmanlı'nın gayri milli niteliğinin altını çizmek de zorunlu. Bu bilinç, tarihin bir egemenlik aracı olmaktan

(12) T. Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, s. 182.

(13) T. Timur, *age*, s. 162.

çıkartılıp, insanlığın görece ilkel döneminde yaşanmış gerçekliğin bilgisi düzeyine yükseltilebilmesi anlamında da zorunlu.

Mevcut resmi tarih yazımından, Türkmenlerin Osmanlı egemenliği altında yaşadığı gerçekleri, keza Osmanlı'nın Türkleri nasıl gördüğünü de öğrenemiyoruz. Dolayısıyla, “atalarımızın tarihi” diye bize belletilenlerden, gerçek anlamda atalarımızı da öğrenemiyoruz.

Tam tersine hem atalarımızı hem de komşu halkların atalarını ezenlerin hamasi propagandasıyla dumura uğrattırıyoruz.

Esasen geçmişi “milli tarih” ekseninde okuma ve okutma çabası; ister onu bir milli böbürlenme nedeni yapmak, isterse milli olmadığı gerekçesiyle reddetmek şeklinde olsun yanlıştır. Çünkü imparatorluk tarihleri, hiçbir şekilde milli kalıplara sığmaz.

Osmanlı tarihini “Türklerin tarihi”, Osmanlı'nın savaşlarını da “Türklerin savaşları” olarak okumak/okutturmak, gerçekleri çarpıtmaktır ve ne yazık ki ikinci dönem Cumhuriyet tarihçiliği, kendi nesillerine böyle bir tarih öğretmektedir. Kaldı ki Türklerin tarihi yazılacaksa bunun Osmanlı'ya karşı bir tarih olması zorunlu. Çünkü Osmanlı, öncelikle Türk beyliklerinin düşmanı, yok edicisi olmuştur; ikincisi kendi içinde otantik Türkmen kültürünün ciddi bir tasfiyesinden sorumludur. Dahası Osmanlı tarihi, diğer halklardan daha da ağır bir şekilde Anadolu halkına karşı saldırı ve katliamlar tarihidir.

Osmanlı tarihi ile Türk tarihi arasında kurulacak ilişki, Osmanlı'nın Türkmenlerce kurulmuş olması ve Osmanlı'nın egemenlik kurduğu toprakların bir kısmının bugün Türkiye'nin kurulu olduğu topraklar olmasından ibarettir. Bunun dışında Türklerin tarihi, Osmanlıların tarihinden çok Akkoyunluların, Karamanoğullarının, Safevilerin ve tabii Baba İlyasların, Şeyh Bedrettinlerin, Pir Sultanların tarihi olabilir. Durum buyken Osmanlı'nın Türkmen Safevilerle savaşı, Türklerin “İran-Acem-Sii” devletiyle savaşı olarak öğretilabiliyor hâlâ!

“Şalvarı Şaltak Osmanlı”

Esasen tarihi ulusların ve uluslararası mücadelenin tarihi olarak okumak, tarihsel realiteyi anlamayı olanaksızlaştırır. Modern

öncesi tarih, gerçekte ulusların henüz oluşmadığı bir sürecin bilgisidir. Dolayısıyla tarihte kurulan devletlerin etnik bir bilinç ve etnik düşmanlıklar üzerinden kuruldukları iddiası, ancak aptalların veya insanları köleleştirmeye çalışan demagogların iddiası olabilir.

Dahası Osmanlı egemen sınıfı ve kültürü, içinden geldiği Türkmen halkı ve geleneği dışlayan, kozmopolit bir gerçekliği yansıtmaktadır.

Kaldı ki aksi iddiada bulunanlara, Osmanlı yönetici kastı kapıkulu içine Türk alınmadığını, buna karşılık çoğunluğunun Sırp ve Rumlardan oluştuğu bilgisini de özellikle anımsatmak gerek.

Bizi modern tebaalar olarak yaşatmak isteyenlerin uydurduğu Osmanlı tablosunun aksine, Türkmenler hiçbir zaman kendilerini Osmanlı saymamışlar. Tabii Osmanlı da hiçbir zaman Türkmenleri kendinden saymamıştır. Anadolu'nun Türkmen halkı için Osmanlı; "Osmanlı hanedanına, sarayda yaşayanlara, Osmanlı idare teşkilatına mensup, Osmanlı idare teşkilatında görevli, kentlerde yaşayıp bu devletin çeşitli alanlarında hizmetinde olan kişilere verilen addır."⁽¹⁴⁾

Halk, özellikle de Türkmen halkı, kendi kimliğini Saray'da oluşturulan Arap, Acem ve Bizans kırması kimlikte değil, Baba İshak'ta, Yunus Emre'de, Hacı Bektaş'ta, Pir Sultan Abdal'da, Nasrettin Hoca'da, Şeyh Bedrettin'de, Köroğlu'nda, Karacaoğlu'nda, Dadaloğlu'nda bulmuş; daha doğrusu bunlar, onun siyasal önderi ve kahramanları, ozanları, mizahçıları, düşünürleri ve insancıl yüzü olarak tarihte yer almışlardır.

Oysa Osmanlı egemen aklı Yunus Emre yolunda yürüyenlere, bizzat Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin fetvasıyla düşünüş ve yaşam tarzları "küfür", cezaları "ölüm" yargısı biçilmiştir. Türkmen deyişinde olduğu gibi halk için Osmanlı;

*Şalvarı şaltak Osmanlı
Eğeri kaltak Osmanlı
Ekende yok biçende yok
Yemede ortak Osmanlı*

(14) Z. Sarıhan, *Bilim ve Ütopya*, Sayı 59, s. 22.

olmuştur.⁽¹⁵⁾ Dadaloğlu gibi direnme gücünü bulmuş olanlar içinse, kurtulunması gereken bir düşmandır Osmanlı;

*Belimizde kılıcımız kirmani
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir.*

Osmanlı'ya kapılanmak isteyen Türkmenlerin çizdiği tablo ise, Mesihî'nin dizelerinde, Osmanlı mekânında Türkmen'e yer olmadığının dramatik bir ifadesidir:

*Mesihî gökten insan yer yok
Yüri var gel Arabdan ya Acemden*

Osmanlı'nın Türkmen'e bakışı da alabildiğine aşağılayıcıdır. Osmanlı bürokrasisinin en gözde iki ismi bu bakış açısını şöyle yansıtır: Örneğin Hoca Sadeddin Efendi;

*Başına tac aldı çıktı ol pelid
İtdi bi-idrak etrakı mürid*

Yani Şah İsmail'i kastederek, bir alçak başına tac alıp çıktı / idraksiz Türkler etrafında mürid oldular, derken, Koçi Bey, Yeniçerinin “bozulmasını”, Ocak'a; “*Harem-i Hümayun'a hilaf-ı kanun Türk ve Yörük ve Çingane ve Yahudi ve bi-din, bi-mezhep nice kallaş ve ayyaş...*” Yani; kanun yasak etmesine rağmen Türk, Yörük, Çingene ve Yahudi dinsiz, mezhepsiz, kalles ve ayyaş, girişiyle açıklayarak, Osmanlı resmi siyasetinin Türkmen'e bakış açısını ortaya koyar. Adli mahlasıyla şiir yazan padişah II. Beyazıt ise:

*Değme etrak ne bilsin gam-ı aşkı Adli
Sırr-ı aşk anlamaya hallice idrak gerek*

Yani, “Türkler ne anlar aşktan Adli / Aşkın sırrını anlamaya epeyce akıl gerek” diyerek, aynı bakışı yansıtmaktadır. Bir diğer örneğimiz Osmanlı Divan edebiyatının en seçkinlerinden

(15) F. Sümer, akt. Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği*, s. 165.

Bâki'ye ait. Okullarda çocuklarımıza; “En büyük Türk atalarından” diye tanıtılan Kanuni'ye sunduğu şiirinde;

*Her tac olmaz fahr-u fenâ ehline sertac
Türk ehlinüney hace biraz başı kabadır, der.*

Yani, “her taç yoksulluk ve yokluk ehline baştacı olmaz. Ey hoca Türk toplumundan olanın başı kabadır, sultan olma yeteneğinden yoksundur” demektedir.

“Etrak-ı Bi İdrak”

Geçmişine böylesi yabancılaşan bir sarayın kültürel olarak da geçmişini sürdürmesi düşünülemezdi. “Saray’da anadili Türkçe olan pek az insan bulunması”⁽¹⁶⁾ bir yana, kullanılan resmi dil de, her ne kadar Türkçe temeli üzerinde yükseliyorsa da, Farsça ve Arapça kelimeler ve asıl önemlisi bu dillerin gramerinden türetilmiş Osmanlıcaydı. Osmanlı kurumlaştıkça, halk ile Saray arasındaki uçurum, kendini dilde de göstermek üzere derinleşiyordu. Âşıkpaşaoğlu’nun da belirttiği gibi, Osmanlı’da;

*Türk diline kimesne bakmaz idi
Türlere hergiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri.⁽¹⁷⁾*

Dildeki bu yabancılaşmada kendini gösteren Osmanlılık, aynı zamanda bu yeni kırma diliyle halkı aşağılayan bir egemenliğin de oluşturunusuydu. Dolayısıyla bu süreç; “Türk devlet geleneğinin bir evrimi” olmaktan çok, yeni faktörlerle birlikte ona yabancılaşan bir nitelikle Osmanlılaşma süreciydi.

Bu çerçevede “Türk” kelimesinin resmi görevlilerin rapor ve yazılarında genellikle aşağılama ve küçümseme ifadeleri olarak kullanıldığı gerçeği de çarpıcıdır. İbn-i Kemal, Naima, Hoca Saadetin Efendi, vb. aynı zamanda şeyhülislam, vezir gibi yüksek görevler de yapan, Osmanlı’nın resmi tarihinin de yazıcıları olanların kaleminde Türkler (ve Kürtler); “Türk-ü sütürk” (az-

(16) P. Mansen.

(17) Âşık Paşa-yı Veli, *Gariqnâme*, s. 421.

gın Türk), “Türkbed lika” (çirkin yüzlü Türk), “Etrak-ı bi idrak” (anlayışsız-akılsız Türkler), “Nadan Türk” (kaba, cahil Türk), Eşirra-Etrük (şerli, çok kötü Türkler), Kızılbaş- ı evbaş (kızılbaş rezili), Etrak-i nâ-pâk (pis, murdar Türkler), Ekrad-ı bi akl u din, cemaat-ı kallaş (akılsız ve dinsiz Kürtler, kalles cemaat) vb idi...

Bu ifadelerden, başka bir milliyetin Türk düşmanlığı şeklinde bir sonuç çıkarmamak lazım kuşkusuz. Ancak egemen sınıf olan devşirme kapıkulu ve hanedanın reayaya, halka, dolayısıyla başta Türkmen olmak üzere, Anadolu halkına karşı aşağılayıcı bakış açısının ideolojik dışavurumuyla karşı karşıyayız.

Halka Yabancılaşma

Kuruluş döneminden hemen sonra başlayarak Osmanlı'nın iki alanda farklılaştığı görülür. Birinci değişim alanı dinsel, ikinciyse etnik olacaktı. Devletleşmenin ideoloji gereksinimi çerçevesinde, dinsel olarak Sünni şeriata yönelen Osmanlı, etnik alanda da içinden çıktığı Türkmen'e yabancılaşarak devşirmele-şecekti.

İbn-i Haldun'un şu çözümlemesi, böylesi durumları anlatıyordu:

“Büyük bir imparatorluk kuran hükümdar, çok güç bir görevle, bütün insanları kendine itaat etmeye yöneltmek göreviyle karşı karşıyadır. Bunu başarmak için kendi kabilesine karşı, sanki yabancı bir halka boyun eğdiriyormuşçasına acımasız davranmak zorundadır. Şiddete başvurmazsa, o güne kadar bir hükümdarı hem ruhani hem dünyevi bir önder olarak görmeye alışmamış insanları kendine itaat eder duruma sokamaz. Hükümdar ruhani ve dünyevi bir önder olması gerektiğini dini doğmaların bir parçası haline getirmek için her fırsatı kullanır. ... despotça niyetlerini saklamaz; kendi kabilesinden kişilerin daha önce sahip oldukları yetkileri kaldırır. Onlar bu yetkileri yeniden ele geçirmeye kalktıklarında şiddetle karşı koyar. Bu davranış biçimiyle kendi öz yurttaşlarını kendi can düşmanı haline getirdiğinden, dostlarını başka yerde aramak zorunda kalır. O zaman kendi savunmasını ve devletini emanet ettiği kişiler yabancılar olur. Bir zaman sonra bu kişiler ihsana gark

olunurlar; çünkü bunlar hükümdarı, iktidarı ele geçirmek için fırsat kollayan kabilesinin teşebbüslerine karşı korumak için can vermeye hazırdırlar.”⁽¹⁸⁾

Bütün imparatorluklar gibi Osmanlı da, içinden çıktığı Türkmenlerle arasına kalın sınırlar çizecek, onun dışından devşirme yoluyla oluşturduğu kapıkulu teşkilatı ve yeniçeriyle değişik kökenlerden halka hükmedecekti. Saray'ın halkla arasına aşılmaz duvarlar örmesi, imparatorluk hukuku açısından olağan bir durum.

Ancak bu durumun, toplumları ileriye taşıyacak bir tarih bilinci açısından eleştirilmesi gerek. Çünkü insanlığın köleliğe, fetihçiliğe, kastlaşmaya karşı yürüttüğü mücadelenin ve bu yolda elde ettiği kazanımların içselleştirilmesi, geçmişin egemenlik ilişkileriyle kurulacak bu eleştirel tutuma bağlıdır. Tarih yazıcılığında bu tutum, Osmanlı ve Türkmenlerle sınırlı olmamak üzere insanlığın evrensel bağlamda özgürleşmesine bilinçsel bir zemin sağlar.

Tarihsel süreçte yaşanan mücadelede haktan, ezilenden, özgürlükten, eşitlikten yana tutum, bugün özgülünde de toplumsal ilerlemenin güvencesidir. Buna karşılık örneğin Osmanlı ile Türkmenler arasındaki çekişmede, Saray'dan yana tutum saptayan resmi tarihçilik, günümüzde de haklarını savunan yurttaş ve bireyler olmamızı engelleyerek, bizi egemenlerin keyfiyetinde tebaalığa mahkûm edecektir. Dolayısıyla “ata” nitelemesini aynı etnik kökenden gelen herkes özgülünde değil, onların içinde haklı olan, üreten, hakları çiğnemen ve özellikle hak mücadelesinde saf tutanlar özgülünde kullanmak gerek. Tarih bilinci açısından bu ölçüt, Osmanlı özgülünde bir kat daha geçerlidir. Çünkü Osmanlı Sarayı, diğer imparatorluklar gibi, sadece ezen olması anlamında değil, aynı zamanda içinden çıktığı topluluğa yabancılaşan bir devşirme kastı temsil ediyor.

Koçi Bey'den Öğrendiklerimiz

Bu özgülde yinelenmeli ki Osmanlı, içinden çıktığı Türkmenlerle birlikte, Kürtleri, Çingeneleri, Lazları, vb. diğer tüm halk-

(18) Akt. Erol Anar, *İnsan Hakları Tarihi*, s. 89.

tan reayayı da ayrımsız dışlayan, onun alınterini yağmalayıp savaşlarda tüketen despotik ve devşirme bir kastı temsil ediyor. Osmanlı egemen aklı için değişik milliyetlerden halk, ayrımsız olarak reaya, “anlayışsız”, “kaba”, “şerli”, “akılsız”, dolayısıyla hakları olan değil güdülmesi ve yönetimden uzak tutulması gereken bir “sürü”dür.

Osmanlı resmi söyleminin belgelerinde bu gerçeklikle karşılaşmak, Osmanlıcı koşullanmalarla “eğitilmiş” ortalama bir yurttaş açısından irkilticidir. Sakallı Celal’in ifadesiyle böylesi bir cehalet ancak koşullandırıcı ve yabancılaştırıcı bir “eğitim” ile mümkündür ve ne yazık ki resmi tarihçilikle amaçlanan budur.

Bu açıdan IV. Murat’ın danışmanı Koçi Bey’in (17. yüzyıl) kaleme aldığı meşhur *Risale*, Osmanlı devletinin, başta Türkmen çoğunluk olmak üzere Anadolu’nun yerleşik halklarına karşı yargılarını öğreten ilginç bir belgedir. Örneğin şu ifade, Osmanlı egemenlerini “atalarımız” olarak gören insanlar açısından şok edici olsa gerek.

“Ve bi’l-cümle her zümreye tarih-i mezburdan (adı geçen tarihten) beri millet ü mezhebi nâ-ma’lûm şehir oğlanı ve Türk ve Çingane ve Tatar ve Kürd ve Ecnebi ve Laz ve Yörük ve katırcı ve deveçi ve hammal ve ağdacı ve yolkesen ve yankesici ve saire ecnâs-ı muhtelif mülhak (çeşitli cinsler katılmış) olup ayin ve erkân bozuldu ve kanun ve kâ’die kalktı. Ol cihetten ş’ur ve fitne ü fesat âleminden eksik olmayub ni-zam ü intizam bertaraf oldu. Eğer bu çeşit derinti asker ile layık-ı din ü devlet bir maslahat görmek mümkün olsaydı selatin-i selef (geçmiş padişahlar) –Allah delillerini nurlu eylesin– menasıbı (rütbe-makam) ve zeamet ve timarı müstehakına ihsan etmezlerdi. Ve kul tairesine senevi bunca hazine vermezlerdi.”⁽¹⁹⁾

Görüldüğü gibi *Risale*’de Türk, diğer halklardan reaya ile birlikte, yolkesen ve yankesicilerle eşdeğerde. Halktan insanların sızmaya başladığı zamanlardan beri erkân, kanun ve nizamın bozulduğu, âleme fitne yayıldığı, oysa geçmiş padişahların böylelerine rütbe ve toprak vermeyerek düzeni koruduğu söylenmektedir.

(19) *Risale*, Y. Kurt, s. 59.

Risale, reaya ve onun çoğunluğunu oluşturan Türkmenlerin, kapıkulu sistemi ve yeniçeriden uzak tutulması kuralını hatırlatır:

“Ve Dergâh-ı Ali yeniçerileri ve cebecileri ve topçuları ve sair ocaklarda olan kullar umum üzere devşirmeden olub ... Devşirme dahi Arnavut ve Bosna ve Rum ve Bulgar ve Ermeni tâ’ifesinden mahsûs olub gayri taifeden olmak memnû (yasak) idi.”⁽²⁰⁾

Daha önemlisi *Koçibey Risalesi*, Osmanlı’nın kendini Türk ve Türk yurdu görmediği gibi, Türk yurtlarını, diğer halkların yurtlarıyla birlikte fethedilmesi, vergi ve haraca bağlanması gereken alanlar olarak gördüğünün belgesidir:

“Ülkeler fetheden saadetlu ve şevketlu padişah hazretlerinin ... büyük gazalar, güzel fetihler yapıp uğurlu zamanlarında keskin kılıcın darbesi İran, Turan, Türk, Tatar, Hint, Yemen ve kâfir memleketlerine erişüp (...) ve memleketleri fethedip (...) dünyaya velvele salması, zeamet ve tımar erbabının desteği ile olup, etraftaki hükümdarlardan bac ve haraç almışlardı.”⁽²¹⁾

Dahası aynı *Risale*’de; “Tımar erbabı arasına yabancı girmesin diye ilk zamanlarda tımar emri kimseye verilmezdi. Eskiden sipahi oğlu, kul oğlu olanlara istihkak emri verildiği zaman, hakikaten sipahi ve kul oğlu olduğuna, zeamet erbabından iki ve tımar erbabından on nefer şahitlik etmedikçe verilmezdi. ...Şehir oğlanları ve reaya taifesinin tımar istemeleri küfürle beraberdi” denilerek, reayanın tımar edinmesinin, “küfür” ile eşdeğer ve olanaksız olduğuna işaret ediliyor.

Devşirme Devlet

Dikkat edilirse Osmanlı’da aslolan din ve devlettir. Milliyet ise, asla ideolojik belirleyenler içinde yer almıyor. Halk ise haklarıyla değil yükümlülükleriyle belirlenen reaya, tebaa ve kuldur. Tarihsel olarak bunun böyle olması doğal, çünkü millet bilinci 19. yüzyılın ürünüdür.

Ancak bu basit bilginin bile genellikle çarpıtılıp Osmanlı tarihinden Türklük adına övünç üreten bir resmi tarihçilik

(20) Age, s. 31.

(21) *Risale*, Z. Danişman, s. 38.

atmosferinde *Koçibey Risalesi* gibi resmi belgelerle yüzleşmek temel bir önem taşır.

Bu açıdan Ö. L. Barkan'ın Osmanlı'ya dair; "Bizanslı Rumlar ve diğer Balkan milletleri, sadece isim ve din değiştirerek tarih sahnesine yeni bir ırk ve millet ve üzerine yeni görevler almış olarak çıktılar. İslami bir renk ve cila altında eski Bizans'ı ihya ve devam ettirdiler" ifadesi çarpıcıdır. Bu anlamda "yeni siyasi düzeni yaratan güç" olarak Osmanlı hanedanlığı, "Türk halkının toplumsal gelişmesinden doğmuş bulunsa bile ... padişahın imparatorlukçu siyaseti idareci zümreyi ana topluluk dışında sağlama" yoluna gidiyor ve Türkmenlere ait bir devlet olmaktan gittikçe uzaklaşarak "imparatorluk dünyasının ifadesi" oluyordu.⁽²²⁾

Sorun imparatorluğa özgü yapılanmanın halkı dışlamasıydı. Ancak bu aşağılama en çok Türkmenleri vuruyordu. Çünkü söz konusu devletin kurucuları olmalarına karşın reayanın ve savaşta ölmeye gidenlerin çoğunu bunlar oluşturunuyordu. Osmanlı, gayrimüslimleri daha ağır bir vergi yükü altında tutuyor, ama buna karşılık Batınî kesimlere karşı ağır bir denetim ve açık bir tenkil politikası izliyordu. Türkmenlerin ezici çoğunluğuysa Sünni değil Kızılbaş'tı. Bu nedenle Osmanlı (ve Selçuklu) dönemi boyunca ayaklananlar hep Türkmenler olacaktı. Edebiyatımızın en seçkin ürünlerinin de bu kimlikteki insanlarca üretilmiş olması da rastlantı değil. Diğer halklarda milliyetçiliğin yükseleceği 18. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı'daki sürgün politikaları ve katliamlardan asıl payını alanlar da Türkmenler olacaktı.

Özetle Türkmenlerin iktidar süreçlerinden bütünüyle dışlandığı bir realite ile karşı karşıyayız. Bu bağlamda Osmanlı kimliğinin karakterini aradığımızda, Türkmen halktan tümüyle yalıtılmış, devşirme öğelerin imparatorluk çıkarlarına uygun bir senteziyle karşılaşırız.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 24 Haziran - 1 Temmuz 2006

(22) Akt. R. Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 80.

CUMHURİYET'İN OSMANLI'YA BAKIŞI NASILDI, NİYE DEĞİŞTİ?

Yaygın olarak karşılaştığımız söylemlerden biri de “tarihimizle barışmamız” gerektiğidir.

Bu söylemin benim gibi tarihe soldan bakanlara karşı söylendiği düşünülmesin. Çünkü bu yaklaşımın muhatabı doğru-
dan doğruya Cumhuriyet'in kurucu iradesidir. Kuşkusuz kim söylemiş olursa olsun, bir yargı yanlış ise değiştirilmesi gerek. Bu anlamda Cumhuriyet'in kurucu iradesinin Osmanlı'ya karşı reddiyeci bir tavır takınmış olması, bu yaklaşımın doğru, hele ki tartışılmaz olması için yeterli değil. Her söylemin, söylenirken veya sonra açığa çıkacak yanlışları olabilir ve dolayısıyla yanlış veya zamanla aşılacak yaklaşımların sorgulanıp değiştirilmesinden doğal bir şey olamaz.

Üstelik böyle bir yaklaşım, bilimi yegâne yol gösterici görenler, bilimsel etiğe sahip olanlar açısından daha da kaçınılmaz. Ancak “tarihimizle barışmak” adı altında bize dayatılan fikrin, gerçekte mevcut durumdan bile geriye gitmek anlamı taşıdığını özellikle belirtmek gerek.

Öncelikle yinelenmeli ki, resmi tarih yazıcılığına hâkim olan Osmanlıcılıktan bize yansıyan “Osmanlı Tarihi”, halkın değil hanedanın tarihidir. Hanedan güzellemesi temelinde yazılan bu tarihlerin ana misyonu da Cumhuriyet kuşaklarını modern değerlere karşı kötürümleştirmektir.

Bu tarih eğitimi sayesinde Cumhuriyet kuşakları halkın egemenliği yerine monarşinin egemenliğini meşru gören bir bilinç çarpılmasına uğrattılıyordu. Bu eğitim sayesinde, dünyevi bir yönetim tarzı yerine teokratik bir yönetim tarzını, yurttan ve dünyada barışı kutsamak yerine fetihçiliği, demokratik değerleri içselleştirmek yerine despotizmi “hikmet-i hükümet” gereği meşru gören kuşaklar yetişiyordu.

Tabii bu yaklaşımda masum, doğal bir yanılmanın yansıması ile karşı karşıya olduğumuz düşünülmesin. Tarih yazımında “tarihimizle barışmak” adı altında geliştirilen bu değişim, gerçekte düzenin bir dönem önüne koyduğu değerlere yabancılaşmanın kaçınılmaz sonucuydu. Çünkü düzenin faşizan yönetimler ve Soğuk Savaş politikalarına angaje olarak gerçekleşen restorasyonu, toplumsal düzeyde Osmanlı öykünmesiyle tahkim edilmek zorundaydı. Örneğin toprak reformunu yapma iradesini kaybetmiş bir egemenliğin, toplumsal kontrol için Osmanlı güzellemleri üretmesi zorunluydu.

Özetle yüzünü geleceğe dikemeyenlerin geçmişe yönelmeleri, geçmişinde övüneceği bilimsel başarısı olmayanların da güce dayalı geçmişten tatmin malzemeleri üretmesi kaçınılmazdı. Üstelik geçmiş diye övünç vesilesi yapılan halkın hak mücadeleleri değil, tam tersine “halkın esareti” üzerinden egemenlerin bastırıcı ve fethedici iradesi olmaktaydı. Tarih bilincini halkın çıkarları ve çağdaş değerler temelinde şekillendirecek bir aklın yitirilmesi, halkın kendini ezen egemenlere öykünür hale gelmesini de kaçınılmaz kılıyor.

Halkın Huzurunda Utançla Durmak

Bu noktada tekrar tekrar anımsatma gereği duyduğum şey, Osmanlı'nın yıkıntıları üzerinden ve savaşla kurulan Cumhuriyet'in, ilk devrimci döneminde, Osmanlı karşıtı bir nitelik sergilediği gerçeğidir. Nitekim Mustafa Kemal'in, saltanatın kaldırılması ve hilafetin etkisiz kılınması sonrasında, 14 Ocak 1923'te başlayan Batı Anadolu gezisi sırasındaki İzmit konuşmasında ifade ettiği şu yargılar bu açıdan çarpıcıdır:

“Efendiler; bütün dünyayı istila ederken sahip olduğumuz nüfusu hatırlayınız. Bir de bugün nüfusumuzun sekiz milyon kadar az bir rakama, bir sınıra nasıl düştüğünü araştırınız!.. Anlaşıldı ki millet, korunmuş değildir. (...) Memlekete bakınız! Baştan sona kadar viranedir. Memleketin kuzeyinden güneye kadar her noktasını gözlerinizle görünüz. Her taraf viranedir; baykuş yuvasıdır. (...) Halk çok yoksuldur, sefil ve çıplaktır!

“Bunun için efendiler! Geçmişte milletimizin başına geçmiş olan hükümetler, milletin hayatını, onurunu, şerefini ve varlığı-

nı korumak ve refah ve mutluluğunu sağlamaktan ibaret anlamını ve varlık nedenini değerlendirmeyen hükümetlerdi...”⁽²³⁾

“Kim diyebilir ki buyurun efendim, işte Türkiye’nin 8 milyon yoksul halkı, dünyayı mağlub edin ve İslam dünyasını kolayın...”

“Efendiler! Milletimiz, yüzyıllarca bu bakış açısıyla hareket ettirildi, fakat ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. En sonunda oralardan kovuldu, kovuldu. Ve bugün sekiz milyona indi. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlatlarının sayısını biliyor musunuz? Suriye’yi Irak’ı koruyabilmek için, Mısır’da barınabilmek için, Afrika’da tutunabilmek için, Viyana kapılarına kadar fetihler yapabilmek için ne kadar insan ziyan oldu, bunu biliyor musunuz? Ve sonuçta ne oldu, görüyor musunuz?”⁽²⁴⁾

“Görüyorsunuz ki bir hava için, bir heves için, bir kuruntu için, bir hayal için, bu zavallı milleti mahvetmeyi öneriyorlar! İşte hilafet makamına ve halifeye görev ve yetki verme önerisinin niteliği bundan ibarettir!

“Efendiler! Kendimizi dünyaya egemen sanmak gafleti artık devam etmemelidir. Gerçek mevkiimizi, dünyanın durumunu tanımaktaki gafletle, gafillere uymakla zavallı milletimizi sürüklediğimiz felaketler yetişir. Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz!”⁽²⁵⁾

Yine M. Kemal’in 1 Mart 1922’de Meclisi açış konuşmasında;

“...Türkiye’nin hakiki sahibi ve efendisi, hakiki üretici olan köylüdür” (halktır) şeklindeki bilinen ifadesini gerekçelendirirken söyledikleri de, çağdaş uygarlık değerlerini yakalamak ve sindirebilmek için, geçmişle bağlarını koparmaya çalışan genç Cumhuriyet’in Osmanlı’ya dair yargısının bir diğer çarpıcı ifadesidir:

“Efendiler, diyebilirim ki bugünkü felaket ve sefaletin tek nedeni bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır. Gerçekten, yedi asırdan beri cihanın muhtelif yanlarına sevk ederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini (yabancı) topraklarda bıraktığımız

(23) Eskişehir - İzmit Konuşmaları, s. 197.

(24) Age., s. 209.

(25) Age., s. 211.

ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna karşılık daima tahkir ettiğimiz ve aşağıladığımız ve bunca fedakârlığına ve iyiliğine karşı nankörlük, küstahlık ve cebbarlıkla uşak derecesine indirmek istediğimiz bu gerçek sahibin huzurunda utançla ve saygıyla gerçek durumumuzu alalım.”

Osmanlı'nın halk karşısındaki gerçek konumunu çok özlü bir şekilde anlatan bu satırlar, izlenen pratikten ve sonraki dönemden farklı olarak kuruluş dönemindeki Cumhuriyet'in Osmanlı'yı nasıl gördüğünü ortaya koyacaktı.

M. Kemal için; “Osmanlı tarihi, baştan nihayetine kadar hakanların, padişahların, şahısların, en nihayetinde zümrelerin hal ve hareketlerini kaydeden bir destandan başka bir şey değildir. Mazinin, asırların elimize tarih diye uzattığı kitabın mahiyeti bundan ibarettir.”

Bu ifade özellikle doğru olduğu için anımsatılmalıdır, çünkü vakanüvis geleneğinden bize yansıyan Osmanlı tarih yazımının karakteri buydu ve ne yazık ki sonraki Osmanlıcı yazım da bunu sürdürecekti.

M. Kemal, yine bir başka sefer, Fatih, Yavuz ve Kanuni'nin fetih seferlerini anlattıktan sonra; “Bu azametli padişahlar, takip ettikleri harici siyasette kendi emelleri, hırsları ve arzularına dayanmışlardır. (...) Osmanlı hakanları, asıl olan noktayı unuttular. Hissiyatları ve emelleri üzerine bütün harekât ve işleri bina ettiler. (...) Bu tacidarlar milleti böyle diyar diyar dolaştırmakla, onları kendi yurtlarını düşünmeye müsaade etmemekle de yetinmiyorlardı. (...) Şahsi saltanatı her hususta tacidarların arzusu, iradesi ve emeli hâkimdi. Mevzubahis olan yalnız odur. Milletin arzuları, emelleri, ihtiyaçları mevzubahis olmaktan çok uzaktır” diyecekti.⁽²⁶⁾

Bu görüşün, sonraki dönemde Cumhuriyet'in baş tacı ettiği Türk-İslam sentezcilerini rahatsız ettiğini söylemek gereksiz. Nitekim, Türk-İslamcılarının en önemli ideologlarından Osman Turan, tam da bu yaklaşıma karşı, ajitatif bir tarzda kendi yanıtını geliştiriyor:

“Osmanlı, cihat ve ‘Nizam-ı Âlem’ davasını anlayamayan ve taassuptan kurtulamayanlara, hâlâ bu cihan-şümül devleti ve

(26) Z. Sarıhan, *Bilim ve Ütopya*, Sayı 59, s. 27.

nizamını barbarlık sayanlara rastlanmaktadır. Fakat asıl garibi bu iftiraların Türk aydın ve siyasileri arasında revaç bulmasıdır. Gerçekten kültür ve mefkûre kaynaklarının kurutulması neticesinde milli ruh ve şuurdan mahrum cüceler, yücelere saldırmaya yeltenmiş, en muhteşem tarihe ve ecdada karşı nankörlük ve terbiyesizlikler mübah sayılmıştır. Çok çeşitli isnat ve propaganda-ların başlıcasını, tarih ve medeniyetimizin inkârı, Osmanlı devri-nin kan, ateş ve tahripten ibaret olduğu ve ulu hakanların kendi keyifleri ve cihangirlik ihtirasları uğrunda Türk milletini, asırlarca, diyar diyar koşturup harcaması iddiaları teşkil eder.”⁽²⁷⁾

“Nizam-ı âlem davasını anlayamayan”, “milli ruh ve şuurdan mahrum cüceler”, “tarih ve medeniyetimizin inkârı” gibi ifadelerle yansıyan bu ajitatif düzlemde gerçeklere indiğimizde Osmanlı’nın 600 yıllık macerası, yine M. Kemal’in, İzmir İktisat Kongresi’nin açılış konuşmasındaki şu cümlelerde ifadesini bulmaktadır: “Efendiler kılınçla fütuhât yapanlar, sabanla fütuhât yapanlara binnetice terk-i mevki etmeye mahkûmdur” takiben “uzun seferlerde fütuhât meydanlarında” dolaştırılan “Unsuru asli”, “fütuhât meydanlarında kılıç sallamaktan kendi hayatla-ryla uğraşmak fırsatını elde edememişler”dir.”⁽²⁸⁾

Osmanlıcılığın Anlamı

Bugün bizi Osmanlı’yla özdeşleştirmek isteyenler açısından, Cumhuriyet’in bu ilk dönem Osmanlı karşıtı tavrı bir “sapma” olarak nitelendiriliyor ve bunu “açıklamaya” yönelik mazeretler üretiliyor.

“Kendini halk nezdinde meşrulaştırabilmek için Osmanlı’ya karşı bir söylem geliştirmek zorundaydı” deniliyor. Mademki artık Cumhuriyet sağlamlaşmış, halkla bütünleşmiştir, artık “tarihimizle” de bütünleşmenin önünde engel kalmamıştır. Üstelik de bu “zorunluluktur” deniliyor. Bu yaklaşım öncelikle bugün bizi Osmanlılaştırmaya çalışanların gerçek niyetini ortaya koyuyor. “Büyük Osmanlı” tarihindeki Cumhuriyet “kesintisinin”, bir “aşırılık” olduğu ve artık aşılması gerektiği empoze ediliyor.

(27) O. Turan, *Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, s. 135.

(28) Akt. C. Aktar, *Türkiye’nin Batılılaştırılması*, s. 33.

Kuşkusuz ileriye doğru, yani demokratik, laik, sosyal hukuk devletinin söylemden gerçeğe dönüştürülmesi anlamında Cumhuriyet'in yeniden yapılandırılması zorunlu. Çünkü gerçek anlamda demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olamayan bir cumhuriyetle karşı karşıyayız. Ancak Osmanlıcılıkla yapılan şey bu değil, tam tersine mevcut durumun bile içinin biraz daha boşaltılmasıdır. Oysa yapılması gereken, hilafete karşı laiklik, monarşiye karşı cumhuriyet, tebaalığa karşı vatandaşlık amacıyla yola koyulan, bu anlamda önemli bir burjuva demokratik devrim atılımı olan Cumhuriyet'in bu çok olumlu kazanımlarının, demokrasiye, sosyal devlete, evrensel hukuka, gerçek bir laikliğe doğru geliştirilmesidir. Bunun için de toplum genelinde doğru, gözünü geleceğe diken, geçmişin her türden hak ihlalleriyle arasına mesafe koyan bir tarih bilincine gereksinim var. Çünkü Duverger'in de çözümlemesiyle, toplumların geçmişlerini algılayıp yorumlamalarıyla varmak istedikleri hedefler arasında doğrudan bağ bulunmaktadır.

Bu bağlamda nereden nereye geldiğimizi de göstermesi açısından özellikle yinelemeliyim ki, Cumhuriyet'in kurucularının ilk dönemde Osmanlı'ya bakışı, sonraki dönemden köklü bir farklılık sergiliyordu. Cumhuriyet'in ilk dönemindeki Osmanlı karşıtı bu tavrın, gözünü geleceğe dikmiş olması, umutlarını geçmişten değil gelecekte alması, bu bağlamda geçmişiyle bağlarını koparmaya çalışması gibi çok temel bir anlamı var. Dahası, Cumhuriyet kuran bir önderliğin monarşiyle hesaplaşması, laikliği kurmaya çalışan bir önderliğin teokraziyle hesaplaşması, modernleşmeyi hedefleyen bir yönetimin gelenekle hesaplaşması eşyanın doğası gereğiydi. Aksi taktirde söz konusu yönelimlerin akamete uğraması, hatta daha çok uzun bir dönem gündeme bile gelememesi kaçınılmazdı.

Ne ki statükonun kurumlaşması sonrasında bu durum değişecek ve yine aynı Cumhuriyet adına yazılacak resmî tarihlerde belirgin bir Osmanlıcı dönüşüm yaşanacaktır. Öyle ki, Osmanlı'nın padişahları "atalarımız", düşmanları "düşmanlarımız", yıkılışı bizim "yıkılışımız", diğer halklara karşı kılıçla sağlanan sınırları bizim "topraklarımız" ilan edilecektir. Bu tarih yazımının toplumsal bilincimiz üzerindeki etkisiye demokrasi

ve laiklik başta olmak üzere, komşu halklar ve barış bilinciyle ciddi bir uyumsuzluk olacaktır.

Kendini eşitsizlik ve tektipleştirme eksenli bir düzen olarak kurumlaştırdığı oranda Cumhuriyet'in ihtiyacı hak ve özgürlükler değil, toplumun kontrolü olacaktır. Bu bağlamda bizi Osmanlı karşısında secdeye yatırmaya çalışan bir anlayışın, resmi tarih yazımı olarak yeniden yükselişi yaşanacaktır. Osmanlıcılık bilincinin yaygınlaştırılmasının nedeni, hak ve özgürlükler karşısında otoritenin kutsanması, modern tebaalık bilincinin topluma içselleştirilmesidir.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 29 Temmuz 2006

SİVAS KATLİAMININ TARİHSEL ARKA PLANI

Halk edebiyatımızın en güçlü temsilcilerinden biri olan Pir Sultan Abdal'ın, kendi memleketi Sivas'ta heykeliyle de yaşaması, 1993'ün 2 Temmuz'unda, 35 canın diri diri yakılmasıyla engellendi.

Pir Sultan, İslamcılar için Allah'ın yoluna girmeyen bir "sapkın", rejim için tebaa olmayı reddeden bir "bozguncu" idi. Bu nedenledir ki, bu tarihsel şahsiyetin kendi memleketine heykelinin dikilmesi, İslamcılar ve rejimin işbirliğiyle engellendi. Pir Sultan anlayışının, Pir Sultan'ın topraklarından silinip atılması için yapılan saldırıların ilki de değildi 2 Temmuz. 1978'deki birinci Sivas katliamı da aynı amaçla yapılmıştı. Ne ki birincisi faşist milislerce gerçekleştirilirken, ikincisinde aynı misyonun failleri İslamcılar olacaktı...

Pir Sultan, farklılıklarıyla yaşama hakkının tarihsel sembolü olmuştur Anadolu'da; deyişleriyle, hak mücadelesindeki dik duruşuyla, saziyla ve tabii "72 millete-inanca bir göz ile bakmayan / Kırk yıl müderris olsa hakikatte âsidir"⁽²⁹⁾ diyen bir felsefenin kararlı savunucusu olarak.

Açık ki Pir Sultan, Sivas tarihinin en aydınlık yüzlerinden, en gurur duyulacak kimliklerinden biriydi. Tıpkı 1919'da gerçekleşen Sivas Kongresi gibi. Ama Pir Sultan kültürüne, Pir Sultan'ın heykeline tahammül edemeyen zihniyet, aynı zamanda Sivas Kongresi'nin de içini boşaltacaktı.

Daha ötesini belirtelim: Kendi geçmişiyle bu denli tek yanlı ilişki kurdurulan, kendi geçmişinin "öteki"leri ve mazlumlarına karşı bu denli önyargı ve hoşgörüsüzlükle koşullandırılan bir şehrin, totaliter ve tekçi ideolojilerin etkisi altına girmesi kaçı-

(29) Yunus Emre.

nılmazdır. Dolayısıyla, mevcut durumu, devletin izlediği politikardan bağımsız anlamamız olanaksızdı.

Tarih Yazımının Sorumluluğu

Sivas katliamı sadece siyasetin, sadece hukukun, sadece kültürün değil aynı zamanda tarihin konusudur. Çünkü 1993'ün 2 Temmuz'unda başlayıp biten bir katliamdan öte, tarih boyunca süregiden bir geleneğin güncel bir yansımasıydı.

Sivas'ın tektipleştirmeye, despotizme ve kulluğa itiraz eden yanı, tarih boyunca baskılara uğrayacak, yok edilmeye; aksi eğilimleriye, özellikle beslenip büyütölmeye çalışılacaktı. Bu nedenle sorunu bu boyutuyla da anlamak, hak ve özgürlüklerin süregiden ihlallerine son vermenin de olmazsa olmaz gereklerinden birini oluşturuyor.

Bu noktada hem uygulamaların tarihsel arka planını bilince çıkarmak hem de yeni katliamlara meşruiyet temeli sağlayan yaklaşımları lanetlemek anlamında, tarih yazımına da büyük görevler düşüyor.

Çünkü sağlıklı bir tarih bilinci, toplumların ilkeliklerinden kurtulmaları, geçmişlerini aşmaları açısından yaşamsal bir önem taşıyor.

Oysa bizde tarih yazımı ne yazık ki tersi bir misyonla, otoriteyi ve egemen ideolojileri yüceltmek için yapılıyor genellikle. Böyle olunca farklılıklar, 2 Temmuz'da da olduğu gibi katliam nedeni olabiliyor pekâlâ. Bu ise, Sivas özgölünde de gördüğümüz gibi, birlikte yaşam kültürümüzün ve ekonomik kalkınmamızın, her seferinde biraz daha tahrip olması sonucunu doğuruyor.

Pir Sultanları asıp katletmeyi meşru gören bir tarih yazımı Sivas katliamlarına da meşruiyet sağlıyor ne yazık ki... Tarihteki katliamları, katledilenden yana değil katledenden yana, tarihteki çatışmaları halktan ve ezilenden yana değil, otoriteden, egemen ideolojiden yana yazan tarihçiler, söz konusu haksızlıklar ve hak ihlallerinin günümüzde de sürüp gitmesine katkıda bulunuyorlar...

“Bir Taş Oynamasın Yerli Yerinden”

Cumhuriyet dönemi Osmanlı tarihçiliğinin pek çok önemli ismi, halktan 40 bin Türkmen'in katlini şöyle mazur gösterebilmektedir:

“Tarihi olayları vesikalara dayanarak incelemeyen hüküm verenler Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olduktan ve şehzâdeler meselesini hallettikten sonra, Şah İsmail ile muharebeden evvel, Anadolu'daki azılı kırk bin Kızılbaş'ın idam veya hapis olunmalarını sebepsiz bulurlar ve Sultan Selim'i muaheze ederler. Yukarıdan beri vesikalarla gösterilen olaylar göz önüne alınacak olursa, padişahın ne kadar isabetli hareket ettiğini ve bütün bu işlerde başrolü olan Şah İsmail üzerine giderken gerisindeki tehlikeyi bertaraf etmek istediği görülür.”⁽³⁰⁾

Görüldüğü gibi bu tip tarihçiliğin mantığında insanlar ve onların farklı inanç ve tercihleriyle yaşam hakları yok. Devletin ve imparatorun inanç ve tercihi esastır. Bu çıkar 40 bin insanın öldürülmesini mi gerektiriyor, öldürülürler. Şehzâdelerin öldürülmesini mi gerektiriyor, öldürülürler... Resmi tarihçiliğin göreviyse bunu aklayacak mazeretler üretmektir! Bu durumda Safevi devletinin, hem “Şii” hem de “Acem” olduğuna dair iddiaların asılsız birer spekülasyon olmasının da önemi yoktur. Bir an bu spekülasyonun doğru olduğunu farzetsek bile, insanlık denen değerden söz edilen yerde, bu bahaneyle can almanın mazereti olamayacağı açık. Çünkü insanlıktan söz edilebilen yerde, hiçbir şey, insanların kendi değerleriyle yaşama hakkından daha kutsal olamaz. Bunu kaydetmeyen bir tarih yazımının, padişah propagandisti derekesine düşeceği açıktır.

Otorite ve egemen inancın sorgusuz olumlandığı yerde insanlığa da, farklı olma hakkı ve can güvenliğine de yer kalmıyor ne yazık ki... Nitekim yukarıda adı geçen 40 bin kişi, bir ayaklanmanın unsurları değildir. Osmanlı'da ayaklanmalar ve onların katliamlarla tenkili zaten süregelen bir durumdur; ama burada vb. örneklerde söz konusu olan; “7 yaşından yukarı olan” (Solakzâde), “eyalet valileri aracılığıyla tespit edilen 40 bin

(30) İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 256.

Kızılbaş" (Müneccimbaşı) inançlı halkın, farklı olmalarına karşılık katledilmesidir. Tıpkı 1993'te de olduğu gibi...

Bu noktada altı çizilmelidir ki, 7 yaşından yukarı 40 bin Alevi'nin katli fetvasıyla hesaplaşmayan bir toplumsal kültür, yeni Sivaslara, yeni 6-7 Eylülere, yeni Kahramanmaraşlara gebe demektir. Tarihsel kıyımlara kılıf üreten tarih yazımı da, bunlara tarihsel mazeret ve haklılık üretmektedir.

Uygulama, halkı sindirmeye, kullaştırmaya yönelik tam bir devlet terörüdür aslında. Pir Sultan'ın;

*Yeşil başlı ördek uçu göllerden
Duyun canlar deyu bizi asarlar
Bir taş oynamasın yerli yerinden
Duyun canlar deyu bizi asarlar*

deyişi de benzeri kıyımlardaki gerçekliği anlatır. Babasını devirip kardeşlerini katlettikten sonra, Anadolu'daki halkın umudu haline geldiği için çıkarlarını tehdit etmiş olan Türkmen devleti Safevileri yok etmeye yönelik Yavuz Sultan Selim, sefer öncesi kendi tebaasından Kızılbaşları da "aradan çıkarmakta"dır.

"Malları Helâl, Nikâhları Bâtıl"

Yavuz Sultan Selim dönemi Şeyhülislamı Kemal Paşazade ile devrin diğer uleması, Anadolu halkının asimilasyonu için ha bire fetva üretecekti.

Sarı Görez lakaplı Müftü Nurettin Hamza, Kızılbaşların katline olur veren fetvayı şöyle yineleyecektir:

"Ey Müslümanlar, bilin ve haberdar olun ki, reisleri Erdebil oğlu İsmail olan Kızılbaş topluluğu, Peygamberimizin şeriatını, Sünnetini, İslam dinini, din ilmini, iyiyi ve doğruyu beyan eden Kur'an'ı küçük gördüler. Yüce Tanrı'nın yasakladığı günahlara helâl gözüyle baktılar. Kutsal Kur'an'ı ve öteki kutsal din kitaplarını tahkir ettiler ve onları ateşe atarak yaktılar. Hattâ kendi mel'un reislerini Tanrı yerine koyup ona secde ettiler. Hazreti Ebu Bekir'e, Hazreti Ömer'e sövüp, onların halifeliklerini inkâr ettiler. Peygamber'imizin karısı Ayşe anamıza iftira ettiler ve sövdüler. Peygamber'imizin şeriatını ve İslam dinini ortadan kaldırmayı düşündüler.

Onların burada bahsedilen ve bunlara benzeyen öteki kötü sözleri ve hareketleri benim ve öteki bütün İslam dininin âlimleri tarafından açıkça bilinmektedir. Bu nedenlerden ötürü şeriat hükmünün ve kitaplarımızın verdiği haklarla bu topluluğun kâfirler ve dinsizler topluluğu olduğuna dair fetva verdik. Onlara sempati gösteren, batıl dinlerini kabul eden ve yardımcı olanlar da kâfir ve dinsizlerdir.

Bu gibi kimselerin topluluğunu dağıtmak, bütün Müslümanların vazifesidir. Bu arada, Müslümanlardan ölen kutsal şehitlerin yeri Cennet'i âlâ'dır. O kâfirlerden ölenler ise hakir olup Cehennem'in dibinde yer tutacaklardır. Bu topluluğun durumu kâfirlerin (kitap sahibi Hristiyan ve Yahudilerin) halinden daha kötüdür. Bu topluluğun kestiği veya gerek şahinle gerek ok ile gerek köpek ile avladığı hayvanlar murdardır. Onların gerek kendi aralarında gerekse başka topluluklarla yaptıkları evlenmeler muteber değildir. Bunlara miras bırakılmaz. Sadece İslam'ın sultanının, onlara ait kasaba varsa, o kasabanın bütün insanlarını öldürüp mallarını, miraslarını, evlatlarını alma hakkı vardır. Ancak bu mallar İslam'ın gazileri arasında taksim edilmelidir. Bu toplamadan sonra onların tövbe ve nedametlerine inanmamalı ve hepsi öldürülmelidir. Hattâ bu şehirde (İstanbul) onlardan olduğu bilinen veya onlarla birlik olduğu tespit edilen kimse öldürülmelidir. Bu türlü topluluk hem kâfir ve imansız hem de kötülük yapan kimselerdir. Bu iki sebepten onların öldürülmesi vaciptir. Dine yardım edenlere Allah yardım eder. Müslümanlara kötülük yapanlara Allah da kötülük eder.”⁽³¹⁾

İşte böyle! Önce bir dizi spekülâtif gerekçelendirme, ardından haydin katliama!.. Tabii öldürmeye giderken ölenlerin cennete gideceği, katliamdan geriye kalanların ise ganimete boğulacağı şeklindeki geleneksel vaat de unutulmamış!

Bu tip fetvalarda fetihçi yayılma ve talanın yanı sıra, halkın ağır bir vergi ve kontrol altına alınması gereksinimi çerçevesinde dinin araç olarak kullanımıyla karşı karşıyayız. Öyle ki ege-menlerin kendi haksız politikalarına Allah'ı ortak etme şeklinde açık bir istismarı söz konusu. Din toplumun tebaalaştırılması ve otorite ne derse boyun eğmesi amacıyla kullanılırken, halkın

(31) Akt. İ. Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, C. 1, s. 310-11.

buna uygun olmayan, itirazı meşru gören inancı Kızılbaşlık ise “küfür” addedilerek yok edilmeye çalışılıyordu.

Bu yok edilmede ekonomik baskıdan katliamlara, zorla Sünnileştirmeden sürgünlere kadar her yol denenecekti. Bu kapsamda Osmanlı’nın kuruluşunda Anadolu’da çoğunluk olan Kızılbaşlar, giderek bir azınlığa düşürüleceklerdi. İşin daha acı tarafı bu yaklaşım, laik olduğu iddiasındaki günümüzde de sürecek, pek çok tarihçi de bu katliamları meşru göstererek günümüzde yinelenebilmeleri için gerekli kültürel ortama katkı yapacaktı.

Türkülerin Gücü ve Pir Sultan Abdal

Söz Pir Sultan’dan açılınca siyasal ve edebi tarihimizin bu önemli şahsiyetini anmamak olmaz. Türkülerimizin en güzel örneklerinde onun yüreği, emeği, özlemleri, aşkları, acıları, onuru ve tabii Hızır Paşa’nın darağacında sallanan güzelim upuzun bedeni vardır *Pir Sultan’ın*.

Özellikle bu topraklarda türkü deyip geçmek kolay değil; geçen hafta Yaşar Kemal’in de anımsattığı gibi, milattan önce 548’de ölen Milet’li filozof Thales’in ifadesiyle; “Halkların türkülerini yaratanlar kanunları yapanlardan daha güçlüdür” çünkü. Pir Sultan tam da Thales’in bu ifadesinde olduğu gibi, yarattığı türkülerıyla kanunlardan hep daha güçlü olmuş, bu toprakların tarihsel bir kahramanı olarak günümüze akmıştır.

Laik Cumhuriyet döneminde bile kendi şehrine heykeli dikilmesi fiilen yasak, ama yüzlerce araştırma ve kitabın öznesidir Pir Sultan.

Onun yaşadığı dönem Osmanlı iktidarının hem diğer Türkmen ve Müslüman toprakları fethettiği, hem de fethettiği bu topraklarda halkı sindirmek için her türlü zulmü yaptığı dönemdir. İşte böylesi bir dönemde o zulme karşı sazi ve sözüyle çok önemli bir misyon yüklenmiştir.

Ondan bize, Anadolu halkının Osmanlı karşıtı direnişinin edebi destanı kalmıştır. Bu destan, aynı zamanda

tarih yazıcılarını, adalet arayışı ile zulüm arasında saf tutmaya zorlayan bir anlam taşımaktadır.

Onda yaygın kullanım bulan Şah miti etrafında, o dönem Anadolu halkının tercihlerini buluruz. Şah dosttur ve kendilerini derin bir eziklik ve sefalet koşullarında yaşatan “Rum Sultanı”ndan kurtaracaktır. Ancak bıçak kemiğe dayandığı için pasif bir bekleyiş değildir bu. İstanbul’da “aşkın kazanı” kaynasın diye bayrak kaldırır:

*Yeryüzünü kızıl taçlar bürüye
Münafık olanın bağıriye
Sahib-i Zaman’ın emri yürüye
Sultan kim olduğu bilinmelidir*

diye seslenen Pir Sultan, sömürücü bir tahakküm kuran iç egemene karşı, halkı sembolize eden kızıl taçların yeryüzünü bürümesini istemektedir. Bu sayede hem göçebe geleneği olan doğrudan demokrasi geri gelecektir, hem de bu yolla, sefil durumdaki halkın ağlamasının son bulacağı düşünülmektedir.

Ancak tarihsel koşullar uygun değildir ve bu nedenle halkın direnişi ezilecektir. Pir Sultan şiirinde bunu şöyle yansıtacaktır:

*Bu yıl bu dağların karı erimez
Eser bad-ı saba yel bozuk bozuk
Türkmen kalkıp yaylasına yürümez
Yıkılmış aşiret il bozuk bozuk
Pir Sultan’ım yaratıldım kul diye
Zalim paşa elinden mi öl diye
Dostum beni ısmarlamış gel diye
Gideceğim amma yol bozuk bozuk.*

Buna rağmen umut ve kararlılığını sürdürür, çevresine umut aşılamaya devam eder:

*Sultan suyu gibi çağlayıp akma
Durulur gam yeme divane gönül*

*Er başında duman dağ başında kış
 Irlır gam yeme divane gönül
 Bizden selamı söylen dosta gidene
 Yuf yalancıya lanet nâdana
 Bunca düşman ardımızdan yeltene
 Yorulur gam yeme divane gönül
 - Pir Sultan Abdalım sırda sırada
 Bu iş böyle oldu kalsın burada
 Cümlemizin yeltendiği murada
 Erilir gam yeme divane gönül*

Pir Sultan'ın deyişlerinde yansıyan “Şah”, önce Safevi devletinin kurucusu Şah İsmail, daha sonra Bektaşî Tekkesi Postnişini Şah Kalender'dir. Bununla birlikte Pir Sultan'ın kişiliği üzerindeki en büyük etken Şah Kalender ve onun öncülüğünde 1527'deki Kalender Çelebi ayaklanmasıdır.⁽³²⁾ Ancak Safevi Şahı İsmail'e yöneldiği dönemde bile Pir Sultan'ın bir “ihanet” içinde olmadığını, aksine devşirme Osmanlı'ya karşı Türkmen Safevi'den, şeriatçı baskıya karşı kendi inancından ve tabii dayanılmaz baskı ve eşitsizliğe karşı adil bir düzen arayışından yanadır.

“Bu kavganın temelinde yeni bir toplum düzeni arama vardır. (...) En büyük din ve siyaset gücü olan Sultan ve Sivas'taki el ulağı Hızır Paşa, bütün kötülüklerin baş sorumlusudur. (...) Gelenek nelere karşı ise, nelerin yok olması için kavga veriyorsa, yeni düzende bunlar olmayacaktır. Padişah masumları boğdurmayacak, halkın feryadına sağır olmayacaktır. Paşalar hak söyleyen dili kesmeyecektir. Yetimin yoksulun hakkı yenmeyecek, adalet dağıtanlar haksızlığın kapılarını açmayacaklardır. Zulüm olmayacak, Tanrı adaleti yürüyecektir bu düzende.”⁽³³⁾

Pir Sultan, işlediği konuların zenginliği ve söyleminin gücü ile özgün bir ozandır. Deyişlerindeki çok renklilik,

(32) Geniş bilgi için bkz. A. Haydar Avcı, *Pir Sultan, Abdal*.

(33) İlhan Başgöz, *Pir Sultan Abdal ve Pir Sultan Abdal Geleneği*, s. 48.

ezilenlerin özlemleriyle sergilediği uyumla zenginleşir. Pir Sultan emeği kutsar ve cennetin dünyada aranması gerektiğini anlatır:

*Dünyanın üstünde kurulu direk
Emek zay olmadan sızlar mı yürek
Bu yolu kim kurmuş bizler de bilek
Söyle canım söyle dinlesin canlar
Pir Sultan Abdalım farz ile Sünnet
Yola gelmeye ne edilmez minnet
Cümlelerin muradı dünyada cennet
Söyle canım söyle dinlesin canlar*

Pir Sultan ömrünün geç döneminde nihayet yakalanır. Kendisini bekleyen sona karşı onurlu sesini şöyle yükseltir:

*Koyun beni hak aşkına yanayım
Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan
Yolumdan dönüp mahrum mu kalayım
Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan
Kadılar müftüler fetva yazarsa
İşte kement işte boynum asarsa
İşte hançer işte kellem keserse
Dönen dönsün ben dönmezem yolumdan*

Yine bir başka şiirinde;

*Alınmış abdestim aldırırlarsa
Kılınmış namazım kıldırırlarsa
Sizde Şah diyeni öldürürlerse
Ben de bu yayladan Şaha giderim*

diyerek devletin tektipleştirme politikasına karşı farklı olma hakkını savunur.

Pir Sultan asılır. Anlamli vasiyetine atfen Ali Baba'nın yazdığı şu deyiş bu sonu anlatır:

Bize de Banaz'da Pir Sultan derler
 Bizi kem kişi bellemesinler
 Paşa adamına tembih eylesin
 Kolum çekip elim bağlamasınlar
 Hüseyin Gazi binsin atına
 Dayanılmaz çarkı felek zâtına
 Bizden selam söylen ev külfetine
 Çıkıp ele karşı ağlamasınlar
 Ala gözlüm zülfün kelep eylesin
 Döksün mah yüzüne nikap eylesin
 Ali Baba Hak'tan dilek dilesin
 Bizi dar dibinde eğlemesinler
 Ali Baba eğer söze uyarsa
 Emir Hüdânındır beyler kıyarsa
 Ala gözlü yavrularım duyarsa
 Alın çözüp kara bağlamasınlar

Cumhuriyet-Hafta Sonu / 15 Temmuz 2006

Türkman Elinden Fetholunma!

Sağlıklı bir tarih bilinci açısından bu noktada yüzleşmemiz gereken önemli bir sorun da, Anadolu halkının Osmanlı egemenliğiyle niçin barışamadığı, niçin direndiği ve niçin ezildiğidir.

Osmanlı'nın yayılma dönemine dair bizden gizlenen, gizlenemediği durumda da çarpıtılan şey, en büyük fetih alanının Anadolu, savaşlarda en büyük muarızın Türkmenler olduğu gerçeğidir.

Türkmen Beyliklerin tekrar tekrar ezilmesini takip eden süreç ise, Anadolu halkının, yaşadığı sefalet ve asimilasyona karşı yinelenen itirazı ve buna karşı ezilmeleridir.

Resmi tarihçilik bu sorunu es geçerek, geçemediği durumda ise “dış güçlerin kışkırtması” mazeretini kurgulayarak tarih bilincimizi dumura uğratar. Bu yaklaşımın, geçmişe dair es geçilebilir bir yorum yanlışlığı olduğu düşünülmemelidir. Aksine devlet toplum ilişkisi ve yurttaşlık bilincimizi dumura uğratan güncel bir sorunla karşı karşıyayız.

Çünkü devlete tebaalığın kutsandığı, itirazın ve hakların ise olumsuzlandığı böylesi bir tarih bilincinden toplumsal kültürümüze yansıyan etki, yurttaşlık haklarını, laikliği, hukuku, demokrasiyi içselleştirememektir. Resmi tarihçiliğin temel misyonu da budur zaten.

Tarih yazımını gerçeklere sadakatle yapmamız halinde, teslim edeceğimiz en önemli olgulardan biri, Osmanlı sarayının halka yönelik ağırlaşan sömürüsü ve despotizmidir. Bu duruma karşı halkın bir dizi itirazı ve bıçağın kemiğe dayanmasına karşın ayaklanması ile karşı karşıyayız. Özellikle 16. yüzyıl Anadolu Türkmenlerine yönelik çok ağır bir sömürü ve baskı, buna karşı gelişen peşpeşe ayaklanmalar ve tabii onları ezmeye yönelen bir kıyımlar yüzyılı olacaktır.

Oysa resmi tarihçiliğin bu döneme ilişkin çizdiği tablo, tarihimizin “yükseliş çağı” ve “en parlak dönemi” şeklindedir. Böylece halkı katl ve istismar edenler, bize “en büyük atalarımız” olarak öğretilir ve onlarla gurur duymamız sağlanmaya çalışılır. Oysa Osmanlıların bu dönemi, gerçek atalarımız olan halka karşı artan vergi artırımları ve aşağılamalar ve buna karşın halkın zembereğinden boşalmışçasına gelişen direnişidir. Saray ise halkın bu “artık yeter!” diyen tavrı karşısında, beylikler dönemindeki aşan kayıplar pahasına, Anadolu’yu âdeta yeniden yeniden fethetmeye yönelmiştir.

Sonradan da devam eden bu süreçte yüz binlerce insan katledilirken çok daha fazlası Mora, Girit, Kıbrıs, Balkanlar, vb. uzak diyarlara sürgün edilecek ve bu yolla halk her istenene boyun eğerek hale getirilerek tebaalaştırılacaktır.

Kanuni Sultan Süleyman döneminin önde gelen memurlarından Nişancı (yasa düzenlemelerinden sorumlu divan üyesi) Celalzâde Mustafa, durumu şöyle anlatır; “Mukeddema (öncelikle) ol memleketler Türkman elinden fetholunmağla tâife-i mezburanın timarları ve dirlikleri alınıp havass-ı hümayun için zaptolunmuştu; evbaş-ı memleket (memleketin ayak takımı) esbab-ı maaştan mahrum olmanın bizarure (zorunlu olarak) fesada ikdam ve mübaşeret eylemişlerdi (isyana kalkışmışlardı).”⁽³⁴⁾

(34) İ. H. Uzunçarşılı, akt. A. Haydar Avcı, *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal*, s. 112.

Bu süreçte Saray, Anadolu'daki yöneticilere: "...Mezkurları hüsnü tedarik ile ele geçirüp dahi kimesne ifşa etmeden el altından Kızılırmağa iletüb boğasın. Ve yahut ahar vecih ve münasip görüldüğü üzere hırsızlık ve haramilik eylediler deyu iddia eyleyüp haklarından gelesin"⁽³⁵⁾ gibi bir dizi talimat yollayacaktır.

Temmuz 1568'de, yani II. Selim zamanında Rum (Sivas) Beylerbeyi'ne gönderilmek üzere Mustafa Çavuş'a verilen bir hüküm de, Saray'ın Anadolu'da tebaalaşmayan halka nasıl yaklaştığının çarpıcı bir örneğidir;

"Buyurdum ki: Vusûl buldukda (ulaştığında) bu hususı kimesneye ifşâ eylemeyüp (söylemeyip) gönderilen defterde mastûr (yazılmış) olan müfsidlerî hafıyyeten (gizlice) tettebbu eyleyüp (inceleyip) dahı tedârûkle ele getürüp, kuttâ-ı tarik (yol kesen) ve hırsuz nâmına gereği gibi haklarından gelüp cezaların viresin..⁽³⁶⁾

Bu yaklaşım ve uygulamaların gösterdiği gerçek, devşirme Osmanlı monarşisi açısından "içerisi" ve "dışarı" yoktur. O milliyetsizdir ve üzerindeki halkın kimliğinden bağımsız olarak her yeri, fethedilmesi ve kaynaklarına el konulması gereken, bu anlamda "mülk" edinilmesi gereken topraklar olarak görmektedir.

Yoldaşa Tımar Yok!

Halkı kontrol etmek ve tebaalaştırmak için Sünni-Hanefileştirme yoluyla asimile eden bu devlet yapısı için muhalif inanç boyun eğdirme zorluğu yaratmaktadır. Oysa halkın o günkü inancı düzenli bir vergiye ve gazilik dışında bir askerliğe bağlanmaya karşı, eski alışkanlıkların, başına buyrukluğun sürdürülmesi için ideolojik bir temel sağlamaktadır. Bunu değiştirme sürecinde halkın onayını alma, hak ve inançlarına saygılı olma yaklaşımı ise Osmanlı despotizmine aykırıydı. Dolayısıyla diğer "meşru" dinlere karşı, kelle vergisi (cizye) karşılığında da olsa "hoşgörülü" davranan devlet ve uleması bu "hoşgörüyü" çoğunluğu Kızılbaş inançlı Etrak ve Ekrad'dan esirgemektedir. Osmanlı uleması nezdinde Hıristiyanlık ve Yahudilik, tâbi olmak

(35) Ahmet Refik, akt. Çetin Yetkin, *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler*, s. 138.

(36) 7 No'lu Mühimme Defteri, Hüküm No: 1984, A. Haydar Avcı, age, s. 245.

koşuluyla da Kitap nezdinde belli bir meşruiyete sahip olduğu halde, Kızılbaşlık, ya düzeltilmesi veya imha edilmesi gereken bir “sapkınlık” olarak bu meşruiyetten yoksundu. Özetle Osmanlı’nın imparatorluk yapısından gelen çok dinliliğinde, içinden çıktığı halkın değerlerine yer yoktur.

Çünkü Türkmenler, Tanrı’nın yeryüzündeki halifesi olduğu iddiasındaki padişaha kulluğa, onun keyfi vergi ve askerlik düzenine, özetle kendine dayatılanı kader belleyip tevekkül etmeye, dolayısıyla tebaalığa itiraz etmektedir. İnanç değerleri de bu itiraza moral kaynağı oluşturmaktadır. Osmanlı’nın halkı kontrol altına alma, aşağılama yöntemlerinin dayanılmaz hal aldığı noktada ise isyanlar geliyecekti. Nitekim 1500’lü yıllardan itibaren Şahkulu, Nur Halife, Şeyh Celâl, Baba Zünnun, Kalender Çelebi vb. büyük ayaklanmalar ve irili ufaklı direnişler bu sürecin sonucudur.

Bunlardan ilk büyük ayaklanma olan Şahkulu ayaklanmasını, Osmanlı devleti adına araştıran görevlinin Divan’a verdiği raporda belirtildiği gibi, halk giderek ağırlaşan bir şekilde haksızlıklara ve sefalete itilmiştir: “(...) Tımarımızı satun alı alı cemi rızkımız tükendi. Tımar almağa deve gerek, mal gerektir. Yoldaşa tımar yoktur. Nerede maldar etrak taifesi varsa, bezirgân oğulları varsa, kadı oğulları, müteveli oğulları varsa cümlesi ehl-i tımar oldular. Padişahın ne kadar ahçısı, seyisi, mehteri vesair hüddamı varsa cümlesi ehl-i tımar oldular.

Yoldaşa dirlik kalmadı. Görsünler imdi tımarı na-mahalle verüp sipahi taifesini zulmetmekten ne fitneler zahir olsa gerektir.”⁽³⁷⁾

Korkunç Yoksulluk

Şahkulu ayaklanmasıyla halk, haksızlıklara karşı susması veya bireysel tepkilerle eşkiyallaşması dönemini aşarak, zincirlerini kırmaya başlayacaktır. Ayaklanmada Kızılbaş tonu kuşkusuz çok belirgindir, ancak asla bundan ibaret değildir. Tam tersine asıl faktör halkın ayaklanma dışındaki umutlarını yitirmesindeki çaresizliğinin ve tımarları ellerinden alınan sipahilerin tepkisidir.

(37) Çağatay Uluçay, akt. Ç. Yetkin, age, s. 130.

“Osmanlı tarihçileri, sipahi askerleri dışındaki Şahkulu yandaşlarını şöyle anlatacaklardır: ‘...görünüşleri korkunçtu. Paçavra çıkınına benzeyen elbiseleri, bağırış ve çağırışları, uzun bıyık ve sakalları, kırmızı saçlarıyla geçtikleri yerler ahalisine dehşet saçıyorlardı.’

Görüldüğü gibi, bugün de belli bir ölçüde canlı ve egemen olan Osmanlı ideolojisi, yoksul halk hareketlerini korkunç bir vandalizm olarak görmektedir. Oysa Şahkulu’nu izleyenler, benzer toplumsal koşullarda Baba İshak’ı, Şeyh Bedrettin’i ya da Hurufileri izleyenlerden farksızdılar. Yani halk yığınlarıydılar ve ‘korkunç’lukları yoksulluklarından ileri geliyordu.”⁽³⁸⁾

Sonuçta ezilmelerine karşın bu ayaklanmalar, dünyayı titreten devasa Osmanlı savaş aygıtına kök söktürecektir. Pek çok Osmanlı paşası dahil yüz binlerce Osmanlı askeri savaş meydanlarında kalacaktır. Halkın kayıpları ise çok, ama çok daha fazladır ve bastırmalar sonrası cezalandırma ve sürgünlerle acılar daha da katlanır.

16. yüzyıl ozanı Pir Ali’nin söylemiyle halkın çığlığı,

*Osmanlı oğluna gücümüz yetmez
Bize ettiklerin Yezitler etmez
Gözümünden obamın hayali gitmez
Gönül yarasını yoktur bir sağan*

diye dillenir.

Osmanlı’nın “Öteki”leri: Kızılbaşlar

Antalya yöresi Türkmenleri üzerinden başlayan Şahkulu ayaklanması hızla Anadolu içlerine yayılmaya başlar. Şehzâde Korkut ve Antalya Subaşı Hasan Bey’in kuvvetlerini yenmesiyle halkta büyük bir umut oluşur; “Şehirlerde, kasabat, kurada, cibalde, yaylaklarda ve obada ne değlü eşirra-i Etrük ve ne miktar Levent varise...” (Celalzâde, *Selimname*) onun etrafında toplanır. Bütün bastırma girişimlerine rağmen Şahkulu önce Burdur’u, ardından bir dizi zaferi takiben Bursa’ya yönelir. Vezir-i Âzam Hadım Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu karşısında Sivas’a doğru

(38) T. Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, s. 150.

geri çekilir. Çekilirken Karaman Beylerbeyi Haydar Bey'i de yener. Gedik Han'ı yakınlarında başlayan büyük çarpışmada da Osmanlı ordusunu yener ve Hadım Ali Paşa'yı öldürür. Ancak bu savaşta Şahkulu da öldürülür. Kadın erkek birlikte yürüyen bu direniş ezilir.⁽³⁹⁾

Şahkulu ayaklanması yenilirken, Sivas merkezli Nur Halife ayaklanması başlar. Bu sırada Yavuz Selim, bir darbeyle babası II. Beyazıt'ı tahttan indirir. Halkı “kâfir ve mülhid” ilan edip katledilmelerini “vacip” gören fetvayı aldıktan sonra topyekün saldırıya geçer. Önce halk sonra da Safevilerin başı Şah İsmail yenilir (1514). Ancak Anadolu'da yürütülen tenkil ve askeri zaferlere rağmen halkın dayanılmaz koşulları nedeniyle ayaklanmalar devam eder. Resmi tarihçilerin ayaklanma kışkırtıcısı ilan ettiği Şah İsmail devre dışı bırakılmıştır, ama halkın ayaklanmaları devam eder; çünkü bunlara sebep dışta değil içte, bizzat Osmanlı düzeninin kendisindedir. Nitekim Yavuz Mısır Seferine çıkarken, Yozgat Türkmenlerinden Şeyh Celal ayaklanır. Halkına yabancı despot ve devşirme iktidar ayaklanmanın bastırılması ve taraftarlarının tenkili için Yozgat'tan Elbistan'a kadar geniş bir alanda terör estirir. Ayaklanma nihayet dağıtılırken, ele geçirilen Şeyh Celal'in bedeni parçalanır.

Yavuzdan sonra “Kanuni” gelir, ama öncekini aratacak uygulamalara devam eder. Halkın iliğinden akçe çıkarmaya yönelik, yeni uygulamalarla durum daha da ağırlaşır. Bu kez Söklen Boy Beyi Musa ile Dulkadirli soyundan Baba Zünnun ayaklanması başlar.

Kanuni'nin vergileri artırması operasyonu çerçevesinde halkın moral değerleri ve önderleri aşağılanır. Faruk Sümer'in çarpıcı belirtmesiyle, Kanuni Mohaç'ta yeni topraklar ele geçirmeye çalışırken “Anadolu'da kan gövdeyi götürüyordu.”⁽⁴⁰⁾

Bunu takip eden Donuz Oğlan, Veli Halife, Yenice Bey'in ayaklanmalarının ardından Bektaşî Dergâhı Postnişini Kalender Çelebi önderliğindeki “en büyük” (Peçevi) ayaklanma başlar...

Cumhuriyet Hafta Sonu / 8 Temmuz - 22 Temmuz 2006

(39) Çetin Yetkin, *Türk Halk Hareketleri Tarihi*, s. 129-131.

(40) Akt. Ç. Yetkin, age, s. 136.

SORUN ÇÖZME TARZI OLARAK KUYUCU MURAT

Papa Benedik'in ziyaret edip kıyama durduğu Sultanahmet Camisi, İslam mimarisinin en gelişkin ve ince örneği olmasının yanı sıra aynı zamanda Osmanlı egemenliğinin, Celali sorunun tasfiyesi üzerine inşa edilen bir zafer sembolü gibidir.

Caminin 1609'da başlayacak olan temel atma töreni, Vezir-i âzam Kuyucu Murat Paşa'nın, son büyük Celali isyancısı Kalenderoğlu Mehmet'in 1608'de ezip İstanbul'a geri dönüşü sonrasında gerçekleşecektir. Aynı yıl Kâbe'nin yenilenen örtüleri Mekke'ye yollanacak ve ardından Kuyucu Murat, ertelenen İran seferine çıkacaktır.

Gerçekte bölgede bir camiye gereksinim yoktur. Bir cami olarak koca Ayasofya ortada durmaktadır. Osmanlı bütçesi de böylesi devasa bir harcamayı kaldıracak durumda değildir. Üstelik bir yandan ekonomik kriz ve yoksulluk, diğer yandan Saray'ın ve iyice yozlaşmış olan bürokrasinin devasa harcamaları, neredeyse yüzyıldır sürmekte olan isyanların da temel nedenlerinden biridir.

Buna rağmen Saray israflarını azaltacak bir bütçe disiplini kaygısı duymamaktadır. Tam tersine devasa israfı karşılamak üzere iç sömürüyü artırmakta, artan yoksullukla birlikte yükselen Anadolu'nun çılgınlığını ise kıyım ile ezme yoluna gitmektedir.

İşte böylesi koşullarda halkına karşı yeni bir zafer kazanmış olan Saray, toplumsal ve dinsel gereksinimden uzak despot keyfiliğiyle, Sultan Ahmet adına caminin inşasına başlayacaktır. Bölge Saray çevresi, dolayısıyla devlet bürokrasisine ait bir dizi saraycıkla yapılaşmış olduğundan, bu yeni camiye arazi yaratmak için bile bir dizi pahalı istimlak ve ciddi yıkımlar için yüklü ödemeler yapmak gerekecektir.

Evliya Çelebi camiinin yapılması düşünülen yerde beş büyük saray bulunduğunu belirtir. Uzunçarşılı, istimlak edilen yerler

olarak Ayşe Sultan Sarayı (sadece bunun için 30 bin altın ödenmiştir), Sokullu Sarayı, Mehmet Paşa Sarayı dışında konaklar, Eski Aslanhane, mirî ambar ve dükkanların varlığından söz eder.⁽⁴¹⁾

Adil bir yöneticinin, yüzyıldır süregelen yoksulluk, ayaklanma, kıyım, çöküntü sarmalının ardından toplumsal yaraları sarmaya yönelmesi gerekiyordu. Oysa Sultan Ahmet, halkına ve ülkesine duyarsız tüm hanedanlar gibi, kazandığı zaferi dinsel bir zafer anıtıyla, yeni bir yoksullaştırma ve enflasyon nedeni harcamayla kutlamaya yönelecekti. Griswold, Sultan Ahmet'in, "harcamaları karşılamak üzere vergileri arttırdı(ğın) ve hedefinin kutsallığına ulemayı inandırmak için çok çaba harcadı(ğın)" belirttikten sonra, "Sadrazamı Kuyucu Murat Paşa, son büyük Celalinin kökünü kazıma seferinden başarıyla dönünce, Padişah bu olanaktan yararlandı. Bu zafer için Tanrı'ya şükretti ve bu görkemli yapıyı yaptırma planlarını uygulamaya koydu. Son büyük Celalinin idam edilmesini izleyen ayda caminin temeli kutlamalarla atıldı"⁽⁴²⁾ diye yazar. Bizzat Sultan Ahmet'in terleyene kadar kazarak başlatacağı temel atma töreninden sonra Cami, "dokuz yıl boyunca yapılan olağanüstü harcamalar ve saltanatın sürekli gözetimi altında"⁽⁴³⁾ nihayet 1617 Kasımında tamamlanacaktı.

Kuşkusuz caminin mimarı Sedefkâr Mehmet Ağa'nın ortaya çıkaracağı eser olağanüstü bir güzelliği temsil etmektedir. Ancak bu güzelliğin arka planında, halkına bütünüyle sorumsuz bir despotluk ve israf yanında kuyulara doldurulan yüz binlerin kanı, halkın artan yoksulluğu, sürgünü, acısı olduğu gerçeği de özellikle anımsatılmak zorundadır. Resmi tarihçilerin 8 Ekim 1609'daki temel atma törenine dair çizdikleri parıltılı sahenin gizlenen arka planında, Kuyucu Murat Paşa'nın korkunç zulmüyle üzerinden geçtiği Anadolu'nun yıkım ve acıları tutmaktadır.

(41) İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III/2, s. 554.

(42) William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan*, s. 176.

(43) William J. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan*, s. 177.

Anadolu'nun Başına Kuyu Geçirmek

I. Ahmet, 1603'te padişah olduğunda henüz 14 yaşındadır. Bu sırada Anadolu, II. Beyazıt döneminden başlayarak gelen, biri bastırıldıkça diğeri başlayan Türkmen ayaklanmalarıyla bir yangın yeri durumundadır. Birinci aşamada Kızılbaş, ikinci aşamada Celali olarak süregelen bu ayaklanmalar⁽⁴⁴⁾ zincirinin köklü bir şekilde bastırılması, sadrazamlık görevi ile birlikte Hırvat kökenli devşirme Murat Paşa'ya verilecektir.

1606'da Murat Paşa'ya gönderdiği yazıda; "Göreyim seni –diye yazacaktır I. Ahmet– her işe dikkatle ve var gücünle sarılasın ve padişah uğrunda bütün varlığıyla çalışasın!" İşte bu emir ve iltifatlarla göreve başlayan Murat Paşa, 1607-1609 tarihleri arasında, baştan sona bir vahşet örneği olan Anadolu seferine başlayacaktır. Bu ezme ve imha seferini Murat Paşa olarak başlatacak, Kuyucu Murat Paşa olarak bitirecektir...

Karşısına çıkan direnişleri yendiği, her seferinde sağ kalanları, ardından da yataklık yaptığını düşündüğü bölge insanlarını kuyulara doldurup, kesilen başlarından tepe yapma yoluna gidecektir.

Bu korkunç uygulama *Naima Tarihi*'nde şöyle yer alacaktır; "O gün, gün batımına kadar kesilmiş düşman başlarından, defterlerle adetleri zaptedilen, yirmi altı bin kelle-i büride (kesik baş) pişgâh-ı serdar-ı behram (kudretli serdarın önüne) getirülüp otağ-ı zer-nitak (altın kuşaklı otağ) önünde püste-var (tepe halinde) yığıldı. Yirmi neferden fazla cellatlar, darb-ı rikabdan (ense vurmaktan) dinlenmeyip guruh guruh getirilen eşkiyaların kellelerini kat'ederlerdi."⁽⁴⁵⁾

Solakzâde'nin anlatımı ise şöyle; "Parlak kılıncının tantanası ile Osmanlı memleketinin sahifelerini cümlesinden pak eylediler. O karanlık ömürlü yıkılmışların, uğursuz vücutları kırılarak, uğursuz başları siyaset kılıcı ile katlolundu."⁽⁴⁶⁾

Peçevi İbrahim Efendi ise; "İslam gazileri birçok haini yakaladılar. Bunları serdara getirip değerli ödülleri aldılar. Ondan sonra eşsiz vezir kuyular kazdırdı ve getirilen melunları bu ku-

(44) Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *Osmanlı Gerçeği*, 8. ve 9. bölümler.

(45) *Naima Tarihi*, c. I, s. 548.

(46) *Solakzâde Tarihi*, c. II, s. 459.

yuların başına çökerterek birer birer boyunlarını vurdurdu. Böylece her gün bir-iki kuyu dolardı. Ve yeni bir kuyu daha kazılması gerekirdi. Sonunda Murat Paşa'ya; 'Kuyucu Koca' lakabı verildi. Bu takma adla dünyaya vellele vererek, yalnız Celali adını taşıyanlara değil, belki onları yedirip içirenlere ve komşularına bile korku salmıştı.”⁽⁴⁷⁾

Saltanat ve Şeriatın Namusunu Korumak

Öldürülenlerin büyük bir çoğunluğu Türkmen köylülerdir. Bu gerçek, Osmanlıcı Türkçüleri bile çileden çıkarır. Örneğin İ. H. Danişmend; “Anadolu Türkü'nün ebediyen lanetle anacağı Kuyucu Murat, ihtiyarlığından dolayı 'Koca' lakabıyla da tanınan 90'lık bir zalimdi. Kuyucu yalnız âsilerle taraftarlarını değil, onlara her nasılsa ekmek ve su vermiş zavallılardan başka, civarlarda bulunan komşularını bile kılıçtan geçirtcek derecede kana ve bilhassa Türk kanına susamış bir canavardır”⁽⁴⁸⁾ der ve devamla; eşkıyalıkla itham edilenler “birtakım zavallılar ve ekserisi masumdur” diye yazar.

Halka karşı gerçekleştirilen bu toplu kıyımda “masumiyet” tartışmasının yanlışlığı bir yana, öldürülen insanların büyük çoğunluğunun yakalandıktan sonra katledildiği gerçeği, durumun vahametini daha da artırmaktadır. “Eşkıyalığa son vermek” kılıfıyla yürütülen bu katliamlar, Pir Sultan'ın; “bir taş oynama-sın yerli yerinden / duysun canlar deyu bizi asarlar” saptamasıyla da örtüşür.

Peçevi, Kuyucu Murat Paşa'yı; “Bu ol Vezir-i Âzam'dır ki, memalik-i Al-i Osman'ı eşkıyadan temizlemiştir. Saltanatın namusunu korumakta kesin kararlı idi. Celali diye adı çıkan kim-senin 'Cuhud, imana gelmez / merd-i mülhid tövbekâr olmaz!' dizesinin anlamına uygun olarak, ne imanına, ne Müslüman-lığına, ne de tövbesine kesinlikle güvenmezdi. Ölümden gayri bir araçla onun doğru yola getirilebileceğine inanmazdı!” şeklinde anlatmaktadır.⁽⁴⁹⁾

(47) Peçevi Tarihî, c. II, s. 316.

(48) İzahlı Osmanlı Tarihî Kronolojisi, C. III, s. 256.

(49) Peçevi Tarihî, s. 313.

İşte bu korkunç kıyımdaya; “Kesilen başların ve kuyulara atılan cesetlerin listelerine göre bu seferde 100 binden fazla âsi telef edilmiştir” diye yazacaktır Hammer.

Bu katliamın gerekçesi, bizzat Kuyucu Murat Paşa’nın dilinde; “Şeriat namusunu parçalayan müfsitlerin ortadan kaldırılmasıdır.”

Murat Paşa tıpkı I. Ahmet gibi sofu bir yöneticidir. Nitekim bu katliam seferlerinin şeriat uğruna olduğu iddiasıyla başarılarının devamı için her seferinde Allah’a yalvarır:

“İlahi, bugün düşman katlinde ben kulunu mahcup etme! Pirligi merhamet eyle! Din-i mübin ve Peygamberimizin şeriat-ı ianeti için niyetimin doğruluğunu ve şeriat namusunu parçalayan müfsitlerin ortadan kaldırılması babında garezsizliğim dergâh-ı ehadiyetinde malumdur. Senden yardım rica ederim!”⁽⁵⁰⁾

Hammer’in betimlemesiyle Murat Paşa, kan dökücülüğü yanında, aynı zamanda Nakşibendi tarikatına mensup olup, haf-tada bir Kur’an hatmeden, Ramazan dışı özel günlerde de oruç tutan oldukça dindar bir bürokrattır. “Naima, Hoca Ahmet Yesevi’nin ‘içi Musa gerek, dışı Firavun’ vecizesini Murat Paşa’ya tatbik ile, onun fazlaca adam öldürmesine rağmen Nakşibendi tarikatına mensubiyetine işaretle, iç âleminde Allah’a mütevec-cih bulunduğunu kaydeylemektedir.” (M. Cezar)

Özetle vahşetin en canlı anlatıcılarından olan Naima, Kuyucu’yu, aynı zamanda Şer’i mantaliteyle savunur; “(...) eşkıyaların istisallerinde (kökünün kurutulmasında) mübalağa etmekle bazı kısa görüşlüler cenab-ı âlilerine (Murat Paşa’ya) ta’ân edip (sövüp) kan dökmeye haris ve merhametsizdir derlerdi. Bu itiraz tamamen gazez ehlinin vesvesesinden ibarettir. Aslında şer’an (şeriatı göre) ve aklen bir bölük katli vacip mel’unları mahvet-mekle şer’i ve Peygamberimizin sünnetini ihya ettiği meydanda-dır.”⁽⁵¹⁾

Böyle vezire ve devlete böyle tarih yazıcısı denilecek cinsten bir örnekle karşı karşıyayız. Bu korkunç tablo, kraldan çok kralcı bir Ermeni rahibin, Kemah’lı Grigor’un 1595-1640 yıllarını kapsayan kronolojisinde de yinelenir:

(50) *Naima Tarihi*, s. 575.

(51) *Age*, s. 577.

“(…) Murat Paşa bütün konakladığı yerlerde önceden kuyular kazdırır ve bütün Celalileri, muzır adamları öldürüp bu kuyulara attırır, oraya indirilen birkaç adam da atılanları istif ederdi. Vak’adan dört sene sonra kış mevsiminde oradan geçerken ev büyüklüğünde olan kuyuları görmüştük. Birkaç tanesi çökmüş olduğundan odun ve toprakla kapatılmıştı. İşte böylelikle ortadan kaldırılan melunlar duman gibi yok olarak Allah’ın şan ve şerefinden mahrum kaldılar.”⁽⁵²⁾

Fesadın Kökünü Kesmek!

Bu katliam sırasında yaşanan bir olay, kesilen bu on binlerce baştan daha dramatiktir. Kapıkulunun bu seçkin temsilcisinin tavrını Naima’dan dinleyelim:

“Muvaffak olduktan sonra otağında sandalı üzerinde karare-dip kuyular kazdırıp giriftarları kılıçtan geçirüp ol kuyulara doldurdu. Eşkiya çetelerinden ol nice kuyular malamal (dopdolu) etmekle halk lisanında namı ‘Kuyucu Murat Paşa’ demekle şöhret buldu. Hatta bir gün pişgâh-ı otakta iskemle üzerine oturup harfolunan (kazılan) bi’re (kuyuya) gelen adamları katletti-rip doldurmağla meşgul idi:

“O sırada gördü. Halk arasında bir atlı sipahi, bir sabiyi (çocuğu) kenduye redif edip (ardından getirip) göçüp gider. Paşa emreyledi, varıp sabiyi at arkasından indirip huzuruna getirdüler.

“Oğlançuğa: ‘Sen ne yerdesin. Celali arasına neden düştün?’ dedikte, sabi doğru söyleyip; ‘Falan diyardanım, kıtlık sebebin-den babam beni alıp bunlara katıldı. Boğazımız tokluğuna yan-larınca gezerdik’ dedi. ‘Baban ne idi?’ diye sordu. ‘Şeştar çalardı (6 telli mızraplı saz) ve onunla doyunuyordu.’

“Vezir-i Âzam Murad Paşa başını sallayarak acı acı güldü; ‘Hay, celalileri şevke getürürdü’ deyip çocuğun katline işaret etti. İşaret üzerine çocuğu cellatlara verdiler. Fakat cellatlar; ‘Bu sabii masumu nice öldürelim?’ deyu çekilip her biri bir tarafa gidip göz yumdu.

“Murat Paşa emrinin neden geciktiğini sordukta, cellatların çocuğa merhamet edip istinkaf ettiklerini bildirdiklerinde Paşa;

(52) Akt. Ali Yıldırım, *Osmanlı Engizisyonu*, s. 267.

‘yeniçerilerden birisi öldürsün’ deyu buyurdu. Yeniçeri dilaverlerine teklif olundukta, onlar dahi, sabiye bakıp; ‘Biz cellat mıyız, cellatlar dahi merhamet etti’ deyu kabul etmediklerinden ifrat derecede hiddetli vezir, kendi içoğlanlarına emretti ki sabi-yi öldüreler. Anlar dahi huzurunda dağılıp kabul etmediklerinden oğlancık meydanda kalıp, onu öldürecek adam bulunmadıkta, ihtiyar vezir, arkasından kürkünü bırakıp ve kalkıp, sabi-yi kendi eliyle kuyunun kenarına götürüp, başını burup boğazını sıkıp helak ve kendi eliyle kuyuya ilkaa etti.

“Sonra yerine geçüp hazır olanlara hitap ile ref-i savt edip (sesini yükseltip); ‘Kalenderoğlu ve Kara Sait gibi eşkiya ana-sından at ve mızrak ile doğmadı. Hep böyle sabi idiler... Bin ter-biye olsa salah bulmayıp âkibet bu da bir bela olması olması mukarrerdir. Fesadın kökünü kesmek bu makulelerin birine merhamet olunmayıp izale etmek ile müyesser olur’ deyup sö-züne nihayet verdi.”⁽⁵³⁾

Dönemin padişahı I. Ahmet’e gelince, O da “baba” diye seslendiği kendi vezirini diğer paşalara karşı savunurken; “(...) ol bir gazi ve hacı ihtiyar ve kârgüzar vezirdir. Anadolu vilayetinde alakamız kalmamışken yeniden teshir etti. Bu denli celali askerine galip olup kırdı. Kahr ve tedbir ile bu kadar müfsitle-rin hakkından gelip uğrumda can ve baş ile hizmet etti. (...) bir dahi anın hakkında söz söylemeğe rızam yoktur”⁽⁵⁴⁾ diyecektir.

Kuyucu Murat ve yöntemleri kuşkusuz Osmanlının halkla sorunlarını çözmede uç örneklerden biridir. Ancak asla kuraldışı bir örnek değildir. Aksine Osmanlı, tebaa olarak gördüğü halkla sorunlarını kural olarak hep zorbalıkla çözecektir. Bu yöntemdeki kararlılık ve başarısının faturasını ise, bugün bile demokratik kurumsallaşma ve hoşgörüsüzlüğün süregelen hâkimiyeti olarak ödemekteyiz. Üstelik bu yöntemin tek faturasının halkın hak ve itirazlarının bastırılması olduğu da düşünülmemeli, çünkü hakları bastırıcı ve tektipleştirici siyasetin hâkimiyeti, aynı zamanda ekonomik ve bilimsel dinamizmin de maddi koşullarını ortadan kaldıran bir sonuç üretmektedir.

(53) *Naima Tarihi*, c. II, s. 576-577.

(54) *age*, s. 612.

Nitekim Türkiyemizin mevcut gerçekliği tarihin bu güncelliği ile doğrudan ilgilidir.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 16 Aralık 2006

TARİHÇİ OLMANIN SORUMLULUĞU, HALAÇOĞLU ve AVŞARLAR

Tarihçilik, çok önemli olduğu kadar istismar edilmeye de en uygun bilimlerden biridir. Onu toplumu ileriye taşımak için de kullanabilirsiniz, geçmişin yanlış bilinciyle gericileştirmek için de. Bu noktada, egemenlerin tarih yazımına ilişkin yaygın istismarlarıyla karşı karşıyayız.

Bu bağlamda, geçen ay Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu'nun Türk Tarihinde ve Kültüründe Avşarlar Sempozyumu'nu Açış Konuşması, gecikerek de olsa irdelenmeyi gerektiriyor.

Anımsanacağı gibi Halaçoğlu, Kürtlükteki “yapısal Türklükten”, Kürt Aleviliğindeki “maalesef Ermenilikten” söz ettiği bu konuşmasının basına yansımaları üzerine büyük tepkiyle karşılaşacaktı. Bunun üzerine, “yanlış anlaşılma”tan “konuşmasının çarpıtıldığı”na, “Kürdoloji Enstitüleri kurulmasından yana olduğu”ndan “ırkçı olmadığına” varan açıklamalarla tepkileri göğüslemeye çalışacaktı.

Ancak bütün bu savunucu yaklaşımları içinde; “Bütün Kürtler Türkmen'dir ya da bütün Alevi Kürtler, Ermeni kökenlidir demedim. Bu oran Kürtlerin yüzde 30'u kadardır... 1915'te sürülmek için Müslümanlığa geçen Ermenilerin sayısı 1920'lerde 100 bin kadardı...” diyerek esas tezini savunmaya devam edecekti.

Bu arada eleştirileri “linç kampanyası”, yürütenleri de “Kripto Ermeniler” olmakla suçlamak gibi “belden aşağı” vuruşlar yapmayı ihmal etmeyecek; “TTK soykırım iddialarına karşı kale olarak durduğu” için; “Beni görevden aldırırlarsa çok önemli bir kale kaybedilmiş olur” diyerek, hepimiz adına kendisine yüklediği “stratejik” misyonun da altını çizicekti. Tabii

bu arada; “Devlet bu kişileri (dönmeleri) ev ev tespit etmişti. Listeleri elimde. Devlet isterse açıklarım...” diyerek aba altından sopa göstermeyi de ihmal etmeyecekti.

Tarihin İdeolojik İstismarı

“Çarpıtılma” iddiası nedeniyle TTK sitesinden, konuşmasının orijinaline baktım. Evrensel değerler ölçeğinde, aldığı tepkiden daha da fazlasını hak ettiğini görmek açısından herkes bakmalı.

Halaçoğlu bu konuşmasında; “Avşarcılık mı yapıyorsunuz, etnik bir çatışmaya meydan verecek bir araştırma içerisinde misiniz? (...) Anadolu’daki aşiretlerle ilgili çalışmalarında da aynı sorulara muhatap oldum. Siz ülkeyi bölmeyesiniz bu çalışmalarla?” eleştirisi karşısında; “İnsanların kimliğe sahip olması veya kimliklerini öğrenmeleri kadar güzel bir şey yoktur. Kim olduğunuzu bileceksiniz” şeklindeki meşru bir açılımı kendine dayanak yapıyor.

Ancak o, bu açılımı genel bir kural olarak değil, sadece Avşarlar özgülünde, yani nalıncı keseri misali çifte standart bir yaklaşımla dillendiriyor. Nitekim kendini ait hissettiği Avşarlara tarih ve güncellikte pozitif ayrımcılık yaparken, Kürtlerin de, aynı ölçüye dayanarak “kimliğine sahip olma” talebinde bulunabilmelerine karşı, tam tersi negatif bir ayrımcılık yaparak, Kürt ve Ermenilere dair, o bütünüyle haklı tepkilerle karşılanan malûm “açılımı” yapacaktı:

“Bugün mesela Türkiye’de bir Kürt sorunu vardır deniyor... Araştırmalarımızda şunu gördüm ki; pek çok Kürt dediğimiz insanlar Türkmen asıllı. Yapısal olarak söylüyorum” diyecek ve belli ki hızını alamayıp âdeti “dökülecekti”: “Ama bununla beraber bir şey daha ifade ediyorum. Bunlar fantezi değil. Söyleyeceğim şey bugün Kürt olarak bilinen, hatta şöyle söyleyeyim Kürt-Âlevi olarak bilinen birçok insan da maalesef Ermeni dönmele-ri.”(!)

Böylece Kürt sorununun olmadığı ve olamayacağını, Kürtlerin pek çoğunun zaten “Türkmen”, birçoğunun da “Ermeni dönmesi” olması iddiasıyla “ispatladığını” düşünmenin rahatlığıyla; “Dolayısıyla Avşarları araştırmak ve kim olduğunu ortaya koymak bir ayırım veya bölücülük olarak görülmemeli. Tam

aksine Türk milletinin kendi özüne dönüşünü ve kendisini tanımasını sağlayacak bir araştırmadır” diyecek ve ardından Turancı arka planını dökenecekti

“Sonunda Türk devletleri birlik haline gelecekler. Bütün dünyanın korktuğu da budur. Türk kelimesinin arkasında [önünde olacak] hiçbir zaman duramazlar.”(!)

Bu yaklaşımla, Cumhuriyet sonrası ilan edilen, vatandaşlık ve hukuki bağ eksenli yaklaşımın reddedilip, ırkçı ve Turancı bir Türkçülük inşa edilmeye çalışıldığı açık.⁽⁵⁵⁾ Esasen onun Avşaracı yaklaşımı da, ahlaki sorunlarla malûl; çünkü Avşarlar karşısında samimi bir tutum, Avşarlara zulüm uygulamış Osmanlıcılıktan vazgeçmesini gerektiriyor (bu gerçekliğe, bilahare değineceğim).

Şimdilik asıl üzerinde durulması gereken şey ırkçı tutumdur. “Kürt dediğimiz pek çok insanın yapısal olarak Türkmen asıllı” olduğunun ilanı, herkesin herkese karıştığı bu kavimler kapısında, pek çok Kürdün de Türkleştiği gerçeği ile birlikte ifade edilmiyorsa, açıktır ki nesnellikten uzak ideolojik bir istismar olacaktır. Üstelik Kürtlerin (Osmanlı’dan kaçıp kendilerine sığınanlar dışında), başkalarını dönüştürmek (asimilasyon) ve tercih edilmek (Kürtleşmek) için, ne ekonomik üstünlük ve devlet olanağı ne de Araplar gibi bir din avantajı var.

“Bunu Ben Bile Uyduramam”

Tarih Vakfı eski ve yeni yönetim kurulu üyesi akademisyenlerin ortak açıklamasında da belirtildiği gibi; “Tarihçilerin birincil görevinin mesleklerini kötüye kullanmamak” olduğundan hareketle, Halaçoğlu’nu öncelikle, “tarihçi olmanın sorumlulu-

(55) Özellikle 30’lu yıllarda, Türk Tarih Tezi, Güneş Dil teorisi, kafatası ölçümleri gibi talihsiz örneklerle ortaya çıkan ırkçı tezler şimdilik bir yana bırakılırsa, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetin oluşum sürecinin ulusçuluğu, “ırk ya da kan birliği” tezine değil, ‘birlikte yaşama ve bağımsızlık azmi’ne dayalıdır, kendini bu şekilde ifade etmektedir. 1918-1925 belgelerinde ‘Türkiye Devleti’, ‘Türkiye halkı’, ‘Türkiye ahalisi’, ‘kardeş milletler’ (Mustafa Kemal), ‘Anadolu milleti’ (Karabekir) gibi deyimler gözde formülasyonlardır. Kurtuluş ulusçuluğu, Alman teorisindeki ‘nesnel birlik öğeleri’ne (ırk, kan, dil, vb.) değil, Fransız (E. Renan) yaklaşımındaki ‘öznel öge’ye (inanç, istek) dayanmış gibidir. Nesnelci (objektivist) değil, öznelci (sübjektivist) tabiattadır. 1925’ten sonra ise teori ve pratikte ırkçı temalar görülecektir.” (Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Yay., s. 240)

ğuyla hareket etmeye çağırmak” gerek. Ünlü (ve muhafazakâr) tarihçi G. R. Elton’un lisans düzeyinde tarihçi adaylarına öğretilen şu sözünü Halaçoğlu’nun da aklında tutması gerek; “Geçmişin hemen her yorumu için, bir yerlerde mutlaka bazı belgeler vardır. Yeter ki, diğer belgeler görmezden gelinsin.”

Bilineceği gibi Kürtlerin aslında Türk olduğu tezinin ilk malum versiyonu; “Kendilerini Kürt sananların, karda yürürken kart kurt diye ses çıkartan Türkler” olduğu şeklindeydi. Bu anlatıya ilişkin en çarpıcı yorum ise; “Bunca yıllık mizahçyıım, bunu ben bile uyduramam” diyen Aziz Nesin tarafından yapıldığından, geçiyorum.

Tarihçilerin ortak bildirisinde de açıklandığı gibi; “TTK Başkanı’nın, üzerine kelam ettiği milliyetçilik ve etnisite çalışmalarının son otuz yılından da habersiz olduğu anlaşılmakta... Bunların başında, ulusal ve etnik kimliğin dinamik, değişken ve en nihayetinde öznel bir durum olduğu bilgisi yer alır. Kimlikler tarih içinde değişir, dönüşür, farklılaşır. O nedenle bazı Kürt aşiretlerinin uzak geçmişte Türkmen kütlesi içinde görünmesinin, kimlik bakımından bir anlamı yok. Onlar bugün kendilerine ne diyorlarsa, hangi dili konuşup aidiyetlerini hangi çerçevede açıklıyorlarsa, odurlar.” Dolayısıyla bugün kendisini “Kürt” olarak tanımlayan aşiretlerin bir bölümünün 500 yıl önce kendilerini “Türkmen” olarak tanımlıyor oldukları iddiasından hareketle “objektif” olarak bugün de “Türk” oldukları iddiası bilimsel değil, olsa olsa ideolojik, ırkçı bir yaklaşım.

“Eğer bu tutumu esas alırsak, bugün kendisine ‘Türk’ diyen yüz binlerce insanın üç-dört kuşak öncesinde kendisini başka etnik kimliklerle tanımlayan kişiler olduğu dikkate alınırsa, onların eski mensubiyetlerini esas alan çeşitli milliyetçiliklerin de onları ‘geri çağırmasını’ doğal karşılamak gerek. Ama bu doğallık sayılıtsı, sadece milliyetçiliğin ve ırkçılığın temel kabul-leri açısından doğru sayılabilecek, akademik, bilimsel ve insani bakımlardan ise kabul edilemez bir durum olacaktır. Nitekim Todor Jivkov döneminde Bulgar hükümeti, benzer bir tutum takınarak, kendisine ‘Türk’ diyen insanlara, ‘Siz aslında Bulgar ve Hristiyan’dınız, sonradan Türkleştiniz’ diyerek kendilerince ‘asıl kimliklerine’ geri çağırmış ve bu yönde kabul edilemez bas-kılar uygulamıştı. Halaçoğlu’nun bugün söylediği şeylerle bu

tutum arasında yaklaşım ve temel mantık açısından hiçbir fark yoktur.”

Esasen tarihe nesnellik kaygısıyla değil Türkçü-Turancı perspektifle ve dünyayla kavga etmek üzere bir tahkimatla bakan bir yaklaşımın, bırakalım tarihsel gerçekliği ortaya çıkarıp başkalarını ikna etmeyi, Türkiye’yi her gün daha da ağırlaşan bir tecride sürüklemesi de kaçınılmaz. Söz konusu konuşmada da belirttiği gibi, kendisine; “Türk’ün Türk’e propaganda-sını yapıyorsunuz” diyenlere karşı verdiği yanıt da bunu gösteriyor; “Evet öyle yapıyoruz. Önce benim halkım inanmalı bana, bu konuyu bilmeli. Yabancı toplumlarla kendi halkımızın desteğini almadan nasıl mücadele edebiliriz? Öyleyse Türk olduğumuzu önce kendi halkımıza göstermeliyiz. Bunu öğrettiğimiz zaman dünyayla baş edebiliriz.”(!)

Bu yaklaşımın yurtda ve cihanda sulh olasılığını daha da balatalayacağı açık. Gerçekler hilafına yapılacak böylesi Türkçü (ve üstüne üstlük Avşarcı) koşullandırma ortamında, içerideki birliğimizin askeri yöntemler (ve İslamcılaştırma) dışında daha da olanaksızlaşacağı bir yana, hem toplum olarak gerçeklikle bağımızı hem de ülke olarak dünyadaki inanılabilirliğimizi daha da yitirmemiz kaçınılmaz.

Kamusal Sorumluluk

Önsel ideolojik yargılarını kanıtlamak üzere belge istisमारlarıyla yapılan “araştırmayla” varılan yargıyı “maalesef Ermeni” diye açıklayan bir bilim insanının, ırkçı olmadığını özeleştirisi dışında ispatlaması mümkün mü? Üstelik tüm uluslar kadar meşru bir ulusal kimlikten “maalesef” diye söz etmek, ırkçılığın fikir düzeyinden hakaret düzeyine çıkartılmasıdır ki bu, yürürlükteki Avrupa hukukunda açık bir insan hakları suçudur. Dahası bu yaklaşım, hem Kürt hem de Alevi olan yurttaşlarımızın, tıpkı Ermenilere yapıldığı gibi, bu ülkenin eşit, özgür, sorgulanamaz insanları olarak yaşama haklarının da nasıl ağır bir dışlama ve aşağılanmaya uğratılmak istendiğinin göstergesidir. Böylece Kürt-Aleviler, Ermeni değil, Türk ve Müslüman olduklarını ispatlamak ve bu yönde dönüşmek için ağır ve faşizan bir baskı altına alınmış olmaktadır.

Bir başka suç da kimin geçmişte ne olduğunu tespiti ve bilgisayarında saklanmasıdır. “Dönmelerin listeleri elimde” açıklamasıyla birlikte böyle bir şey, 1915’i, 6-7 Eylül 1955’i, Kahramanmaraş’ı, Sivas’ı yaşamış bu topraklarda iddiaya konu olan halka yönelik potansiyel bir tehdittir ki, burada tarihin alanı dışına çıkıyoruz. Bu bilgileri devletin kendisine sağladığı olanaklar sayesinde toplayıp bilgisayarında saklayan kişinin böyle bir niyeti olmamasının hiçbir önemi yok; çünkü bazı işler kişilerin, hatta kurumların niyetini aşar.

Unutulmamalı ki durumdan vazife çıkarmak, yabancısı olmadığımız bir refleks olmuştur bu topraklarda. 90 yıl önce din değiştirmek zorunda kalmış insanları fişlemekle kalmayıp onların torunlarının çocuklarının da kaydını tutmaya devam eden bir anlayışın demokrasi çağında totalitarizm, hümanizm çağında ırkçılık dışında bir açıklaması olabilir mi? Bu bir güvenlik kaygısı değil, açık bir psikolojik savaş girişimidir; ki tarihçilik mesleği ve etiği bunun hiçbir yerine sığdırılamaz.

Demokratik bir devletin, hele ki bilim insanının “dönme” kaydı yapmayacağı bir yana, dönmelik takibi, her ülke ve tarihte hep zehirleyici olmuştur. Böyle bir yaklaşım, potansiyel düşmanlar üzerinden kendini inşa eden anti demokratik zihniyet göstergesi dışında açıklanamaz. Kendini yurttaşın haklarıyla değil, onlara dayatılacak yargılarla bağlayan bir siyaset ve “bilim” anlayışı, sadece Nazi Almanyası’nı değil, örneğin 1978 Maraş’ında evlerini faşist milislerin saldırısı için kırmızı çarpıyla işaretlenmiş bulan insanların acılarını da anımsatır bu topraklarda.

Neresinden bakılırsa bakılsın trajik bir durumla karşı karşıyayız. Çağdaş insanlık değerlerinin biricik referans olması gerektiği bir ortamda, bir kamu görevlisinin yüz yıl öncesi yaşamış bir facianın mağdurlarının, torunlarının çocuklarının fişlerini tutması tek kelimeyle korkunçtur. Dolayısıyla bilgisayarda kayıtlı bilgilerin açıklanması bile gizlenmesinden daha evladır. Yapılması gereken asıl iş ise, bu kayıtlardan dolayı tüm demokratik kamuoyundan özür dilemek ve o kayıtları rezervsiz imha etmektir. Bu bir yana; “100 bin civarında Ermeni’nin Alevi Kürdü olduğu” iddiası da, Ermenilerin sanıldığı kadar çok katledilmediği iddiasını kanıtlamaya çalışırken, bu kadar büyük sayıda insanın bir anda din ve kimlik değiştirecek denli büyük

bir korku ve travma yaşadığı gerçeğinin de ifşa edilmesinden başka bir anlam taşımaz. Bu ise tarihi kendi keyfince kurgulayanların, kendi tezleri adına kaş yapmaya çalışırken göz çıkarmasının trajik bir örneğidir.

Kamusal güvence ve meşruiyetçe desteklenen ve sözlerini tüm yurttaşların duygu ve haklarını gözeten bir yerden kardeşliğimize katkı yapmak yükümlülüğüyle kurmak zorunda olan TTK'nın Başkanı, herhangi bir tarihçi veya siyasetçiden çok daha ağır bir sorumluluğa sahiptir. Dolayısıyla onun sözlerine, benzeri iddialarda bulunan herhangi bir tarihçi veya siyasetçiye yapacağımız gibi gülüp geçemeyiz.

İrkçi önyargıları olmayan bir devlet politikası, böylesi açıklamalar yapan kamu görevlisini, derhal görevinden almak zorundadır. Çünkü demokratik bir devletin kurumları, kendine vergi veren yurttaşların bir kesiminin kimliğini sorgulatan çalışmalara destek olamaz, böyle yapan görevlileri temsilci yapamaz. Aksi taktirde onun görüşlerini paylaşmış olur.

Avşarlar ve Osmanlı

TTK Başkanı'nın, Türk Tarihinde ve Kültüründe Avşarlar Sempozyumu'nu Açış Konuşması'nın nesnellik, tarihçi sorumluluğu, çağdaş hukuk ve kamusal sorumluluk açısından ciddi sorunlarla malû olduğunu irdeledikten sonra şimdi de, o konuşmaya hâkim "Avşarcı" yaklaşımın içerdiği ahlaki problemleri göstermek açısından Avşarlar ve Dadaloğlu'nun Osmanlı egemenliğinde yaşadığı sorunları anımsatmak istiyorum.

Açıktır ki, Avşarlar karşısında samimi tutum, öncelikle adına şenlik yapılan Avşar kahramanı Dadaloğlu'nun tarihsel misyonunun unutturulmamasını ve Avşarların Osmanlı karşısındaki durumunun aydınlatılmasını gerektirir. Bunları yapmayan bir "Avşarcı" tutum ise ahlaki olarak sorgulanmak zorunda.

Avşarların tarihsel gerçekliğini aydınlatmak, onları tarih boyunca ezmiş olan Osmanlı karşısındaki gerçekliğini de aydınlatmak demektir.

Çünkü Osmanlılarla Avşarlar arasındaki ilişkinin en belirgin karakteri bir ezen ezilen ilişkisi olmasıdır. Ki bu gerçeklikte hem Avşarcı hem de Osmanlıcı olmak, şizofrenik bir durum olacaktır.

Osmanlı egemenliği koşullarında yapılamayan iş, yani Avşarların Osmanlı'ya tebaalaştırılması işi, bugün ideolojik araçlarla, tarihin ideolojik yazımlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Tarihin keyfi yazımıyla Avşarlar, atalarının sürülmesinin, katledilmesinin “normal” olduğu bilinciyle donatılarak kendi tarihsel gerçekliğine yabancılaştırılmaktadır. Özetle Avşarlar, atalarının güçleri yettiğince direndikleri Osmanlı'ya, yani kendi zalimine âşık edilmeye, kendilerine zulmeden ile övünecek denli kendine yabancılaşmış bir “Avşar” tipi yaratılmaya çalışılmaktadır.

Hem Türkmenlik, Avşarlık, vb. adına konuşup hem de Osmanlıcılık yapmak bizim resmi tarihçiliğimizin temel problemlerinden biridir. Oysa Osmanlı tarihi, sadece gayrimüslim devletlerle savaşların tarihi değil, ondan çok daha baskın bir şekilde öteki Türkmen devlet ve halklarla savaş ve boyun eğdirme tarihidir. Bunu Avşarlar özgülünde de çok net görebiliyoruz. Bu gerçeklik ışığında özelde Avşarların, genelde Türkmenlerin, Osmanlı egemenliğinin en güçlü dönemi olan 16. yüzyıldaki kimlikleri ve yaşayageldikleri baskıların aydınlatılması gereksinimiyle karşı karşıyayız. Konuya girmeden öncelikle Avşarlara dair çok genel bazı bilgileri anımsatmak istiyorum:

Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuzların 24 boyundan biri olan Avşarlar, bu boyların sağ kolundan (Bozoklardan), Oğuz Kağan'ın oğlu Yıldız Han'ın soyundan geliyorlar. Avşarlar, bugün Özbekistan içinde bulunan Sirderya (Seyhun Nehri) bölgesindeki ilk yurtlarından, Horasan, Irak, Suriye üzerinden Anadolu'ya gelecektir. Özellikle Malazgirt Savaşı'ndan sonra, uç bölgelerine yerleştirilip, Anadolu'nun kolonizasyonunda kullanılan Avşarlar, Anadolu'da yaygın bir yerleşim gösterecektir. Diğer Türkmenler gibi göçebe bir gelenekten gelen Avşarların yerleşik düzene geçmeleri Selçuklular döneminde başlamakla birlikte, görece yavaş olacaktır.

Anadolu dışında Afganistan, İran, Irak, Suriye ve Azerbaycan'da da varlıklarına rastlanan Avşarlar, Anadolu beyliklerinin ve sonrasında pek çok devletin kuruluşunda yer alacaklardır. Karamanoğulları, Germiyanogulları, Akkoyunlular, Safeviler, Kozanoğulları, Sırkıntıoğulları, Aksungurlular, Özeroğulları, vb. bunlardan bazıları.

Ancak devlet kurumlaşmasını müteakip, temsil ettikleri toplumsal güçlerin istenildiği gibi kontrol edilememesi nedeniyle, iktidarlara sorun yaşayacaklardır. Özellikle Osmanlı egemenliğindeki hayatları, oldukça sıkıntılı olacaktır.

Osmanlı bütün Türkmenler gibi onları da, gerek ekonomik gerekse de insani kaynak olarak sistematik bir şekilde istismar edecek, ama buna karşılık “Etrak-ı biidrak” (anlayışsız Türkler) ve benzeri ifadelerde de yansıdığı gibi küçümseyip yönetim aygıtlarından tümüyle dışlayacaktır. Onlara biçilen rol, dönem dönem dayanılmaz hal alan ağır vergiler ve ihtiyaç oldukça gençlerinin asker olarak kullanımıdır.

Osmanlı iktidarıyla yaşadıkları sorunlar veya Osmanlı'nın onlara biçtiği rolü kabullenmemeleri sonucunda yinelenen şekilde geriye göç yaşayacaklardır. Osmanlı'ya karşı Akkoyunlulara yakınlaşacak, özellikle Akkoyunlular'ın yükselişi döneminde, Mansur Bey önderliğinde ciddi bir Avşar nüfusu Huzistan'a yerleşecektir. Geride kalanların önemli bir kesimi de, 16. yüzyıldaki baskı ortamında geriye göçlere girecek, göç edenler Batı Azerbaycan ile Afganistan arasındaki bölgelere yerleşeceklerdir. Gerek Osmanlı ile yaşadıkları sorunların çözülmemesi gerekse de Erdebil Dergâhı'yla yaşadıkları inanç örtüşmesi nedeniyle Avşarlar, Safevi devletinin kurucu temel aşiretlerinden biri olacaklardır. Bundan sonra Avşarların çoğu uzun dönem Safevi devleti egemenliğinde yaşayacaktır. Bu Avşarlardan olan ünlü komutan Nadir Şah'ın, 1736'da Şah III. Abbas'ı devirmesi sonrasında İran'da Avşarlar hanedanının hâkimiyeti kurulacaktır.

İhanet Eden Kim?

Osmanlı'nın 15. yüzyıl ortalarında iyice kurumsallaşan ideolojik-dini, siyasal ve ekonomik yapısı, başta Avşarlar olmak üzere Anadolu'nun Türkmen halkını ve beylikleri kendilerini savunmaya yönelik arayışlara itecektir. Önceden I. Murat döneminde Ahilerin, Yıldırım Beyazıt döneminde Türkmen beyliklerinin yaşadığı boyun eğdirme baskıları genişleyerek sürmektedir. Gerçi bu Osmanlı basıncı, Timur'un 1402'de Beyazıt'ı yenmesiyle geriletecektir; ancak Osmanlı'nın toparlanmasıyla birlikte yeniden ve çok daha güçlü kurulacaktır.

Kendilerinden çıkmış olan Osmanlı'nın giderek derinleşen bu ağır basıncı, Türkmenleri, boyun eğmek, ayaklanmak veya büyük umutlarla geldikleri Anadolu'yu geriye göçle terk etmek seçenekleriyle karşı karşıya bırakacaktır. Ki her üç seçenek de, başta Avşarlar olmak üzere tüm Türkmenlerce uygulanacaktır.

Avşarlar (ve genelde Türkmenler) üzerine yapılan çalışmaların çoğunluğunda, bu geriye göçlerin nedenleri yanında halkın, Osmanlı'nın doğusunda güçlenen tüm devletlere sığınma ve destek olma nedenlerinin özenle karanlıkta bırakıldığını görüyoruz. "Canları sıkılmış" ve geri dönmüşlerdir adeta! "Mayalarında ihanet vardır" da, habire Timur'a, Uzun Hasan'a, Şah İsmail'e destek vermekte veya sığınmaktadırlar! Oysa tüm bu gelişmelerin sebebi, Osmanlı iktidarının Türkmenlere yönelik politikalarında yatmaktadır; ki bu sebebi belirtmek, Osmanlı'ya dair çizilen pembe tabloları dağıtıp bizi Osmanlı gerçeği ile yüzleştirdiğindendir ki ısrarla gizlenmektedir.

İşte bu ekonomik ve inançsal baskı ortamında onlarla aynı inanç evrenini paylaşan Safevi Şahı İsmail, Osmanlı'ya karşı direnişlerinin umudu olacaktır. Olguları bilim ahlakı ile izlediğimizde göreceğiz ki, her seferinde devlete ihanet eden halk değil, halkına ihanet eden bir devlet tablosu ile karşı karşıyayız. İdeolojik olarak kendimize ve geçmişimize iyice yabancılaştırıldığımız, bilinç dünyamızın iyice allak bullak edildiği bu gerçeklikte, doğru bilgilere olan gereksinimimiz her zamankinden fazla. Dolayısıyla dönemin genel gerçekliği açısından Halil İnalcık'ı dinleyerek başlayalım.

İnançları Farklı, Çıkarları Uzlaşmaz

"Orta Anadolu bozkırları, Toros Dağları ve Tokat ile Sivas arası yaylalardaki güçlü Türkmen toplulukları, Osmanlı yönetiminin merkezileştirme eğilimine karşı idiler. Yerleşik nüfusu korumak ve tarım gelirlerini elde tutmak çabasıyla yönetim, bu aşiretleri denetim altına almak istiyor, onları tahrir defterlerine geçiriyor, düzenli vergiye tabi tutuyordu. Osmanlı, göçebe ekonomisi ve göçebelerin töre hukuku ile bağdaşmıyordu. Osmanlı yönetimi Sünni Ortodoksluk davasına sarılırken, aşiretler, göçebe töresi ve şaman inançlarıyla derinden değişikliğe uğramış bir İslam

biçimini savunan derviş tarikatlarına bağlanıyorlardı. Aşiretler, Osmanlı karşıtı politik ve toplumsal özlemlerini heteredoks din giysilerine bürüyor, giydikleri kırmızı başlıktan dolayı ‘Kızılbaş’ diye biliniyorlardı.”

“Bu Türkmenler, Doğu Anadolu’daki Akkoyunlu devletinin temelini oluşturmuş, Fatih Sultan Mehmet 1473’te Uzun Hasan’ı yendikten sonra bunlara acımasız bir baskı uygulamıştı. 1500 dolaylarında, Erdebil’li bir şeyh soyundan gelen ve Uzun Hasan’ın akrabası olan İsmail Safevi, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran’daki politik gücü Akkoyunluların elinden aldı. Heteredoks bir tarikatın önderi olarak etkisini bütün Anadolu Türkmenleri üzerinde yaygınlaştırdı. Dâileri onun propagandasını bütün Anadolu’da hatta Rumeli’de yayıyorlardı. Binlerce Osmanlı uyruğu İsmail’e uymuş, İsmail bütün Türkmenlerin politik ve dini önderi olmuştu. Osmanlı hükümeti için Kızılbaş hareketi bir iç sorun olmaktan çok fazlasını ifade ediyordu.”⁽⁵⁶⁾

Kuşkusuz H. İnalcık, bu sürecin başlangıcını “Beyazıt’ın ılımlı yönetimine”⁽⁵⁷⁾ bağlayarak sosyo-ekonomik nedenleri küçümseyen bir öznelliğe düşmekte, dahası “halkın sırtından sopayı eksik etmemek” gibi bir yaklaşıma kapı açmaktadır. Tüm bu sorunlar onun devlet eksenli bakışının doğal sonuçları; ancak anlatımının bütünü, Osmanlı’nın Anadolu’nun Türkmen halkı karşısındaki despot tutumunu, onları yönetmek için baskı uyguladığını, dinsel inançlarının birbirlerinden farklı, çıkarlarının ise birbiriyle uzlaşmaz olduğunu, buna karşılık Akkoyunlu ve Safevi devletlerini ise gönüllü olarak benimsediklerini büyük bir netlikle gösteriyor. Bu ortamda Türkmenlerin doğal lideri olarak yükselen Şah İsmail, Anadolu halkı tarafından, Osmanlı’dan çektikleri acıların etkisi oranında coşkuyla kucaklanacaktır.

Daha Safevi devletinin kurulmasından önce başlayan bu coşkulu sahiplenışı, Faruk Sümer’in satırlarından şöyle okuyoruz:

“(…) İsmail, yanına sadık birkaç kişi ile Erzincan yöresindeki Saru-Kaya yaylağına geldi. Adamlar göndererek müritlerini yanına gelmeğe davet etti (905=1500). Bu davet üzerine köylü ve göçebe Türkler, görülmemiş bir sevinçle her taraftan bölük

(56) *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 37.

(57) *Age.*, s. 36.

bölük onun katına geldiler. Hatta bu münasebetle Dulkadir ilinde gerdeğe girmek üzere bulunan bir gencin davet üzerine sevinçle Erzincan yolunu tuttuğu anlatılır.”⁽⁵⁸⁾

İşte Safevi devleti böylesi bir Türkmen desteğiyle kurulacak ve 12 yıl içinde Ceyhun’dan Fırat’a kadar genişleyen topraklarda hâkim olacaktı.

Avşarlar Hangi Safta?

“(…) Safevi devletinin kuran unsur tamamen Türklerden müteşekkildir. Bu unsurun ezici çoğunluğunu da Anadolu’lu göçebe ve köylü Türkler meydana getiriyordu. Şah İsmail, Erzincan yakınında başına Anadolu Türkleri’ni toplayarak, buradan Azerbaycan’a yürüyüp devletini kurmuştur. Bu keyfiyet, Safevi devletinin başlıca dayanağı olan boy ve obaların yurtlarının bilinmesiyle daha iyi anlaşılmaktadır.

Kızılbaş ulusunu teşkil eden ilk kademedeki oymaklar şunlardır: Ustacalı, Rumlu, Tekeli, Zulkadir, Şamlu, Afşar, Kaçar.”

Bu bilgilendirmeyi devamla F. Sümer, Safevi “devletinin kuruluşunda ve ilk devirlerinde asıl mühim rolleri oynayan oymaklar” içinde, en önemli 7 oymaktan biri olarak saydığı Avşarları; “Dulkadirli (İmanlı Afşarı), Halep Türkmenleri (Gündüzlü ve Alplu Afşarı) ve Ak-Koyunlu Afşarlarından (daha önce İran’a gelen ve Kuh-Gilüye’de oturan Mansur Bey Afşarları)” olarak belirler.⁽⁵⁹⁾

F. Sümer gerçi bu Türkmenlerden zaman zaman yanlış bir nitelemeyle “Şiiiler” diye ve çok önemli tarihçiliğini gölgeleyen bir şekilde Safevilerin kuruluşundan üzüntüyle söz eder; kalemini bir Sünni ve Osmanlıcı olarak kullanır, dahası “İran’da Şii mezhebinin hâkim olmasında en büyük mesuliyet, Akkoyunlu hanedanından sonra Osmanlı hükümdarı II. Beyazıt’ındır. II. Beyazıt, ülkesinin yanı başında İslam âlemini parçalayıcı Şii mezhepli bir devlet kurulurken devrin en kuvvetli ordusuna sahip bulunduğu halde, buna tamamen seyirci kaldığı gibi, kendi tebaasından binlerce kişinin bu devletin kurulmasına

(58) Oğuzlar, Ana Yay., 1980, s. 152.

(59) F. Sümer, age, s. 153.

katılmasını da önlememiştir” der. Burada açıklıkla görüldüğü gibi, egemenden yana tarafgirliğine rağmen gerçekleri çarpıtma yoluna da gitmez. Dahası bu süreçte, “menşeleri bakımından Türk olmayan” Osmanlı bürokrasisi tarafından “etrak-i biidrak denilen köylü ve göçebe Türklerin ihmal edilmesi, onlara ehemmiyet verilmemesi başlıca âmil olmuştur. Bu keyfiyet 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı devletinin başına Anadolu’da mühim gaileler açacaktır. Selçuklu devrinde de bu ihmalin ne acı sonuçlar verdiğini daha önce görmüştük”⁽⁶⁰⁾ der.

Bu anlatımlardan da öğrendiğimiz gibi Osmanlı, başta Avşarlar olmak üzere Anadolu halkını denetim altında tutmak için zorbalıktan başka kurumsal bir silahlı kullanmamaktadır. Ancak bu zorbalık, Yavuz Sultan Selim’in Şah İsmail’i yenmesini sağlayacak askeri teknoloji olarak üstünlüğü söz konusu olmasaydı hiçbir işe yaramayacaktı. Osmanlı’nın Anadolu halkını yenmesini sağlayan asıl faktör, Şah İsmail’in 23 Ağustos 1514’te Çaldıran’da yenilmesidir; ki bunun yarattığı travma, Avşarlar dahil Türkmenlerin belini bükecek, Osmanlı’nın Anadolu’nun genelinde hem dinen hem de siyaseten kurumlaşmasını sağlayacaktır.

Fırka-i İslahiye

Görüldü gibi Avşarların inanç yapıları ve siyasal tercihleri, Osmanlı Saray’ının kendi güvenliği çerçevesinde önce ezilecek sonra da değiştirilecek, Avşarlar peyderpey hem asimile edilecek hem de Osmanlı’nın çıkarlarına uygun bir ekonomik yapılanışa zorlanacaklardır. Nasıl ki Türki halklar geçmişte Emeviler tarafından zorla Müslümanlaştırıldı ve kendi ekonomik çıkarlarının bir parçası yapıldıysa, Avşarlar da Osmanlılar tarafından zorla Sünnileştirilecek ve ekonomik çarkının bir dişlisine indirgenecekti. Bunun da gösterdiği gibi burada belirleyici olan, devletin halkla aynı veya ayrı milliyetten olması değil, halkı yönetirken kendi çıkarları ile mi yoksa halkın hak ve özgürlüklerine saygı temelinde mi belirlendiğidir; ki Osmanlı siyaseti Saray’ın çıkarları temelinde belirlenecektir. Nitekim Avşarlar özgülünde devam eden süreç de bunu göstermektedir.

(60) Age, s. 152.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. ve 18. yüzyıllarda artarak devam eden iskân siyasetinin nedenleri içinde en önemlisi iktisadi krizdi. Osmanlı sistemi bu krizini her seferinde vergileri artırarak, yeni vergi kaynakları yaratarak öteliyordu. Antalya, Burdur, İçel, Adana, Hatay, Antep, Maraş, Adıyaman, Besni bölgelerindeki Avşarların 19. yüzyılda yaşayacakları da, bu bağlamda biçimlenecekti.

Osmanlı genişlemesi belli bir tarihten sonra süregelen bir şekilde enflasyon üreten, halkın yoksulluğunu artıran bir fasit daireye dönecektir. Fetihlerin sürdüğü, hatta geliştiği dönemde başlayan bu süreç, fetihlerin yapılamaz hale geldiği dönemlerde daha da dayanılmaz hal alacaktı. Bu ekonomik ve toplumsal kriz, önce Kızılbaş ayaklanmaları, ardından Celali İsyanları ile daha da derinleşecekti. Ardından yenilgi ve toprak kayıpları da başlayınca, Osmanlı geleneğinin krizini aşmak daha da olanaksızlaşacaktı.

Bu açıdan kritik dönüştürüm yüzyılı olacak olan 17. yüzyıl sonunda Osmanlı; Avusturya, Venedik, Lehistan, Rusya ve ile yapılan savaşları kaybederek 26 Ocak 1699'da Karlofça Antlaşması'nı imzalayacaktır. Bu anlaşmaya göre Osmanlı, Macaristan ve Erdel Beyliği'ni Avusturya'ya, Ukrayna ve Podolya'yı Lehistan'a, Mora ve Dalmaçya kıyılarını Venedik'e bırakacaktı.

Bu büyük kayıplar Osmanlı'nın ilk toprak kayıpları olmakla birlikte, neredeyse en verimli topraklarının büyük bir parçasını kaybetmesi, dolayısıyla gelirlerinde ciddi bir düşme demektir. Bu yeni koşullarda Saray ve bürokrasi, buradan kaynaklanan açıklarını, Anadolu'ya yönelik sömürüyü ve bunun için baskıyı artırarak kapatmaya çalışacaktı. Özetle dışta yenilgi ve toprak kaybı derinleştikçe, kullanmakta olduğu ayrıcalıklardan vazgeçmeyen Osmanlı bürokrasisinin, içe yönelip Anadolu'nun ilğini sömürmesi söz konusu olacaktı. İşte konar-göçer aşiretlerin, düzenli bir gelir kaynağı haline getirilmek amacıyla iskânı bu koşullarda gündeme gelecek.

Padişah Abdülaziz'in sadrazamı Keçecizâde Fuat Paşa zamanında, bu amaçla Fırka-i İslahiye adlı askeri kuvvet oluşturulacaktı. Derviş Paşa'nın komutasındaki, Ahmet Cevdet Paşa'nın ise siyasal danışmanlığını yapacağı Fırka-i İslahiye, 1865 yılında, Avşarlar başta olmak üzere konar-göçerlerin zorunlu iskânı

ve denetim altına alınması amacıyla Çukurova'ya yollanacaktı. Osmaniye şehri de, Fırka-i İslahiye'nin bu dönem politikasının sonucu kurulacak, âdetâ bölgenin Avşarların elinden Osmanlıların eline geçirilişinin, bir diğer ifadeyle Avşarlardan fethedilişinin sembolü olarak kurumlaşacaktı.

İskân Politikasının Nedenleri

Yaşam alışkanlıkları ve ekonomik yeniden üretim yapıları nedeniyle Avşarlar bu yaptırıma karşıdır. Çiftçilik onların bilmedikleri bir iş olduğu gibi, geçim kaynakları olan hayvanlarına olan ekonomik bağımlılıkları da yaşam tarzlarını belirlemektedir. Osmanlı ise, Avşarları belli bir geçiş sürecinde ikna etmeye çalışmıyor, ya iskân ya da ölüm ve sürgün dayatmasında bulunuyordu. Esasen Osmanlı'nın Türkmenlerle ilişkisi geçmişten beri böyle şekillenmişti, ancak şimdi kendisini buna zorlayan bir de özel nedeni daha vardı:

Çukurova'nın bir an önce ıslahıyla İngiliz dokuma fabrikalarının pamuk ihtiyacını karşılayarak kendi dış ticaret açığını azaltmak istiyordu. Bu ise, o dönem bataklıklarla dolu Çukurova'nın, yazları yaylada yaşam alışkanlığına sahip göçebelere ıslah ettirilme dayatmasıydı; ki bünyeleri bunu kaldıramayan Avşarlar, ovaya yerleşir yerleşmez hastalanmaya, benizleri sararıp solmaya başlıyordu. Yani söz konusu dayatma onların hayatına sıtma, dizanteri, kolera gibi hastalıklar olarak dönüyordu. Özetle İngiliz kapitalistlerinin gereksindiği ucuz pamuğu üretip Osmanlı bürokrasisinin ihtiyaçlarını karşılayacak bir atmosfer yaratmanın parçası olarak Avşarlar, Çukurova'nın sineğine, batığına, sıtmasına, dizanterisine ırgat ediliyordu.⁽⁶¹⁾

Özetle zorunlu iskân, özgürlükleri ve ekonomik yaşam tarzları yanında sağlıkları açısından da Avşarlar için açık bir mağduriyet durumuydu ve kendi doğallığında reddediliyordu. Ancak geçmiş katliam ve sürgünlerin yıldırıcı anıları yanında Avşarların kendi içinde bölük pörçük yapısı da topyekûn bir direnişi engellemekteydi.

(61) Erdoğan Şahin, *Osmanlı'yla Yüzleşme*.

Buna rağmen Avşarlar, topu tüfeğiyle zamanının en modern silahlarıyla donatılıp sırtını Padişahın emri ve Şehhülislamın fetvasına dayamış Fırka-i İslahiye'ye kök söktürecekti. İşte tarihin bu dönemecinde, Avşar denilince ilk akla gelen kişi olan Dadaloğlu'nun şahsında, Avşarların kendi tarih yazıcısı ile karşılaşacağız. O, Avşarların onuru olan bu direnişin edebi bayrağı, vakanüvis çarpıtmalarının deşifre edicisi olacaktır.

Dadaloğlu, kahramanlarını dilden dile günümüze taşıyan halk geleneği ve Cumhuriyet sonrası yapılan halkbilimi araştırmaları olmasaydı, tanıma fırsatı bulamayacağımız halkın sözcüsü önemli portrelerden birini olacaktı. Çünkü Osmanlı resmi literatüründe Dadaloğlu ve benzerleri hep "âsi", "eşkiya" sayılmış, sadece canları değil, inançları, şiirleri, hatıraları da yok edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bir tek Osmanlı resmi kaynaklarına ve onların hıkdeyicileri günümüz Osmanlıcılara kalmış olsaydık, aynı zamanda Türkçe'nin en önemli ozanlarından biri olan Dadaloğlu'nun edebi değerini ve onun üzerinden dönemin siyasal kavgalarını bu ayrıntılarıyla anlayabilmemiz de mümkün olmayacaktı.

Duydum Hâli Perişandır Avşar'ın

Dadaloğlu, Avşar obalarına ulaşan Osmanlı fermanını;

*Belimizde kılıcımız kirmâni
Taşı deler mızrağımız temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir*

*Dadaloğlu'm yarın kavga kurulur
Öter tüfek davlumbazlar vurulur
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir*

diye karşılayacaktır.⁽⁶²⁾ Direnişin haklılığına inançla Avşar'ın Osmanlı karşıtı direniş ruhunu pekiştirecektir:

(62) Ahmet Özdemir, *Avşarlar ve Dadaloğlu*.

Aşağıdan iskân evi gelince
 Sararıp da gül benzimiz solunca
 Malım mülküm seyfi gözlüm kalınca
 Kaypak Osmanlılar size aman mı?

Aşağıda akça çığın ötünce
 Katar başı mayaların sökünce
 Şahtan ferman Türkmen eli göçünce
 Daha da hey Osmanlı'ya aman mı?

Ama Fırka-i İslahiye'nin ne mermisi biter ne de başka bölgelerden getirilen fakir halk çocuğu askerleri. Saldırıları ağırlaştıkça ağırlaşır. Dadaloğlu bu süreci resmi tarihçilerin tam karşısı bir yerden, halkın safından anlatır:

Derviş Paşa yaktı yıktı illeri
 Soldu bütün yurdumuzun gülleri
 Karalar giydik de attık alları
 Altınımız geçmez akçe tunç oldu

Ağlayı ağlayı Dadalım söyler
 Vefasız dünyayı şu insan neyler
 Bin yiğidi bir kötüyü kul eyler
 Şimdiden sonra yaşaması güç oldu

Böylece; "Azrail'den başkasına aman mı" diyecek denli kararlı olan Avşar direnişi, tarihsel gerçeklik nedeniyle ezilecektir. Dadaloğlu'nun dizelerine teessür inecektir:

Dadaloğlum der de bu nasıl hâldir
 Seneler sayılmaz kaç tane bildir?
 Ayını bilmiyom tam dokuz yıldır
 Puşt Osmanlı duralaştı bizinen

Bir başka şiirde aynı teessür şöyle dillenir:

Hâni benimle harbe girenler
 Benim imdadıma gelen ağlasın
 Kem haberim söylen Avşar kızına
 Saçı sümbül telli sunam ağlasın

Ezilen Avşar direnişini idam, iskân ve sürgünler izleyecektir; ancak Dadaloğlu teslim olmayacaktır:

*Derviş Paşa gayrı kına yakınsın
Böbür böbür dört bir yana bakınsın
Amma bizden gece gündüz sakınsın
Öc alınız ilk fırsatı bulanda*

*Dadaloğlu'm söyler size adını
Şimdiden yok bilsin hasım kendini
Bağlasalar parçalarım bendimi
Yatacağım bilsem bile zindanda*

İslah ordusunun görevlileri kâh yağma kâh Avşarlar'ın (ve onlar gibi göçebe ve heterodoks inançlı Kürtlerin) hareket kabiliyetlerini ortadan kaldırmak için her şeyleri olan Arap atlarına el koyarlar. Avşarları daha da yoksullaştıran bu durumu Dadaloğlu şöyle dile getirir:

*Bütün iskân oldu Avşarla Kürtler
Yürekte çıkar mı ol acı dertler
Mezada döküldü boyn'zun atlar
At vermemiz iskânlıktan zor oldu*

*Der Dadaloğlu'm da sözün sırası
Yara biter, bitmez dilin yarası
Mağrınban maşırığın arası
Size bol da bizim ele dar oldu*

Yenilgi ve denetim günden güne pekişir, direniş dağılmış, Osmanlı egemen olmuş, Avşar ellerini perişanlık kaplamıştır:

*İlgıt ilgıt bir yel esti Urum'dan
Duydum hâli perişandır Avşar'ın
Gam, kasavet kalkmaz oldu serimden
Döndü gurbet ele yolu Avşar'ın*

Aslında dünya herkese yetecek denli büyüktür. Ancak dört tarafı adaletsizlik kuşatmıştır:

*Yedi iklim dört köşeyi dolandım
Meğer dünya her tarafta bir imiş
Ben dünyayı Al'Osman'ın sanırdım
Meğer dünya yüz sultanlık yer imiş*

*Okuduğun tutmaz oldu âlimler
Kalktı da adalet arttı zulümler
Terlemeden mal kazanan zalimler
Can verirken soluması zor imiş*

Özetle Avşarların Osmanlı egemenliğinde yaşadığı keyfiyetin arka yüzü budur ve sadece işgal ordusu danışmanı tarihçilerin belgeleriyle yetinen bir tarihçilikten bütünsel gerçeği öğrenmek mümkün değildir.

Tarihsel Gerçeğe Saygı

Halen mevcut Avşar sitelerini dolaştığımızda, karşımıza çıkan tanıtım ve makalelerin çoğunun, resmi tarih yazımlarına biat etmiş yaklaşımlardan ibaret olduğunu görüyoruz. Avşarların, “İran’dakiler hariç hepsi Sünnî ve Hanefî” oldukları şeklindeki kalıplaşmış cümleler bunlardan biri. Diğer yandan Avşarların “özbeöz” Türk oldukları şeklinde sıklıkla yinelenen sözler de, “Türke Türk propagandası” yapmak dışında tarih bilgisi anlamında bir şey ifade etmiyor. Çünkü tarih bilgisi, bu Türkmen boyunun tarihte kimlerle ve neler yaşadıklarını aydınlatmakta düğümleniyor.

Yine çokça rastladığımız yaklaşımlardan biri de, hem Dadaloğlu’na “millî şair” payesi talep edip, aynı makalede Osmanlı’nın “Anadolu’da Türk birliğini kuran” devlet olarak payelendirmesidir. Yani hem Osmanlı’ya karşı kavganın sözcüsüne, halkın gönlünde kurduğu “taht” ile yetinilmeyip “millî” unvanı isteniyor, hem de onu ezen Osmanlı’nın “Türk birliğinin kurucusu” olduğu şeklindeki gerçek dışı yargı önünde hazırola geçiyor.

Benzeri yanlışlardan bir diğeri de, “Ne Avşarlar uğradıkları haksızlıkları Cumhuriyet’ten önceki hükümetlere anlatabilmişler, ne de hükümetler onların meselelerini anlayabilmişlerdir”

şeklinde yansıyor. Bu da, gerçekte bir anlayamama/anlatamama durumuyla değil, bir ezen ezilen sorunuyla karşı karşıya olduğumuzu anlayamamanın yansımasıdır. Benzeri çoğaltılabilecek yaklaşımlar, kurgulanmış Osmanlı tablosu gölgelenmesin diye gerçekleri değiştirmek veya değiştirilmesine göz yummaktır.

Böylesi örneklerin de gösterdiği gibi halkın, evrensel hukukça belirlenmiş hak ve özgürlükleri temelinde değil, egemenin çıkar penceresinden şekillendirilmiş ve bu anti-demokratik haliyle halka egemen kılınmış bir kültürle karşı karşıyayız. Buysa demokratikleşmemizi ve laikleşmemizi de engelleyen başlıca faktörlerden biridir.

Diğer yandan bazı tarihçilerin, göçebe toplulukların yerleşik hayata geçirilişlerini medeniyet tarihi bağlamında ‘ilerici’ gösteren yaklaşımlarıyla karşılaşırız. Bu kaba yaklaşım da, Amerika yerlilerinin İspanyollarca veya Türki halkların Emevilerce dönüştürülmesi gibi kan ve tecavüzle belirlenen bir ‘ilericilik’ olup, halkların sömürü ilişkileri tarafından disipline edilmesince belirlenir. Böylesi bir zorbalığı ‘ilericilik’ olarak mazur gösteren mantığın çağdaş versiyonu ise, günümüzde ABD’nin Irak işgaline destek vermektir.

Dolayısıyla böylesi uygulamaların, kim tarafından yapılırsa yapılsın halkın çıkar ve gelişiminden hareket etmediği gerçeği özellikle belirginleştirilmeli. Sömürgeciler fethettikleri topraklardaki halka hangi kaygıyla davranmışlarsa, “yerli” egemenler de, halka dayattıkları politikalarda aynı kaygıyla davranmaktadır. Nitekim irdelediğimiz örnekte de sorun, Saray’ın her gün artan ihtiyacını, dış fetih ve talanlarla sağlayamadığı oranda iç fetih ve talanlara yönelmesinden, Avşar yurtlarını kendi mülküne haline getirmesinden ibaretti.

Tarihe egemenlerin çıkarından bakan yaklaşımların topluma aşladığı ideoloji, devletin halka karşı kutsallığı ve yönetme keyfiyetinin sorgulanamazlığı, dolayısıyla tebaalıktır. Bu tip tarihçilik, toplumsal bilince egemen olduğu oranda halkın kendi toplumsal çıkarlarına yabancılaşması kaçınılmaz. Bu özgülde de gördüğümüz gibi halkın hayata çağdaş değerler ekseninde bakması, kendini sömüren ve güden egemenlerin ideolojik köleliğinden kurtulması, tarihe de, demokratik ve laik bir eksende bakabilme bilinci edinmesinden geçmektedir.

Kuşkusuz halkçı bir iktidarın, halkın içinden, geleneğinden, yerel egemenlerden gelen ayak bağlarına, istismara karşı bir müdahalesi ile karşı karşıya olsaydık, söz konusu sürece ilişkin yorumumuz farklı olmak zorundaydı. Ancak devşirme bir iktidarın, halkın iliğini sömürmek için giriştiği ve tümüyle kendi gelirlerini artırmaya yönelik 'reform'ları ile karşı karşıyayız; ki, bunun adını da bu niteliğine uygun koymak, yani zulmün adını *zulüm*, onu yapanın adını da *zalim* olarak belirginleştirmek zorundayız. Aksi taktirde yazdıklarımız, bazı tek tek olgularla desteklense bile, bilim değil propaganda olacaktır. Bu bağlamda tarihsel gerçeğe saygılı olduğunda, alamet-i farikası Osmanlı'ya karşı hak mücadelesi olan Dadaloğlu'nun adına yapılan şenlik de, bir Osmanlı seviciliği ve ırkçı bir Türkçülük koşullandırmasına çevrilemeyecektir.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 15-22-29 Eylül 2007

Üçüncü Bölüm

İMPARATORLUK VE GERİLEME

FATİH'İN ÇOKKİMLİKLİ İSTANBUL'U

Bu 29 Mayıs, İstanbul'un fethinin 554. yıldönümü.

Dünya tarih yazınında en çok irdelenmiş konulardan biri olan İstanbul'un fethi, hem Ortodoks-Hristiyan dünyasında hem de bizde öznel ve tek yanlı anmalara konu oluyor. Ortodoks-Hristiyan egemen yazın konuyu bir "felaket" ve "matem" olarak anarken, bizdeki egemen yazın da bir "öväünç" ve "kutlama" aracına döndürmektedir.

Oysa tarih yazımı, dünü birebir olumlayan veya olumsuzlayan yaklaşımlardan kendini ayırmak zorunda. Aksine tarih, kendisiyle aramıza mesafe koyup, evrenselci bir soğukkanlılıkla irdelenmek ve hak ihlallerine karşı olumlu bir dünya yaratmak eksenli yazılmak zorunda.

Ne ki böylesi pozitif bir yaklaşım yerine, tarihi, mevcut ayrımcı ve eşitsizlikçi durumu meşrulaştırmak üzere yazan dinci ve milliyetçi yaklaşımların neden olduğı önemli kimlik sorunları yaşıyoruz.

Tarihi işlerine geldiğı noktalarda abartıp, bir dizi kurgu ve hurafe ile süsleyenler, işlerine gelmeyen noktalarında da unutturmaya çalışıyorlar. Bu ise sağlıklı ve bütünsel bir tarih bilinci edinmemizi ve tarihten ders çıkarmamızı engellemektedir.

Fatih'in İstanbul'u Fethettiğı Yaşta Olmak

İstanbul'un fethinin ta ki Balkan yenilgisi sonrasında Türkçü-Turancı seferberlik yapılmaya karar verildiğı zamana kadar hiç kutlanmadığını kaçıımız biliyoruz? İkinci kez başlayan kutlama dalgası ise 1953'te gerçekleşecektir. Böylece İstanbul'un fethi, Soğuk Savaş'ın gereksinimleri çerçevesinde komünizme karşı milliyetçi tahkimat yapmanın tarihsel bir aracı olarak istismar edilecektir.

Konuya ilişkin yazan tarihçilerin çoğunluğu da, ne yazık ki bu egemen anlayışa uygun bir yazım geliştirmişlerdir.

Tarihi “kâfirler” ve Müslümanlar, Rumlar ve Türkler arasında mücadelenin arka planına indirgeyen “Türk-İslamcı” bir tarih kurgusuyla karşı karşıyayız. Bu çerçevede, “kâfirlere” ait toprakların ele geçirilmesini “hak” gören bir yaklaşım ve bunu popülerleştiren bir kutlama geleneği geliştirilmiştir. Bu yolla “gaza” geleneği bir övünç nedeni kılınarak, buradan dinsel ve milli bir “üstünlük” bilinci sağlanmaya çalışılmıştır.

Tarihi çarpıtması bir yana, halklar arası kültürel düşmanlık tohumları eken bu tarih yazımı ve bu temelde şekillenen edebiyatın amacı, gerçeklere ve kendi hak ve özgürlüklerine yabancılaştırılarak manipüle edilebilen bir toplum yaratmaktır. Demokratik, laik, hak eksenli ve barışçıl bir tarih bilincine olan gereksinimimize karşın bu yaklaşım, çağdışı değerlerin toplumda yaygınlaşmasını getirmiştir. Nitekim Arif Nihat Asya’nın:

*Yelkenler biçilecek, yelkenler dikilecek
Dağlardan çektiriler, kalyonlar çekilecek.
Kerpetenlerle Sürun dişleri sökülecek.
Yürü hâlâ ne diye oyunda, oynaştasın
Fatih’in İstanbul’u fethettiği yaştasın.
Bırak, bozuk saatler yalan yanlış işlesin
Çelebiler çekilip haremelerde kışlasın
Yürü arslanım! Fetih hazırlığı başlasın!
Yürü hâlâ ne diye kendinle savaştasın?
Fatih’in İstanbul’u fethettiği yaştasın*

diye seslenen Fetih Marşı, bu tarih bilincinin şiirsel yansımalarından biri olacaktır.

Böylesi bir yazınla şekillendirilen bir gençliğin, enerjini bilime, aydınlanmaya, barışa ve adalete yönlendiremeyeceği, aksine Ortaçağ egemen zihniyetinde donup kalacağı açık. Oysa tarih yazımının, “ötekine” karşı yayılmacı bir ruh hali yaratma eğilimlerinden arındırılması, nesnel olma özeni göstermesi ve toplumu çağın sorunlarını çözmeye yöneltmesi gerekmektedir.

Kozmopolit İmparator

Özellikle anımsanmalı ki, Fatih'i ve Fetih'in tarihini, Hristiyan "ötekilere" karşı mücadele temelinde yazmak, nesnellikten uzak bir yaklaşım olacağı gibi bizi çağdaş değerleri hazmetmekten uzaklaştıracaktır.

Tıpkı Batı'nın tarihini İslam karşıtlığı ekseninde yazmaya çalışan neo-muhafazakârların, nesnellikten uzak ve dünyamızı sorunlara boğan bir işlev görmeleri gibi.

Elimizdeki verilerin de gösterdiği gibi Fatih, cihat zihniyetinden köklü bir ayrımla İstanbul'u, siyasal ve stratejik gereksinimlerle ele geçirmiştir. Bunun sonucudur ki şehri, kozmopolit imparatorluğunun tüm renklerini içeren, kozmopolit bir kent olarak şekillendirmiştir.

Nitekim fethin hemen ertesinde Bizanslı Başvezir Natoras'a, şehreminlik (şehrin idaresini) teklif edecek, Natoras'tan isimlerini saptadığı Bizans soylularını, fidyelerini ödeyerek kölelikten kurtaracak ve tabii bu asilleri, Türkmen-Müslüman halka kapalı olan kapıkulu sisteminin içine alacaktır.

Yine şeriat hukuku gereği kendi payına düşen (beşte bir) esirleri kölelikten azat edip, Fener bölgesi evlerini de onlara verecek, yeni İstanbul'un ilk Rum semtini oluşturacaktır. Daha önemlisi; "Hristiyanlara ve patriklerine karşı, benden önce imparatorlarınızın gösterdiği korumayı göstereceğime güvenebilirsiniz" diyerek, Papaz Gennadios'u Patrik yapacaktır.

Bu bağlamda Fatih, mümkün olabildiğince; "Değişen şeyin yalnızca imparatorluk olduğunu, bunun dışında kendisine tâbi olacak Hristiyanlara her şeyin eskisi gibi devam edebileceğini" gösteren bir politika izlemiştir.⁽¹⁾

Bununla kalmayıp şehre Ermeni nüfus yerleştirecek, Bursa metropoliti Hovakim'i de Ermeni Patriği atayarak, onların da Osmanlı başkentinde kurumlaşmasını sağlayacaktır. Benzeri uygulamayı Yahudiler nezdinde de yineleyecek olan Fatih'in, bu din politikasının şeriatçı ulemada ciddi bir hoşnutsuzluk yarattığı açıktır.

(1) Selahattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*.

Öyle ki ulemanın; “Şevket-i Muhammediye’nin kuvvet ve kudreti bu derece yükselmişken, Hıristiyanları, kılıç ile İslam’ı kabul etmeleri arasında bırakmaya ne mani var? Hele yıkılan devletin ileri gelenlerini serbest bırakmak, mülk içinde bir fesat fırkasının bekasına cevaz vermek değil midir?” yollu ta’rizlere kalktıklarında; “Din-i Mübini, Hazreti Allah’tan ziyade himaye iddiasında bulunmak ne büyük haddini bilmezliktir” diye susturacaktır.⁽²⁾

Özetle Fatih, kozmopolit imparatorluğuna kozmopolit bir başkent oluşturma kaygılarıyla davranmış; İslam’ın egemen renk olduğu, ama tüm dinsel merkezlerin devlet güvencesinde örgütlendiği, çok dinli bir başkent kurmuştur! Bu bağlamda Bizans resmi belgelerindeki Konstantinopolis, Osmanlı resmi belgelerinde Konstantiniyye olurken, halkın dilindeki Stanpolis de İstanbul olacaktır.

Durum buyken Türk-İslamcı yazında, İstanbul’dan sıklıkla “İslambol” olarak söz edilecek, dahası bizzat Fatih’in Konstantinopolis’e bu adı taktığı ve zaten onu Hıristiyanlardan temizlemek için fethettiği gibi gerçek dışı iddialarda bulunulacaktır.

Fatih, hem İstanbul’un gayrimüslimlerini orada tutmak konusunda bir dizi dinsel ve ekonomik güvence sunmuş, hem de bununla yetinmeyip dışarıdan yoğun bir gayrimüslim nüfus getirtmiştir.

Yani Fatih, İstanbul’u Müslümanlığın yanı sıra Ortodoksluk, Ermenilik ve Yahudilik açısından da kurumlaşma merkezi yapmıştır.

Bunun sonucudur ki, 1480’de şehir nüfusunun % 58’ini Türkmenler oluştururken, % 23’ünü Rumlar, % 19’unu ise Ermeni, Yahudi ve Latinler oluşturacaktır.

Feodallerin Sonu

Dikkat edilirse, Türk-İslamcılığa temel tarihsel malzeme yapılmaya çalışılan Fatih, gerçekte oldukça “laik” ve kozmopolit bir tutum sergileyecektir.

(2) Namık Kemal, *Evrak-ı Perişan*, s. 127.

Bu politikasıyla o, çok dinli imparatorluğuna çok dinli bir merkez oluşturarak; 1- Rum tebaasının gönlünü kazanmak ve bu yoldan onları denetlemek, 2- Onları Katolik dünyasının etkisinden kurtarıp onlara karşı kullanmak, 3- Başkentinde şeriatçı güçlere karşı bir denge gücü sağlamak gibi dünyevi hedefler amaçlamıştır.⁽³⁾

Onun İstanbul'un fethi üzerinden gerçekleştirdiği bir diğer uygulama da, devlet içi güç dengelerini imparatorluk gereksinimleri çerçevesinde yeniden düzenlemektir. Fethin prestiji ile mutlak bir iktidar gücü elde eden Fatih, bu güçle, Müslüman ve Türkmen geleneğinden gelen Vezir-i Âzam Çandarlı Halil Paşa'yı tutuklatıp öldürtecek ve iktidar kurumlarında sadece devşirme sınıfının kalmasını sağlayacaktır.

İstanbul'un fethinin hemen sonrasında herkesi şok eden bir gelişme olan Çandarlı'nın hal'li, gerçekte bir güç ilişkileri düzenlemesi ve devletin imparatorlaşmanın gereksinimleri çerçevesinde reorganizasyonudur.

İmparatorluk makamı karşısında hiçbir ekonomik-siyasal güç bırakmamayı amaçlayan bu tasfiye, gerçekte Çandarlı'nın şahsında feodal birikimlerin tasfiyesidir.

Rivayete göre Fatih, sağ ele geçen Grandük Natoras'ı sorgularken, niye bu kadar çok direnip; "Şu felakete sebep oldunuz" diye sorar. Natoras ona; "Senin adamlarından bazıları sözle ve mektup ile İmparator'a haber göndererek, 'korkma, Padişah size tahakküm edemeyecektir' diyorlardı cevabını vermiş."⁽⁴⁾

Bu "haberi verenin" Çandarlı Halil Paşa olduğu rivayeti, söz konusu bu tasfiyenin mazereti olacaktır. Osmanlı tarihçilerin çoğu da bu mizansene pek fazla itibar etmezler gerçi, ancak İmparatora da söz söyletmezler. Kanuni'nin Şeyhülislamı ve resmi tarihçisi İbn-i Kemal, belki de durumu biraz da hafifletmek için olsa gerek; "İstanbul'un fetholunduğunu müjdelemek için her memlekete birer elçi gönderiliyordu. Bu arada öbür dünyaya peygamberimize ve sahabelere de elçi göndermek lazım geldi. Bu vazife de Halil Paşa'ya düştü!" ifadesini kullanmaktadır.

(3) Ayrıntılı bilgi için bkz. E. Aydın, *Fatih ve Fethi*, 9 ve 12. bölümler.

(4) İ. H. Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, s. 78.

Böylece kudretli vezir, işbirlikçilik mazeretiyle tutuklatılıp hal'ledilmek üzere zindana atılır. Fatih'in esasen başından beri yapmak istediği, ancak saltanat makamında henüz yeterince güçlü olmadığı için geciktirdiği bir işti bu. Oysa şimdi iktidarının en güçlü olduğu, buna karşılık iktidarın ikinci adamı olan Halil Paşa'nın, başından beri fethe karşı çıktığı için en çok iktidarsızlaştığı andır.

Devşirme Bürokrasinin Mutlak İktidarı

Bu çerçevede Halil Paşa'nın "120 bin dukaya balığ hazinesi ve mal mülk nesi varsa hepsi müsadere" edilecek, aile efradının yas tutması tehditle engellenecektir. Zağanos Paşa aracılığıyla halk içinde onun, yukarıda sözü geçen mizansen çerçevesinde "Bizans ajanı" ve "hain" olduğu şayiaları yayılacak ve koşulların olgunlaştığı düşünülünce de, "enva-ı işkence ve azap ile"⁽⁵⁾ öldürtülecektir.

İşin gerçek nedeni ise Fatih'in, fetih üzerinden elde ettiği güçle iktidarın bu güçlü ortağını ve onun şahsında feodal güç odaklarını tasfiye etmektir. Bu tasfiye aynı zamanda merkezi bir despotizmin ve imparatorluğun kurumsallaştırılması adımıdır.

Özetle güçler arası ciddi bir iktidar kavgasının bu şekilde sonuçlandırılmasıdır söz konusu olan. Böylece Fatih'i iktidara taşıyan ve İstanbul'un fethine yönlendiren devşirme bürokrasi, Osmanlı devletinin kuruluşundan beri iktidarın ikinci ortağı olan Türk-Müslüman feodalleri tasfiye etmiş olur. Bundan sonra yönetim bürokrasisi sadece devşirmelerden olacaktır. Feodallerin toprak ve parasal birikimleri tasfiye edilerek, iktidar her boyutuyla merkezileştirilecektir.

Devşirme hizibin başı olan Zağanos Paşa, önce Çandarlı'nın yerine Vezir-i Âzam olarak atanacak, ancak bu süreçteki başrolü nedeniyle ciddi tepkileri üzerine çektiğinden kısa zaman sonra o da tasfiye edilecektir. Ne ki iktidarın devşirme eksenli olarak kurumlaştırılması artık değişmeyecektir.

Halil Paşa aileden gelen ve Osmanlı'nın kuruluş yıllarından beri iktidar ortağı olan bir aile geleneğinin son muktedir veziri

(5) *Tacü't-Tevarih*, C. 1, s. 386.

olarak tarihe karışacaktır. Müslümanlık ve Türklük anlamında nesep olarak, (ikinci padişah Orhan'dan 19. yüzyıla kadar, neredeyse tüm Osmanlı padişahlarının anaları din değiştirmiş veya değiştirmemiş Hristiyan kadınlar olan Osmanlı sülalesine oranla) "bozulmamış" bir aile geleneğinin son temsilcisidir. Osmanlı'nın biçimlenmesine, feodal aristokrat kimliği ve aile geleneğiyle katkıda bulunmuştur. Osmanlı'yla harmanlanmış ve onu biçimlendirmiş bir isimdir tasfiye edilen.

Bu gelişme, benzeri diğer çok yaygın uygulamalardan ayrımla, Osmanlı düzeninde yeni bir başlangıcı temsil ediyordu. O zamana kadar devşirmelerle Türk-Müslüman aristokrasisi arasındaki güç dengesiyle belirlenen iktidar yapısı, bundan böyle devşirme aristokrasinin (kapıkulunun) Osmanlı'da tek belirleyici olmasıyla yer değiştirecektir.

Nitekim Çandarlı'nın fiziki tasfiyesiyle birlikte, feodallerin iktidarı paylaşması dönemi, 1808'e (Sened-i İttifak'a) kadar geri gelmemek üzere tarihe karışacak, devletin tepesi tamamen kozmopolit bir karaktere bürünecektir.

II. Beyazıt padişah olduğunda, Çandarlı ailesinin onurunu ve el konulan servetini iade edecektir; ancak devşirmeler, yeni Osmanlı düzeninin asli unsuru kalmaya devam edecektir.

İSTANBUL'UN FETHİ YENİÇAĞ'I MI BAŞLATTI?

“Bugünü üstlenmekte sıkıntıya düşenler, dünü istedikleri gibi inşa ederek onun koruyucu çatısı altında saklanırlar.”⁽⁶⁾

Bu gerçeklikte egemen olmak arayışı, tarihin de araçsallaştırılmasını beraberinde getirir. Bu yaklaşımla tarih, güncel bir politik araç haline getirilerek, reel sorunları unutturulan kitlelere tahakküm ideolojisine döndürülür.

Bu konuda en sorunlu ülkelerden biriyiz ne yazık ki. Bu ülkenin en çok araçsallaştırılan, politikleştirilen, çarpıtılan tarihsel öğelerinin başında da İstanbul'un fethi gelmektedir. Fetih üzerinden Osmanlı'nın, Osmanlı üzerinden Türklüğün ve İslamlığın üstünlüğü “ispatlanmaktadır” her yıldönümü. O günlerin tarz ve egemenleriyle özdeşleştirilen “milli ve manevi değerlerimize” sahip çıkılması halinde, bugün yaşamakta olduğumuz sorunların “kendiliğinden çözüleceği” yargısı pompalanır. Dikkatlerin bu “üstün geçmişe” yönlendirildiği oranda ise bağımlılık, eşitsizlik ve tahakküm ilişkileri pekiştirilir.

Bu fetih üzerinden kurgulanan efsanelerin başında, “medeniyetin önünün açılması”, “Ortaçağ'ın bitirilip Yeniçağ'ın başlatılması” geliyor.

Oysa bu sürece soğukkanlı yaklaşıldığında, ciddi sorun alanlarından biriyle karşı karşıya olduğumuzu görüyoruz. Bırakalım Ortaçağ'ı kapatıp medeniyetin önündeki engelleri temizleme iddiasını, tam tersine Osmanlı'nın bu fetihle kendini Ortaçağ'a hapsetmesi gerçeğiyle karşı karşıyayız. Fetih sonrası yaşadığı reorganizasyon ile Osmanlı, fetih kapasitesini geliştiren, ama kendi iç dinamiklerini dondurarak dünyanın Yeniçağ'ına ulaşmayı olanaksızlaştıran bir yönelime girmiştir.

(6) M. A. Kılıçbay, *Düşünen Siyaset*, Eylül 99, s. 11.

Rönesans'ı Bizans Kaçakları mı Başlattı?

Konuya ilişkin tarih yazımlarında, sıklıkla, “tarihçiler Ortaçağ'ın Türklerin 1453'te İstanbul'u almasıyla sona erdiğini yazarlar” gibi ifadelerle karşılaşırız. “İstanbul'un zaptı, bütün dünyada yeni bir çağ açan hadise oldu”⁽⁷⁾ gibi ifadeler, tarih bilincimizin tuzu biberi olur.

Bu iddianın gerekçelendirilmesindeki en yaygın argüman ise, İstanbul'un Osmanlı'nın eline geçmesiyle bilim ve sanat insanlarının Batı'ya kaçıp Rönesans'ın başlamasını sağlaması şeklinde biçimleniyor.

Bu gerekçelendirmenin mesnetsiz karakteri bir yana, işaret edilen etki de tümüyle negatiftir. Böylece Rönesans güç ve birikimine sahip olanların Osmanlı ile ilişkisi sadece kaçmak oluyor! Tam da, “böylesi dostlar düşman başına” örneği ile karşı karşıyayız.

İşin esprisi bir yana, insanlık tarihinin en büyük birikim ve sıçrama hamlelerinden biri olan Rönesans'ı, 1204'teki Haçlı fetihinden beri çöküntü yaşayan, çürümüş bir İmparatorluk kalıntısı şehirden kaçabilen bir avuç aydına yüklemenin hiçbir ciddiyeti olamaz. Öncelikle bu bir avuç insanın, Avrupa'ya böylesi bir itme sağlamasından söz etmek, Avrupa'nın iç dinamiklerini görmezden gelmek anlamı taşır. Bu ise iddia sahiplerinin nesnel bir tarih yazımından ne denli uzak olduğunu göstermesinin yanında, buna inanmamız oranında bizleri de gerçeklerden koparır.

İstanbul'un fethinin, (ağırlığı Osmanlı'nın kendisine olmak üzere) kuşkusuz ciddi siyasal etkilerinden söz edilmelidir; ancak çağın niteliğini değiştirmek gibi bir etkiden söz etmek, onun taşıması olanaksız bir yükür. Üstelik bu noktada, İslam dünyası ve Osmanlı'nın niye bu bilim insanlarını elinden kaçırdığı, niye bunlarla Rönesans'ı kendi topraklarında gerçekleştiremediği ve elinden kaçırdığı bilimi tekrar geri alma gereksinimi niçin duymadığı sorularıyla da yüzleşmek zorunludur.

(7) F. Dirimtekin, *İstanbul'un Fethi*, s. 249.

Batı Ne Doğu Ne?

Kuşkusuz medeniyet evrenseldir ve bu bağlamda Doğu toplumlarının, bir dönem Batı toplumlarından üstün olduğu doğrudur.

Bu üstünlük Araplar özgülünde 9 ve 11. yüzyıllara özgüdür. Osmanlı'nın 16. yüzyıla kadar uzanan üstünlüğüse, üretim güçleri eksensiz değil, siyasal-askeri bir durumdur ve fetih yapamaz hale gelerek sona erecektir.

Doğu'nun bilimsel üstünlüğü hangi koşullarda sağladığı ve niye elinden kaçırdığı sorusunun doğru yanıtı da bu noktada önemlidir.

9. yüzyılda başlayan Arap aydınlanmasının nedeni, fetih gelirleriyle beslenen Ortadoğu'nun antik şehirleri ve ticaret hayatındaki büyük canlanmayla doğrudan ilgilidir. Bu gelişimin özgüveniyle, antik medeniyet birikimlerinin Arapçaya çevrilip işlenmesiyle sağlanan bir bilim ve özgürlük ortamı oluşacaktır. Buna karşılık fetihlerin durmasıyla iç talan ihtiyacının artışına bağlı olarak dogmatizmin yükselip her türden farklılığı ezmesiyle bu bilimsel üstünlük yerini tıkanmaya bırakacaktır.

16. yüzyıl sonuna kadar karşılıklı fetih avantajı, küresel ilişki ve dengeleri belirleyen başlıca etken olacaktır. Ancak 16. yüzyıl sonrasında belirleyeni, belirginleşen kapitalist üretim ilişkileridir. Bu noktada Rönesans kavramıyla karşımıza çıkan "Batı" kavramının da doğru anlamlandırılması gerekiyor:

"Doğu" ve "Batı" kavramları, doğu ve batı toplumları veya doğu ve batı yönlerinden nitelik farklılıkla, dogma ve akla yüklenen anlamda belirginleşen farklı medeniyetleri tanımlar. Bu anlamda Batı, Doğu'ya karşı asıl mücadelesini, Haçlı seferleriyle İslam ülkelerine karşı değil, aksine kendi Ortaçağ zihniyetine, kilise egemenliğine karşı vermiştir. (Bu bağlamda Haçlı seferleri, batı coğrafyasındaki Doğu'nun, yani Ortaçağ zihniyetinin saldırganlığıdır ve günümüzün Bush'ları da aynı geleneğin hortlamış, emperyalist yansımasıdır.)

Batı işte bu mücadeleden başarıyla çıkılmasıyla oluşmuştur.

Bir medeniyet düzlemi olan Batı, Haçlı seferleri veya İstanbul'un fethi gibi siyasal oluşumlarla değil, üretici güçler ve özgür düşüncenin yaşam koşulları bağlamında anlaşılabilir. Dolayısıyla bir medeniyet düzlemi olarak "Batı", 9 ve 11. yüz-

yıllarda İslam coğrafyasında filizlenmiş ama Gazzaliler karşısında uzun zaman yaşayamayarak İspanya Emevileri üzerinden Avrupa'ya geçmiş ve 16. yüzyıldan başlayarak dünyanın batısında egemen değer olarak yükselmeye başlamıştır. Özetle bir medeniyet olarak Batı, kendi egemenleri olan Ortaçağ ilişkilerini (teokratik Hristiyan egemenliğini) yenerek kurulmuştur. Bu anlamda sorun bir İslamiyet-Hristiyanlık karşıtlığı sorunu değildir. Çünkü her iki dinin siyasal egemenliği de Ortaçağ'ı ve işte bu anlamda Doğu'yu temsil etmektedir.⁽⁸⁾

Kritik Dönemeç: 1517

Bu noktada, kültürel ve bilimsel sıçramanın, ancak görece ileri bir ekonomi üzerinden oluşabileceği gerçeği özellikle anımsanmalı.

9 ve 11. yüzyıllar İslam coğrafyası böyle bir niteliğe sahipti. Sonraki dönemdeyse bu nitelik giderek kaybedilecek ve bunun sonucu İslam coğrafyasında katı bir dogmatizmin, akıl yerine nakilciliğin yükselmesi söz konusu olacaktır. Bunun sonucunda “kâfirlikle” suçlanan Arap akılcılığının giderek ortadan kalkması ve önceden İslam coğrafyasına akıp orada işlenen bilgilerin de giderek İspanya üzerinden Avrupa'ya akıp orada işlenmeye başlanacağı yüzyıllar gelecektir. 12. yüzyıldan itibaren hem bilimin hem de üretici güçlerin istim alacağı mekân Avrupa olacak ve bu birikimler, sömürgeciliğin sağladığı talan birikimleriyle birleşerek sanayileşme ve Rönesans'ın gerçekleşmesine temellik edecektir.

Özetle Rönesans'ı, Bizans'ın yıkıntıları arasından fırsat bulup Avrupa'ya kaçan bir avuç bilim ve kültür insanı üzerinden açıklamak, ancak masal kurgularıyla uyuşturulmuş beyinler için anlamlıdır ve tıpkı Galata sırtlarından gemi geçirmek iddiasında olduğu gibi ciddiyetten uzaktır. Oysa nesnellik bugün en büyük gereksinimlerimizden biridir. Bu nesnellik, sadece dünü doğru anlamak açısından değil, bunun da yansıması olarak bugüne dair sorun çözme kapasitemizi artırmak açısından da zorunludur. Bunu başaramadığımız oranda, salt tarih yazımla-

(8) Geniş bilgi için bkz. S. Öngider, *Doğu Batı Kışkırcısında Türkiye*, s. 135.

rında bilimsellikten değil, karşımızdaki sorunları çözme kapasitesinden de kopmak kaçınılmazdır.

“Ortaçağ’ı sona erdiren bilimsel, felsefi ve sanatsal uyanmadır. Dilimizde yenidendoğuş, uyanma ve uyanış deyimleriyle özdeşleştirilen (Rönesans) sosyoekonomik açıdan, Avrupa’da feodal toplumun çöküşüyle burjuva toplumunun kuruluşunu yansıtır.”⁽⁹⁾

İşte tam bu noktada Martin Luther’in, Katolik egemenliğe karşı protesto bildirgesini Wittenberg Kilisesi’nin kapısına astığı 1517 tarihinin önemine işaret etmeliyiz. Çünkü Ortaçağ’ın çözüldüğü, burjuva ilişkilerin gelişmeye başladığı Avrupa arenasında Luther’in bu manifestosu, Ortaçağ değerlerinin sembolü Katolik kilisesine karşı başkaldırı ve ardından gelişen iç savaşlara rağmen ciddi bir tutunma noktasıdır. Luther’in bu çıkışıyla başlayan dinde reform ve Rönesans’ın yükselişi, Ortaçağ’ın kırılma, Yeniçağ’ın başlangıç noktası olarak gerçek bir anlam taşır.

Neden ve Sonuç

16. yüzyıl ve sonrasını niteleyen bu sürecin bir dizi önsel birikimi söz konusudur.

İstanbul’un fethinden 34 yıl öncesinden Avrupa, Portekiz denizcileri üzerinden coğrafi keşiflere başlamış bulunmaktadır. 1440’ta Gutenberg matbaayı bulacak ve bu sayede Yeniçağ’ın temel bir dinamiği olan bilginin yayılması ve artan üretiminin yolunu açacaktır.

Osmanlı denetim altına aldığı coğrafyanın bütün birikimlerini, İstanbul’a aktarır. Orada günden güne büyüyen asalak bir bürokrasinin beslenme kaynağı olarak tüketirken, Avrupa’daysa, şehirleşme, burjuvalaşma ve bunlarla örtüşen yeni üretim güçlerinde görülmemiş bir atılım yaşanacaktır. Kâğıt sanayiinde, makara ve pusula kullanımındaki gelişmelere bağlı olarak gemicilikte, değirmencilik, dolayısıyla enerji üretim tekniklerinde, çıkarma ve kullanım tekniklerinin gelişimiyle madencilikte, sanayi bitkileri ekimi, dolayısıyla tarımsal çeşitlilik ve verimdeki atılımlar bunun örneği.

(9) O. Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, s. 329.

Üretici güçlerin, üretim ve ticaret eksenli olarak gelişmesi, aynı zamanda bilimsel ve sanatsal gelişmeyi patlatacak, Rönesans, dolayısıyla Yeniçağ, işte bu gelişmenin ürünü olacaktır. Bunlara eşlik etmek üzere 1492'de Kristof Kolomb, "Amerika'yı" bularak, Avrupa'ya ciddi bir değerli maden akışı sağlayacaktır. Bunu Vasco de Gama'nın Hindistan yolunu bulması ve Macellan'ın dünyanın çevresini dolaşması izleyecektir. Bu temelde Avrupa, hem kendi içindeki Doğu'ya, yani feodalite ve Papalığa hem de Doğu'nun en büyük siyasal gücü Osmanlı'ya karşı, bilimsel, ekonomik ve siyasal üstünlük elde etme zemini kazanmaya başlayacaktır.

Özetle Avrupa'nın ekonomik ve teknolojik altyapısında, bunun kaçınılmaz sonucu olarak, din, devlet, eğitimle ideoloji üstyapısında ve coğrafi yayılma, silah ve savaş tekniklerindeki atılımla dünyanın o zamana kadarki yapısında köklü bir değişim olacaktır. Bu yeni realitenin dinamizmi karşımıza İstanbul'un fethini değil, Rönesans ve Reformu, siyaseti değil ekonomiyi, Osmanlı'yı değil Avrupa'yı çıkarmaktadır.

Kuşkusuz Dante'nin de işaret ettiği gibi; "Rönesans'ın vatani bütün dünyadır" ve küresel bir değişimi anlatmaktadır. Ancak bu özgülde "bütün dünya"nın merkezi Avrupa olacaktır. Bunun sonucudur ki, Avrupa hızla kabuk değiştirirken bu değişimi içermeyen Doğu ve onun en güçlü odağı olarak Osmanlı, Avrupa'nın bu gelişimi karşısında her geçen gün daha da belirginleşen bir zemin kaybına uğrayacaktır. Bir medeniyet ve dinamizm düzlemi olarak Yeniçağ, Avrupa'nın artan bir kalkınma ve değişimi olarak belirginleşirken, aynı dünyada, ama bir önceki çağda yaşayan Osmanlı'nın geri kalışını ve giderek bağımlılaşmasını getirecektir.

Bu bağlamda Bizans'ı Ortaçağ'la özdeşleştirip, onun yıkılmasını da Ortaçağ'ın yıkılması olarak yorumlamak sadece bir retorik olarak değerlidir, ama realiteyle örtüşmez. Çürümüş bir kent devleti olarak Bizans'a Ortaçağ temsiliyeti gibi büyük bir misyon biçilemeyeceği gibi, onu yıkan Osmanlı'ya Yeniçağ temsiliyeti gibi, bilimsel çapını aşan bir misyon yüklemek de, olsa olsa bu iddia sahiplerini komik duruma düşürür.

Son söz olarak belirtmeli ki; mevcut geri kalmışlığımızdan kaynaklı kompleksimizi, tarihsel gerçekliği çarpıtarak aşama-

yız. Mevcut durumumuzu değiştirebilmenin yolu, gerçekliğin bilinciyle, niye bu hale dūřtūęümüzün, dolayısıyla nasıl aşacağımızın arayışına girmektir. Bunun ilk adımı olarak da, ezberletilmiş tarihsel önyargıları, tarihin öplūęüne atmalıyız.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 9 Haziran 2007

FETİH SONRASI YENİ OSMANLI DÜZENİ

İstanbul'un fethiyle birlikte, 1125 yıllık Doğu Roma İmparatorluğu'nun manevi mirası Osmanlı'nın eline geçmiş oluyordu. Kuşkusuz ele geçirilen devlet, adı bir yana, gerçek bir imparatorluk olmaktan uzun zamandır çıkmıştı. Şehrini son ana kadar savunup, Fatih'in ifadesiyle bir "kahraman" olarak ölen Konstantin'den kalan şey, gerçekte bir imparatorluk değil, çağının en büyüğü de olsa harabeye dönmüş bir şehirdi. Ancak bu harabe halinde bile o, II. Mehmet'in dünya çapında kabul gören bir imparator haline gelmesini sağlayan manevi bir güce sahipti.

Özetle çağ açıp, çağ kapatmamıştı İstanbul'un fethi, ama Osmanlı'nın, hem Hristiyan hem Müslüman devletler nezdinde büyük bir etkinlik elde etmesini sağlamıştı. Döneminin zaten en büyük güçlerinden biri olan Osmanlı, bu fetihle birlikte, bir imparatorluk olarak rüşünü bütün dünyaya kabul ettirmişti.

O ana kadar güçlü ve yayılan önemli bir devlet olmakla birlikte Osmanlı, gerek dünyadaki etkisi gerekse de iç kurumlaşmasıyla bir dünya devleti değildi. İstanbul'un fethi sonrasında, Hristiyan ve Müslüman tüm devletler nezdinde büyük bir önem kazanacak, Bizans bürokrasisinden de aldığı katkılarla kendi içinde gerçekleştirdiği reorganizasyonla imparatorluk haline gelecekti.

Bu etki sıçraması ve reorganizasyonun manevi temeli, ekonomik-siyasal bir güç olmamasına karşın, dünyanın en büyük imparatorluğunun mirasçısı olan bu efsane şehrin, bu "kızıl elma"nın ele geçirilmesi idi. Bu niteliği nedeniyle ki İstanbul'a sahip olmak, içeride ve dışarıda Osmanlı'nın anlamını değiştiren bir işlev görüyordu.

Ama fethin asıl etkisi içeride gerçekleşecekti.

Kıran Kırana Mücadele

Fetih öncesi Osmanlısında bir ikili iktidar söz konusuydu. Vezir-i Âzam Çandarlı Halil Paşa, II. Mehmet'in, sadece çok genç olması nedeniyle değil, ekonomi ve siyasal gelenekte muktedir olan bir gücün temsilcisi olması nedeniyle iktidarın ortağı durumundaydı.

Fetihle birlikte II. Mehmet, işte bu iktidar paylaşımına son verecek mutlak bir otorite elde edecekti. Bu otoritenin ilk tesciliyse, (önceden de belirttiğim gibi) Çandarlı'nın öldürülmesi olacaktı.

Bu tasfiyenin kişisel bir sorun olduğu düşünülmemeli. Aksine bu iki muktedirin şahsında yaşanan mücadele, iki farklı güç odağının çıkar çatışmasıydı. Bu bağlamda Çandarlı'nın tasfiyesi, daha sonra sayısız örneğini göreceğimiz vezir öldürmelerinden niteliksel farkla, siyaset ve ekonominin yeniden yapılandırılması girişimiydi.

Nitekim bu öldürmeyi, ekonomi ve devletin yeniden düzenlenmesi izleyecekti.

Durumu daha doğru anlamak için, fetih öncesi Osmanlı iktidar mekanizmasındaki saflaşmayı bilmek gerek. Osmanlı'nın büyüyen egemenliğiyle birlikte iyice palazlanmış iki gücün, iktidarı belirlemek üzere birbirlerine karşı yürüttükleri kıran kırana bir mücadele yaşıyordu. Bunlardan birincisi, toplumsal dayanakları olmadığından, varlıkları tahtın mutlak gücüne bağlı olan devşirmeler iken, ikincisiyse, ciddi bir toplumsal ve ekonomik güce sahip olmalarıyla merkezi sınırlayabilen feodallerdi.

Zamanla devletin tüm yönetim birimlerinde etkin bir konum elde eden devşirmeler, kendilerine olan gereksinimi artıran yayılmacı-fetihçi bir dış politika savunuyor ve padişahın etrafında kendileri dışında bir iktidar gücü istemiyorlardı. Buna karşın önce savaş beyi sonra da feodal mülk sahipleri olarak başından beri Osmanlı'da kurucu rol oynamış olan beylerse, devletin artık yayılmacı politika izlemekten vazgeçmesini, ama buna karşılık tahta olan fiili ortaklıklarının pekiştirilmesini, yani Avrupa'dakilerin benzeri bir iktidar sistemi kurulmasını istiyorlardı. Bir başka güç olan şeriatçı ulema ise, bu saflaşmada fetih eksenli bir yaklaşımla devşirmelerden yana tutum alıyordu.

İşte İstanbul'un fethi bu iktidar kavgasında kritik bir etken oluşturunca. Zağanos ve Şehabettin paşaların temsil ettiği birinciler, bütün planlarını fetih üzerinden elde edecekleri güç ve bu güçle ötekileri tasfiye üzerine kuruyordu. İkincilerse, zaten Osmanlı'ya haraç ödeyen şehrin fethine gereksinim duymuyor, ama iç egemenlik alanının yeniden düzenlenmesini talep ediyordu. Bu güç kavgasında II. Murat, Çandarlı ile uyumlu davranmıştı. II. Mehmet ise devşirmelerin "adamı" olarak iktidara yükselmiş ve kaderini fethi bağlamıştı.

Feodallerin Tasfiyesi

Yaşanan çatışmanın nasıl sonuçlanacağı meselesi Osmanlı'nın bundan sonraki yönelimlerini de belirleyecek bir önem taşıyordu.

Birincilerin kazanması devşirme ve merkezi bir yapının kurumsallaşmasını, ikincilerin kazanmasıysa Osmanlı'nın feodalleşmesini ve giderek monarşiyi yasal olarak dizginlemek anlamında Osmanlı Magna Carta'sını üretecekti. Özetle resmi tarihlerimizden asla öğrenemeyeceğimiz kritik bir yeniden yapılanma süreciyle karşı karşıyayız.

Nitekim fetih öncesi, Osmanlı düzeninin temeli olan miri sistem giderek beylerin özel mülkleri karşısında ikincil plana düşmeye başlıyordu. Böylece kendi ekonomik ve siyasal konumlarını artıran mülk sahipleri, toprakları üzerindeki kullanımlarından gelen güçle padişaha karşı özerkleşebilme ve iktidar ortağı olma gücü elde ediyorlardı. Öyle ki, özel "arazilerden sağlanan gelirler, tımarlardan sağlananların birkaç katını buluyor, genellikle en az 170 bin akçe tutuyordu."⁽¹⁰⁾

Esasen geline bu kritik eşikte Osmanlı, ya bu feodal beylerin çıkar ve istekleri doğrultusunda padişahın otoritesini zayıflatma pahasına daha barışçıl bir dış siyaset ve daha feodal bir iç düzene geçecekti; ya da Fatih'in yapacağı şekilde bu beylerin ekonomik ve siyasi güçlerini dağıtarak merkezi, savaş temelli imparatorluk kurumlaşmasına gidecekti.

(10) E. Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, C. 2, s. 141.

Özetle bıçaksırtı bir durum söz konusuydu ve bu dengenin ilelebet sürmesi olanaksızdı. İstanbul fethedilmemiş olsaydı, feodallerin bu kapışmayı kaybetmesi olanaksızdı. Ancak İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı'da dengeler değişecekti. Nitekim Fatih, Türk-Müslüman kökenli bu beylerin topraklarına el koyarak radikal bir güç tasfiyesine gidecek, onlardan kalan boşluğu da Bizans'tan ele geçirdiği bürokratik birikimle desteklenen kapıkullarınca dolduracaktı.

Mutlak bir iktidarın gereği olarak Fatih, son veziri Karamani Mehmet hariç hepsi de dönme/kul ehlinde oluşan bir yönetim kurumsallaşması kuracaktı. Bu sayede; "Eski ailelerin devlet idaresindeki nüfuzu bertaraf edilmiş ve padişahın emir ve arzularına mutlak surette tâbi kimselerin devletin başına getirilmesi" dönemi başlamış olacaktı.⁽¹¹⁾ Fatih'in devri, padişah ile vekil-i mutlakı arasındaki münasebetler bakımından dikkate değer bir değişikliği ifade etmektedir.

Mutlaklığın Kurumsallaşması

"Mutlakiyetçiliğin ve merkeziyetçiliğin bir vasıtası olan gulâm (kul/köle) sistemi, XVI. asırda uç düzeyine varmak üzere Fatih devrinde idarede ve orduda hâkim bir duruma geçmiştir."⁽¹²⁾

Fatih bu devlet tarzıyla kendi iktidarını mutlaklaştırır ve karşısında kuvvet bırakmaz. Devşirmelerden seçtiği devlet yöneticilerini kendisine karşı hiçleştirirken, yönetilenlere karşı mutlak yetkilerle donatan, tam anlamıyla despotik bir rejimi kurumsallaştırmış oluyordu. Bu bağlamda örneğin; "Vezir-i Âzâmın kudretini artırarak onu devletin tek âmiri haline getirmiş, ancak hükümdar karşısında rolünü hiçe indirerek devlet idaresindeki merkeziliği ve mutlaklığı daha da koyulaştırmıştır."⁽¹³⁾

Kuşkusuz Fatih'in, Bey topraklarını devletleştirmesi, kimi tarihçilerin kurduğu yanlış paralelliklerle "ilerici" bir şey olarak düşünülmemeli.

(11) H. İnalcık, *İslam Ansiklopedisi*, 7. Cilt, s. 511.

(12) H. İnalcık; *age*, s. 513.

(13) A. Mumcu, *Siyasetin Katı*, s. 38.

Çünkü söz konusu o değişim, beylerin elinde biriken toprakların despotik ve devşirme devletin elinde tekelleşmesinden başka bir anlama gelmiyor; dolayısıyla bu işten halkın çıkarı olmuyordu.

Yani feodal beyin insafından “kurtarılan” köylüler merkezi devletin reayası, kulları haline geliyordu. Ne için? Daha etkin bir saldırı mekanizmasına daha çok ve disiplinli asker olmak, devletin temsilci memurları durumundaki sipahilerin daha etkin bir vergi aktarım mekanizması haline gelebilmeleri için. Özetle halk açısından bu iki durumun temelde bir farkı yoktur. Üstelik bu yeni durum, Osmanlı’nın fetih kapasitesini artırmasına karşılık üretim eksenli gelişim dinamiğini kaybetmesi ve sonraki yüzyıllarda geri kalmasının da nedenine dönüşecektir.

Özetle bu değişimin sonucu olarak köylüler feodalın “sürü”sü olmaktan “kurtarılrken” devletin “sürü”sü haline getirilmiş oluyordu.

Bunun anlamı ise, Fatih döneminden başlamak üzere artan bir üretim zaafı, sürekli enflasyon altında ezilme, savaşlardan savaşlara koşturarak ölme ve öldürme, ötekine karşı “Âli kıran baş kesen”, devlete karşı ise “kul / köle” ruhlu bir toplumsal dönüşüme, bir toplumsal erozyona uğramaktı.

Osmanlı’nın Yeni Düzeni

Hükümdarın ve devşirme Osmanlı devletinin iradesini mutlaklaştıran bu durum, giderek daha da artmak üzere toplum üzerinde büyük bir tahribat yaratacaktır. “Vatandaşın devlet karşısında hiçbir değerinin olmaması, onu zaman zaman korkak, haklarını almayı ve korumayı bilemez hale getirmiş; zaman zaman da devleti hiçe sayma ve ona her fırsatta baş kaldırma yoluna itmiştir. Birinci hal insanın devletin kölesi olmasını gerektirmiş ve bu tabasbus her türlü gelişmeyi engellemiştir...”⁽¹⁴⁾

Fatih’in bu politikasının gelişimine bağlı olarak güvencelerini yitiren feodaller, topraklarının mülkiyetini vakıf düzenine geçirerek onları padişahın el koymasına karşı güvenceye almaya çalışacaktı.

(14) A. Mumcu, *Siyaseten Katl*, s. 207.

Ancak Fatih'in bu gelişmeye karşı yanıtı da sert olacak; söz konusu vakıflar sıkı bir takip altına alınıp peş peşe devlet mülkü haline getirilecek ve yeni toprak/devlet düzeni doğrultusunda sipahilere dağıtılacaktı. Burada kararlı bir "vakıf bozma" iradesiyle karşı karşıyayız. Bu vakıf bozma politikası, "en başta vakıflarla kendilerine sağlanan imkânları yitiren dervişler tarafından çok ağır bir dille" eleştirilecektir.⁽¹⁵⁾

Fatih, özellikle fethin yarattığı avantajla, işte bu mülk sahiplerinin otoritesi ve ekonomik olanaklarını ellerinden alarak onları merkezi sistemin mutlak bağımlıları haline getirmeye yöneliyordu.

Bu kapsamda hem profesyonel ordu, yeniçerilerin, hem de timarlı sipahilerin bağlı oldukları ailelerin; "Mihail oğulları, Evrenos oğulları, Malkoç oğulları, Turahan Bey oğulları, İshak Bey oğulları gibi uç beylerinin nüfuz ve tahakkümünü kırma-ya ve onları doğrudan kendi emri altına almaya muvaffak olacaktı."⁽¹⁶⁾

"Onun amacı, hiçbir grubun kendisini denetim altına sokacak kadar yeterli güce sahip olamaması için bir kuvvetler dengesi yaratmaktır.

Bu yüzden bazı önemli idari görevler başvezirden alınıp dini, mali ve idari hiyerarşiyi denetleyen kazasker, defterdar ve nişancıya verilmişti." Diğer yandan; "Sayılarını artırarak uç beylerinin de güçlerini azaltmıştı. Bunların savaşta komuta edecekleri asker sayısı da düşürülmüş ve eskisinden daha etkin bir biçimde Rumeli Beylerbeyi'ne bağlanmışlardı."⁽¹⁷⁾

Özetle İstanbul'un fethi, kendi konumunu yasal güvenceye alamamış olan Osmanlı aristokrasisinin de ölümünü hazırlıyacaktı.

Sonuçta Fatih; "Kudret ve nüfuz sahibi Rumeli beylerini alâlade beyler derecesine" indirecekti.⁽¹⁸⁾

Böylece "...muhtelif şekilde, mülk veya vakıf olarak devletin elinden çıkmış topraklar Miri'ye mal edilecektir. (...) Bu gayeyle

(15) Bkz. C. Kafadar, *Türkiye'de Din Devlet İlişkileri Sempozyumu Bildirisi*.

(16) H. İnalcık, *age*, s. 513.

(17) S. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, 1. Cilt, s. 93-4.

(18) *Mufasssal Tarih*, 1. Cilt, s. 467.

bütün vakıf ve mülklerin gözden geçirilmesi hakkında Fatih'in emir vermiş olduğuna, neticede de 20 binden fazla köy ve mezarının miriye mal edilip sipahilere dağıtıldığına dair Tursun Bey'de görülen kayıtlar bu işin ne kadar sıkı ve şümüllü tutulduğuna delildir.”⁽¹⁹⁾

Böylece alternatif iktidar dinamiklerinin tasfiyesiyle Çandarlıvari güçlü “ikinci adam”ların ortaya çıkmasını engelleyerek mutlak bir iktidar gücü yaratmış oluyordu.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 16 Haziran 2006

(19) *Mufassal Tarih*, 1. Cilt, s. 605.

OSMANLI NİYE GERİ KALDI?

Osmanlı devletinin evrimini, içerideki iktidar mücadeleleri ve üretim ilişkileri boyutuyla irdelediğimizde, bize öğretilenlerden bambaşka bir bilince varıyoruz.

İstanbul'un fethi öncesinde Osmanlı'nın, Saray içi iktidar kavgasınca belirlenen kritik eşiklerinden birini yaşadığını genellikle bilmiyoruz. Oysa 12 yaşında küçük bir çocuk olan II. Mehmet'i, üstelik II. Murat henüz 41 yaşının zindeliği ve olgunluğundayken, 1444'te tahta geçiren bir bilek güreşi söz konusu. Bu güreş, Macarların Edirne-Segedin Anlaşması'nı bozarak savaş ilan etmeleri ve para ayarındaki bozulmayı takiben başlayan Yeniçeri ayaklanması üzerine Çandarlı Halil Paşa'nın, Zağanos paşalara karşı tekrar inisiyatif kazanarak II. Murat'ı geri getirmesiyle sürer.

Bu durum, ders kitaplarımızda, neden sonuç ilişkisinden koparılarak; "Padişah bensem emrediyorum, gel!.." diyen bir tiyatro repliğine çevrilecektir. Oysa söz konusu gelgitler, Saray'da kıran kırana süren hizipler savaşının aşamalarıdır. İki güç birbirine karşı mevzilenmiş, iktidar kavgası vermektedir. 12 yaşında bir çocuğu tahta oturtacak kadar inisiyatif edinmiş devşirmelerle, onların önünü kesip kendilerine taht karşısında güvence oluşturacak bir değişim gerçekleştirmeye çalışan beylerin kavgasıdır bu.

Osmanlı'nın bu krizi, yaşanan feodalleşmeyle uyumlu ya da devşirmelerin çıkarına uygun bir yeniden yapılandırma ile aşılabacaktır. Bu anlamda İstanbul'un fethini, 19 yaşındaki genç padişahın "olağanüstü iradesinin ürünü" ve "kâfire karşı cihat" olarak değil, onu daha 12 yaşındayken babasına karşı tahta oturtacak kadar güçlü bir hizbin iktidar vizyonu olarak görmek çok daha gerçekçi olacaktır. Bundandır ki Fetih, sadece dış ilişkilerde değişim ve imparatorluk vizyonu getirmekle kalmayacak,

aynı zamanda kazananların kaybedenleri hal'ledip sistemi yeniden kurumsallaştırmasını sağlayacaktır.⁽²⁰⁾

Özetle İstanbul'un fethine ilişkin; "Kazanan Osmanlı kaybeden Bizans" eksenli bir tarih yazımı oldukça yüzeyseldir. Sürecin doğru kavranması, bizden sistematik olarak gizlenen içerideki iktidar kavgasının kavranmasıyla orantılıdır. Nitekim Fetih, aynı zamanda devşirmelerin kazandığı, beylerinse kaybettiği, merkezi despotizmin kazandığı, feodalleşmenin kaybettiği bir sürecin çözüm halkasıdır.

Kendi Dinamiklerini Öldürmek

Gerçekte pek çok imparatorluğun tarihinde yaşanmış olanın benzeri yaşanıyordu Osmanlı'da. Ya kapıkullarıyla birlikte padişah, mutlak anlamda egemen olacak ve merkezi despotik bir yapı şekillenecek, ya da Avrupa'da olduğu gibi, kralın "eşitler arasında birinci" olacağı feodal bir yapı kurumlaşmaya başlayacaktı.

Bu öylesi önemli bir ikilemdir ki, Osmanlı'nın sonraki dönemdeki yükselişi ve gerilemesinin de anahtarı olacaktır. Sorunun bu yanı, tarih bilinci anlamında çok önemli olmasına karşın, garip bir şekilde en az işlenen ve işleyenlerin çoğunun da nesnellikten kaçan yanıtlar ürettiği bir sorun alanıdır.

Fethin avantajıyla kendi merkezkaç eğilimlerini tasfiye edip katı bir merkezi yapı oluşturan Osmanlı, Anadolu beyliklerini de kendine katarak feodal Avrupa karşısında büyük bir askeri üstünlük elde edecekti. Ancak Osmanlı'ya devasa fetih ve talan kapıları açacak olan bu gelişme, bir paradoks olarak Osmanlı'nın, Yeniçağ'ın ruhuna uygun bir dönüşüm yaşamasını da olanaksızlaştıracaktır.

Oysa tersi olsaydı, Osmanlı sonraki yüz yılında bu denli geniş bir yayılma gösteremeyecek, buna karşılık Yeniçağ'ın kaçırılması durumuna da düşmeyebilecekti. Bütün topraklarının gelirleri sadece İstanbul'a ve onun üretici olmayan bürokrasisinin asalak ihtiyaçlarına akıp tüketilmeyecek, Avrupa'daki gibi her ekonomik bölgede şehirleşmenin, üretim ve ticaret eksenli gelişimi söz konusu olabilecekti.

(20) Ayrıntılı bilgi için Erdoğan Aydın, *Fatih ve Fetih*.

Çıkar çelişkisi içinde olan farklı ekonomik ve siyasal güçlerin, tanımlanmış ve birbirini dengeleyen rekabetinden ekonomik bir dinamizm, bilimsel atılım ve sivil toplum oluşacaktı.

Kuşkusuz merkezin kazanması, Anadolu halkı açısından, Avrupa'daki koşullara oranla görece bir "adalet" ortamı oluşturmuştur; ancak elli yıl sonraki ölüm fetvaları ve kitlesel kırimlarda da göreceğimiz gibi, bu da kalıcı olamayacaktı.

Bu noktada soruna üretim ilişkilerinin bu coğrafyadaki evrimi açısından yaklaştığımızda, Fatih dönemi kurumlaşmasının, Bizans'ın Osmanlı kılığındaki yükselişi olduğunu görürüz. Yani Bizans'taki çürümenin, Osmanlı kimliği altında onarılmasıyla karşı karşıyayız. Ancak o çağın, o dünyanın koşullarında bu onarımı kalıcı kılmak olanaksızdı. Bizzat despotik kurumlaşmanın kendisi, yeni çürüme öğeleri yaratıyordu (nitekim Kanuni dönemi, Bizans çürümesini aşan örneklerle doludur. Bizans sarayında neler yaşanmışsa Osmanlı sarayında da aynısı yaşanmaktadır). İşte bu koşullarda kendini dönüştürerek yükselen Avrupa, iç dinamizmi ezilmiş Osmanlı'yı ağına alıp kemirecekti. Sonuç olarak devasa bir siyasal güçlenme sağlayıp dünyayı titreten Osmanlı; "Uygurluk paylaşımında başarısız kalacaktır."

Dışarıda Talan İçerde Talan

Fatih dönemini bu çok önemli noktada irdeleme dışı bırakan bir gelenek, ne yazık ki tarih yazımlarımıza egemen olmuştur. Türk-İslamcı tarih yazıcıları, konuyu fetih, güç, "Batı'ya üstünlük", vb. üzerinden irdelemekle yetinmişlerdir. Daha ciddi olanları ise, İstanbul'un fethi üzerinden Osmanlı'nın İmparatorluk olarak yeniden düzenlenişini irdelemiş, ancak fetih ve bununla Osmanlı'nın sonraki yüzyıllardaki durgunluğu arasındaki bağı genellikle es geçmişlerdir.

Oysa bu sorunu irdelemeyen bir tarih yazımı, tarih bilincimizde ciddi bir kara delik oluşturuyor.

Burada Fatih'in şahsiyet analizinden hareketle kuşkusuz bir Rönesans imparatoru ile karşı karşıya olduğumuzu belirtmeliyim. Bilime verdiği değer, ulemaya teslim olmaması, çok kimlikli bir İstanbul inşasındaki evrensel vizyonu bunu göstermeye yeter. Ancak kurumsallaştırdığı yapı, onun bu vizyonuna sahip

olmayan ardıllarının elinde, Ortaçağ değerlerinin Osmanlı'da kemikleşmesini sağlayacaktır.

Osmanlı'nın önce dünyanın en hızlı yayılan imparatorluğu haline gelmesiyle ardından içsel çürümeye, giderek gerileme ve bağımlılaşmaya uğraması arasında yapısal bir ilişki bulunmaktadır.

Bu iki gelişmenin de nedeni, toplumsal ve ekonomik dinamizmi üreten tüm merkezkaç eğilimleri ezen, despotik yapılanmada belirginleşmektedir.

Kendisi üretici olmadığı gibi vergiye bağlayıp, savaşa sürdüğü halkla da organik bir bağı olmayan devşirme bürokrasinin, kendi dar çıkarlarıyla özdeşleşen egemenlik aygıtını koruma ve egemenliğini yayma refleksi, Osmanlı'yı (üstelik en güçlü olduğu zamanda) çağın dışına atacaktır.

İçeride ve dışarıdaki ötekilere karşı yayılma ve talan ekseninde gerçekleşen bu kurumlaşma, bir başka açıdan da onun handikapı olacaktı. Çünkü sürekli zaferlere bağlı bu hassas denge, talan gelirlerinin artan giderleri karşılayamadığı her durumda, ciddi bir enflasyon olarak devleti ve toplumsal düzeni aşındırıyordu. Bu aşınma, artan vergiler, bunu toplamak için uygulanan zulüm ve buna karşı gelişen itirazların tenkili ile günden güne artacaktı.

Özetle sorun, talan üzerine kurulu bir devşirme egemenliğin bizzat kendisidir. Nitekim, dış talanın devamı üzerine kurumlaşan "adalet çemberi" ve "nizam-ı âlem", devletin bu talanı sürdüremediği noktada, yerli halkın talanına yönelmesiyle bozulacaktı. Dolayısıyla Yeniçağ'ın dinamiklerini yakalayamamak bir yana, kendi doğasının üretici dinamiklerini bile tahribe yönelen bir akrep refleksiyle karşı karşıyayız.

Yanlış Reçeteler

16. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı, üstelik saldırı kapasitesinin en üst düzeye çıktığı bir zamanda içsel bir çürümeye sürecine girerken, Avrupa, feodal parçalanmışlığının olanakları üzerinden üretim tekniklerini artıran bir değişim sürecine giriyordu. Üretim tekniklerini ve bununla örtüşmek üzere savaş teknolojisini geliştiren Avrupa, buna bağlı olarak yayılma ve talan

kapasitesini güçlendirmeye başlıyordu. Bu değişim hem ekonomik düzlemde Osmanlı'dan Avrupa'ya kaynak akışında hem de 17. yüzyıl sonrası savaşların kaderinde değişim olarak belirginleşecekti.

Osmanlı ise, nedenini anlayamadığı bu durumu, kendi geleneksel yapısına daha sıkı sarılarak, astarı yüzünden pahalı hale gelmeye başlayan yeni fetih akınlarıyla göğüslemeye çalışacaktı. Ancak yeterli talan geliri sağlamayan, hele ki yenilgilerle biten savaşlar, dış ticaret açığını, peşi sıra iç talanı artırarak sorunu daha da derinleştirecekti.

Esasen içine girilen çağda bir önceki çağın siyasal kurumlarıyla durumu düzeltmek olanaksızdı. Üstelik Ortaçağ'ın yöntemleriyle, geleneği koruyup onararak durumu düzeltme çabasının önceki çağda bile başarı şansı (diğer imparatorlukların tarihinde de gördüğümüz gibi) bir yere kadardı. Ki aynı yöntemlerle Yeniçağ'ın dünyasında sorun çözmek tümünden olanaksızdı.

Bir dünya imparatorluğu olduğu halde dünyadaki değişimi izleyemeyen, fetihten fetihe koşarken üretim yapısını yenileyemeyen, başta üretim güçlerinin temsilcileri olmak üzere farklı dinamik ve şehirleşme potansiyellerini sürekli budayan, teknik olarak kontrol edemediği egemenlik alanını bile genişletmek için seferden sefere koşarken soluğunu tüketen, bu tıkanmayı içerdeki üretim güçlerini ağır vergilerle tahrip ederek öteleyen, asalak ve statik bir yapı ile karşı karşıyayız.

Özetle Osmanlı'nın Avrupa benzeri bir değişimi niye gösteremediği sorununun yanıtı, bütünüyle talan ve şeriatla desteklenen merkezi despotizminde, bir dönem onu Avrupa'ya karşı üstün kılan yapısının kemikleşmesinde yatmaktadır. Bu açıdan Osmanlı devleti, geç bir zamanda da olsa geleneksel yapısını kırma ve dönüştürme becerisini gösteren Rusya ve Japonya'nın iradesini de ne yazık ki gösteremeyecekti.

Asıl Neden İçeride

Bu noktada kimi sol çözümlemelerde de yansıyan; "Avrupa Amerika'nın altın ve gümüşünü talan ettiği için kalkındı ve oradan edindiği birikimle bizi geri bıraktırdı" şeklindeki yaklaşı-

mın, içerdği kimi doğrulara karşın, durumu aydınlatıcı olmadığını özellikle belirtmeliyim.

Avrupa kalkınması ve dönüşümünü Amerika'nın soyulması ekseninde açıklamak, Avrupa'nın okyanusları aşan, matbaayı bulan, üretim tekniklerini geliştiren ön birikimini anlamamızı olanaksızlaştırır.

Dahası bu yaklaşım, önceki dönem boyunca geniş bir talan ve vergi soygunu gerçekleştiren Osmanlı'nın, bu birikimi niye üretim teknolojisinin dönüşümü ve açık denizlere açılıma aktaramadığı sorusunu da yanıtsız bırakır.

Soğukkanlı bir yaklaşımla kabul edilmelidir ki, tüm Ortaçağ rejimleri gibi Osmanlı'nın statik yapısına karşın Avrupa, kendi parçalı sosyoekonomik yapısının olanaklı kıldığı yaygın şehirleşme, ticari birikim ve bilimsel atılımlardan hareketle dinamik bir yapıya ulaşmıştır. İşte bu temel sayesinde ki Avrupa, Rönesansını gerçekleştirerek sanayileşme ve aydınlanmaya yönelirken, o ağır denetimlerle merkezi despotik egemenliği altında Osmanlı, Ortaçağ'da donmuştur.

Durumu anlayamayan, anlasa da kendi çıkarlarına dokunduğundan değişime karşı çıkan egemen kadroları aracılığıyla Osmanlı, gelecek vizyonu üretmek yerine günü kurtarmaya yönelik çözümlerle yetinmiştir. Ebussuud efendiler üzerinden halka yönelik ölüm fetvaları ve İslamcı tahkimat örgütlenirken, tıkanmanın nedenini yönetim aygıtındaki yozlaşmada gören Koçi Beyler de, geleneksel yapıyı sıvayarak güçlendirme önerileri geliştirecektir. Sonuçta nedenin parçası olan şeriatçı ve devşirme bürokrasi güçlenirken halkın hakları ve üretim kapasitesi gerileyecek, dünya Avrupa'nın egemenliğindeki yüzyıllara geçecektir.

Özetle Osmanlı, Avrupa'nın gösterebildiği dinamizmi gösterememiş, o çağın koşullarında bunun gerektirdiği (yaygın şehirleşme, ticaret, bilim, sivil toplum, özgürlük, vb.) ilişkileri engellemiş veya üretememiştir. Dolayısıyla sömürgecilikten önce sorgulanması gereken, Osmanlı'nın bizzat kendi üretim ve iktidar yapısıdır.

Doğru Olgulardan Yanlış Sonuçlara

Osmanlı'nın gerilemesi, dünümüz için olduğu gibi yarınımız açısından da önemli bir sorundur. Çünkü hangi yargıda olursak olalım, Osmanlı'nın gerilemesi, dünyadaki ekonomik işbölümüne çok geriden katılmasına neden olan kötü bir miras olarak Türkiye'nin sırtına kalacaktı.

Başta da belirttiğim gibi, Osmanlı'nın geri kalışı, kendilerinden pek çok şey öğrendiğimiz kimi aydınlarca genellikle dışsal nedenlerle açıklanmaya çalışılır. Okyanus-aşırı ticaret yollarının bulunmasıyla Osmanlı'nın ticari girdi ve canlılık sağlayan bu araçtan yoksun kalması, dışarıdan gelen mal talebi yanında ucuz gümüş ve altın girdisinin neden olduğu ağır enflasyon, Avrupa'nın ekonomik ve askeri ilerleyişinin sonucu yenilgiler, sömürgecilik, vb...

Bunların olgular olarak doğru olduğu kesin. Gerçekten de önceki dönemde dünya ticaretinin geçiş yolu üzerinde olma avantajıyla önemli bir ek kaynak elde eden Osmanlı, coğrafi keşifler sonrasında bu avantajını yitiriyordu. "Doğu ticareti artık Osmanlı topraklarından geçmeksizin, okyanuslar üzerinden yapılıyordu. Bu değişim sonucunda 16. yüzyıl başlarından itibaren dış ticaret alanında özellikle aracılık yoluyla elde ettiği dışsal artık-değerden gittikçe yoksun kalmaktaydı."⁽²¹⁾

Yine Avrupa'da tahıl ve hammadde fiyatlarındaki artışa bağlı olarak Osmanlı'dan, (tüm denetimlere rağmen) yoğun bir mal kaçışı yaşanacak, karşılığında gelen değerli madenler ise, engellenemez bir şekilde enflasyon üretecekti. Aynı bağlamda ticaret düzeni hızla bozulacak, Ahi örgütlenmesi altında ağır denetime tabi tutulan küçük üreticiler hammadde bulamaz konuma düşecekti. Böylece hem hammaddesini kaptırarak, hem de lüks mamuller ithal ederek, ürün işleme kapasitesinin düşüşü söz konusu olacaktı. Diğer yandan, haminadde karşılığı akan değerli madenler de, onları üretime yönlendirebilecek bir yapı olmadığından, hammaddenin aşırı değerlenmesi ve kaçak yollardan dışarı kaçmasını sağlarken, içeride pahalılık, yokluk ve ekonomik çöküntüye neden olacaktı. Bu faktörler bir bütün olarak

(21) A. Gevgilili, *Yükseliş ve Düşüş*, s. 6.

Osmanlı ekonomisinin Avrupa'ya bağımlılaşmasına, dolayısıyla (kendi içine kapalı kalsa uzun vadede yakalanabilecek) sanayileşme olasılığının tümden yitirilmesine neden olacaktı.

Bununla birlikte Osmanlı gerilemesini bu temelde açıklamamızın ciddi bir sorgulanmaya gereksinimi var. Çünkü o günün dünyasına egemen olan, üstelik ticaret yolu, talan, vergiler, dolayısıyla devasa bir artığa sahip olan bir Osmanlı'nın gerilemesine karşın, kendine kıyasla ciddi bir siyasi otoriteden yoksun, kendi içinde küçük devletçiklere bölünmüş bir Avrupa'nın bir başka çağa atlamasından söz ediyoruz.

Bu mantık, daha önce çok daha büyük dış girdi avantajı olan merkezi bir imparatorluğun, nasıl olur da bu avantajından hareketle meta ekonomisi yaratamamış olduğu sorusunu yanıtlamıyor.

Aynı şekilde Osmanlı'yla kıyaslanamayacak kadar küçük parçalı yapısına rağmen Avrupa'nın, matbaa, gemicilik, tarımsal teknolojiler, yaygın şehirleşme ve sanayileşmeye giden dinamizmi nasıl başardığı sorusu da bu mantıkta yanıtsız kalıyor.

Keza devasa birikimleri, akarları ve gücüne rağmen matbaanın gelişini engelleyen, korsanlık ve komutanlıktan deniz bilimciliğine kayan biricik kaptanı Piri Reis'in, hakkındaki rapora karşı savunmasını bile almadan 1554'te boynunu vurduran, tarımsal teknolojisini geliştirmek yerine toprakları mültezimlere peşkeş çektilererek üretici güçlerini tahrip eden yönelimlerini de bu yaklaşım içinde açıklamak mümkün olmuyor.

Bu durumda, Avrupa üretim tarzının, siyasal dezavantajlarına rağmen içsel bir dinamizme sahip olduğunu, buna karşın Osmanlı düzeninin, devasa avantajlarına rağmen buna sahip olmadığını kabul etmek zorundayız. Dolayısıyla sorun öncelikle bu gerçeklikte aranmak, diğer faktörlerse ancak buna bağlı olarak kıymetlendirilmek durumundadır.

Özetle gerilemenin nedenlerini; "Osmanlı'nın denetimi dışındaki değişimler sonucu dış ticaretin kontrol edilemez hale gelişi"nde görmek şeklindeki yaygın açıklama, gerçeklerimizden kaçma örneklerinden biridir. Dolayısıyla geri kalışın nedenlerini öncelikle içte, iç dinamiği yavaşlatan, kaçakları ve yozlaşmayı zorunlu kılan, ticari gelişim ve üretim teknolojisinin gelişimini boğan yapılanmada aramak gerek. Üstelik yoğun enflas-

yonun, bizzat Fatih döneminde, yani henüz Avrupa üstünlük elde edebilmenin çok uzağındayken başladığı da anımsanmalıdır.

Üretemeyen Toplumun Sonu

Üretici olmayan harcamalar yanında, sürekli savaşlar ve denetimin zorunlu kıldığı devasa bir bürokrasinin, halkın sırtından lüksle beslenmesi, bu sürecin öncelikli failleridir. Bu arada en yoğun altın ve gümüş talanını gerçekleştiren, hatta Osmanlı pazarında parası en geniş dolaşım olanağı bulan İspanya'nın da geri kalmasına karşın, bu dönemde dışsal talandan pay almayan, üstelik 17. yüzyılda 350 devletçik olarak yaşamış olan Almanya'nın kalkınması, sorunun üretim ilişkilerinin niteliğinde yattığını göstermektedir.

Yani, dinamik bir ekonomik yapıya sahip olması halinde Osmanlı da, Avrupa'nın yoksun olduğu büyük avantajlarıyla sınai sıçrama yapmaktan geri kalmayacaktı. Üstelik dünyaya hükmettiği 16. asırda Osmanlı, Yakın Doğu ve Doğu Akdeniz ticaretine hâkimiyeti henüz tamamıyla yitirmemişti.

Kanuni âdeta dünyayı haraca kesmişti; ama buna rağmen Osmanlı onun zamanında tarihinin en büyük iktisadi buhranlarından birini yaşamaktaydı. Osmanlı'nın elindeki ticaret yolu, sadece Saray'ı besleyen bir haraç geliri sağlarken, Avrupa'da sanayileşme gibi bir sonuç üretmesi bile başlı başına bu iki yapının farkı olarak anlaşılmalı.

Kaldı ki kendisi üreten ve yeniden üreten dinamik bir yapı kurabilmiş olsaydı, Osmanlı'nın Hindistan'a olan uzaklığı Avrupa'ninkinden çok daha az ve risksizdi. Ancak Osmanlı düzeni, 16 ve 17. yüzyıllarda bile, böylesi olanakları haraç dışında ekonomik sıçramaya akıtacak bir örgütlenme ve bilinç düzeyinden uzaktı. İşte bu nedenle ha bire astarı yüzünden pahalı bir işe soyunuyor, Viyana'yı fethetmeye çalışıyordu.

Dolayısıyla ticaret yolunun değişimi ve diğer dışsal nedenleri, temeldeki bu ters gidişi artıran işlevi dışında tayin edici olgular olarak görme yanılgısından uzak durmak gerek. Belirleyici olan, yüzyıllar içinde oluşan Osmanlı düzeninin toplumsal dinamizmi öldüren karakteridir. Kendini dünyanın koşulları

içinde yeniden üretemeyen her toplum gibi kendi içinde çürüyüp sömürgeleşmesi kaçınılmazdı.

Anımsanmalıdır ki sorunların çözümü, eski askeri zafer günlerine geri dönmek, bunun için çözülen yapıyı yeniden geriye çevirmek (bu noktada *Koçi Bey Risalesi* önemli bir belgedir) şeklinde biçimlendi. Çünkü Osmanlı'nın üretime dair çareler düşünme yeteneği, yani ekonomik aklı oluşmamıştı.

Yükseliş ve Düşüş

Bazı görece adil özellikler göstermesiyle Avrupa'daki feodal düzenden görece üstün olan Osmanlı düzeni, üretken toplumsal bir işbölümü gerçekleştirememesi anlamında Batı'dan geri bir sistemi ifade etmektedir. Bu karşılaştırmalı yaklaşımla onun bu üstünlük ve zaafalarını belirlerken, Osmanlı'nın geri kalması, giderek sömürgeleşme sürecine girmesinin niçin zorunlu olduğunu anlamak da kolaylaşıyor.

Devasa topraklarında, milyonlarca insanın beslenmesi işleviyle şekillenmiş olan Osmanlı'nın üretim ve dağıtım mekanizması, Avrupa'nın yenilenen sistemiyle ekonomik ekseninde yüzleştiği oranda krize giriyordu. Buna rağmen askeri düzlemdeki karşılaşmalarda üstünlüğünü sürdüren Osmanlı düzeni, ekonomik ilişkileneceği kan kaybına bağlı olarak, sonraki yüzyıllarda askeri üstünlüğünü de kaybedecekti.

Dışarıya karşı askeri zaferlere göre kurgulanmış dengesinin bir diğer stratejik zaafı ise, içinden çıktığı Kızılbaş reayanın sırtından sopa eksik etmeyen despot politikasıydı. Bu politika, dış talanın azalması ve artan ihtiyaçları karşılamamasıyla orantılı olarak daha da ağırlaşıyordu. Bu durumda halkın düzene yabancılaşması ve tahammül sınırlarının zorlanmasıyla yinelenen ayaklanmaları gündeme gelecek, Osmanlı ise çözüm üretmek yerine onları ezecekti. Dolayısıyla zaten gelişim düzeyi anlamında, Avrupa'nın gerisinde kalan Anadolu'nun üretici güçleri, kendi devleti tarafından sık sık yağmalanıp tahrip edilecekti. Böylece teknolojik gelişme dinamizminden zaten yoksun olanın istikrarlı biriktirilmesi de mümkün olamayacaktı.

Bu bağlamda 16. ve 17. yüzyıllara damgasını vuracak olan en önemli özellik, halkın Kızılbaş ve Celali kimliklerle birbirini

izleyen ayaklanmaları ve onları bastırmaya yönelik korkunç kitle kıyımlarıyla tarımın tahribi olacaktı. Pir Sultan Abdal,

*Bir taş oynamasın yerli yerinden
Duysun canlar deyu bizi asarlar*

deyişiyse bu süreci anlatır.

Yani bu süreçte Osmanlı, sadece farklılıklarını değil, aynı zamanda eski düzenin yeniden üretimi için yaşamsal olan kendi üretim güçlerini de tahrip edecekti. Nitekim bu sürecin sonucunda Anadolu'da büyük bir yıkım gerçekleşecek, üretim yapmanın koşulları olanaksızlaşacak, halk bir yerden diğerine can güvenliği kaygısıyla kaçacaktı. Devletse Kuyucu Murat prototipi yöneticileriyle, sorunları kendi meşrebince kesik kafataslarından kuleler inşa ederek çözecekti.

Özetle Osmanlı düzeni, onu değiştirecek dinamiklerin oluşumunu engellemekle kalmayıp, kendi klasik askeri üstünlüğü için gerekli kendi ekonomik altyapısını da tahrip edecek, böylece otoritesini korumaya çalışırken krizini ve çöküşünü daha da derinleştirecektir.

Kılıçla Fütuhât Yapanlar

Bu noktada anımsanmalıdır ki Cumhuriyet, en azından kurucularının bir kesimiyle bu gerçekliğin bilincinde kurulmaya çalışılacaktı.

Nitekim 1 Mart 1922'de Meclis'i açış konuşmasında Mustafa Kemal; "(...) Türkiye'nin hakiki sahibi ve efendisi, hakiki üretici olan köylüdür" (halktır) şeklindeki bilinen ifadesini gerekçelendirirken, çok çarpıcı saptamalar yapar:

"Efendiler, diyebilirim ki bugünkü felaket ve sefaletin tek nedeni bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır. Gerçekten, yedi asırdan beri cihanın muhtelif yanlarına sevk ederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini (yabancı) topraklarda bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna karşılık daima tahkir ettiğimiz ve aşağıladığımız ve bunca fedakârlığına ve iyiliğine karşı nankörlük, küstahlık ve cebbarlıkla uşak derecesine indirmek istediğimiz bu gerçek

sahibin huzurunda utançla ve saygıyla gerçek durumumuzu alalım.”

Osmanlı'nın halk karşısındaki asıl konumunun özlü bir anlatımı olan bu yaklaşım, köylülere karşı izlenen pratik bir yana, ama kuruluş dönemindeki Cumhuriyet'in Osmanlı'yı nasıl gördüğünü ortaya koymak açısından çarpıcıdır.

M. Kemal, yine bir başka sefer, Osmanlı'nın en büyükleri Fatih, Yavuz ve Kanuni'nin fetih seferlerini anlattıktan sonra; “Bu azametli padişahlar, takip ettikleri harici siyasette kendi emelleri, hırsları ve arzularına dayanmışlardır. (...) Osmanlı hakanları, asıl olan noktayı unuttular. Hissiyatları ve emelleri üzerine bütün harekât ve işleri bina ettiler. (...) Bu tâc-darlar (taç sahipleri, padişahlar) milleti böyle diyar diyar dolaştırmakla, onları kendi yurtlarını düşünmeye müsaade etmemekle de yetinmiyorlardı. (...) Şahsi saltanatta her hususta tâc-darların arzusu, iradesi ve emeli hâkimdi. Mevzubahis olan yalnız odur. Milletin arzuları, emelleri, ihtiyaçları mevzubahis olmaktan çok uzaktır.”⁽²²⁾

Yine başka bir seferde M. Kemal, Osmanlı'nın 600 yıllık macerasını; “Efendiler, kılıçla fütuhat yapanlar, sabanla fütuhat yapanlara binnetice terk-i mevki etmeye (sonuç olarak yerini bırakmaya) mahkûmdur” cümlesiyle özetleyecekti; bu sözlerini takiben; “Uzun seferlerde fütuhat meydanlarında” dolaştırılan “Unsur-u asli”, “Fütuhat meydanlarında kılınç sallamaktan kendi hayatlarıyla uğraşmak fırsatını elde edememişler, bu arada diğer unsurlara oranla fakirleşmiş ve tahrip olmuşlardır”⁽²³⁾ ifadesiyle, Osmanlı'nın sonraki gerilemesinin, onun önceki ilerlemesinden bağımsız anlaşılamayacağını belirtmektedir.

Yapısal Farkın Handikapı

Osmanlı'nın geri kalışını irdelerken netleşmemiz gereken önemli bir öge de, Osmanlı'nın dünya egemeni olduğu dönemdeki “üstünlüğünün” anlamıdır. Çünkü bu üstünlük döneminde, Osmanlı'nın üretim ilişkileri düzleminde de ileri olduğu inancı yaygındır.

(22) Söylev ve Demeçler, C. 2, akt. Z. Sarıhan, *Bilim ve Ütopya*, Sayı 59, s. 27.

(23) Akt. Cengiz Aktar, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, s. 134.

Oysa Osmanlı'yı egemen yapan öge, daha ileri üretim ilişkilerine geçen dünyanın yaşadığı çözülme döneminde, eski üretim ilişkilerinin mümkün kıldığı merkezi yapıydı.

Osmanlı devleti, fetih ve talanı tamamlamak üzere sıkı denetimli bir toprak ve ticaret düzeni üzerine oturmuştu. Tıpkı eski Bizans, Sasani, Abbasi, Selçuklu vb. imparatorluklar gibi. Ne ki onlar kendi çağlarının imparatorluklarıydı. Oysa 16. yüzyıl dünyasında köprülerin altından çok sular geçmiş, bunun sonucunda Osmanlı, üretim ilişkileri anlamında çağının gerisine düşmüştü. Ne ki karşı taraf onun hakkından gelecek askeri sıçramayı yapamadığı müddetçe, Osmanlı siyaseten üstün kalacaktı.

Yani bu üstünlük, üretici güçlerin gelişim düzeyi anlamında bir üstünlük değildi. Aksine üretici güçler düzleminde o, bir önceki dönemin dünyasını temsil ediyordu. Ancak üretici güçler düzeyindeki bu geri konumu, ona merkezi-despotik bir yapı, etkin bir askeri aygıt, dolayısıyla talan ve egemenliğini yaymada avantaj sağlıyordu.

Özetle başkalarının birikimlerine el koyan (fetih) ve egemenlik alanındaki üretici güçleri, merkezin ihtiyaçlarına göre ağır bir denetim altında tutan bir düzenle karşı karşıyayız. Bu düzen, talan gelirlerinde bir kesinti olmadığı müddetçe, topluma görece bir adalet ve istikrar ortamı sunuyordu. Bununla birlikte onun “üstünlüğü” üretken bir üstünlük olmadığı için tarihin gelişiminin önünde engel olup, ömrü de askeri üstünlüğünü sürdürebilmesiyle orantılıydı.

Bu “fütihat gelirleri ile desteklenen tarım düzeni”, çevresindeki feodal düzenlere göre içerdiği siyasal avantajlara karşın, bu yapısı gereği bilim ve teknoloji üretim kapasitesinden de yoksundu. Dolayısıyla feodal parçalanmışlık içinde birikim ve sıçrama yapan yapılara karşı giderek geri kalmak ve aynı dünyadaki bu ileri üretim yapılarına bağımlılaşmak kaderini bizzat kendisi yaratacaktı. Bir dönem ona üstünlük sağlayan avantajlar dini metinlerle de kutsandığından, “bozulma” ve “ihtilal” olarak karşıladığı her türden değişimi kategorik olarak ezecekti.

Fetihlerle başkalarının birikimlerine el koyma avantajı, sanal bir üstünlük yargısı üreterek üretim teknolojisini geliştirme motivasyonu ve yeteneğini de engeller. Bu yapısı gereği üretici

sınıflar yerine askeri-siyasi ve dini bürokrasiyi yüceltir; yani üretici değil asalak sınıfların süreğen olarak egemen konumda olmasını sağlar.

Ülû-l emr'e (emir sahibine, padişaha) itaati zorunlu kılan (Kur'an, Nisa-59) ideolojik aygıt olarak şeriatın Osmanlı'daki şekillenmesi, ulema ve vüzera (dini ve siyasal sınıf) dışındaki sınıfları tebaa (kayıtsız şartsız uymakla yükümlü) gören bir şekillenmeye sahipti. Bu düzenin meşruiyeti, hazinenin, aske- rin, reayanın, her şeyin padişaha ait olduğu (Kâtip Çelebi) bir ekseninde şekilleniyordu.

Bu düzende zanaatkârlık da, Ahi düzeni içinde ustadan görülenin aynen taklidi ile salt niceliksel bir gelişim gösterir- ken, ticaretin katı kurallara bağlı denetimi nedeniyle, kendi içinde ve diğer ekonomilerle rekabetle nitelik yükseltme baskı- sından uzak yaşıyordu.

Bunun sonucunda üretim, bırakalım fabrika düzeyini, mani- faktür düzeyine bile yükselemeyecekti. Bu bağlamda katı dene- tim ve değişmezlik ilkesini hayata geçiren Osmanlı düzeni, ege- menlik alanlarında sivil toplumun, bilimin ve sanatın yanında başkent dışında şehirleşmenin, rekabetin ve üretim teknolojisi- nin gelişimini engelleyerek, Osmanlı'nın niteliksel gelişme şan- sını olanaksızlaştırıyordu.

Bu yapı farkından dolayı Osmanlı, ticaret yollarıyla savaşlar- da elde ettiği vergi, ganimet ve haracı üretimin nitelik artışına temel yapamazken, henüz bunlardan yoksun, üstelik feodal parçalanma içinde olan Avrupa'da oluşan koşullar, sanayileşme- ye altyapı oluşturunca.

Yine bu yapı farkı nedeniyle, coğrafi keşiflerle talan edilen altın ve gümüş, Osmanlı'dan hammadde çeker, üretimini tahrip eder ve enflasyon artışına neden olurken, Avrupa'da üretimi besleyen bir manivelaya dönüşüyordu. Özetle Osmanlı, siyasal üstünlüğüne karşın hammadde ihraç etmek yerine mamul mal üretme yeteneği gösteremeyeceği gibi, kendine akan altın ve gümüşü de, enflasyon yerine zenginleşme faktörüne çevireme- yecekti.

Teşhis Yanlış Olunca

Osmanlı için tıkanma yüzyılı olacak olan 17. yüzyılda, durumu aşmaya yönelik çabalar geleneksel mantaliteye uygun olacağından, bu tıkanma giderek kangrenleşecekti. Avrupa'nın gelişmesi ve üstünlüğünün nedenlerini çözümleyemeyen, siyasi aklı, toprak düzeni ve güç dengeleri buna uygun olamayan Osmanlı, durumu "bozulma" olarak açıklayacaktı. Yani Osmanlı egemen aygıtı, kalkınma dinamiklerinin teşvik edilmesi gereğini anlayamayacak veya anlasa da kendi iktidarına tehdit görecekti, dolayısıyla Rusya veya Japonya'nın gösterdiği feraseti gösteremeyecekti.

Onun üretebildiği tek çare, "bozulma" alanlarının tekrar eskiyle değiştirilerek onarılmasıydı. Oysa bozuk olan, tıkanan, küresel gelişmenin dışına düşerek, arkaik hal almış olan sistemin bizzat kendisiydi.

Yani düzeltilmesi gereken merkezkaç alanlar değil bizzat merkezdi. Ne ki egemen çıkarlar gereği teşhis yanlış olunca, çözüm de, bizzat gelişme dinamiklerini tahrip etmek, kontrol dışına çıkan her gelişmeyi, her itirazı bastırmak olacaktı.

Bu durum; "Hayatı duran, değişmeyen, değişmemesi gereken bir düzen saymasından kaynaklanıyordu. (Esasen) Ortaçağ düşünüşünün temeli (de) budur. Ona göre var olan düzen (nizam-ı âlem) Tanrı'nın takdir ettiği bir düzendir."⁽²⁴⁾ Ancak eskiyi geri getirmek de artık mümkün değildi, çünkü eski, yeni dünya koşullarında, Avrupa'nın kazandığı askeri ve ekonomik performans karşısında dikiş tutma yeteneğini kaybetmişti.

Batı'da yükselen yeni siyasi egemenlik ve ekonomik yayılma koşullarında, değişim ve atılım için gerekli bilinç ve iradeyi gösterememesinin sonucunda Avrupa'daki parasal ve malsal dolaşımın doğrudan etki alanına giriyor, giderek etkisizleşip bağımlılaşıyordu.

Artık Avrupa devletleriyle karşılaşmalarında, karşı tarafın teknolojik atılımlarına bağlı olarak yenilgiler alıyor, ama buna rağmen 17., hatta 18. yüzyılda bile saldırmaya devam ediyordu. Çünkü Osmanlı'nın devlet gelirlerinin üçte biri talan gelirlerin-

(24) Niyazi Berkes, *İkityüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*, s. 8.

ce karşılanıyor ve bunu meşrulaştırmak üzere devreye “küfür dünyasını” teslim almaya yönelik İslamcı fetih emirleri giriyordu. Bu bağlamda Avrupa ile, ardı arkası kesilmez savaş eksenli ilişki sürdürüyordu. Özetle elindeki çözüm aracı “çekiç” olan ve bunun dışında çözüm düşünemeyen egemen akıl, sorunlara “çivi” muamelesi yapıyordu.

Ekonomik Zihniyet Merdud

Bu süreçte, Osmanlı’dan mal kaçıışı olarak yansıyan Avrupa’nın ekonomik performansının yanında, Osmanlı’nın giderek savaş kazanamaz hale gelişi de, bütçe açıklarını artırdıkça artıracaktı. Gaza akınları parasal katkı yerine yıkım getirmesine karşın Osmanlı’nın çare arayışları hep eskiyi geri getirmeye yönelik önlem ve arayışlarca biçimlenecekti.

Ancak bu yaklaşım sorunları çözemeyecekti. Öyle ki IV. Murat’ın, *Koçi Bey Risalesi* çerçevesinde eski sistemi getirmek amacıyla uyguladığı; “Kanlı terör rejimi bile para etmedi. Eski sistemi geri getirmek şöyle dursun, ona zıt gelişmeler durmadan sürdü.”⁽²⁵⁾

Çünkü sorun, Doğu’nun ve İslam’ın koçbaşı Osmanlı’nın, dünyanın değişimine ayak uyduramamasında yatıyordu. Yani sorun değişmekte değil, tersine egemen güç ve ilişkilerin ve onların meşruiyet aracı olan dinsel algının değişmemesindeydi.

“Ortaçağ Hristiyan Avrupa’sında olduğu gibi İslam ve Osmanlı Ortaçağ’ında da ekonomik zihniyet ‘merdud’ (reddedilen) bir şeydi. Kafalara hâkim olan güç din ve gaza düşüncesi idi. Devlet idaresinde güçlü olan din ya da gaza adamları idi; yani ekonomik sınıflar (köylü, işçi, tüccar, esnaf) değildi. Ortaçağ düşünüşünde devleti yöneten kişilerin toplumsal sınıfları temsil eden kimseler olmaması ideal olan bir şeydi. Hem Hristiyanlık hem İslamlık dünyasında devletin başında Tanrı’nın gölgesi veya vekili bulunur; sınıflarından iğdiş edilmiş sivillerle askerler ve din adamları tarafından ‘esnaf’, yani o zamanki anlayışla toplumsal sınıflar (reaya, zanaat ve ticaret

(25) N. Berkes, age, s. 8.

erbabı) yönetilirdi. Bu sınıflar birtakım mertebelenmiş tabakalardı. Her birinin yeri dünya düzeninde belli ve değişmezdi. Değişme daima bozulma alameti idi.”⁽²⁶⁾

“Ortaçağ anlayışında devlet idaresi, toplum sınıflarını oldukları yerde tutacak, toplum yapısının değişmesini engelleyecek tedbirler almak demektir. Bu anlayışta toplumun değişmesi ‘bozulma’, anarşi sayılırdı. Eski Osmanlı yazarları değişmeye ‘ihtilal’ derler, bundan kaçınılması için devlet adamlarına nasihatler verirlerdi.”⁽²⁷⁾

“Ey Âlemi İslam’ı Ezen, İnleten Allah”

19. yüzyıla gelirken Osmanlı gerilemesinin asli nedeninin ekonomik olduğu, bunu ise mevcut siyasal sistemin sağladığı, dolaşısıyla değişimin kaçınılmazlığı yavaş yavaş anlaşılmaya başlanacaktı.

Bu bağlamda 19. yüzyılda reformlarla durumu değiştirmek ve toplumsal enerjiyi harekete geçirmek yönelimlerine girilecekti; ama artık geç kalınmıştı. Geriye getirilemez zamanın, kayıpların, çürümenin kaybettirdikleri nedeniyle değişim (Tanzimat), kaçınılmaz bir şekilde bağimlaşmayla birlikte gelişecekti.

“Eski günlere dönmenin artık olasılığı kalmadığı; tersine devletin hem ekonomik hem de siyaset bakımından çökme ya da dağılma haline geçtiğinin anlaşıldığı sıralarda zar zor, belli belirsiz yeni bir fikir doğmaya başladı. Avrupa dünyasında yeni bir uygarlığın doğmakta olduğu seziliyor, buna uymak gerektiği, yapılacak reformların buna uyması zorunluluğu kabul ediliyordu.”⁽²⁸⁾

Ne ki farkına varmakla, gerekli değişimi gerçekleştirmek aynı anlama gelmiyordu. Eski, yani geleneksel yapı ve ilişkiler ekonomik ve siyasal düzlemde kolay değiştirilemez bir güce sahipti. Onlardan beslenen, onlar sayesinde iktidar edenler, kalkınmak için zorunlu değişimin önünü bizzat tıkıyorlardı. Üste-

(26) N. Berkes, age, s. 9.

(27) N. Berkes, age, s.13.

(28) N. Berkes, age, s.10.

lik yüzyıllardır sürdürülen “gâvur”, “kâfir”, “Frenk” koşullandırılmalı küçümseme ve dışlama, Batı’nın önyargısız izlenip anlaşılabilmesi için gerekli olan iç toplumsal desteği de olanaksızlaştırıyordu. Kriz ve yenilgilerde kendisinden sürekli yardım dilenen, dua edilen, koruma istenen Tanrı’dan da bu konuda en küçük bir destek gelmiyordu.

Nitekim Ziya Paşa’nın;

*Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler, kâşâneler gördüm
Dolaştım mülk-ü İslam-ı bütün viraneler gördüm*

şeklindeki dizelerinde de görüldüğü gibi, “azamet” ve “ihtişam” dan geriye bir şey kalmamıştı. Bu ise dünyaya materyalist bir soğukkanlılıkla bakamayan, İslamcı koşullanmaları aşamayan pek çok aydında travmalar yaratıyordu. Türk-İslamcı çevrelerin kendilerine bayrak yaptığı Mehmet Akif Ersoy’un şu dizeleri, işte bu travmanın yansıması olacaktı:

*Ey bunca zamandır bize te’dip eden Allah
Ey âlem-i İslam’ı ezen, inleyen Allah,
Bizler ki senin va’d-i İlahine inandık
Bizler ki bin üç yüz bu kadar yıl seni andık
Bizler ki beşer bir sürü ma’buda (tanrıya) taparken
Yıttık o yaman şirki, devirdik ebediyyen
Bizler ki birer hamlede evhâmı bitirdik
Mabedlere Ma’bud-u Hakiki’yi getirdik
Bizler ki senin ismini dünyaya tanıttık
Gördükse mükâfatını, ya Rab, yeter artık
Çektirmedığın hangi elem, hangi ezadır
Her anı hayatın bize bir rûz-u cezadır (ceza günü)
Ecdâdımızın kanları seller gibi akmış
Maksatları dininle beraber yaşamakmış
Evlâdı da kurbân olacakmış bu uğurda
Olsun yine, lakin bu ıstık yoksulu yurda
Bir nûr-u nazar yok mu ki baksın bacasından?
Bir yıldız, İlahi! bu ne zulmet (karanlık) bu ne zindan*

Feodallerin Merkezle Bilek Güreşi

Önceki bölümlerde belirginleştirmeye çalıştığım gibi merkezi despotik yapı, Osmanlı'nın siyasal-askeri üstünlük sağlaması yanında, üretim ilişkilerini dondurarak geri kalışında da belirleyici olmuştur.

Türk-İslamcı yazında bu yapı; “Aşiret aristokrasisi eğilimlerini bertaraf ederek dünya devleti kurabilme” nedeni olarak salt bir övünç vesilesi yapılagelmıştır.

Oysa yerel yapılar ve ekonomik potansiyelleri ezen Osmanlı'nın merkezi yapısı, halkı, beyliklerin baskılarından kurtarırkken; kendi otoritesinin daha ağır baskısı altına almıştır. Yani halk, sömürünün muhatabı olmaya devam ederken içte ve dıştaki hâkimiyet savaşlarının aracı olarak da telef edilmiştir.

Bu bağlamda savaşlar, tanrısal emirlerin yansıması olduğuna inanılan Osmanlı düzeninin (nizam-ı âlem) dünyaya egemen kılınmasının aracı olarak daha da kurumlaşmıştır. Düünün koşullarında da olumsuz bir işlev gören bu yapı; “Cihan hâkimiyeti mefkûresi” (ideali) olarak zihnimizde kutsandığı oranda, günümüzde de toplumsal kimliğimizi zehirleyen, bizi çağdaş değerlerle uyumsuzlaştıran, üretim ve hak eksenli bir bakış açısından uzaklaştıran bir işlev görmeye devam etmektedir.

Osmanlı'nın en müstesna padişahı Fatih'in derebeyleri tasfiyesiyle ezilen feodalleşme, Celali İsyanları sonrasındaki 200 yılda giderek yeniden belirginleşecektir. İç savaşlar ve dış yenilgiler yanında ekonomik performans düşüklüğüne bağlı olarak Osmanlı Sarayı, 18. yüzyıl ortalarından itibaren eski mutlak otoritesini fiilen yitirirken, mahalli otoriteler (âyan ve hanedanlar) iyice güçlenip kurumlaşacaktır.

Bu gelişimin sonucunda yerel otoriteler, nihayet 1808'de Saray'a Sened-i İttifak anlaşmasını imzalatarak, kendilerine önemli avantajlar sağlayacaktı.

Kuşkusuz yönetme tekeli elinden bırakmak istemeyen merkezi bürokrasinin, iktidar paylaşımına razı olması kolay değildi. Nitekim bu özgülde anlaşma, diğer tüm nedenler yanında Rusya ile yapılan savaşın hanedan askerlerine yaşamsal bir gereksinim yaratması ve Alemdar Mustafa Paşa'nın özel etkisiyle, yani zoraki kabul edilecektir. Dışarıda savaşlar sürerken, bir

türlü tepelenemeyen ve denetlenemeyen hanedanlarla yaşanan gerilimler yüzünden, Osmanlı parçalanmanın eşiğine gelmişti. İşte buradan hareketle; “İmparatorluk içinde birliği sağlamak, merkezin otoritesini iade etmek ve yeni bir ordu yaratmak zaruretini” karşılanması amacıyla, âyanla anlaşma yoluna gidilecekti.⁽²⁹⁾

Güvensizlik nedeniyle İstanbul’a büyük ordularla gelen âyan’ın, padişahın mutlak otoritesini hukuken sınırlayan Sened-i İttifak’ı imzalatması, Osmanlı tarihinde önemli bir kilometre taşıdır.

Çoğu devşirme kökenli de olsa, Celali İsyanları sonrasında artık kapıkulu olmayan feodallerin, Sened-i İttifak ile merkeze dayattıkları koşullar, âdeta Çandarlı’nın hal’liyle gömülen Osmanlı aristokrasisinin tekrar dirilmesi idi.

Bu anlaşmayla Padişah, hukuken eşitler arası birinci konumuna indirgeniyor, düzenin yapısı ve iç dengeleri Avrupa’daki feodal yapılara benziyordu. Âyanın temsilcisi durumundaki Alemdar Mustafa Paşa döneminde imzalanan ve gerçekte Osmanlı devletinde “ilk kamu hukuku kaidesi” (Sıddık Sami Onar) sayılabilecek olan Sened-i İttifak; “Büyük âyanın devlet iktidarını kontrol altına alma” anlaşmasıdır.⁽³⁰⁾

Anlaşmanın İçeriği ve Sonu

İnalcık’ın özlü çözümlemesinden öğrendiğimiz gibi, yapılan bu anlaşma, düzenin yapısına dair bir dizi değişim getiriyordu: Öncelikle; Sadrazamlık mevkiini bağlayan ve onu âyanın talepleriyle de sınırlayan niteliğiyle, sadrazamı “padişahın mutlak vekili olmaktan çıkarıyor”, dolayısıyla padişahın da mutlak otoritesini sınırlıyordu.

İkincisi; vergi oranlarının âyanla müzakere içinde saptanacağı, vergi ve asker toplamada hanedanların hak ve durumlarının Saray’ın keyfiyetine karşı güvenceye alınacağı belirtiliyordu. Merkezin ve onu temsilen valilerin keyfilğine karşı, “halkın temsili ve korunması” hakkını âyana veriyordu. Hanedanların

(29) Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 344.

(30) H. İnalcık, *age*, s. 343.

egemenlik alanları merkeze karşı güvenceye alınırken, kendilerine bağlı küçük âyanlar üzerindeki egemenlikleri ve tüm bunların babadan oğula geçiş garantisi tasdik ediliyordu.

Gerçi İnalçık; "...hanedanların fiilen kurulmuş feodal durumlarına daimi hukuki bir mahiyet kazandıran" bu son şartların, "modern devlet anlayışına aykırı bir cereyanı temsil ettiğini"⁽³¹⁾ düşünmektedir. Ancak bu noktada, eğer modern devleti merkezîyetçiliğe indirgemeyeceksek, o dönem Osmanlı'nın, zaten modern devlet formuna uygun düşmediği gerçeğini de anımsamalıyız. Dahası Avrupa'da hukuk ve modernleşmenin, tam da kral ile senyörler arasındaki dengelenmeden ürediğini de...

Ancak Sened-i İttifak, iktidar çatışmasını bitirmeyecek, dahası kurumsal bir nitelik kazanamayacaktı. Merkez eski ayrıcalıklarından vazgeçmek istemiyor ve zayıf anında imzalamak zorunda kaldığı bu anlaşmayı da hazmedemiyordu.

Osmanlı'nın kanun, misak, yemin tanımaz siyaset geleneğinin güçsüzken ve savaş koşullarında kabul ettiği bu ilk "amme hukuku kaidesi", II. Mahmut'un kendini güçlü hissedeceği ilk fırsatta, 1815'te lağvedilecekti. Rusya ile savaşın bitmesini takiben Saray, modern silahlarla donatılmış ordusunu âyanın üzerine salacak; "Azil, mukataa çiftliklerinin müsaderesi, İstanbul'da ikamet zorunluluğu, mukavemet gösterdiklerinde te'dip ve idam etme suretiyle" onları tepeleyecekti.

Ancak devşirme bürokrasinin bu yönelimi, merkezi güçlendirmek şeklindeki kendi kast çıkarlarının kısa vadeli çözümü dışında, İmparatorluğun hiçbir sorununu çözemeyecekti. Tam tersine iç savaşları ve çözülmeyi, dünyayla olan eşitsizliği ve bağımlılaşmayı artıracaktı. Nitekim II. Mahmut'un, en kudretli âyan Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı başlattığı saldırı başarıya ulaşacak, ama bu, Yunan isyanına, o da Mehmet Ali Paşa isyanına zemin hazırlayacaktır. Bunların neden olduğu çöküntülerse 1838 Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasına neden olacaktı.

Özetle Saray'ın uzlaşmaz otoritesini tahkim etme yönünde atılan her adım çözülmeyi daha da derinleştirecekti (Tıpkı

(31) H. İnalçık, age, s. 347.

İttihat ve Terakki iktidarının Alman emperyalizmiyle ittifaktan faydalanarak eski egemenlik alanlarını tekrar ele geçirmek amacıyla başlattığı maceradan Sevr ile, yani tam bir yenilgi ile çıkmak zorunda kalınması gibi).

Süreci Yeniden Sorgulamak

“Z. Gökalp Türkiye’de derebeylik devrinin, milletin hiç olmazsa bir kısmında Padişah’a karşı reaya ve kulluk hisleri yerine hürriyet ve asalet duygularını uyandırdığını ve bu zâdeler devrinin halk hâkimiyeti devrini hazırladığını iddia eder” diye yazan İnalçık, şöyle devam eder:

“Mübalağalı görünmekle beraber, bu fikrin hakikat payı sakladığına şüphe yoktur. Gerçekten, II. Mahmut devrinde belli başlı âyanlar ortadan kaldırıldığı zaman, II. Mahmut’un mutlak ve merkezi otoritesine karşı koyabilecek hiçbir kuvvet kalmamış ve tam bir istibdat devri gelmiştir.”⁽³²⁾

Bu bağlamda sürecin, halkın hak ve özgürlükleri konusunda aynı nitelikte olan her iki tarafın sömürücü ve gerici niyetlerinden bağımsız bir soğukkanlılıkla çözümlenmesi gerek. Özetle Sened-i İttifak’ın, tarafgirlik baskısından kurtularak, sonraki süreçte “İmparatorluğun içtimai-siyasi yapısını değiştirecek bir hareketin temeli olabileceği” olasılığı boyutuyla irdelenmeye ihtiyacı var.

İnalçık; “19. asırda nasıl ki Balkanlar’da Padişah’a tâbi Hıristiyan prenslikler meydana gelmişse, Anadolu’da da 14. asırda olduğu gibi birtakım yerli beylikler kurulabilirdi. Fakat bu durum, Anadolu’da Türk birliğinin zararına bir gelişim olacağından, merkeziyetçi ve mutlakiyetçi saltanatın bunu önleyen çabalarını bugün de olumlu bir hareket olarak görmekteyiz”⁽³³⁾ demektedir.

Burada “Türk Birliği” denilen şeyin, devletin egemenlik alanının genişliğinden başka hiçbir anlam taşımadığı, Türkmen halkın özgürlükleri, refahı, aydınlanması ve egemenliği gibi öğeleri en küçük anlamda içermediği özellikle anımsanmalı. Bu

(32) age, s. 347.

(33) age, s. 348.

durumda, tarih boyunca ne çok cana ve despotizme neden olduğu bilinen otorite eksenli “birlikçilik” sorgulanmalı. Üstelik bu yaklaşım, Sened-i İttifak’ın, kurumlaşabilmesi halinde, çağdaş bir cumhuriyet yöneliminde bize nasıl olanaklar sunacağını da görmezden gelmek gibi bir zaafa sahiptir. Oysa böylesi bir kurumsallaşma, hak ve özgürlükler açısından görece ileri, Osmanlı coğrafyasında yaşanan milli boğazlaşma mirasından görece uzak, üstelik çok daha geniş sınırlara sahip çok kültürlü bir cumhuriyete de pekâlâ ortam oluşturabilirdi. Kaldı ki Alman birliğinin ancak sınıai temel üzerinde ve 1871’de sağlandığı ve bu çok geç birlikten dünyanın en gelişkin ülkelerinden birinin çıktığı anımsanırsa, “Türk Birliği” adına Osmanlı merkeziyetçi ve mutlakiyetçiliğine diyet borçlu olmadığımız da açıktır.

Sonuç

İrdelememi, Osmanlı’nın çağıyla yaşadığı trajik uyumsuzluğa ilişkin birkaç durum saptamasıyla bitiriyorum:

Osmanlı fetih eksenli merkezi yükseliş yaşarken Avrupa feodal yapının dönüşümü içinde Yeniçağ’a geçmektedir. Sonraki dönemde Osmanlı feodal çözülme yaşarken, Avrupa kendi feodalitesini aşarak sınıai bir merkezileşme yaşamaktadır. İmparatorluk çağının son zamandaş örnekleri olan Roma, Bizans, Sasani, Abbasi ve Selçuklu’dan ayrımla Osmanlı, o imparatorlukların belki de en gelişmiş, ama tarihin üretici güçler özgülünde katettiği mesafe açısından geç kalmış bir örneğiydi.

Kıyaslamalı bir yaklaşımla, klasik Osmanlı düzeni, feodal süreçlere oranla “adil” bir yapı olmasına rağmen, dünya bağlamı içinde, yaşanan gelişme hızını kaçıran ve ulaşılan aşamalarda hep geç kalan bir “talihsizliği” yaşamaktadır. Bundan dolayı imparatorluğu, dünya ölçeğinde ne denli heybetli olmuşsa, geç feodalizmi de o kadar zavallı olacaktır. İmparatorluğu heybetli olmuştur, çünkü diğer toplumlar üretimi artıran ve derinleştiren, bilimi, sanatı, fikri farklılaşmayı mümkün kılan bir toplumsal ilişkiyi feodal parçalanmışlık içinde var ederken, Osmanlı devasa bir savaş makinesi olarak onları ezip topraklarına el koyabiliyordu. Buna karşılık onlar niteliksel bir gelişme sağlar ve giderek bu deve karşı esneklik ve egemenlik elde eder-

lerken, Osmanlı, dışarıda hareket kabiliyetini yitiren, içerde güvenli bir ekonomi ve siyasal kurumlaşma yaratamayan, üstelik toprağın altından kaymakta olduğunun bilincine varamayan, hantal ve kof bir güce dönüşüyordu.

Peki, ama merkezi despotizm ile feodal beyliklerin sömürsü arasında halk için üçüncü bir yol olamaz mıydı? Bu doğrultuda kolektivist veya halkçı çok fazla girişimin olduğunu biliyoruz. Abbasiler döneminde Karmati, Babek deneyimleri, Selçuklu'da Baba İshak, Osmanlı'da Şeyh Bedrettin, Şahkulu, Kalender Çelebi, (Anadolulu) Şah İsmail vb. ayaklanmalarla devam eden bu halk muhalefetinin alternatif bir düzen arayışı olduğunu biliyoruz. Ancak o günün nesnel koşullarında böyle bir düzen üretme şansı ne yazık ki yoktu.

Buna karşılık işaret ettiğimiz gibi bir başka gelişim olanağı mümkündü.

Eğer Osmanlı ve öncelleri, dış talan avantajı ve bunu kutsayan cihat motivasyonu ile merkezi despotik yapılar olarak kurumlaşmasaydı, tıpkı Avrupa gibi bu coğrafya da giderek üretim eksenli bir dönüşüm yaşayacaktı. Yani farklı bir yapılanma durumunda farklı bir gelişim çizgisi oluşacaktı. Aynı veya ayrı kimliklerden toplulukların birbirleriyle savaşları devam edecekti kuşkusuz. Ama bu savaşlar, Avrupa'daki gibi gelişim çizgisini etkilemeyecekti.

Özetle; Doğu toplumlarında kalkınamama, nesnel bir kader olmadığı gibi dış etken ekseninde de aydınlatılamaz. Üstelik bu sorun, niye kalkınamadığımız sorusu kadar, demokratik dinamiklerimizin niye zayıf kaldığı sorusunun da yanıtını içinde taşımaktadır.

Dördüncü Bölüm

MİRAS VE HESAPLAŞMA

OSMANLILIK TÜRKİYE’NİN AYAĞINA DOLANIYOR

24 Ekim tarihli yazısında İsmet Berkan, *The New York Times* gazetesini yazarı Thomas Friedman’ın, “Osmanlı döneminden ötürü Türk askerinin Irak’ta hoş karşılanmayacağı” şeklindeki “yazısına cevap verecek bir tarihçi yok mu?” diyordu.

Bu yazının mürekkebi kurumamıştı ki, ABD’nin Irak Valisi Bremer, Irak Hükümet Konseyi’nin Türk askerini istememesini; “Osmanlı’nın 400 yıl boyunca Irak’ta sömürgeci güç olduğu” gerekçesiyle, “anlamak gerektiğini” söyleyecekti. Bu yargının, bir sömürge valisi ve emperyalist bir ideologun dilinde trajikomik bir çelişki oluşturduğu açık. Bununla birlikte hem bir tarihçi hem de siyasal analist olarak, Friedman ve Bremer’e bu noktada hak vermek durumunda olduğumuzu düşünüyorum.

Tarihiyle gerekli hesaplaşmayı yapamamış bir toplum olduğumuzdan, sık sık kendimizinkilere karşıt yargılarla karşılaşmaktan ve bunlara aşırı tepkiler vermekten kurtulamıyoruz. Kuşkusuz İngiltere’nin ve ABD’nin yaptıkları, Osmanlı’nın yaptıklarına rahmet okutacak cinsten; ama bu gerçek, kötü örneğin örnek olmayacağı hukuk kaidesi ışığında bizi aklamaya yetmez. Üstelik bu yargıda bulunanların “stratejik müttefik” ilan edildiği ve onların yaptıklarına öykündüğümüz gerçeği de anımsanacak olursa, devletlularımızın bu gibi durumlarda birdenbire onların sömürgeciliklerini anımsamaları da tam bir “fars” örneği oluyor.

Daha 20. yüzyıl başında Arap halkında Osmanlı iktidarına karşı ciddi tepkilerin ve bağımsız olma özlemelerinin şekillendiğini biliyoruz. Güvenlik eksenli de olsa, 1914’te Genel Karargâh Harekât Daire Şefi Ali İhsan Sabis’in gözlemi, durumun bugün sanılandan çok daha vahim olduğunu gösteriyor:

“Bizim memleketimiz başka memleketler benzemezdi. Irak’ta, Suriye’de, Yemen’de her zaman hükümete karşı hareketler, isyanlar, Bedevi Arapların tecavüzleri, Dürzilerin başkaldırı-

ları, Kürt şakilerinin taşkınlıkları gibi karışıklıklar içinde Jandarmayı icabında takviye edecek asker lazımdı.”⁽¹⁾

Almanlarla uygulanacak politikalar konusunda çıkan farklılıklar karşısında da şöyle yazar; “Bu işlere Alman Erkanıharp-lerinin akli ermezdi. Onların memleketlerinde ordunun hiçbir zaman memleket ahalisine karşı kullanılmasına lüzum hasıl olmamıştı. Mesela biz Irak’taki tekmil kuvvetlerimizi kamilen memleketin başka tarafına sevkedince, orada aşiretler, bedeviler başkaldırır, jandarma ve polis kâfi gelmez...”⁽²⁾

Sürecin bütününe dair nesnel bir yaklaşım için, Osmanlı’nın, Araplar dahil tüm tebaaları ve komşularıyla başından sonuna kadar boyun eğdirme temelinde ilişkilendiği anımsanmalı. Osmanlı, gücü temsil ettiği sürece diğer halklar gibi Araplara da boyun eğdirecek, ama bu durum, ulusal uyanışın başladığı 19. yüzyıldan itibaren, değişen güç dengelerinin de yardımıyla bir bumerang gibi dönüp kendini vuracaktı. İşte böylesi sorunlu bir gücü miras kabul etmekte ısrar etmenin Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne sorun olarak dönmesi kaçınılmaz.

Irak özelinde yaşadığımız da bunun bir yansıması. Bu noktada kendimize sormalıyız; “Geçmişle gerçekten hesaplaşmak için yeni bir Cumhuriyet’in kurulmasını mı bekleyeceğiz?”

Barışı, hukuku, demokrasiyi kendimize lüks görüyorsak bekleyebiliriz tabii. Ama böyle bir takatimizin kalmadığına inanıyorum. O halde geçmişimizi gerçekleriyle anımsamak durumundayız.

Küçük Kaynarca (1774) anlaşmasına kadar resmen kullanılmamış olan Hilafet’in Memlûklulardan alınması (1517) dahil, Arap topraklarındaki Osmanlı egemenliği hep zorbalıkla gerçekleşti. Sadece bu boyun eğdirilme süreçleri değil, Arap başkaldırısını bastırmak için Cemal paşaların kurduğu sehpalar da Arap bilinçaltının bir diğer önemli ögesi oldu. Bu noktada İngiltere’nin, bölgenin şekillenmesinde çok daha tayin edici bir sömürgeci olduğu açık. Ancak Arap devletleşmesinde İngilizlerin misyonu esasen “olumlu” olacağından, Arap bilinçaltında Osmanlı kadar negatif bir imge olmayacaklardı.

(1) Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, c. 1, s. 164.

(2) Age., c. 1, s. 165.

Anımsanmalı ki Arap devletleşmesi, Osmanlı'ya karşı bağımsızlık mücadeleleriyle oluştu ve bu süreçte emperyalizm âdeta “yardımcı” rolündeydi. Üstelik bu bilincin bizdeki izdüşümü de farklı değildi. Arap halkını ve bağımsızlık mücadelesini, bağımsızlıkçı bir bilinçle değil, “ihanete uğramış” bir Osmanlıcı efendi küstahlığıyla algılıyoruz hâlâ...

Osmanlı, Irak'ın fethini “dinin birliğini sağlamak” bahanesiyle gerekçelendirirken, oranın sömürsünü örgütleyecekti. Yani bugün ‘demokrasi götürmek’ bahanesiyle yapılanın ilkel bir tarzını uygulayacak ve bunu yüzyıllar boyunca sürdürecekti. Bu özgülde izlediği ekonomi politikası da, Osmanlı coğrafyasının çoğunda uygulanan ve dönemin koşullarına göre belli bir sosyal güvence sağlayan Tımar Sistemi değil, daha sonra Anadolu'da uygulandığında da halkı çileden çıkarıp ayaklandıracak olan İltizam Sistemi olacaktı.

Gelir kaynaklarının tasarrufunu, açık artırmayla bir mültezi-me bırakan bu sistem, merkeze olan taahhüdün dışında elde edilen gelirleri cebe indirme keyfiyeti sağladığından, halkın sömürsünün yanı sıra keyfi baskıları da olabildiğine artırıyordu.

Bu kapsamda Osmanlı Irak'a askeriyle girip bayrağını dikmekle yetinmeyecek, aynı zamanda kaynaklarının kaba bir iltizam sistemiyle talanını örgütleyecekti. Kurumlaşmış bir sömürü ilişkisiyle karşı karşıya olduğumuzdan Osmanlı'nın sömürgeci bir güç olmadığı iddiasının, Irak özgülünde karşılığı yoktur. Uygulamanın, sinai bir gücün tarımsal alanı sömürmesi olan modern sömürgecilikten farkla ilkel niteliği, söz konusu sömürünün haraç ve iltizam şeklinde o günün koşullarınca belirlenmiş olmasından ibaret. Dolayısıyla o ilkel koşullarda el konulan artık, modern sömürgeciliğin elde ettiklerinden oldukça az; ama bu, onun hem anlamını değiştirmiyor hem de Arap bilinçaltında gördüğümüz gibi çok daha kötü anılar bırakabiliyor.

Özel olarak Irak'taki Şii çoğunluk açısından Osmanlı egemenliğinin anıları daha da kötü. Çünkü silah zoruyla ele geçirilen bu toprakların egemen Şii inancı, Sünni-Osmanlı işgalcinin güvenliğini tehdit ettiğinden mezhepsel baskıyla muhatap olur. Nitekim Osmanlı, Irak üzerindeki temel rakibi Safevilere karşı

kendi meşruiyet temelini güçlendirmek için, Şiilerin bu coğrafyadaki hâkimiyetini kırmaya yönelik Sünnileştirici mezhep baskıları uygulayacaktı.

Yani II. Beyazıt'tan başlayarak Anadolu'nun Kızılbaş Türkmen halkına yönelik kırım ve asimilasyonun bir benzeri, Irak'taki Şii inançlı halka da uygulanacak, onların Sünni asimilasyonunun yanı sıra ekonomik ve siyasal etkileri de kırılmaya çalışılacaktı. Ekonomik ve siyasal olarak Irak coğrafyasındaki Sünni üstünlük, bu sürecin sonucunda oluşacak ve bu statü Şerif Hüseyin'in Vahhabi Suud karşısında tutunamaması sonrasında Haşimilerin Ürdün ve Irak'taki egemenliğini kurma temelinde İngilizlerce sürdürülecekti.

Irak'ın diğer temel unsuru olan Kürtlere gelince; onlar açısından Osmanlılık görece olumluydu. Çünkü Osmanlılar özellikle Safevilere karşı, Sünniliğin farklı bir alt kolu olan Şafii inanç ağırlıklı Kürdistan'ı, Kürt beylerinin tanınmış iradesi altında özerk hükümetler olarak yönetecekti. Daha sonra da, Doğu Anadolu'nun Ermenilerden arındırılması sürecinde Hamidiye Alayları olarak örgütlenip kullanılacak olan Kürtler, İmparatorluk nezdinde gözetilecekti.

Gerçi 19. yüzyıldan başlayarak Kürtlerin de, daha çok vergi ve daha sıkı denetim olarak yansıyacak olan merkezileşmeye karşı bir dizi milliyetçi girişimi ve ayaklanması sözkonusu olacaktı. Ancak sünni ortaklık ve Ermenilerin arındırılmasında Türk milliyetçiliğiyle işbirlikçilik mirası nedeniyle İmparatorluk dağılırken Kürtlerin çoğunluğu Türklerle birlikte yaşama eğiliminde olacaktı. Kurtuluş Savaşı örgütlenirken Türk önderler de onları yeni sürecin meşru ve kurucu güçleri olarak görüp, söze; "Biz Türkler ve Kürtler" olarak başlayacak, Lozan'da Kürtleri de temsilen bulundukları, dahası bizzat M. Kemal'in ağzından, "hangi divanın halkı Kürt ise, onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir" taahhüdüyle, "kader ortağı" ilan edileceklerdi.

Ancak Türkiye'nin Musul'suz kalmasının kesinleşmesi sonrasında Türk ulusalcı refleks, kendi payına düşen Kürtleri, "sorun" addedip Türkleştirmeye yönelecekti. Böylece Kürtlerle Türkler arasında Osmanlı mirası ve Sünni inanca dayalı beraberlik duygusu ve bu beraberlik üzerinden Cumhuriyetin çoğulcu kurumlaşma olasılığı sona erecek, kimliklerinden gelen

doğal haklarını talep ettiklerinde ise Kürtler “vatan haini” ilan edilip ezileceklerdi.

Özetle Irak Hükümet Konseyi'nin sergilediği Türkiye karşıtı tutum, salt Osmanlı anılarıyla sınırlı olmayıp güncel nedenlere de sahip. Çünkü Osmanlı'nın yerini alan Türkiye Cumhuriyeti gecikmiş millî kimliğini kurarken Arabı “olumsuz” bir öge olarak konumlandırmış, Şii ve Alevî kültürünü dışlamış, Hatay'ı onlardan “almış”, Cezayir'in kurtuluş mücadelesinde sömürgeci Fransa'yı desteklemiş, vb. vb. ABD'nin Irak işgaline hazırlandığı günlerde Musul üzerinde hak iddia edip, Irak'ta Kürt oluşumunu savaş nedeni ilan etmesiye tüm bu olumsuz birikimin üzerine tuz biber ekecekti.

Dolayısıyla Türkiye, Saddamcı ve diğer direniş güçlerinin yanı sıra ABD işbirlikçisi hükümet açısından da, anlaşılır nedenlerle Irak'tan uzak tutulması gereken bir güç durumundadır. Türkiye, günün birinde askeri olarak çekilecek veya kovulacak olan ABD'den farkla, Irak'a yerleştğinde bir daha çıkmayacak, üstelik kendine benzetip tektipleştirecek bir risk olarak görünüyor. Biraz sağduyuyla kendimizi onların yerine koyalım; bu empatiyi gerçekleştirebilen hiçbir Türk'ün mevcut Arap (ve Kürt) tepkisini yadsımayacağı ve anlayışla karşılayacağı açıktır.

Bu durumda kabul edilmelidir ki, alt-emperyalist hayallerini ve tekkimlikçi rejimini terk etmediği, Osmanlı mirasıyla hesaplaşmadığı müddetçe, Türkiye'nin bölgede güvenilir ve stratejik dostu olmayacak, uluslararası planda saygın bir konum elde edemeyecektir.

Bu durumda ABD işbirlikçiliğine rağmen, Irak'ın ve giderek Ortadoğu'nun bu yeniden düzenlenmesi sürecinde Türkiye'ye fazla bir söz düşmeyeceği gibi, hayalini kurduğu ve potansiyeli de olduğu halde, ciddi bir ekonomik kazanç da elde edemeyecek görünüyor.

Türkiye'nin komşu halklarla ilişkilerini dostluk ekseninde yenilemesi, Osmanlı mirasıyla ilişkisini yeniden şekillendirmesi ve dış ilişkilerini bu bilinçle yenilemesine bağlı.

Bu sorun Osmanlı'nın kendi hinterlandındaki konumu ve tarihsel konumlanmasıyla doğrudan ilgili. Başta Arap bilinci olmak üzere geçmişte ona tebaa olmuş tüm komşu halklar nezdinde Osmanlı imgesi, despotizm ve sömürgecilikle örtüşmekte. Çünkü tümü kılıç zoruyla işgal ve ilhaka uğramış, yağmalanıp haraca bağlanmış, itiraz ettiklerinde ek katliamlara uğramış, ekonomik yapıları Osmanlı'nın çıkarları doğrultusunda çarpıtılmıştı. Uzak geçmişin bu kötü anıları 19. yüzyıldaki meşru bağımsızlık arayışlarının kanla bastırılmaya çalışılmasıyla abartılı biçimde güncelleşecekti. Bağımsızlıklarını kazandıklarındaysa Osmanlı, geçmişlerinin “zalim efendisi”, geri kalmışlıklarının “temel sebebi” ve (kendi milliyetçiliğimizde de örneğini gördüğümüz gibi) milliyetçiliklerinin gereksindiği temel “düşman” imgesi olacaktı onlar için. Üstelik söz konusu bu kötü imge, sadece komşu devletlerle de sınırlı değil. Kendini süreğen fetihlerle gerçekleştirmesinin yanı sıra Ermenilerin Anadolu'dan yok edilişindeki iradesi nedeniyle Osmanlılık, Batı'da da olumlu bir imge oluşturmuyor.

Cumhuriyet'in ilk kuruluş yıllarında görüldüğü gibi, Osmanlı mirasıyla hesaplaşmadığımız, tarih bilincimizde hümanist ve nesnel bir dönüşüm sağlamadığımız müddetçe, durum ne onlar ne de bizim açımızdan değişmeyecektir.

Özetle, başta Araplar olmak üzere, komşularımızın Türkiye'ye karşı mesafeli tutumu ve onlarla eşit ilişki geliştirememizde, güncel nedenlerin yanı sıra, kendimizi Osmanlı'yla özdeşleştirmemizin de önemli bir payı bulunmaktadır. Çünkü Osmanlı övücü üzerinden şekillenen bir Türklük bilincinin, komşuları üzerinde hak iddiası üretmesinin yanında, onların gözünde geçmiş kötü anıları çağrıştırması kaçınılmazdır.

Türkiye Cumhuriyeti, ilk dönemi hariç Osmanlılıktan gelen bu yükü gidermek yerine pekiştirecek; Osmanlı'yı reddettiği devrimci karakterli ilk döneminden sonra, giderek artan oranda Osmanlı'yla özdeşleşecekti.

Bu bağlamda Türkiye, kendini Osmanlı ile özdeşleştirdikçe komşularını küçümsedi, onlarla eşitlenmek ve empati geliştirmek yerine kendini eski “efendi”, onları da “arkadan vuran” veya “parçalayan” güçler olarak konumlandırırdı. Viyana kapısına dayanmayı bir övünç vesilesi yaparken, kendi kapısına

dayanılmasını “işgal” diye kınayan çifte standart bir toplum bilinci yarattı. Yine kendi bağımsızlığını haklı olarak sahiplenirken; Ermeni kırımını, imparatorluğa “sadık kalmamalarının cezası” olarak savundu.⁽³⁾

Bunun sonucunda Türkiye, Osmanlı egemenliğinde fethe, baskıya ve sürgüne uğramışların tepkisini üstlendiği gibi kendi demokratikleşmesine zemin oluşturacak bir tarih bilinci de edinemeyecekti.

Kendi sorun ve tatminsizliklerini, Osmanlı'yı bir üstünlük faktörü olarak sahiplenerek azaltmaya çalıştıkça, hem komşularıyla ilişkilerini geren hem de demokratikleşmesini engelleyen bir rotaya girmiş oldu.

Sorun ve tatminsizliklere karşı egemenlerce geliştirilen Türkçülük ve İslamcılık, halkı tebaalaştırma yöneliminin araçları kılınırken, çevremiz ve Turan'da üstünlük ve yayılma hayallerini besleyen bir işlev gördü. Osmanlıcılık, bu anlamda; “bölge devleti” olma hayallerine ideolojik ve tarihsel bir dayanak oluşturdu. Bu kapsamda Sovyetler'in dağılması sonrasında “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk dünyası” vizyonu geliştirilirken, Osmanlı'nın 700. yıl kutlamaları, Cumhuriyet'in abartılı 75. yıl kutlamalarını bile gölgeleyecek bir düzlemde gerçekleşti.

Oysa bölgede hak iddia etme ve egemenlik alanını genişletme yöneliminin tezahürü olarak Osmanlıcılık, komşularla olan sorunları artırıyor. Yine bu bağlamda Türkiye'nin içine girdiği militarizasyon, ekonomik kalkınmanın yanı sıra demokratikleşme gereksinimleri üzerinde de olumsuz bir etki görüyor. Özetle Cumhuriyet'in Osmanlıcılıkta kıldığı bu karar, astarı yüzünden pahalı bir handikap oluşturuyor.

(3) Tüm bunlar, emperyalist müdahale ve Yunan işgalcileri kadar, gerçekte bir ‘uluslar hapishanesi’ olan Osmanlı rejimine karşı son kurtuluş mücadelesiyle kurulan modern Türkiye'nin, yaşadığı sorunlara çağdaş değerlerle çözüm aramak yerine, dönüp Osmanlı geçmişine sığınmasının göstergeleridir. Ve bu tercihin mevcut uluslararası ilişkilerimize bir fatura çıkarmaması düşünülemezdi.

Diğer yandan bu yaklaşım; sadece diğer halklara karşı değil kendi tarihsel ve toplumsal kimliğine karşı da büyük bir yabancılaşmanın yansıması. Çünkü Cumhuriyet, bir halklar hapishanesi olan Osmanlı'nın baskılarını en ağır yaşayıp ondan en son kurtulan Türklerin devleti olarak kurulmuştu. Osmanlılık Türkmen geleneği içinden çıkmış olmakla birlikte, tüm imparatorluklara özgü bir milliyetsizlik durumunun ifadesiydi. Nitekim kurumlaşmasını müteakip Türkmen'i aşağılayıp kendini ondan kategorik olarak ayıracaktı.

Bu durum Türkmen'in gözünde; "Şalvarı şaltak Osmanlı / Eyeri kaltak Osmanlı / Ekende yok biçende yok / Yemede ortak Osmanlı" ifadesinde yansırken, Anadolu halkı da Osmanlı egemenlerinin dilinde; "Etrak-ı bi idrak" (anlayışsız Türk), "Kızılbaş-ı evbaş" (Kızılbaş rezili), "Etrak-ı na-pak" (pis Türkler), "Ekrad-ı bi akl-u din" (akılsız ve dinsiz Kürtler) gibi ifadelerle nitelenecekti. Dolayısıyla Osmanlıcılık, halkın kendi despotuna âşik edilmesi gibi travmatik bir işlev yükleniyor.

Kurumlaşmasını müteakip, içinden çıktığı Türkmen halka yabancılaşan Osmanlı, milliyetsiz, devşirme ve kozmopolit bir imparatorluk örneğidir. Osmanlı'nın "Türklüğü", Avrupalıların ona Türk demesinden ve kuruluşunun Türkmen topluluğun devletleşmesinin ürünü olmasından ibarettir; ki bu Osmanlı'nın bizzat kendisinin, kesinlikle kabullenmediği bir yargıdır. Osmanlı'nın yeniden Türklükle özdeşleşmeye başlaması ise, 19. yüzyıldan itibaren diğer ulusal kimliklerin Osmanlı egemenliğine karşı savaşlarla şekillenmesine karşın Osmanlı modernleşme sürecinin Türk ve Müslüman bir zeminde gerçekleşmesinden kaynaklanacaktır.

Milliyetçi dayatmanın ürünü olarak bugün Osmanlı tarihini kendi tarihimiz olarak okumamız, bu durumun, bir illüzyon olduğu gerçeğini ortadan kaldırmıyor. Üstelik Osmanlı'yı milli bir tarih olarak okumak, milli kimliklerin 19. yüzyılda olduğu gerçeğinin yanı sıra, ona karşı mücadelenin ürünü olan cumhuriyet bilincine karşı da bir yabancılaşma anlamı taşır.

Nitekim bu realite, Cumhuriyet'in henüz ileriye baktığı günlerinde Mustafa Kemal'in ağzından defaatle ifade edilecekti. 1 Mart 1922'de Meclis'i açış konuşmasında; "...Türkiye'nin hakiki sahibi ve efendisi, hakiki üretici olan köylüdür (halktır)" ifadesini gerekçelendirirken; "Efendiler, diyebilirim ki bugünkü felaket ve sefaletin tek nedeni bu hakikatin gafili bulunmuş olmamızdır. Gerçekten, yedi asırdan beri cihanın muhtelif yanlarına sevk ederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini (yabancı) topraklarda bıraktığımız ve yedi asırdan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna karşılık daima tahkir ettiğimiz ve aşağıladığımız ve bunca fedakârlığına ve iyiliğine karşı nankörlük, küstahlık ve cebbarlıkla uşak derecesine indirmek istediğimiz bu gerçek sahibin huzurunda utançla ve saygıyla gerçek durumumuzu alalım" şeklindeki sözleri bu açıdan çarpıcıdır.

Kurtuluş Savaşı'nın ve Cumhuriyet'in Osmanlı karşısındaki konumunu göstermek açısından, yine Mustafa Kemal'in; "Osmanlı Hükümeti'ne, Osmanlı Padişahı'na ve Müslümanların Halifesi'ne isyan etmek ve bütün ulusu ve orduyu ayaklandırmak gerekiyordu" ifadesi, Türk devletinin Osmanlı'nın devamı değil, Osmanlı'ya karşı en son ayaklanmış bir iradeyle kurulduğu gerçeğini, unutan ve unutturmak isteyenlere hatırlatır. Dolayısıyla sadece devletin değil, ABD'nin Irak İşgal Valisi Bremer'in ifadesine karşı Osmanlı'yı cansiperane savunmaya geçen Kemalistlerin geldiği nokta da trajik durum oluşturur. Dahası Mustafa Kemal'in gözünde Osmanlı'nın "müstebit", "zalim", "serseri", "sarayların etrafını çeviren hainler", "memleketi soyan", "sefiher", "milletin saltanatını gaspedenler" olduğu⁽⁴⁾ anımsanacak olursa, Osmanlı savunuculuğuna geçen 12 Eylül "Kemalistleri"nin sergilediği tablo trajedinin de ötesinde bir duruma tekabül ediyor.

Özetle Osmanlı'dan Türklük adına bir övünç üretmek ve onu Türklükle özdeşleştirmek girişimleri, bilimsel temelden yoksunluğu bir yana, günümüzde yaşanan sorunları artıran,

(4) Halil Berktaş, bkz. Sina Akşin, *Türkiye Tarihi*, C. 1, s. 47.

dışta dostane ilişkileri, içte demokrasiyi engelleyen bir işlev görmekte. Bu şekilde çarpıtılan tarihten hamaset üretenlerin asıl kaçtıkları şeyse, yönettikleri topluma adil ve özgür bir yaşam atmosferi sunmanın kendilerine yükleyeceği maliyette düğümlenmektedir. Karşı karşıya olduğumuz Osmanlı seviciliği ve bundan beslenen Türkçülük ve İslamcılık ise, egemenlerin ödemek istemediği bu maliyetin Türkiye halkına yüklenen faturasını oluşturmaktadır ne yazık ki.

Bu durumda, “kutsal devlete” öykünen tebaa konumuna karşı demokratik bir cumhuriyeti, özgürlükçü anlamıyla gerçek bir laikliği ve komşularıyla barışçıl bir uluslararası ilişkiyi kurumlaştırabilmek, biz yurttaşların gösterebileceği iradeye bağlı hale gelmektedir.

Dolayısıyla çevremizde olanların yanı sıra, kendi içimizde de sorunlarımızı barışçıl yollarla çözebilmek açısından, sağlıklı bir tarih bilinci edinmeye ve ilk elden bu taşınamaz hale gelen Osmanlılık yükünden kurtulmaya, büyük bir gereksinimimiz bulunuyor.

ARAPLARLA ORTAK TARİHİMİZDEN BARIŞ ÇIKARMAK

Lübnan'a asker göndermenin yolunu açan tezkere, AKP'nin sergilediği kararlılık sonucu Meclis'te onaylandı. Bu kararla, Osmanlı'nın 1918'de büyük kayıplar pahasına geri çekilmek zorunda kaldığı Lübnan'a yeniden asker göndereceğiz.

Bu gelişmenin en garip yanı, bu kez Osmanlı'yı oradan söküp atan İngilizlerin işbirlikçisi olarak gidiyor oluşumuz. Bu işi, "İslam kardeşliği" sözünü siyasetinin temel aracı olarak kullanan AKP'nin gerçekleştiriyor olması bir gariplik. Bir başka gariplikse, söz konusu bu asker yerleşiminin, saldırgan İsrail'in topraklarında değil de, onun işgal ettiği mazlum Lübnan topraklarında gerçekleştirilmesi.

Hükümetin kararı çerçevesinde gidecek askerler, Lübnan'ın içinde, ama İsrail'den yana bir güvenlik kalkanı oluşturacaklar. Saldırıya uğrayan, altyapısı, hastaneleri, okulları yıkılan, binin üzerinde insanı katledilen ülke topraklarında, saldırgan ülkenin çıkarları adına jandarmalık yapmaya gönderilecek askerlerimiz. Bu kararı alan partinin, kendi iç kültüründe hâlâ bile antisemitizmi sürdürüyor olması, hâlâ bile "Araplarla kardeşlikten", "Müslüman dayanışmasından" söz etmesiyse, başta AKP üyeleri ve seçmeni olmak üzere, Türkiye halkının ne denli büyük bir kimlik parçalanması içine sokulduğunun göstergesidir.

AKP'nin asker gönderme kararlılığını kamuoyunda meşrulaştırma gerekçesi, bizim Osmanlıcı yayılma zaafımızın istismarı temelinde belirleniyor. "Oraya asker göndermezsek bölgede etkinlik kuramaz, tersine var olanı da yitiririz!" deniliyor.

Oysa bu gerekçelendirme, ABD işbirlikçiliğinin kaba bir kılıfı olmaktan öte bir değer taşımıyor. Gerçek anlamda egemen bir konum ve potansiyelde olmayan hiçbir ülkenin, böyle sağa sola asker göndererek güç elde edemeyeceği gerçeği, tarihin temel

derslerinden biri olarak karşımızda duruyor. Bu bir yana, yapılan işin emperyalist çıkarlar adına gençlerini feda etmek kararlılığından öte anlam taşımayacağı da açıktır. Bu yolla elde edilecek biricik “çıkar”, içerideki güç kavgalarında ABD’nin desteğini almaktan ibaret olacaktır.

Bunun dışında söz konusu kararın, Türkiye’nin kalkınmasına, saygınlığına, bağımsızlığına, demokratikleşmesine, insanlığa karşı sorumluluklarına en küçük bir katkısı olmayacağı açıktır. Kore’ye asker gönderme operasyonunda da görüldüğü gibi bu yönelimler, ülkenin çıkarları aleyhine işbirlikçi tutumun yansımasından öte bir anlam taşımıyor.

Kimin Sicili Daha Bozuk?

Bizler esasen “Arapların Osmanlı’yı arkadan vurduğu”na, ama buna karşılık Osmanlı’nın Araplara yönelik haksız hâkimiyetini görmezden gelmeye koşullandırılmış bulunmaktayız. Bizim adımıza Araplara yapılan haksızlıkları ise genellikle bilmez veya görmezden geliriz. Diğer uluslararası konularda olduğu gibi Araplarla ilişkiler konusunda da bizim ve bizimle öznel bir şekilde özdeşleştirilen Osmanlı’nın meşru ve kollayıcı, Araplarınsa haksız ve nankör olduğuna inanırız.

Oysa Osmanlı devletinin Araplar üzerinde yüzyıllarca süren haksız egemenliği bir yana, İslamcılığı istismar edegelen sağcı iktidarlarımızın da bu konudaki sicili bir hayli bozuk: 1958 yılında Lübnanlı Müslümanlarla Hristiyanlar arasında süren savaşta, Menderes hükümetinin emperyalizm işbirlikçisi bir tutumla Hristiyan milislere havadan ve denizden silah taşıdığı (Soner Yalçın) gerçeğini kaçımız biliyoruz? Bu melun operasyon, ne taşıdığını bilmeyen pilotlarımızdan Hüseyin Avni Güler’in de ifadesiyle teyit olduğu gibi, Lübnan havaalanının Müslüman milislerin eline geçmesi sonrasında bizim uçakların ele geçmesiyle açığa çıkacaktı. Menderes-Bayar-Fatin Rüştü Zorlu ekibinin, üstelik Meclis’ten de kaçırarak gerçekleştirdiği bu işbirlikçi pervazsızlık, aynı dönemde Cezayir işgalinden yana Fransa’yı destekleyen kararlar da yinelenenecekti. Halen İsrail’in Filistin halkına karşı ördüğü kanlı duvarın AKP’nin sessiz onayıyla meşrulaştığı ve son Lübnan’a asker gönderme kara-

rının da, Müslüman halklara karşı bir ABD-İsrail dayatması olarak karşımızda durduğu da açıktır.

Tüm bu olgu ve gelişmeler, değişik siyasal ve ideolojik temsilcileriyle rejimin içeride İslamcılığı ve Türkçülüğü besleyip ondan beslenirken, dışarıda emperyalist talepleri ikirciklenmeden uygulayan bir karakter sergilediğinin somut göstergeleridir.

Diğer yandan bu gelişmeler, İslamlık bağının sanıldığı gibi kendiliğinden bir kardeşlik ilişkisi kurmaya yeterli olmadığını bir kez daha gösteriyordu. Esasen Osmanlı deneyinde de gördüğümüz gibi, İslam nüfuslu toprakların bir siyasal irade altında birleştirilmesi, tıpkı Hristiyan nüfuslu topraklarda sağlanan hâkimiyet gibi fetih ve zorbalıkla sağlanagelmıştır. Bu gerçek bir yana ümmet bağı, milletler çağında artık eskisi denli etkin bir meşruiyet dayanağı bile sağlayabilmekten uzaktır. Çağın bu gerçeğini kabullenmeyenler, Müslümanın diğer Müslümana karşı Hristiyanla işbirliği örnekleriyle dolu bu tarihle yüzleşmek zorundalar. Üstelik sözünü ettiğim bu tip işbirliklerinin, son asker gönderme kararında da gördüğümüz gibi “insanlık”, “hukuk”, “hak”, “özgürlük” bağlamında değil, düpedüz çıkar işbirlikleri olduğu da ayrıca kaydedilmeli.

Osmanlı Ortadoğu’da Neydi?

Tarih yazıcılığında en çok karşılaştığımız iddialardan biri, Osmanlı egemenliğinin Ortadoğu’ya “barış” ve “huzur” sağladığıdır. Bu noktada hızını alamayanlarsa, oraların “bize” ait olduğu iddiasında bulunurlar. Bu tip söylemlerin meşruiyet dayanağının hak ve hukuk bilinci olmadığı, tersine dinci ve ırkçı koşullanmaların yansıması olduğu; dahası böylesi yaklaşımların, emperyalistlerin yaptıklarından en küçük anlamda farklı olmadığı da açıktır.

Bu yaklaşımlardan hareketle, imparatorluk çağı ve hilafete duyulan özlem dillendirilmiş olmakta, dinin “sorun çözücü” olduğu izlenimi yaratılmakta, millet olarak diğerlerinden “üstünlüğümüzün” dolayısıyla diğer milletleri yönetme “hakkımızın” altı çizilmiş olmaktadır.

Oysa açık birer hak ihlali olup bilimsel bir değerden yoksun olan böylesi yaklaşımlar, Arapların bize olan tepkilerini daha da

artırmaktan öte bir sonuç üretmiyor. Nitekim son (11.) Abant toplantısının sonuç bildirgesinde yaşanan kriz de bunun sonucu olacaktı. Eski Mısır Dışişleri Bakanı Ahmet Mahir, Fethullahçı işgüzarlıkla metne yerleştirilen; “Ortadoğu halkları, 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar huzur içinde yaşamış” ifadesine, haklı olarak itiraz edecek ve bu ifade metinden çıkarılmak zorunda kalınacaktı.

Bu tip yaklaşımların, başkalarının emperyalist emellerine karşı kendi “emperyalizmimizi” sunmaya çalışan imparatorlukçu bir işgüzarlığın yansıması olduğu açık. Oysa Osmanlı’nın topraklarını fethetmesi kadar, oraları yüzyıllarca egemenliği altında tutması da, Arapların bilincinde hep ciddi bir sorun, ciddi bir hak ihlali olarak görülmüştür. Osmanlı’nın Arap halkları üzerindeki bu hâkimiyeti, geçmişte aynı mezhep taraftarlarıncaya görece hazmedilse de, farklı mezheplerden Araplarca hep şiddetli bir tepkiyle karşılanmıştır.

Milliyetçilik çağındaysa bu Osmanlı karşıtı tepki, tüm Arapların ortak fikri paydalarından birini oluşturmaktadır. Kuşkusuz bu Arap tepkisi, Osmanlı’ya haklı olarak karşı çıkar-ken, İngiliz emperyalizminin bölgeye yönelik egemenlik çıkar-larının işbirlikçisi olmalarındaki sorunu ortadan kaldırmıyor. Gerçekte o dönem söz konusu olan şey, Arap egemenlerinin, İngiliz ve Fransız emperyalizminin işbirlikçileri olarak kendi devletlerini kurma yönelimleridir; ancak bu tavrın yine de anlaşılması gerek. Sonuçta Osmanlılar gibi İngilizler de yabancı bir gücü temsil ediyordu; ancak o konjonktürde İngilizler, Arap egemenlerinin bağımsızlıkçı taleplerinin destekçisi olarak sürece dahil olurken, Osmanlı işte bu meşru özlemi engelleyen bir güç olarak karşılarında bulunmaktaydı.

Nalıncı Keseri

Gerçekten de Osmanlı’nın egemenliği altında geçen süreç, Arapların tarih bilincinde ciddi ve haklı bir sorun alanı oluşturmaktadır.

1517 yılında Yavuz Sultan Selim’in Ridaniye Seferi’yle başlayan bu Osmanlı egemenliği 400 yıl boyunca devam edecekti.

Bu dönem içinde Lübnan, merkezden gönderilen valiler aracılığıyla yönetilecek, Dürzi derebeyleri de bu süreçte Osmanlı egemenliğinin temel işbirlikçisi olacaklardı. Memlukluların yenilmesi sonrasında Ortadoğu'da, Osmanlı'nın çıkarlarınca belirlenen bir "Osmanlı Barışı" (Pax Ottomana) yaşanacaktı. Tabii bu sayede Yavuz tarafından kurdurulan Defterdarlıkla bölgenin gelirleri de, sistematik olarak Osmanlı Sarayı'na akıtılacaktı. Yaklaşık 400 yıl sürecek olan bu egemenlik, I. Paylaşım Savaşı sürecinde genişleyen Arap isyanı ve İngiliz saldırısı sonrasında nihayet 1918'de sona erecekti.

Milletlerin devletleşmesi hakkı ve doğallığı çerçevesinde gerçekleşen bu sonuçtan, ne yazık ki Türk tarihçiliği adına "felaket" senaryosu üreten tarih yazıcılarıyla karşılaşırız. Osmanlı egemenliğini "olumlu", Osmanlı'dan kurtuluşuysa "emperyalizmin kışkırtmasıyla" sağlanan bir "olumsuzluk" olarak gösteren, bu nalıncı keseri tarihçilikten sağlıklı bir bilinç edinemeyeceğimiz açık. Tarihi bilimsel ve hukuksal değil çifte standartlarla yazan bu tarihçiliğin üzerimizdeki biricik etkisiyse, doğru bir tarih bilinci değil, komşularımızla, gerçeklerle, çağdaşlıkla uyumsuzluk ve tabii ahlaki erozyon olmaktadır.

Oysa egemenin kimliği değişse de, bütün bu dönemlerin Lübnan açısından bir boyunduruk tarihi olduğu gerçeğini kabullenerek işe başlamak, en azından daha nesnel ve tabii ahlaki bir tarih yazımı olacaktır.

Bu açıdan Cumhuriyet'in başlangıcında çok daha gerçekçi bir tarih yazımı ile karşı karşıyayız. İşaret ettiğim pespaye tarih yazıcılığının aksine, örneğin Mustafa Kemal'in Afet İnan'ın *Medeni Bilgiler* kitabına el yazısıyla düştüğü şu notlar oldukça çarpıcı:

"Başlarına geçebilmiş olan haris serdarlar, Türk milletince, karışık, cahil hocalar ağziyle, ateş ve azap ile müthiş bir muam-ma halinde kalan, dini, hırs ve siyasetlerine alet ittihaz ettiler. Bir taraftan Arapları zorla emirleri altına aldılar, bir taraftan Avrupa'da, Allah kelimesinin ilası (yüceltilmesi) parûlası altında, Hristiyan milletlerini idareleri altına geçirdiler (...) Mısır'da belirsiz bir adamı halifedir deye yok ettiler, hırkasıdır deye bir palaspareyi, hilafet alameti ve imtiyazı olarak altın sandıklara koydular, halife oldular. Gah şarka gah garba veya her tarafa birden saldıra saldıra Türk milletini, topraklarını, menfaatlerini,

benliğini unutturacak, Allah'a mütevekkil kılacak derin bir gaflet ve yorgunluk beşiğinde uyuttular.”

Gerçeklik buyken Osmanlı'nın Lübnan ve diğer Arap toprakları üzerindeki hâkimiyetinden meşru bir “hak” olarak söz etmek, her şeyden önce tarihin Osmanlı çıkarlarıncı çarpıtılması anlamına gelmektedir. Esasen böylesi bir tarih yazıcılığının asıl kandırdıklarıysa, Arap ve diğer halklar değil, bizzat bizler olmaktadır. Türkmen beylikleri ve halkını ezmiş olan devşirme Osmanlı iktidarını, “Türk iktidarı” ve “Türklerin atası” olarak anmaksa, önceki yazılarda da belirttiğim gibi, tarihçiliğimize egemen olan büyük yalanın bir diğer yansımasından öte anlam taşımıyor.

Bu bağlamda; “Osmanlı'nın Suriye üzerindeki hâkimiyetinin ilk ışıkları...”, “Ortadoğu'da Osmanlı iyilikten başka bir şey yapmadı”, “Osmanlı'nın, peygamberin kavmi oldukları için ‘kavmi necip’ olarak kabul edip bağrına bastığı” gibi ifadelerle yazılan şeyin tarih değil, olsa olsa tefrika olarak nitelenebileceği özellikle yinelenmeli.

Gelin görün ki böylesi ifadeleri yazmaktan sıkılmayan bir tarihçilik söylemi, ne yazık ki etrafımızı sarmış durumda.

Adalet Bilincinden Uzaklaşmak

Lübnan'ın giderek iç politikamızın temel bir unsuru haline geldiği bir dönemde, bölgeye yönelik tarih bilincinin önemi daha da artmış bulunmakta. Lübnan tarihinin salt dahil olduğumuz sürecine ilişkin yazılabilecek ayrıntılar bile onlarca kitap konusu olabilecek boyutlarda. Ancak bu noktada ayrıntıları sıralamak yerine yapmamız gereken şey, bu özgüldeki yaşanmışlıklardan, barışçıl ve çözüm üretici dersler çıkarmak olmalıdır. Çünkü Lübnan'a asker gönderme kararı alabilen bir hükümetçe yönetilen bir ülkede, bu derslerin barışçıl ve çözüm üretici olması, bugün her zamankinden yaşamsal bir önem kazanmış bulunmaktadır. Böylesi bir dersten uzak bir ülkeyi bekleyense, gencecik çocuklarımızın bu kez ABD-İsrail çıkarları için ölmesine neden olacak dış maceralara yeniden dahil olmaktır. Oysa halen “tarih” diye, “ders” diye yazılanlar, böylesi bir maceraya girmemizi teşvik eden bir anlam taşımaktadır.

Lübnan deyince anımsanan şey; “Osmanlı döneminde orada barış vardı”dan başlayıp, “orası aslında bizimdi, ama Arapların ihanetiyle elimizden çıktı” diye devam eden bir dizi tarih dışı manipölasyon olmaktadır ne yazık ki.

Bu noktada yüzleşmek cesareti göstermemiz gereken sorular var: Bunların başında, “fetihle elde edilip güç politikalarıyla korunan ‘Osmanlı barışı’, bugün dünyamıza dayatılan Amerikan barışından farklı mıydı?” sorusu gelir.

Lübnan’ın “bize ait”liği iddiasının meşru temeli var mıydı gerçekten ve bu “meşruluk” çerçevesinde Araplarınkine “ihanet” denebilir miydi? Her şeye karşın bir “ihanet” söz konusuysa, bunu Osmanlı’nın Araplara yönelik gayri meşru egemenlik politikasından bağımsız anlamlandırabilir miyiz? Daha da önemlisi bu soruların ulusal ve demokratik bir devletle, imparatorlukçu ve emperyalist bir devlet zemininde apayrı yanıtları olacağını da akıldan çıkarmamak durumundayız.

Dolayısıyla bu konuda doğru bir bakış açısına ulaşabilmek açısından, öncelikle resmi tarihçilerce darmadağınık edilen bilincimizi düzeltmek zorundayız. Aksi taktirde tarih okumalarının halen olduğu gibi bizi ciddi bir şizofreniye sürüklemesi kaçınılmaz.

Osmanlı egemenliğinde Ortadoğu’nun “barış mekânı” olduğu, oraların “bize ait” olduğu, Arapların da “bize sadık” olmaları gerekirken, İngilizlerle bir olup “ihanet” ettiği gibi, bu aralar oldukça revaçta olan anımsama biçimleri ile karşı karşıyayız. Ancak bu tip yaklaşımların tarihten ders çıkarma işlevi göremeyeceği bir yana, bizi yeni yayılmacı ve imparatorlukçu özlemlere, yani yeni Lübnan maceralarına yönlendireceği kesindir. Nitekim “oradaki çıkarlarımız” üzerine yapılan güzellmeler; “Eski topraklarımızda olanlara seyirci kalamayız” safsataları böylesi garip ve tehlikeli “derslerin” ürünüdür.

Böylesi garip derslerin, bizi biricik anlamlı amaç olan barıştan bütünüyle uzaklaştıracak olması bir yana, adil bir Ortadoğu amacından da bütünüyle uzaklaştıracığı açık. Tabii bunun ötesinde, her söz başında yinelenmesi gereken bir şey var ki; bu da halen Türk hükümetinin izlediği ve bizzat kendi İslamcı geleceği ve kimliğinin de inkârı olan politikanın, bizi Arap-İslam halklarının çıkarları aleyhine ABD-İsrail jandarması haline

getirdiği gerçeğidir. Buysa, yukarıda işaret ettiğim tipte bir “der-sin”, Ortadoğu bataklığına çekilişimizi kolaylaştıran bir işlev gördüğü gerçeğiyle tekrar tekrar yüzleşmemizi zorunlu kılmaktadır.

Bu noktada Lübnan’daki Osmanlı insan kayıpları veya geleneksel ifadeyle, şehitlerimizin de ciddi bir istismar malzemesi olarak kullanılabildiği gerçeğiyle karşı karşıyayız. Oysa o kayıplar, yeni kayıpların hamaset malzemesi olarak kullanılmak için değil, tam tersine bir daha böylesi kayıplar vermemek için anımsanmalı. “Ya düşman mağlup olacak ya Gazze 25. Alay’a mezar olacak” gibi anekdotlar, hamaset üretmek amacıyla ve özellikle de dışarıya asker gönderilen dönemlerde yineleniyorsa, bundan ürpermek ve şiddetle karşı çıkmak zorundayız. Çünkü bu hamaset içinde gerçekleşen biricik şey, yeni Mehmetlerin ölümünün ortamını hazırlamak gibi korkunç bir ahlaksızlıktır.

“Tek Çare Müttetikten Bağımsızlaşmak”

Bu noktada Lübnan ve Lübnan’la ilişkili olduğumuz yakın geçmişten ders arayışına gireceksek, kuşkusuz öncelikle anımsamamız gereken yaklaşımlardan biri, yine bizzat Mustafa Kemal’in, İttihatçı iktidara sunduğu 1917 tarihli eleştirel raporudur: “Bir milletin kuvayı asliyesi kendi hayatını ve mevcudiyetini müdafaa içindir. Fakat kendi mevcudiyetini unutup da kuvvetini herhangi yabancı bir gaye için istimal etmek katiyen gayri caizdir. Harbi sevk ve idare edenler, Harb-i Umumi’de kendi mevcudiyetimizi unutarak, tamamen Almanların esiri olmuşlardır. Esasen memleketi müdafaaya gayri kâfi olan kuvvetlerimiz Galiçya’ya, Makedonya’ya, İran ovalarına gönderilerek, serserilik etmişlerdir. Bu sebeple idare-i harpte tadad olunamayacak kadar hatalar vardır. Bu hataların mesul-i yegânesi Enver Paşa’dır” ifadesi gerçekten de çarpıcıdır.

İster soğukkanlılık, ister yurtseverlik, ister barışçıl kaygılarla belirlenelim, her üç durumda da yukarıdaki çözümlemeyi paylaşmak durumundayız. Buna karşılık yurtseverliği kendi yayılmacı amaçları için istismar edenlerin yukarıdaki değerlendirmeden şiddetle rahatsız olacakları açık. Çünkü onların bize dayattığı “yurtseverlik”, ister kendi sermayeleri isterse de işbir-

likçisi oldukları güçler adına olsun, yayılmacı politikalar izlemek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu politikaların sonucu ölüme gönderilen gençlerse, istisnasız kendi çocukları olmadığı için “önemsiz” ve “doğal” bir zayıf olmaktadır. Dinci ve milliyetçi istismarlarla yaygınlaştırdıkları “şehit” söylemi de, yönettikleri halkın çocuklarını bu haksız savaşlara daha rahat gönderebilmek için başvurdukları koşullandırıcı bir söylem olmaktadır.

Bu egemen zihniyetlerin yönlendirmeleri doğrultusunda yazılan tarihler de, işte bu lanet amaca arka plan oluşturmaktadır. Oysa Mustafa Kemal’in yukarıdaki yaklaşımında da gördüğümüz gibi, bu doğrultuda çıkarılan tarihsel dersler, güncel süreçte yeni Lübnanlar, yeni Galiçyalar, yeni İranlar karşısında ne yapmamız gerektiği konusunda net, soğukkanlı, barışçıl ve yurtsever bir perspektif edinmemizi sağlamaktadır. Ancak böylesi bir perspektif bizi, yeni küresel koşullarda iyice kırılğan hale gelmiş bağımlı ekonomimizin, boğazımızı sıkı bir tasma olarak kullanılabilmesine ve bunu reel politika adına meşru görmemiz eğilimine karşı korur.

Yine Mustafa Kemal’in, Enver, Talat ve Cemal paşalara yazdığı mektuptaki; “Müttefikimiz bizi, bizim paramızla ve Mehmetçiğin kanyla sömürge yapmak istiyor. Tek çare müttefikten bağımsız hareket etmektir” yaklaşımı, sadece dün için değil, günümüz için de biricik doğru duruş ve çözüm önerisidir. Dünün Alman işbirlikçiliği üzerinden sorun çözmenin güncel yansımasıysa, Amerikan işbirlikçiliği üzerinden “çözüm” iddiası şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Oysa toplum ve ülke çıkarları için, dün olduğu gibi bugün de biricik çare, “stratejik müttefik” addedilen ABD’den tümenden bağımsızlaşmaktır.

Araplar Ne Yaptı?

Kabul edilmelidir ki; dün Alman emperyalizmini rahatlatmak üzere Galiçya’da, Sarıkamış’ta, Lübnan’da, Sina Çölü’nde, Yemen’de girdiğimiz savaşlar, bugün ABD-İsrail çıkarları uğruna Lübnan’a asker göndermek, Afganistan’a daha çok asker göndermeye ve İran politikalarına yataklık etmeye zorlanmak olarak belirginleşmektedir.

Ve tabii nasıl ki dünkü savaş, yurt savunmasıyla ilgisi olmayan bir işbirlikçilik ve yayılmacılığın yansımalarıysa, bugünkü yönelimler de aynı duruşun sonuçlarıdır.

Çoğumuz bilmeyiz kuşkusuz, ama Arapların Osmanlı'ya ve giderek Türklere yabancılaşmasında Osmanlı devletinin Araplara yönelik izlediği politikaların önemli bir payı bulunmaktadır. Tam da Ermenilerin toplu tehcir ile topraklarından sürüldüğü günlerde, Cemal Paşa'nın Araplara yönelik yaygın baskısı, bu kapsamda Arap aydınlarının idamı ve 5.000 kadar Arap ailenin Anadolu içlerine sürgünü yaşanmaktadır (Selim Deringil). Bunlar da yetmezmiş gibi Cemal Paşa, kamusal alanda ve eğitimde Arapça'nın yerine Türkçe kullanımını şart koşarak Arapların Osmanlı'dan daha da soğumalarına yol açacaktır.

Üstelik tüm bu baskıların yaşandığı dönem, ulusçuluğun ve ulusların kaderlerini tayin hakkı ilkesinin dünya çapında yaygınlaştığı, buna karşılık çokuluslu imparatorlukların tarihsel ömrünü tükettiği bir dönemdir. Dolayısıyla bu koşullarda Arapların Osmanlı'ya karşı bayrak açışını "ihanet" olarak değerlendirmek, cumhuriyetçi ve ulusçu bir aklın değil, olsa olsa imparatorlukçu bir aklın aramızda dolaşan ruhu olabilir.

I. Dünya Savaşı günlerinde Araplarla Osmanlılar arasında, öylesi ciddi bir kopuşma söz konusudur ki, yine bizzat Mustafa Kemal'in belirlemesiyle, kendi 7. Ordu'sunun da bağlı olduğu Yıldırım Orduları Grup Komutanı Falkenhayn; Arapların, Türklere düşmanlığı nedeniyle aşiretlerin reislerine doğrudan doğruya Alman teğmenleri göndererek, İngilizlerin ve Şerif Hüseyin'in etkisini kırmaya çalışmaktadır.

Ulusal Devlet Özleminin İstismarı

Osmanlı, doğası gereği fethettiği topraklar üzerindeki çağdışı egemenliğini koruma telaşıyla davranan ve bunun için elindeki iki silahı, şiddeti ve dini kullanan bir egemenlik aygıtıdır. Ancak 20. yüzyılın başları, bu iki silahı, giderek işlevsizleştiren bir etki yapmaktadır.

Osmanlı gücünün karşısında sanayileşmiş-emperyalist güçler, dinsel silahın karşındaysa milliyetçi dalga yükselmektedir.

Bu bağlamda ulusal devlet özlemi, diğer imparatorluk tebaaları gibi, Araplar arasında da hızla yaygınlaşmaktadır. Üstelik bu yeni süreçte İmparatorluk, eskisi kadar etkin bir ezme gücüne sahip değildir. Onun giderek belirginleşen güçsüz koşullarında, Arap topraklarına yerleşmek özlemiyle yanıp tutuşan emperyalizmin, Arapların bağımsızlık özlemlerini kışkırtan gücü devreye girmektedir.

İşte bu ortamda Osmanlı'yı Türkçülük üzerinden tahkim etmeye çalışan İttihatçı politika, Arapların Osmanlı'dan bu ayrışma yangınına âdeta körükle gitmektedir. Hürriyet talebiyle iktidara gelip kısa zamanda İmparatorluğu tahkim misyonuyla kendisine yabancılaşıp zıttına dönen İttihat ve Terakki, izlediği Türkçü politikalarla, başta Ermenilerin ve Araplarındaki olmak üzere, memleketin sorunlarını azdırmak ve bunun kaçınılmaz sonucu sürgün ve katliamlarla ezmek dışında da bir "çözüm" üretemeyecektir.

Özetle gerek söz konusu bu ayrışma, gerekse de imparatorluk ve imparatorluğun dağılışı sürecine artık başka bir gözle bakmak zorundayız. Bu bakış açısının, sosyolojinin ve tarihin bilimsel soğukkanlılığıyla şekillenmesiye bizi, 2000'lerin dünyasında imparatorluk çağının gözlükleriyle dolaşmak gibi bir çağdışılığa karşı da koruyacak biricik yaklaşım olacaktır. Aksi taktirde "Osmanlı'nın torunları" olarak Araplardan bize minnet duymalarını beklememiz, bunu yapmadıklarındaysa, "ihanetlerinden" söz etmemiz kaçınılmazlaşmaktadır. Bu ise, bırakalım Araplarla sağlıklı bir zeminde ilişki tazelemeyi, ABD'ye olan bağımlılığımızı daha da güçlendirmektedir.

ERMENİ SORUNUNDA TARİHİ ÖZGÜRLEŞTİRMEK

Ermeni sorununda “soykırım yoktur” diyeni para ve hapisle cezalandırma yasası Fransa Parlamentosu’nda onaylandı.

Bereket ki Fransa’da tarihçiler ve aydın namusuna sahip olanlar var. Bereket var, ki bu hukuk karşıtı yasaya karşı aldıkları tavırla emperyalizmin elinde paspas edilen Fransa’nın namusunu kurtardılar.

Bu aydınların, ezici bir çoğunlukla, Ermeni sorununun bir “soykırım” sorunu olduğuna inandıkları halde takındığı bu açık tutum, bilim, basın ve aydın ahlakının ne olduğunu göstermesi bakımından da ayrı bir önem taşıyor.

Egemen siyasetin bu aşamada bu aydınları dinlememiş olması, Fransa tarihinin diğer yüz karası örneklerine yeni bir örneğin daha eklenmesi anlamına geliyor kuşkusuz. Ama bu yasaya alınan tutum, Fransa’nın her şeye karşın onlardan ibaret olmadığını, Voltaire’in, Zola’nın, Sartre’ın, aydınlanmanın ve özgürlüklerin Fransa’sının da yaşadığını gösterdi.

Bu vesileyle bir kez daha görüldü ki, kendi özgürlüklerimiz ve halklar arası barış, ülkelere giydirilmeye çalışılan deli gömleklerine itiraz etme gücümüzle elde edilebilecektir. Bu vesileyle bir kez daha görüldü ki, dini ve milli kimliklerin altında yekpâre toplumlar yaşamıyor. Her bayrağın altında özgür, adil ve barışçıl bir dünya arayışında olanların yanı sıra bunları engelleme inadını sürdürenler de var. Nasıl ki özgürlükler Türkiye’de 301. maddenin tehdidi altındaysa, Fransa da yasalaşma sürecindeki gericiliğin tehdidi altına.

Oysa bizim ihtiyacımız olan şey, daha çok, daha çok özgürlük ve bunu güvence altına alan bir hukuktur.

Ucuz Politikalara İsyan

“Milli tarih” tezi saptayıp tarihçileri de bunun gerekçesini yazan insanlar konumuna düşürmek, gerçekte bizim yabancısı olmadığımız bir durumdur. Ne yazık ki Fransa da, bu son kararıyla kendini bu duruma düşürmüş bulunmaktadır. 200 yıldır bizler onların düzeyine çıkma mücadelesi verirken onların bizim düzeyimize düşmesi, tarihsel bir ironi örneği olsa gerek.

Fransız Parlamentosu’nda onaylanan yasanın insan haklarından yana samimiyetin değil, yaklaşan seçimler karşısında popülist bir aşağılanma ve tabii Türkiye’yi AB dışında bırakmaya yönelik bir tahkimat olduğu açıktır.

Bizim kendi tarihimize yüzleşme gereksinimimize işaret edenlerin, kendi tarihleriyle yüzleşmekten kaçınmaları bir yana, tarihe yasal kelepçe takmaları, egemen ahlaksızlığın tipik bir yansımasıdır. Fransız Tarihçi Jean-Michel Thibaux’nun ifade ettiği gibi; “Bu ucuz politika metotlarına isyan etmek” durumunda yız.

“Soykırıma” karşı, insan haklarından yana bir parlamenter aklın, samimiyetini ancak kendi tarihindeki hak ihlallerine karşı tavırla gösterebileceği açık. Özellikle dünya medeniyet tarihinde önemli bir misyona sahip Fransa’dan bu davranışı beklemeye fazlasıyla hakkımız vardır. Dolayısıyla Ermeni sorunu açısından da sergilenebilecek biricik pozitif tavır, Fransa’nın öncelikle 1685’teki “Siyah Yasa”dan, Cezayir ve Vietnam halklarına karşı işlediği suçlardan, 1921 öncesinde ülkemizi işgalden, Tutsilere yönelik katliamdaki açık sorumluluğundan dolayı özeleştirel bir tutumdur.

Fransız parlamenterler belli ki, bu gibi örnekleri ve bunların kendilerine yüklediği ahlaki sorumluluğu unutmuş görünüyorlar. Üstelik söz konusu Parlamento, yine kendi aydınları ve Cezayirliilerin tepkisine rağmen 23 Nisan 2005’te Fransa’da sömürgeciliğin oynadığı “pozitif rol”e ilişkin bir yasa yayınlayarak ne denli kötü bir noktaya savrulduğunu göstermişti. Oysa bu seçici unutkanlık ve çarpıtmalara karşın, başta Fransa ve ABD olmak üzere Emperyalizmin tarihi, hak ihlalleriyle şekillenmiştir. Dolayısıyla demokrasi geleneği çok daha zayıf ülkelerdeki hak ihlallerini azaltmanın, geçmişleriyle yüzleşme cesareti edin-

melerinin sağlanabilmesi anlamında da, böylesi ağır bir sorumluluğun yükü altındadırlar. Oysa onlar çifte standart bir politika izleyerek, hak sorunlarını hegemonya amacının kamçısı olarak kullanıyorlar. Yani emperyalist ahlaksızlıklarını sürdürüyorlar.

Tutarlılık Bizim de İhtiyacımız

Bu vesileyle kuşkusuz, son dönemlerde zayıflamış olan emperyalist güçleri eleştirmek, refleksimizi bilemek zorundayız. Ancak bu tavır tek başına sorunları çözmeye ve bizi yüklerimizden kurtarmaya yetmez. Onlara yönelik eleştirilerimizin tutarlılığı ve işlevselliği, aynı standardı kendimize de uygulamaktan, dolaşısıyla kendi dini ve millî ayrımcılığımıza da itiraz etme yeteneği göstermekten geçiyor.

Tarihe ve yaşadığımız sorunlara ezenler açısından değil ezilenler, devletler açısından değil halklar, öldürenler açısından değil öldürülenler açısından bakma standardı oluşturmak ve bu standardı ayrımsız her sorunda uygulamak zorundayız.

Böyle soğukkanlı bir yaklaşım düzeyi, bizi öncelikle, Enver Paşa'yı bin yıldır birlikte yaşadığımız Ermeni komşumuzdan daha yakın zannetmek yanılgısından kurtaracaktır. Bu bilinçse yönetenlerin bizi güdebilmek yerine haklarımıza saygılı olmalarını sağlayacaktır. Unutulmamalıdır ki; sürgüne giden Ermeni komşularımızla aramızdaki tek fark ayrı dillere, ayrı inançlara sahip olmaktan ibarettir. Oysa Enver Paşa, İmparatorluğu haksız bir savaşa sokarak, dedelerimizi Arap çöllerinde, Kafkaslarda, dahası ta Galiçyalarda ölüme süren bir despotizmi temsil etmektedir. Çoğu zaman unutuyoruz, ama Yemen ve Sarıkamış türkülleri, daha çok Osmanlı monarşisi ve İttihatçı iktidarın da mace-racı politikaların sonucunda üremiştir. Bu yayılcı politikaların sonucu sadece Ermenilerin tasfiyesi değil, onlardan çok daha fazla Müslümanın da ölüme sürülmesidir.

Bir bütün olarak Osmanlı coğrafyasını ve I. Dünya Savaşı'nı ele aldığımızda, açıktır ki Ermenilerden çok Türkler öldü. Ancak tüm inanç ve milletlerden insanlarımızın kırımından, emperyalistler kadar, bize "atamız" diye belletilen İttihatçı iktidarın izlediği, dışta yayılcı, içte tektipleştirmeci politikaların belirleyici olduğu da açıktır.

Dolayısıyla halklar olarak birbirimizle acı yarıştırmak, hak yarıştırmak değil, öncelikle birbirimizin acılarını anlamaya çalışarak çıkabiliriz bu handikaptan. Bu açıdan emperyalistlerin ve miliyetçiliğin bizi birbirimize düşmanlaştırma ve kırdırma çabalarına alet olmamak, yeni nesilleri birbirini kırmaktan korumak, halkların kardeşliği bilincini yaygınlaştırmak yaşamsal bir önem taşıyor.

Birbirimizin acılarını anlayan bir olgunluk, bize bu acıları yaşatan egemen politikalarla suç ortağı olmamızı engelleyeceği bir yana, egemenlerin bizi, bugün olduğu gibi adaletsizlik koşullarında istismar etmelerini de engelleyecektir. Üstelik bu topraklardan yok edilmişlerin, örneğin Ermeni halkının acılarını anlamaya çalışan bir Türkiye'nin, örneğin Balkan Türkmenlerinin acılarını da dünyaya kabul ettirmesi mümkün olacaktır.

Resmi Tez Gerçeklerden Uzak

Bilindiği gibi “hakikat” diye bize yinelenegelen ve aksini iddia edenin “ihanetle” suçlandığı resmi tezimiz şöyle: “Ermenilerin savaş ortamında askerlerimizi ve erkeksiz köylerimizi arkadan vurmalarından dolayı, Osmanlı devleti tehcir kararı almaya mecbur kaldı!”

Kuşkusuz Doğu Anadolu’da Osmanlı egemenliğine karşı bağımsızlığı hedefleyen ciddi bir Ermeni eylemliliği söz konusuydu.

Ancak bu durum, eğer ki Osmanlı devletinin etnik arındırma, yani bu toprakları Ermenisizleştirme planı olmamış olsaydı asla böylesi topyekün bir tehcir uygulamasıyla karşılanmayacaktı.

Oysa resmi tez; “Tehcire tabi tutulan Ermeniler, devlet aleyhine faaliyette bulunan Ermenilerdir. Devlete sadakatle bağlı olan Ermeniler ise hiçbir surette tehcire tabi tutulmamıştır. Tehcire tabi tutulan Ermenilerin yollarda her türlü ihtiyaçları, emniyetleri ve iskânları sağlanmış, malları güvence altına alınmıştır” diye gerçekleri çarpıtmaktadır.⁽⁵⁾

Halkın hakları ve hukuku ekseninde değil, Osmanlı devleti ve onu yönlendiren İttihatçı politikaları aklamak amacıyla şekil-

(5) İsmet Binnark, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Sunuş, s. XXV.

lenen bu gerçekdışı tez, Türkiye'nin halen başına dolanan en büyük çoraplardan biri işlevi görmektedir. Aksi olsaydı, en azından Erzurum, Van, Bitlis gibi doğudaki şehirlerin tehciriyle yetinilirdi. Oysa Bursa, Ankara, Eskişehir, Konya, İzmit, Adapazarı gibi, söz konusu eylemliliklerle ilişkilendirilmesi için en küçük bahane bulunamayan batı illerimizin Ermenileri de aynı akibete uğramıştır. Kaldı ki, söz konusu doğu illerinde bile; "Adil ve kuvvetine güvenilir bir hükümetin yapacağı şey, hükümet aleyhine isyanları tahakkuk edenleri cezalandırmaktı; fakat İttihatçılar Ermenileri imha etmek" istiyorlardı; "nihayet Ermenilerin Van kıtâli (savaşı), askeri hareketlere engel teşkil etmeleri, İttihatçıların milli gayeleri için mühim bir fırsat vücûda getirdi."⁽⁶⁾

Bu çok önemli ve bence durumu olanca çıplaklığıyla görmemiz açısından da çok gerçekçi çözümleme Ahmet Refik'e ait. Onun satırlarıyla devam etmeden, anımsatmalıyım ki Ahmet Refik, Osmanlı Tarih Encümeni üyeliği ve Askeri Sansür Müfettişliğini takiben 1919 yılında Türkiye Tarihi Müderrisliği, 1924-1927 yılları arasında da Türk Tarih Encümeni Başkanlığı yapan bir tarihçimizdir. Sonradan Türk Tarih Kurumu'na hâkim zihniyetle kıyaslarsak, o dönemle bugün içine sokulduğumuz ortam arasındaki fark daha da netleşir.

Ermenileri de ağır bir şekilde eleştiren yazar, Ermeni sorunu tartışıldığında nedense unutulmuş asli sorumluya, yani Türk halkını da çok ağır bir istismara ve neredeyse imhaya sürükleyen İttihatçı zihniyete işaret ediyor. İşte bu Ahmet Refik'in, 1915'te Eskişehir Sevk Komisyonu'nda görevli olduğu döneme dair gözlemlerini, giderek sağduyumuzu yitirmemize neden olan şoven savrulmaya karşı bizi uyarması dileğiyle aktarmak istiyorum:

Feci Manzara

"Bir sabah Eskişehir istasyonunda me'mûlün harici (umulmayan) bir manzara görüldü" diyen Refik, ağlama ve feryatlarıyla çoluk çocuk yük vagonlarına tıka basa doldurulmuş insanların hazin tablosunu aktarıyor. "Trenler birbirini velyediyor (peşpe-

(6) *İlhi Komite, İlhi Kütâli*, s. 27.

şe geliyor), her trenden binlerce aile, binlerce köy halkı çıkıyordu. (...) Trenle sevkedilemeyen çoluk çocuk, kadın erkek, ayakları kanlar içinde, etraflarında birkaç jandarma karadan geliyorlardı. Manzara pek feciydi.”⁽⁷⁾

“Nihayet birgün meş’um (uğursuz) bir emir geldi, Eskişehir de tahliye edilecekti (...) Ertesi gün, Eskişehir’in biçare aileleri ellerinde birer sepet, kollarında paltoları, hayvan vagonlarına bindiler. Gözleri yaşlarla dolu, asırlardan beri sevdikleri, oturdukları, yaşadıkları evlerini, çiçekli bahçelerini, muazzez hatıralarını bıraktılar; Konya ovasını kuşatan dağlara, Pozantı’nın yalçın geçitlerine, Elcezire’nin ateşin çölllerine, açlığa, sefalete, perişanlığa, ölüme doğru gittiler...”⁽⁸⁾

“Artık Eskişehir Ermenileri de çıkarılmıştı. (...) Sahipsiz kalan evler güya polisler tarafından muhafaza olunuyordu. Halbuki geceleyin halılar ve davarlar, kıymettar eşya kâmilan çalınıyordu. Aynı hal, İzmit’in, Adapazarı’nın tahliyesi esnasında da vukua gelmiş, eşyalar çalındıktan sonra izi belli edilmek için evlere ateş verilmişti.”

“Eskişehir kafile kafile, tren tren boşalıyordu. Bu trenler kapalı yük vagonları bile değildi, kafes şeklinde, her tarafı açık hayvan vagonları idi. Muhacirin İdaresi’nden gelen memura: ‘Bari kapalı vagonlarla gönderin’ dedim. Hiç tavrını bozmadı, lakaydane bir sesle: ‘Daha iyi ya, hava alırlar!’ cevabını verdi.”⁽⁹⁾

Cemal Paşa’nın yanından gelen Orgeneral Liman Von Sanders’in eşinin: “Ah ne kadar yazık, bu yavrulardan, bu masumlardan, bu biçare kadınlardan bilmem ne istiyorlar? Kimler cinayet yapmışsa onları tecziye etsinler. (...) Dereler insan gövdeleri, çocuk başları taşıyor. Bu manzara yürekleri parçalıyor” şeklindeki gözlemini aktardıktan sonra Ahmet Refik, şöyle yazar:

“Zaten bu zulmü takdir etmemek için çeteci zihniyeti ile malûl olmak lazımdı, Almanlardan kalpleri insaniyet hisleriyle meşhun (dolu) olanların da bu cinayetlerden müteneffir olduklarına (iğrendiklerine) hiç şüphe yok. Fakat resmi Almanya isteseydi, bu kıtâle mani olurdu. Said Halim Paşa İttihad’ın kör bir

(7) Age, s. 30.

(8) Age, s. 34.

(9) Age, s. 37.

aletiydi; Enver ve Talat Almanya'nın sözünden bir adım çıkmazlardı, bu cinayetleri kuvvetlerine güvenerek icra etmeleri imkân haricinde idi. Hiç şüphesiz Almanya'nın zaferine güveniyorlar, bu muazzam faciayı Almanya'nın kuvvetiyle, bu masumların feryadını Almanların zafer teraneleriyle bastırmak ümidinde bulunuyorlardı. Almanya Anadolu'da kazanacağı menfaatlerle sermest; kurun-u vusta'da (Ortaçağ'da) bile görülmeyen bu cinayetlere; samit (sessiz) ve lakayt, seyirci vaziyetini takınıyordu.”⁽¹⁰⁾

“Ermenilerin en ziyade korktukları Pozantı idi. Orada, çetelerin hücumu kalplerini titretiyordu. Bunlar hangi çetelerdi? İttihad hükümetinin Turan siyaseti, İslam ittihadı namına Kafkasya'ya gönderdiği çetelerdi.”⁽¹¹⁾

Yaşanan acıların çok küçük bir parçasına dair yapılan bu gözlemlere bir şey eklemek gerekir mi bilmem...

Cumhuriyet Hafta Sonu / 21 Ekim 2006

(10) Age, s. 38.

(11) Age, s. 39.

GÜVERCİN TEDİRGİNLİĞİ

Ne yazık ki sevgili Hrant'ı da kaybettik.

Tarih bilgisi, bunun ilk gazeteci ölümü olmadığını, bu toprakların muhalifleri cezalandırma geleneğinden en çok nasiplenen mesleğin de gazetecilik olduğunu gösteriyor. “Basın Şehitleri Günü” olan bir başka ülke daha var mı dünyada, bilemiyorum.

Batıya göre çok yeni olan basın tarihimiz, daha başlangıcından itibaren sansür, yasak ve öldürmelerle şekillenecekti. Abdülhamit döneminde, gemi aızıya alan yasaklama, sansür ve sürgünlerden artık kurtulduğunu zannettiği 1908 devriminden sonra, basının başına gelenler, yer yer eskiyi bile aratacak cinsten olacaktı.

Basın, 24 Temmuz 1908’de ilan edilen 2. Meşrutiyeti öyle büyük bir umut ve sevinçle karşılayacaktı ki, bu tarihi “Basın Bayramı” ilan edecekti. Ancak sansürden kurtuluş bayramı ilan edilerek başlayan bu balayı dönemi, daha bir yılını bile dolduramadı sona erecekti. 6 Nisan 1909 gecesi öldürülen gazeteci Hasan Fehmi, özgürlük umutlarıyla başlayan dönemin sona erdiğinin de ilk kara habercisi olacaktı. Basın özgürlüğünden yoksun tarihimizin göstermelik “Basın Bayramı”na karşılık, her yıl sayıları artan ölüleriyle hakiki olan bir “Basın Şehitleri Günü”müz olacaktı.

Susturmanın veya kan kusturmanın gelenekselleştiği bir coğrafyada yaşamanın bedelini ödüyor aydınlarımız.

Yıldız’dan Çalınan İstibdat Dolabı...

Öldürülen ilk gazetecimiz Hasan Fehmi, kendisini öldürenler gibi istibdat döneminde Abdülhamit rejimine karşı mücadeleden gelmiş bir insan. Pek çok Jön Türk gibi bir müddet Paris ve

Mısır'da yaşayan Hasan Fehmi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra büyük umutlarla vatanına dönecekti. Abdülhamit'e karşı mücadele içinde hedeflenen özgürlüklerin kurumlaştırılması ve yaşanması için gazeteciliğe başlayacak ve Mevlanzade Rifat'ın çıkardığı *Serbesti* gazetesinin başyazarlığını üstlenecekti. (Bu yazıda kullandığım bilgileri, gazeteci arkadaşım Ali Er'in, gazeteci cinayetlerine ilişkin baskıya hazırlanan kitabından aldım)

Hızla kendi zıddına dönüşen bu süreçte Hasan Fehmi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sözünde durmamakla, eski rejimi yinelenmekle ve diktatörlük uygulamakla suçluyordu. Yazılarında düşünce ve basın özgürlüğünün sağlanmasını, gerçek bir kanun devletinin kurulmasını savunuyordu.

Sorunları dillendirmekteki ustalığıyla, kısa zamanda muhalefetin en etkili kalemi haline gelen Hasan Fehmi'nin yazıları, aydınlar arasında büyük yankı uyandırırken, *Serbesti*'nin okur sayısı da sürekli artırıyordu. Ancak özgürlükler adına verilen sözlerin ihlali de giderek sistemleşiyordu. Hasan Fehmi de duruşunun bedeli olarak, tehdit mektupları alıyor ve sindirilmeye çalışılıyordu.

Bu tehditlere prim vermeme kararlılığını, dahası basın özgürlüğü için "Matbuat Mitingi" hazırlıklarının bedelini canıyla ödeyecekti.

6 Nisan gece yarısı, arkadaşı Kaymakam Ertuğrul Şakir Bey'le birlikte Galata köprüsü üzerinde Eminönü'ne doğru yürürlerken, hemen arkasından sıkılan üç kurşunla öldürülecekti. İlginçtir, Galata köprüsünün her iki tarafında da karakol olmasına karşın katil, sırra kadem basacaktı. Buna karşın "imdat" diye bağırarak köprü'nün Eminönü girişindeki polise doğru koşan Şakir Bey, katil "şüphesiyle" karakola alınacaktı. O sırada henüz ölmemiş olan Hasan Fehmi ise, hastane yerine Şakir Bey'le birlikte Harbiye Nezareti'ne götürülmek üzere bindirildiği arabada son nefesini verecekti.

Hasan Fehmi'nin öldürülmesi büyük tepkiyle karşılanacak, sayıları hızla artan protestocular, önce vezir Hüseyin Hilmi Paşa'dan sonra da Meclis-i Mebusan reisinden sözcüleri Burhan Felek aracılığıyla katili ve adalet isteyecekti.

Serbesti gazetesi ise, ertesi gün; "Serbest matbuatın ilk kurbanı, ömrünü sürgünlerde geçirmiş olan evlad-ı hürriyetten

Hasan Fehmi Bey'in ruhuna fatiha" yazısından ibaret çıkacaktı. Görkemli cenaze töreninin ardından, "Meslis-i Mebusan ve Kabine'ye" başlıklı başyazıda ise; "Daha önce, milletin kurtuluş sebebi olan Cemiyet, bugün harap ve perişan olmasına neden oluyor..." denilecekti.

Mizan gazetesi ise, çok daha sert bir üslupla şunları yazacaktı: "(...) Kahraman ordular, askerler, Allah'ın gayretiyle hürriyeti getirdiler. Hürriyeti meçhul bir çete, fırsatı ganimet bilerek Yıldız'dan istibdat dolabını çaldı. Babiâli'nin böyle bir çeteye yataklık ettiği tahakkuk ederse, böyle bir Babiâli'yi biz üzerimize hâkim değil, ayağıma toz olarak bile kabul edemeyiz. Artık kâfidir, fazlasına milletin tahammülü kalmamıştır..."

"Beş Parasızım ama Vicdanım Rahat"!..

Ancak toplumun demokratik birikiminin yetersizliği nedeniyle İttihatçıların hak ve özgürlüklere karşı geliştirdiği kısaç politikasını geriletmek mümkün olamayacaktı. Nitekim Hasan Fehmi'nin katlinden 10 ay sonra *Sada-yı Millet* gazetesinin 26 yaşındaki başyazarı Ahmet Samim de sokak ortasında öldürülmüştü.

İlginçtir, Ahmet Samim, ölüm tehditleri aldığı anda değil, bu tehditler kesildiği günlerde öldürüleceğine inanmaya başlayacaktı. Buna rağmen çizgisinden taviz vermeyecek, ama kendince önlem almaya ve kendini ölüme hazırlamaya başlayacaktı. Bu günlerde yakın arkadaşı Kıbrıslı Şevket'e yazdığı mektupta, öldürüleceğini bildiğini, ama korkmadığını, ölüme hazır olduğunu yazacaktı:

"Kardeşim Şevket,

(...) Sana gayet "confidentiel" ve namusunuzda tevdi edilmek üzere bir müjde vereyim, fakat bunun hariçte işaası etrafımızda dolaşan tehlikeyi daha yakınlaştırmaktan başka bir şeye yaramaz.

İttihat ve Terakki Cemiyeti idamıma hükmetmiş. İdam olunacağım. Bunu yarı resmi bir suretle tebliğ eylediler: Haberiniz olsun. Yalnız arkadaşlardan bir şey reca ediyorum. Bana Hasan Fehmi'ye yaptıkları gibi mükellef bir cenaze alayı tertip etme-

sinler. Demirci köyünde bir bayır tepesinde küçük ve garip bir köy kabristanı vardır. İstiyorum ki, beni oraya defnetsinler. O mezarlığın kenarında gençliğimin en tatlı birkaç saati şiir ve hülyasını geçirdim, fikrimin o küçük mezarlıkta olduğu kadar hiçbir yerde o kadar derin bir sükûn ve istiğraka daldığını bilemem... Mezarlığın bulunduğu tepeden bütün kırlar, tarlalar, etrafın uzakta birer küçük ve yeşil demete benzeyen koruları, ormanları... Ve nihayet ta ilerde Karadeniz'in kâh rakid ve kebud, kâh beyaz ve mütehevvir sathı bipayanı görülür. Cena-zemin orada kalmasını reca ediyorum...

Emin olun ki, kalbimde hiçbir korku duymuyorum. Bana dindaranane bir tevekkül geldi. Ölmeye razı, hazırım. Yalnız ne zaman olacağını bilmiyorum. Yakında inşallah görüşür ve bunu tafsilatıyla anlatırım. Gözlerini öperim...

Ahmet Samim”

Ölümünden iki gün önce Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın kendisini makamına çağırıp mutasarrıflık önermesi ise garipti. Ahmet Samim, durduk yerde bu mutasarrıflık işinin nerden çıktığını sorduğunda, Dâhiliye Nazırı: “Sizi sevenler, takdir edenler, sizi düşünenler yalnız muhalifler mi? Bizim aramızda da sizi beğenenler, sevenler vardır. Geçen gün –adı lazım değil– eski dostlarınızdan biri bana öyle çıkıştı ki, “Samim”in arkadaşlarından kimi vali, kimi mebus, kimi hatta nazır oldu. O ise hâlâ matbaa köşelerinde...” diyecekti.

Ahmet Samim ise; “Ben halimden memnunum. Gerçi beş parasızım, ama derin bir vicdan rahatlığı içinde yaşıyorum. Bu saadet bana yeter” diyecekti.

Dâhiliye Nazırı: “Peki, şu halde dostuma böyle söyleyeyim” dedi. Sonra uzun süre Ahmet Samim'in elini tutarak; “Bu konuşma aramızda kalacak” dedi. “Bugünden başlayarak dost olacağız. Ne zaman isterseniz, her ne için olursa olsun bu dairenin kapısı size açıktır” diyerek Samim'i uğurladı.⁽¹²⁾

Benzer bir tehdit anısı Refik Halit Karay tarafından da anlatılacaktır (ki bu tip anlatılar, Hrant'ın anlatımlarını daha da düşündürücü hale getiriyor):

(12) Y. K. Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*.

“Öyle, sadece altında imza yerine tabanca, mavzer kurşunu resimleri konmuş mektuplarla mı? Hayır! Resmen bir makama çağrılarak, şu suretle:

‘Bazı ateşli hatipler var, aleyhinize galeyan halindeler. Bunları men edememekten korkuyoruz. Emsalini de gördünüz. Dos-tane tavsiye ederiz ki: Hükümeti ve cemiyeti mukaddeseyi ten-kitten vazgeçiniz. Gençliğinize yazık! Kuvvetli kalemınızı lehte kullanmalısınız!’”

Muhalefetin Adı “Hainlik”!

9 Haziran 1910 Perşembe akşamı, arkadaşı Fazıl Ahmet Aykaç’la birlikte *Sada-yı Millet* matbaasından çıkıp Eminönü’ne doğru yürümekte olan Ahmet Samim, karanlığın içinden gelen silah sesi ile kendi etrafında dönerek yere yığılacaktı...

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, üyeleri arasında Ahmet Haşim ve Refik Halit Karay’ın bulunduğu Fecri Ati edebiyat topluğunun seçkin kalemlerinden, Ahmet Samim’in öldürülme nedenini şöyle açıklar:

“Çünkü o sıralarda gerek ‘Divan-ı Harbi Örfi’nin gizli işken-ce usulleri kullandığına dair belgeleri ortaya atan, gerek Soma-Bandırma demiryolu imtiyazı işinin içyüzünü açığa vuran tek gazeteci o idi.”

“...Bizde garip bir halet-i ruhiye var –diye yazmıştı Ahmet Samim, 10 Şubat 1910’daki yazısında–. Matbuat Osmanlılığın fezailinden, şevketinden, şan ve kudretinden bahsettikçe vazife-sini ika etmiş oluyor; bunun haricinde çıkıp da şu ve şu kusur-lardan, filan ve falan şeydeki zaaf ve acizden bahsetti mi, o zaman fena bir hareket çizgisi takip etmiş oluyor; garazkâr olu-yor. Hatta bazı garip düşünenler görülüyor ki, garazkârlığı da kâfi görmeyerek sizi “ihanelle”, “hain bir maksada hizmetle” ithama kadar varıyorlar. Gazeteler hükümetin zaafını da göste-rir, satvetini, şevketini de...”

Basın ve düşünce özgürlüğüne dair de şunları yazmış Ahmet Samim: “Bir memleket ki hürriyet vardır, orada efradı milletten her biri, herhangi bir fırkaya mensup olursa olsun, kanaat-i içti-maiye ve siyasiyesi her ne olursa olsun, şahsen hiçbir taarruz ve tecavüze uğramayacağından, hükümetten kanuni ve meşru bir

talebi bulunursa tamamen bitaraf ve bigaraz bir muamele, hâsılı daima adalet göreceğinden katiyen emin olmalıdır.”⁽¹³⁾

Hasan Fehmi'nin cenaze töreninin yinelenmesini istemeyen polis ve jandarma, Hilal matbaasının kapısını kırıp cenazeyi kaçırarak ve Sultan Mahmut türbesine gömecekti.

Arkadaşları, cinayeti ve Ahmet Samim'in mektubunu kamuoyuna duyurmak isteyecek, ancak bunu bastırarak yayın organı bulmakta zorlanacaklardı. Refik Halid Karay; “(...) Şu var ki bilirdi basmak bizi idama kadar götürebilirdi. Fakat yayınımızı gazete ile yapabilirsek, müebbet kürek cezasıyla kurtulabilirdik. Peki, öyle bir gazete nerede? En az bizler kadar deli birini bulmamız, bu delinin de bir gazetesi olması gerekiyordu. Bulduk: Türkiye'nin ilk sosyalisti Hilmi. Gazetesinin adı: *İştirak!*” diye yazacaktı.

Ahmet Samim katlinin arka planını duyuran *İştirak*'in özel sayısı, toplatma kararı uygulanana kadar rekor sayıda satılacaktı. Tabii bir bedeli vardı bu işin. Nitekim *İştirakçi* Hilmi ve Kıbrıslı Şevket, tutuklanıp Bekirağa Bölüğüne konulacak, *İştirak* da kapatılacaktı. Sonradan devreye Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa girerek onları kurtaracaktı. “Tekrarı halinde asarım” tehdidiyle serbest bırakılan *İştirakçi* Hilmi, 12 yıl sonra, 16 Kasım 1922'de, Bozdoğan Kemer'i'nde bir sivil polisin kurşunuyla can verecekti.

“Dinimiz muhtelif, mezhebimiz bir”!

Bu kanlı muhalif kırımında Krikor Zöhrab'ı da anmadan olmaz. Bu toprakların Ermenilerinin yokolma hikayesinin gazeteci (aynı zamanda hukukçu ve milletvekili) örneklerinden biridir. İttihatçı bile sayılabilirdi; ama İttihat ve Terakki Cemiyeti henüz daha çoğulcu ve Osmanlıcı yapısını yitirmeden!

Onun hikayesi, 1908 Devrimi'ni, Eşitlik, Özgürlük, Kardeşlik ideallerinin zaferi olarak kutlayan bir sosyalist, “Ey Özgür Osmanlılar! Özgür vatandaşlar!” seslenişiyile başlayan coşkulu konuşmalarını, “dinimiz muhtelif, mezhebimiz bir, hepimiz

(13) *Sıca-da-yn Millet*, 29 Ocak 1910.

hürriyet mezhepdaşlarıyız” sözleriyle tamamlayan bir Osmanlı yurtseverinin hikayesidir.

24 Nisan 1915 gecesi toplanıp götürülen ve çoğundan bir daha haber alınamayan 250 Ermeni aydının ardından sıra, milletvekili arkadaşı Vartekes Serengülyan ile birlikte Krikor Zöhrap’a gelecektir. 20 Mayıs 1915 gecesi evinin kapısından alınmadan hemen önce İçişleri Bakanı Talat ve Meclis Başkanı Halil beylerle kağıt oynamış ve eve gitmek üzere kalktığında da Talat Bey tarafından sıkıca kucaklanıp öpülerek uğurlanmıştı. Bu her iki İttihat Terakki muktediri de yakın dostları sayılırdı üstelik; hele ki 31 Mart Ayaklanması sırasında evinde saklayarak kurtardığı Halil Beyin ona bir de can borcu vardı. Her ikisi de bu gidişin son gidiş olduğunu biliyordu; onu tutuklayan kararın altında, daha bir gün öncesinde atılmış Talat Bey’in imzası bulunuyordu.

İstanbul’da gözaltına alınıp sözde yargılanmak üzere Van Harp Divanı’na gönderilir. Önceki gidenlerin akıbeti gibi bunun da bir yargılama değil ölüm yolculuğu olduğu bilinmektedir. Falih Rıfkı’ya göre Cemal Paşa, aynı zamanda arkadaşları olan söz konusu iki milletvekilini kurtarmak amacıyla devreye girecek ama bütün ısrarına karşın Talat Paşa tarafından, “bir defa mahkemeye gitmeleri lazımdır, alıkoyamayız” diyerek olumsuzlanacaktır.

Talat’ın, “tehlikede olmadıkları” yönünde güvencesine rağmen Zöhrap ve Vartekes, İttihatçı fedailer Çerkez Ahmet ve Nazım tarafından yolda başları taşla ezilerek öldürülecektir. Çerkez Ahmet ve Nazım, aynı zamanda 10 Temmuz 1911 Pazartesi akşamı Bakırköy’deki evi önünde kurşunlanan *Mizan* gazetesi yazarı Zeki Bey’in katillerinden olup, İttihatçıların 23 Ocak 1913 darbesi sonrasında kurtarılmış kişilerdir. Cemal Bey kendi talebini çiğneyen Talat’tan rövanşını, Ahmet ile Zeki’yi yakalatıp, üzerlerindeki gasp mallarını gerekçe yaparak idam ettirerek alacaktır gerçi ama Zöhrap efendi de kurbanların arasına katılmaktan kurtarılamayacaktır.

Güvercin Kırımı

Farklı olana karşı ideolojik koşullandırma, tehdit, keyfi yargılamalar, linç, öldürme, yasaklama, resmi odalarda rüşvet veya

tehdit... 100 yıl öncesine dair anlattıklarım ne çok benziyor bu günlere. Hak ihlalleri yanıyla tarih ne denli güncel kalabiliyor sevgili ülkemizde. Susturmak veya kan kusturmak geleneğinde bir şey değişmemiş olduğunu görmek ne acı. Bu lanet sürecin sonuncu kurbanı sevgili Hrant olacaktı.

10 Ocak yazısında; “İnsanı güvercin ürkekliğine hapsedmenin nasıl bir bedel olduğunu bilir misiniz siz ey bakanlar?” diye haykırdığında, belli ki henüz ölümü beklemiyordu Hrant.

“Muhtemelen 2007 benim açımdan daha da zor bir yıl olacak. Yargılanmalar sürecektir, yeniler başlayacak. Kim bilir daha ne gibi haksızlıklarla karşı karşıya kalacağım? Ama tüm bunlar olurken şu gerçeği de tek güvencem sayacağım. Evet, kendimi bir güvercinin ruh tedirginliğinde görebilirim, ama biliyorum ki bu ülkede insanlar güvercinlere dokunmaz!” diye yazıyordu.

Oysa bu topraklarda güvercinler vurulur sevgili Hrant; adı Hasan Fehmi, adı Ahmet Samim, adı Krikor Zöhrap, adı Sabahattin Ali, adı Doğan Öz, adı Turan Dursun, adı Vedat Aydın, adı Uğur Mumcu, adı Musa Anter, adı Hrant Dink, güvercinler hep vurulur bu topraklarda... Muktedirler bir kere rahatsız olmaya görsün... Ne demişti ta 400 yıl öncesinden Pir Sultan Abdal:

“Bir taş oynamasın yerli yerinden / Duysun canlar deyu bizi asarlar.”

SAVAŞA ve TARİHE HALKIN BELLEĞİ İLE BAKMAK

Başta I. Dünya Savaşı olmak üzere, pek çok savaşa niye girdiğimizizin doğru yanıtına sahip değiliz. Bizi haklı (savunma ve hak eksenli) olmayan savaşlara, öldürmeye ve ölmeye seferber edenler, diğer halklar yanı sıra, adına davrandıkları bizlere karşı da gerçekte suç işliyorlar.

Bizleri diğer inanç ve milletlerden halklara karşı düşmanlaştıran, haksız savaşlara seferber ederek insanlığımızı kirleten egemen zihniyetlerle hesaplaşmamız, barışı ve adaleti savunabilmemiz, gerçek yurttaşlar haline gelebilmemiz için zorunludur. Bunu için sağlıklı bir tarih bilinci edinmemiz de yaşamsal görünüyor.

Resmi tarihçiliğin etkisiyle edindiğim kanıların aksine, bizleri savaştan savaşa koşturanların gerçekte savunduğu şey vatan değil, egemenlik çıkarlarıdır. Nitekim bizi I. Dünya Savaşı'na sokan İttihatçıların ideologu Ziya Gökalp'in; "Vatan nedir?" sorusuna verdiği yanıt, Çin sınırına kadar uzanan bir alanı kasıtlı, "Vatan büyük ve mukaddes bir ülkedir Turan" yanıtı vermektedir. Bu bağlamda Enver Paşa'nın son durağı da, emperyalizmden kopmuş ve Kurtuluş Savaşı'na temel destek olan Sovyetler Birliği'ne karşı Turan için ayaklanma örgütlemek olacaktır.

Avcıları Yücelten Tarihçilik

Evet, savaşa "vatan için" girdiklerini söyleyenlerin kafasındaki vatan Anadolu değil, yayılmayı hedefledikleri topraklardı. Mısır'dı örneğin, Turan'dı, Balkanlardı, Yemen'di. Tabii "vatan", başka halkların topraklarını da içermek üzere böyle geniş tanımlanınca, bu "vatan"ı kurtarmak için gerçek vatanın çocuklarını ölümlere göndermek kaçınılmaz hale geliyor. Dahası bu "vatan"ı kurtarmak için Alman emperyalizminin işbirlikçisi de

olununca, gerçek ve meşru vatanın çocuklarını, Alman askerleri yerine ölsünler diye Galiçya'ya göndermek de kaçınılmaz oluyordu.

Bu noktadaki bilinç yanılsamalarını gidermede tarihçilere büyük sorumluluk düşmektedir. Çünkü geçmişin kanlı maceralarını, boşu boşuna ölüme sürülen halkların acılarını bilme olanına en çok onlar sahiptir. Ne ki tarihçiliğin egemen çıkarlara hizmet etme potansiyelinin büyüklüğü, bu alanda iç karartıcı bir tablo ile karşılaşmamıza neden olur.

Resmi tarihçiliğin bizi insanlığımıza yabancılaştırıcı etkisine karşı vatanın gerçekten de ne olduğu sorusunun yanıtını birlikte arayalım. Vatan, biz vatandaşların adil yaşamasını mümkün kılan bir hukukça yönetilen, toplumsal yaşam alanımızdır. Egemenliğin gerçekten millete ait olduğu yerdir vatan. Vatanı vatandaşın haklarından koparanların vatandan kastettiği şeyse, keyiflerince yönetip, keyiflerince sömürecekleri bir egemenlik alanı, eski tabirle “mülk”tür. Bu durumda vatandaşlık da, tebaalığın, kulluğun alafranga karşılığına indirgenerek çarpıtılmış oluyor.

Vatan (yurt) ve vatandaş (yurttaş) kavramlarının içini böylesi boşaltanlar, vatandaşın haklarından koparılmış bir kutsiyet sağlayabilmek için din ve şovenizmin yaygın kullanımına giderler. Vatandaşın haklarından kopartılmış, dolayısıyla kendi özüne yabancılaştırılmış bir vatan hamasetiyle, hem vatandaş keyiflerince sömürür hem de istediklerinde savaşırlar sürerler.

“Bu vatan, toprağın kara bağrında / sıradağlar gibi duranlarındır” diye başlayıp “hudutlarda gaza bayraklarından / alınış ışıklar vuranlarındır” (Orhan Şaik Gökyay) diye süren menkıbeler üretirler. “Ey bu topraklar için toprağa düşen asker” diye seslendikleri insanların haklarından yana bir duyarlılık göstermezler.

Vatan sevgisi; “Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda” heyheyletmesinin ötesine geçip, Ahmet Arifin toplumcu yurtseverliğiyle; “Yiğitlik, sen cehennem olsan da bile / Fedayı kabul etmektir, / Cennet yapabilmek için seni / Yoksul ve namuslu halka” düşüncesine ulaşılabilirdi noktada başlıyor.

Edebiyat alanından bilimsel bir disiplin olarak tarihçiliğe geçtiğimizde, objektif olmak tayin edici bir önem kazanır.

Ancak doğru bir aktarım bütünlüklü bir bakış açısı gerektirir ki, bunun yolu Saray (egemenlik) kayıtlarının genellikle ihmal ettiği mağdurdan, emekten, barıştan, haktan, toplumdan yana bir bakış açısıyla mümkün olacaktır. İşte tam da bu noktada; “Aslanlar kendi tarihçilerine sahip olana kadar avcılık öyküleri her zaman avcıyı yüceltecektir” diyen o çarpıcı Afrika atasözünü anımsamak ve kulağımıza küpe etmek zorundayız. İşin püf noktası bu olunca, tarih yazımı, olgulara sadakat, bilgi ve yöntem kadar hayat karşısında nasıl durduğumuzu da temel bir sorun haline getirir. Bu açıdan bazen bir türkünün tarihsel önemi binlerce sayfalık akademik yazımdan veya vakanüvis’in aktarımından daha kıymetli hale gelebilmektedir. Örneğin Yunus Emre’nin; “Geçti beyler mürüvveti / Binmişler birer ata / Yediği yoksul eti / İçtiği kan olmuştur” deyişi böyle bir şeydir.

Askeri Kırdıran Enveri Paşa

Bu yazıda halk edebiyatı üzerinden haksız savaşları sorgulamak ve tarihe onların penceresinden bakmaya çalışacağım. Savaşın, “şehitler” olarak yüceltilen, ama insan ve yurttaş olarak hak ve özgürlüklerine itibar edilmeyenlerin gözündeki anlamını belirginleştirmek için türkülere başvuracağım. Egemenlerin gerek yayın organları gerekse de eğitim sistemlerinde görmezden geldikleri bu ürünleri üzerinden, bir başka tarih bilincine açılmamızı sağlayacağım. Örneğin;

*“Kar mı yağmış Erzurum’un düzüne
Kül elendi ahalinin yüzüne
Kâfir millet uydu Alman sözüne
Bahçede güllerin soldu Erzurum”*

diye başlayıp süren türkü, savaşa dair bir başka bilinci koymaktadır önümüze. “Bu şiirde büyüklerimizin vurdulu kırdılı kahramanlık söyleminden eser yok. Şiir bir perişanlığı, hüznü veriyor. Almanlara aldanarak bu velveleye daldığımız için hayıflanıyor.”⁽¹⁴⁾

(14) Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Günbulut, *Neydi Bu İşlerin Aslı?*

Ruhi Su'nun yinelemesiyle; "İmdi seferberlik ilan olanda / Bir od düştü, cümle cihan ağladı" diyen bir başka bilinçle karşı karşıyayız. Bir başka türküde halk bu kez nasıl kandırıldığını anlatır:

*"Alaman bizimle ortak dediler
İngiliz Fransız oynak dediler
Kör Moskof çoksa da korkak dediler
Eski çamlar şimdi bardakta kaldı"*

Halka yönelik militarist dayatmacılığın halktaki yansıması da şöyle:

*"Seferberlik oldu gelin dediler
Üç günlük erzakı alın dediler
Gidin Erzurum'da ölün dediler
İşte böyle, böyle hal deli gönül
İster ağla ister gül deli gönül"*

Bu meşru sorgulamaya karşın egemenleri temsilen Ziya Gökalp, "Vazife" şiirinde makbul tebaa tarifi yapıyordu:

*"Benim hakkım, menfaatim, arzum yok,
Vazifem var, başka şeye lüzum yok
Aklım, gönlüm düşünmezler, duyarlar
Ondan gelen emirlere uyarlar
Gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım."*

Gözünü Turan'ın fethine dikmiş egemen rejimin ideologu Ziya Gökalp; "Balkanlar Destanı"nda Tanrı'ya atfen:

*"Demiş ki: Nereye girmişse hilâl
Orası Turan'dır onu geri al.
Domuz çobanları olamaz kral
Tanrının ülkesi Turan içinde..."*

şeklinde kışkırtıcı bir dille fetih savaşları öğütlerken bir başka halk türküsü Sarıkamış trajedisine dair şu çarpıcı yargılarla biçimlenecektir:

*“Oltu’dan çıktık da Sarıkamış’a
Akıl ermez orda yatan üleşe
Askeri kırdıran Enveri Paşa
Kitlendi kapılar, mekân ağladı”*

Bir diğer halk türküsü, Enver Paşa’ya yönelik sorgulamayı şöyle derinleştiriyor:

*“Sarıkamış içi meşe / Urus yaktı hep ateşe
Bizi koydun eli bağlı / Nere vardın Enver Paşa?
Sarıkamış’ta var maşın / Urus yığmış ağır koşun
Bizim asker açık çıplak / Dağlarda büyümüş kışın”*

Üstelik savaş büyük haksızlıklarla sürmektedir. Osmanlı zamanında bedelli asker uygulaması olduğundan, savaşlara bedel veremeyenler gitmektedir:

*“Yemen yolu çukurdandır / Karavana bakırdandır
Zengin olan bedel verir / Ölen giden fakirdendir”*

Bedel sorunu, bir başka türküde şöyle dile gelir:

*“Şu Yemen’de zalim paşa / Kuzgun gibi yar yar döner başa
Param yok ki bedel verim / Hemen yavrumu özlerim”*

Bedel eşitsizliğini sorun edinmeyenler, savaşa yaşlılar yanı sıra çocukları da sürmekten çekinmeyecekler. “Onbeşliler (1899 doğumlular) yüzü gülgül (gülyüz) dudak kiraz harbe gidiyorlar. Onaltılılar (1900 doğumlular) daha da küçük. Askere “vay anam” diye gitmişler.

*“Onaltılı asker’molur
Anam diye dolanıyor”*

dendiğine göre bunlardan hiç dönen olmamış. (...) Onaltılı yetmeyince bu kez onyediliye sıra gelmiş (1901 doğumlu) Bunlar 14-15 yaşında çocuklardır.

*“Mızıkalar çalınıyor / Asker olan gelsin diye
On yedili asker olmuş / Topluyorlar ölsün diye”⁽¹⁵⁾*

Bu çocuk askerler sorunu bir başka türküde şöyle geçer:

*“Gitme Yemen’e Yemen’e / Yemen sıcak dayanaman
Kalk borusu erken vurur / Sen küçüksün uyanaman”*

Savunma amacıyla yapılmayan, aksine başka halkların topraklarında yürütülen imparatorluk savaşlarına ve imparatorluk siyaseti izleyen yöneticilere dair sorgulama türkülere yansır:

*“Yemen bizim neyimize / Şivan düştü köyümüze
Bak yavrular yetim kaldı / Güvenmeyin beyinize”*

Erzurum Dağları Yedun Maçkalıları

Savaş halk için tam bir yıkımdır. Binbir zorlukla besleyip büyüttüğü çocukları, ardi arkası gelmez savaşlarda elinden alınmakta ve ölüme sürülmektedir.

*“Eledim eledim höllük eledim / Aynalı beşikte belek beledim
Büyüttüm besledim asker eyledim / Gitti de gelmedi buna ne çare”*

şeklindeki sözler bu duruma tepkiyi yansıtır. Bu tepki, Karadeniz özgülünde;

*“Erzurum dağları yedun Maçkalıları
Kiminun yarı ağlar kiminun anaları
Dertliyim kederliyim her ne desan kanarum
Ey Zigana dağları gördi mi sizi yarum”*

diye yinelenir.

Bir başka türküde seferberlik ve Alman emperyalizmi şöyle eleştirilir:

(15) Akt. Ş. Günbulut, *Neydi Bu İşlerin Aslı?*

*“Kadanı alayım Eşe / Tekerim dayandı taşa
Seferberliği durdur / Elini öpeyim Paşa
Kimini toplan yattırdı / Kimini kana batırdı
Kadanı alayım Alman / Nice ocaklar batırdı”*

Göröldüğü gibi türkülerde ciddi bir savaş karşıtı tutum sergilenmekte, onu görmezden gelenlerin aksine aynı zamanda ciddi bir tarihsel malzeme sunulmaktadır. Türküler, halkın duygu ve yargılarının en içten yansımaları olmak yanında, özellikle toplumsal olaylar ve savaşlara dair söz kurduklarında, tarihe de ciddi birer kayıt düşmüş olurlar. Tam da bu nedenle, tarih yazıcılığını egemen çıkarların yeniden üretimi misyonuyla sürdürenler, pek çok diğer olgu gibi onları da görmezden gelir.

Bu gibi kayıtlar, halkın, meşru olmayan, savunma amaçlı olmayan savaşlara gönüllü olarak değil, korkudan katıldığını göstermektedir. Nitekim bu tip gayrı meşru savaşlarda asker kaçaklarının ciddi artışı gözlenmektedir. Ne yazık ki böylesi savaşların kurbanı olarak Galiçya’dan Yemen’den ta Kore’ye kadar pek çok uzak yabancı diyarda yüzbinlerce meçhul asker yatmaktadır. Mezarı bile olmayan, ora halkı nezdinde saygıyla anılmayan, işbirlikçi ve yayılmacı politikaların kurbanı gerçek mazlumlardır bunlar. şunu açıklıkla söylemek gerekir ki, eğer I. Dünya Savaşı’nı sorgulayan bilinç halkın çoğunluğuna egemen olsaydı, sonraki dönemde, bu kez Almanlar yerine ABD işbirlikçiliğiyle binlerce insanımızı Kore dağlarında ölüme göndermeye kimse cesaret edemezdi. Buna cesaret edemeyeceği bir yana, böyle bir halk bilinci çok daha adil bir Türkiye’nin de güvencesi olacaktı.

Halk kendi türkülerinde savaş karşıtı bir tutum üretirken, hırs ve çıkarlarını savaşlarda arayan egemenler de, halkı savaşa daha rahat sürebilmelerini sağlayacak marşlar üretmekle meşguldü. Nitekim Alman ordusunu rahatlatmak ve Turan’a yol açmak için başlatılan Sarıkamış harekâtında, çocuklarımız, Kafkasya Marşı eşliğinde donarak öleceklerdi:

*“Kafkasya dağlarında çiçekler açar
Altın güneş orda, sırmalar saçar:
Bozulmuş düşmanlar hep yel gibi kaçar”*

Kader böyle imiş ey garip ana
 Kanım helâl olsun güzel vatana
 Kafkasya dağlarına bomba koydular
 Türk'ün sancağını öne koydular
 Şanlı zaferlerle düşmanı boğdular (...)
 Türk oğluyum ben ölmek isterim
 Toprak diken olsa yatağım yerim
 Allah'ından utansın dönenler geri"

Cihad-ı Ekber marşı ise;

"Artar cihadla şanımız / Fahr-i resul Sultanımız
 Şer'i bize ihsan-ı Hak / Uğrunda aksın kanımız.
 Osmanlıyız, Osmanlıyız / Ünvanlı, namlı, şanlıyız
 Allah deyüp cenk ederiz / Var nusrete imanımız"

diyerek toplumu cihat düzenine sokmaya çalışır.

Yemen'de Fetih ve İsyan

Savaşın türkülerimizdeki öyküsünden söz edince, doğaldır ki akla en çok Yemen gelir. Yemen türküleri savaş karşıtlığının, çaresizliğin, acının, özlemin çığlığı tarihsel belgelerdir. Bu türküler, emperyal hayaller uğruna feda edilen yüzbinler için ağıttır.

Osmanlı'nın Yemen'deki hâkimiyetini sürdürme amacı, yüzbinlerce Anadolu evladının ölümüne neden olmuştur. Meşru bir amacı olmadığından bu ölümlere ne denli çok üzülsük az. Ancak üzülmek veya sorumlulara kızmak yetmez; bu tarihsel trajediyi, benzerlerine karşı itiraz eden bir tarih bilincine çevirelim ki gerçek yurttaşlar olabilelim.

Kendi siyasal ve ekonomik çıkarları için insanları ölüme sürebilenlerin, "cihan hâkimiyeti mefkuresi" (ülküsü) gibi mazeretleriyle karşı karşıyayız. Siyasal meşruiyet ve ekonomik çıkar kaynağı olarak Arap coğrafyasını elde tutmak amacı, Yemen'in Osmanlılar için stratejik bir değer kazanmasını getiriyordu. Bu nedenle Yemen, bir insan öğütme makinesi olmasına karşın korunmaya çalışılmıştır. Üstelik burada savaşılan güç,

örneğin İngilizler gibi dışsal değil, doğrudan vatanlarını kurtarmaya çalışan Yemenlilerdir. Biricik dışsal güç bizzat Osmanlı'nın kendisidir.

Yemen'in Osmanlı egemenliği altına girişi, Yavuz Sultan Selim'in 1517 de Mısır'ı fethetmesiyle gerçekleşir. 1518'de Yavuz Sultan Selim, önceden Mısır'ın valisi olup Osmanlı otoritesini tanıyan Emir İskender'i paşalık unvanıyla Yemen valisi yapar ve onun aracılığıyla Yemen vergilerinin Osmanlı'ya akışını sağlar.

Ancak Yemen halkı, daha o zamandan başlayarak Osmanlı'ya karşı direnir. Osmanlı Yemen halkını itaate zorlamak için sürekli güç kullanacaktır. Öyle ki, Kanuni zamanında Yemen yeniden fethedilmek zorunda kalınır. Ancak bu fetih de tam bir denetim kurmaya yetmez. Yemen sürekli ayaklanmalar nedeniyle ara ara denetimden çıkar.

Yemenliler, Osmanlı'yı istemez ve her fırsatta ayaklanır. 1547'de Portekizlilerin de yardımıyla Aden'i kurtarırlar. 1548'de Piri Reis, Aden'i yeniden fetheder. 1567'de Yemen yeniden Osmanlı'nın elinden çıkar. 1569'da yeniden fethedilir. 1592'de bu kez Zeydiler ayaklanır. Pek çok savaş ve gelgitten sonra 1636'da Osmanlılar bir kez daha Yemen'den kovulur. Birbirini izleyen savaşlar sonucunda 1750'de Yemen'i yeniden fethederek. 1803'te bu kez Vahhabilerle Osmanlılar arasında yedi yıl savaş olur. 1835'te Kavalalı Mehmet Ali Paşa Yemen'i Osmanlılardan alır 1849'da Osmanlılar tekrar ele geçirir. Ancak aynı yıl Zeydi ayaklanması başlar ve 1872'ye kadar sürer.

Yemen pek çok Osmanlı komutanının da yükselme ya da tasfiye yeridir. Örneğin Anadolu isyanlarının vahşetle ezilmesinde nam salmış Kuyucu Murad Paşa, ilk kariyerini Yemen'de yapacak ve buradan da Vezirliğe kadar yükselecektir. 1557'de Mısır Valisi Mahmud Paşa'nın kethüdası olan Kuyucu Murad, Yemen'deki direnişin ezilmesindeki yararlılığından ötürü, 1571'de Yemen'e beylerbeyi atanır.

Süveyş Kanalı'nın 1869'da açılışından sonra 1870'de bu kez Emir Mehmet bin Ayz öncülüğünde yeni bir ayaklanma başlar. "Redif Paşa komutasında 17 tabur ve Mısır'dan 20 bin kişilik bir kuvvet gönderilir. Ardından Gazi Muhtar Paşa komutayı alıp isyanı bastırır. Hiç bitmeyen bu isyanları bastırmak için 1870-

1919 yılları arasında yüz binlerce Anadolu çocuğu Yemen elle-rine gönderilmişti. Tarihçi diyor ki; “Bizler son kafilе olarak 1919’da Yemen’den ayrıldığımıza göre Türkler Yemen de tam 400 sene kalmışlardır. Bu dört yüz sene içinde mücadele, isyan, kıtal devam etmiş ne Yemenlilerin huyu değişmiş ne de biz bu inattan vazgeçmişiz. Yemen’in en sakin görünen zamanları bile mevzi vakalarla ve hastalıklarla Türk askerinin ölümüne sebep olmuştur. Hani geçmişte yüz yıl muharebeleri meşhurdur ya, tarihin en uzun süren savaşı olarak gösterilir. Yemen harbi yüz yıl savaşlarından dört misli daha uzun, yani 400 sene sürmüş-tür. Çölü, suyu, dağı, taşı askere düşman olan bu ülkede ne gayeyle 400 sene harp edildi? Neden iç tarafları olsun kendi haline bırakmadık da Türk Milleti’ne tarihin en büyük felaketi-ni yükledik. Yemen’den ne bekliyorduk? Oralarda ne yapmak istiyorduk?” Yemen’e asker göndermekte çok güçlük çekiliyor-du. Bundan dolayı Zeydiler güç kazandılar ve 1905 de 7. Ordu’yu yenerek Sana’yı aldılar.

Bir önceki isyan 1895’te Hüseyin Hilmi Paşa komutasında ezilmişti, ancak 1905’te Yemen, İmam Yahya Hamidettin öncü-lüğünde bir kez daha ayaklanır. İmam Yahya, Peygamber’in aile-sinden olmadığından Osmanlı hanedanının halife olamayacağı gerekçesiyle 2. Abdülhamid’e karşı cihat ilan eder. Ezilemeyince 1911’de kendisiyle anlaşma yoluna gidilir. Anlaşma İzzet Paşa komutasında, o dönem Yemen’de bulunan İnönü tarafından yapılır. Bu anlaşma ile Yemen isyanı kesilir gibi olsa da, 1912’de Osmanlı-İtalyan savaşı başladığında Yemen’deki isyan dalgası da yinelenir. Hicaz demiryolu sayesinde Osmanlı’nın Arabistan ve Yemen üzerinde güçlenen denetimi de (A. Hourani), soru-nun çözümünü sağlamaz. 1918’de Osmanlı, Dünya Savaşı’nda yenilince, bu kanlı ve acılı macera da fiilen biter.

Merhametsiz Padişahlar

Tarihler vakaları, savaşları yazar. Fakat hastalıklardan nerede, ne kadar asker öldü? Bunu hiçbir kitap yazmıyor. (Oysa) Yemen’de harplerde ölen asker mevcudu, hastalıklardan ölenle-rin onda biri dahi yoktu” (H. Hüseyin Balak).

Yemen’de ölenlerin sayısı da bilinmez. 300 binden bir milyona kadar sayı veren var.⁽¹⁶⁾ Osmanlı kayıt tutma gereği bile duymamıştır. Tüm “şehitlik” söylemine karşın Yemen’e ölüme sürülenlerin sayısında belirsizlik bir yana mezarları da yoktur. Durumu Genelkurmay’dan öğrenmek isteyen Zeki Ehiloğlu, sadece Yemen’e giden paşalarla ilgili bilgi alabilir. Bunun üzerine “Yemen’de ölen Türklerin sayısını tarih bilmiyor. Öğrenmekten de ürküyor” der (Yemen’de Türkler). Dahası, “Yemen’de işimiz neydi?” dediği için bazı çevrelerce “vatansızlıkla”, “kansızlıkla” suçlanır.”⁽¹⁷⁾

400 yıl boyunca her isyanla birlikte Yemen’e gönderilmek üzere, Anadolu’dan asker toplanır. Halk ise özellikle Yemen’e asker vermek istemez. Ama itiraz edecek güçten de yoksun, duygularını türkölere döker. Türkölere de yansıdığı gibi gidenin gelmediği meçhul bir yerdir Yemen:

*“Havada bulut yok, bu ne dumandır?
Mahlede ölüm yok, Bu ne figandır
Şu Yemen illeri ne de yamandır
Eli Yemendir, gülü çemendir
Giden gelmiyor, acep nedendir?”*

diye çığlıklar yükselir Anadolu’dan.

Yemen’deki son Osmanlı kafilesinde yer alan Z. Ehiloğlu; “Zavallı Yemen şehitleri! Siz bu volkan artığı yalçın topraklarda ılgın ılgın kan döktünüz, can verdiniz. Fakat sizi hatırlatacak hiçbir iz yok. Cezayir’de, Plevne’de, Sivastopol’de savaşanlar gibi sizin için marşlar söylenmedi, adınıza abideler dikilmedi. Çünkü sizi vuranlar kendi vatandaşlarınız sayılıyordu. Hatta o zamanlar bütün dünyaya karşı İslamlığı müdafaa eden sizler, milliyetinizi açığa vuramazken onlar sizden üstün olarak millet-i necibe sıfatını taşıyorlardı” (Yemen’de Türkler) diye yazacaktır duygularını.

(16) *İctihad* mecmuasının 139 numaralı ve 30.11.1921 tarihli nüshasının 2941 sahifesinde istatistik idaresinden alınan kayda göre Süveyş kanalının açıldığı 1869 tarihinden sonraki 45 sene zarfında Yemen’e bir milyon Anadolu evladı gömülmüştür. (Z. Ehiloğlu)

(17) Bkz. Şükrü Günbulut, *Neydi Bu İşlerin Aslı?*

Evet onlar için marşlar yazılmadı; ama halka dair bir çığlğın destanı olarak dillendiler. Yemen'i elde tutma inadını sürdüren Osmanlı, egemen aygıtına karşı halkın biricik sığınağı türküleriydi. Bu ses;

“Merhametsiz padişahlar askeri
On senedir bekletiyor Hicaz'da
Genç iken kocadım yitirdim yari
Soyka Yemen yiğit koymadı bizde
N'olur karlı dağlar n'olur
Asker yarım gelse yaralarım iy'olur
Padişaha söyleyin yari göndersin,
Bu kanunu, bu zagonu döndersin,
On seneyi bir seneye indirsin,
Hiç mi merhamet yok Sultan Aziz'de?”

diye dillenirken, bir başka bölgeden;

“Yemen Yemen şanlı Yemen / Toprakları kanlı Yemen
Ben Yemen'e dayanamam / Körolsun beni gönderen
Yeşil çadır yas mı tutar / Tüfek mavzer pas mı tutar
Gidin sorun anneciğime / Benim için yas mı tutar”

diye haykırır.

Yemen Bizim Neyimize?

Bir diğer Yemen çığlğı şöyle seslenir:

“Yemen bizim neyimize / Şivan düştü evimize
Bak yavrular yetim kaldı / Güvenmeyin beyinize
Günden yanı soldu m 'ola / Yerden yanı uldu m'ola
Memed'imın ala gözün / Karıncalar oydu m 'ola
Gitme Yemen'e Yemen'e / Yemen sıcak kayfe pişer
Asker talime çıkışın / Aceminin aklı şaşar.”

Yemen, gidenlerin geri dönemediği bir yana, öldürüldükleri yerlerde sahipsiz cesetler olarak çürüdüğü, gözlerinin karıncalara yem olduğu, anaların, yavukluların ağıt ürettiği anlaşılma bir

acılar diyarındır... Ola ki genç akıyla durumun vahametini anlayamayan, haklı bir amaç için, düğüne gider gibi savaşa giden oğulların ve kocaların;

*“Mızıka çalındı düğün mü sandın
Al yeşil bayrağı gelin mi sandın
Yemeni gideni gelir mi sandın
Dön gel ağam dön gel dayanamirem
Uyku gaflet basmış uyanamirem
Ağam öldüğüne inanamirem”*

diye uyarıldığı yerdir Yemen.

Yemen savaşı, Anadolu insanını derinden yaralayan, çünkü, haklılığına inanmadıkları bir savaştır. Bu durumu aşmak için başvurulmuş ideolojik koşullandırmalar, türkülerde de görüleceği gibi amacına ulaşmamıştır.

Bu el topraklarında ölüm; “Peygamberin topraklarını müdafaa”, “İslam’ın birliğini koruma” olarak kutsanmaya çalışılır. Bu gerekçelendirme sonraki zamanlarda milliyetçi bilincin ihtiyacına bağlı olarak; “Bütün İslam alemini Türk’ün liderliği altında birleştirmek ve korumak” şeklinde cıalanır. Bugün bile Yemen savaşlarına dair literatür tarandığında; “Tarihimizin birçok sahnesinde tekrar tekrar yaşandığı gibi insanımız Yemen için de ardına bakmadan cepheye koşmuştur. Bugün isimleri bile bilinmeyen binlerce Yemen şehidi devletin izzetini korumak için canlarını gözünü kırpmadan feda etmiştir. (...) vatani milleti için cepheye koşmuştur” (Hüseyin Özcan) gibi ajitasyonlarla karşılaşabiliyoruz. Hem de, “Türkülerin Gerçekleri ve Yemen Türkülerinin Arka Planı” gibi başlıklar altında! Tebaalık ve kulluktan yurttaşlık bilincine yükselemeyen böylesi yorumlara karşın kabul edilmelidir ki bu ölümler talihsiz ölümlerdir, devletin emperyal politikalarının neden olduğu cinayetlerdir; devletin “izzeti” diye korunmaya çalışılansa kabul edilmelidir ki gelir kaynaklarıdır.

Üstelik toplanan askerlerin Yemen’e gönderilmesi de başlı başına bir ölümdür; “Yürüyerek İzmir’e, oradan da yabancılardan kiralanan gemilerle, Yemen yolculuğuna çıkarlar. Ne var ki, günlerce yürüyerek yorgun düşen askerlerden bir kısmı gıda-

sızlık ve bakımsızlıktan meydana gelen salgın hastalık sonucu, daha yolculuk esnasında Kızıldeniz'in sularına gömülerek; Yemen'e varabilenlerse, Tehame Çölleri'nde günlerce süren yürüme sonucu meydana gelen su kaybından tifo hastalığına yakalanarak hayatını kaybetmiş ve elbiseleriyle beraber açılan çukurlara gömülmüşlerdir." (Ö. F. Yaldızkaya)

Savaşa kendi çocuklarını göndermeyenler, yürüttükleri böylesi haksız savaşlarda sayısız Anadolu evladını telef etmişlerdir. Anadolu'nun insani kaynakları Galıçya'dan Yemen'e, Viyana'dan Turan hayallerine bir dizi savaşta sorumsuzca harcanmıştır.

Savaşların yıkımından ders çıkarmak istemeyenler, Yemen türkülerini aşağılar veya toplumsal mesajlarının üstünü örtmeye çalışırlar. Buna karşın şehitlik üzerinden geliştirilen halk avcılığıyla insanları, her zaman savaşa sürebilecekleri psikolojik bir atmosferde tutarlar. Şehitleri yaşatmaya, yaşarken hak ve özgürlüklerine saygılı olmaya dair duyarlılığıysa göstermezler. Yemen'deki şehitlerden söz eder, ama Yemen'de onca insanın niye şehit olduğu sorusunu sordurtmazlar.

SOSYAL İSYANCILIK OLARAK ZEYBEKLİK

Türkiye’de toplumsal tarih, İslamcı ve Türkçü öznelliklerle çarpıtılarak, kendi gerçekliğiyle bilinmekten yoksun bırakılmıştır.

Özellikle egemenlik ilişkileriyle çatışmalı alanlar yok sayılmaya veya yok edilmeye çalışılmış ya da sosyal-siyasal gerçekliğinden soyutlanarak folklorik bir alana hapsedilmiştir. Bu kapsamdaki kültür ve tarihsel gerçekler, dışlanıp çarpıtıldığı için zaman içinde ciddi bir erozyona uğramıştır.

Oysa toplumsal tarih alanında doğru ve kapsayıcı bir bilinç oluşturamayan toplumların hem kendi gerçekleriyle yüzleşip olgunlaşmaları, hem de hak ve özgürlük alanlarını geliştirip demokratikleşebilmeleri mümkün değil. Bu anlamıyla toplumsal tarih ve halkbiliminin aynı zamanda siyasal olan gerçekliğiyle karşı karşıyayız. Bu durumsa onların egemenlerce niçin unutturulmaya çalışıldığı sorusunun yanıtını verirken, demokrasi mücadelesi açısından da sorunun önemini artırıyor.

Resmi tarih yazımlarının aksine, Anadolu’nun son 9 yüzyıllık tarihi (sadece devlet kurma ve savaşlar tarihi değil) aynı zamanda egemenlerin halkı ezme ve buna karşı direnişler tarihidir. Geride bıraktığımız bu yüzyıllarda muktedirler, halkı bir tebaa ve kullar toplumu haline getirmeye çalışırken, halk da özgüven gösterebildiği her durumda bu dayatmalara karşı çıkmıştır. Halkın bu direnişler içinde şekillenen otantik kültürlerini bilmek, tarihimizi bilmenin de olmazsa olmaz parçasıdır. Bu kapsamda baskılanmaya uğramış ve yeteri kadar aydınlatılmamış konulardan biri de, Batı Anadolu’da bir değer olarak karşımıza çıkan “Zeybeklik”tir.

Egemenlik ilişkileri karşısında başına buyruk ve haksızlıklara karşı direnişin beslenme alanlarından biri olan Zeybeklik, Türkiye’nin tarihsel, kültürel ve toplumsal bütünlüğünün anlaşılmasında önemli alanlardan biridir.

Sosyal İsyancı Bir Gelenek

Türküleriyle çokça tanışık olmamıza rağmen Zeybeklik, gerçekte kendisine yabancı olduğumuz/bırakıldığımız bir alt kültür örneği oluşturuyor. Bunun böyle olması, onun Anadolu direniş geleneğinin önemli bir kolu olmasından, bununca ege-menlerin çıkarlarıyla çatışmasından, topluma hâkim kılmaya çalıştıkları kimliğe ters düşmesinden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı'ya göre “demleri heder, vücutları gayr-ı münker”, kendilerine göreyse, “zalimden korkmama”yı düstur edinmişlerin kültürüdür Zeybeklik.

Gerek savaş koşullarında oluşan bir kültür oluşu gerekse de göçebe yaşamla örtüşmesi çerçevesinde Zeybekliğin katı bir hiyerarşi içinde biçimlendiğini görüyoruz. Buna karşılık diğer kültürlerle ve kendi içinde yaşam biçimi farklılıklarına karşı hoşgörülüdür.

Asıl önemlisi, yoksulu gözeten, adaleti esas alan, merkezi despotizm yanında yerel beylere karşı da direnişçi, sömürücünün malını müsadere etme ve dağıtmayı meşru gören bir kültürel ve sosyal örgütlenmeyle karşı karşıyayız.

Bu bağlamda bir sosyal isyancılık olarak Zeybeklik; “Çakal” veya “çalıkakıcı” olarak nitelenen çapulculardan kategorik olarak ayrılır.

Halka karşı saygılı ve gözetici davranışı zorunlu kılan bir ahlaka sahiptir ve kendi içinde bunu katı kurallarla korumaya çalışır. Bu katı kuralların denetlenmesiye Zeybek başı olan efelere düşer. En belirgin özellikleri sömürücüden alıp yoksula vermek olan bu sosyal isyancılık kültürü, efelere yakılmış destanlarda kendini gösterir:

*Atına biner de dört nala yürür
Aynalı martini dünyayı görür
Zenginden alır da fakire verir
Sen misin fukara babası Çöllo*

*Haydi aman da aman
Kerimoğlu çeker gelir küreği
Geliyor da Kerimoğlu
Tıp tıp eder zenginlerin yüreği*

Aynı motifleri Koroğlu deyişlerinde de görürüz:

*Bezirgân malından türlü kumaşlar
At sürüp de almamıza ne kaldı
Bağdat Kervanından Hint libasını
Kargı ile bölmemize ne kaldı*

Bu sosyal isyancılar, müsadere ettikleri mallardan kendilerine hiçbir şey ayırmazlar. Bu davranışı ahlaklarına aykırı görürler. Köstüklü Osman Efe'nin, müsadere ettiği malları bir kayanın dibine yığıp tüfeğini de ölçü aleti olarak kullanarak tüm kumaşları muhtaçlar arasında paylaşması bu davranışın doğal örneklerinden birini oluşturur; ki bu gibi örnekler Zeybeklik kültürünün idealist karakterini gösterir.⁽¹⁸⁾

Sözkonusu bu egemen karşıtı tavrın en tipik temsilcilerinden biri de Çakıcı Efe'dir. Ona atfen yakılan türkünün sözleri şöyledir:

*İzmir'in kavakları
Dökülür yaprakları
Bize de derler Çakıcı
Yar fidan boylum
Yıkarız konakları*

Zeybeklikte Ali Kültü ve Alevilik

Zeybekliğin bir başka önemli yanı, Anadolu'nun dışlanan kültürü Alevilikle olan dolaylı bağıdır. Bu bağ, öncelikle "tüm inançlara karşı tutuculuktan uzak, hoşgörülü ve rahat" kimliklerinde yansır. Sazın, deyişin öneminde, kadının toplumsal yaşama doğrudan katılımında görülen bu özellik, özel olarak Seymen gülbanklarında Alevi kültürle özdeşleşir. Çerağ gülbanklarından bir örnekte şöyle denir:

*Çerağı uyandırdık ol hüdânın aşkına
Muhammed Mustafa Şah-ı Merdan aşkına
Şah Hasan, Şah Hüseyini Kerbela'nın aşkına*

(18) Geniş bilgi için bkz. A. Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler*.

*Zâhir bâtın gerçek erenlerin aşkına
 Pir-i Horasan Hünkâr Hacı Bektaş aşkına
 Erenlerin, erlerin himmeti üstümüzde hazır ve nazır ola
 Duvarımızdan taş, gözümüzden yaş düşmeye
 Bozalı Hızır dar günde erişe, ulaşa, saklaya, bekleye,
 gözcümüz ve bekçimiz ola
 Bu چراغ sonsuza dek yana yakıla onların aşkına*

Bu kültürde her kurumsallaşmanın bir piri olması geleneği çerçevesinde Zeybekler de Ali'yi kendilerinin piri beller. Bu bağlamda Ali Kültü, Anadolu Aleviliğinde olduğu gibi Zeybek kültüründe de temel bir misyon yüklenir. Nitekim Yörük Ali Efe'ye yakılan türkûde:

*Aydın dağını oydular
 İçine martin koydular
 Yörük Ali'nin adını
 Hazreti Ali koydular
 Hey gidinin efesi efelerin efesi*

deyişi buna örnektir. Örnekler çoğaltılabilir. Nitekim Çöllo destanında:

*İsmi duyanlar kara giyerler
 Kimi yavan kimi yağlı yerler
 Bazısı Hazreti Ali derler
 Sen misin Tanrı'nın Aslanı Çöllo*

denirken, Gizik Duran ağıdında:

*Benim gönlüm deli gibi
 Derelerin seli gibi
 Duran beyim harp ediyor
 Hazreti Ali gibi*

denir. Yine Çakırcalı Mehmet Efe'nin; "Ben Hazreti Ali soyundanım" ifadesi, keza Atçalı Kel Mehmet Efe'nin, Bektaşî Baba ve halifelerinin kullandığı "seyyid" unvanını kullanışıyla örnekler çoğaltılabilir.

“Zeybek ve Seymenlerin yaygın olarak bağlama çalması, Pir Sultan Abdal’ın, Abdal Musa’nın, Yunus Emre’nin, Hatayi’nin ve diğeri Alevi-Bektaşî şairlerinin deyişlerini çalıp söylemesi, Alevi erenlerini ulu ve kendilerine koruyucu bilmesi bu yakınlığın bir başka boyutudur. Yine Seymen, Efe ve Zeybeklik törenleriyle; Alevi toplumunun cem törenleri ilginç benzerlikler taşır. Zeybek oyunları Alevi semahları, özellikle Kırklar ve Turnalar semahı önemli benzerlikler göstermektedir.”⁽¹⁹⁾

Osmanlı’nın Baskılarından Kuvay-ı Milliye Ruhuna

Mutlak yetkilerle donanmış ve savaşta becerisinin yanı sıra adil karar verme ve sürece müdahale yeteneğiyle belirlenen “Efe”, yardımcısı “Baş Kızan” ve kızanlardan oluşan Zeybek topluluğunun katı hiyerarşik yapısını, onun Ankara civarındaki izdüşümü Seymenlerde ve tabii Yunan paralelleri Kleptlerde görüyoruz. Bu bağlamda göçebe sosyo-ekonomik ilişkilerce belirlenen Zeybeklik, Batı Anadolu’da Rum sosyal isyancılarla etkileşim içinde oluşmuş, Gaziyan-ı Rum (Anadolu gazileri) ile sürmüş bir gelenek örneğidir.

Bu gelenek dağdaki silahlı varlığıyla realize olmakla birlikte kırsal nüfusun kopmaz bir parçası olan, gerilim nedenlerinin ortadan kalktığı koşullarda “yüze inen”, yani köyde yaşayan (ama tebaalaşma ve kullaşma kültürünü kabullenmediğinden de bir ayağı hep dağlarda olan) bir gelenektir. Öyle ki Zeybeklik, Osmanlı İmparatorluğu döneminin süregelen adaletsizliği nedeniyle bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Yani konjonktürle sınırlı olmayan bu kültür, adaletsiz egemenlik sürecine tepki ve kendini ona karşı koruma temelinde oluşmuştur.

Zeybeklerin Osmanlı düzenine tepkileri gibi Osmanlı’nın da Zeybekler karşısındaki tepkisi aynı süregelenliktedir. Nitekim Osmanlı, bir bütün olarak Aleviler gibi Zeybekleri de, değiştirilmesi veya ezilmesi gereken düşman beller. Onların tebaalaşmayı, kullaşmayı, yani Osmanlı düzenini kabullenmemeleri, göçebe Türkmen geleneği ve heterodoks dinsel kültürleri içinde yerli yerine oturur.

(19) A. Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler*.

Osmanlı fermanlarında onlar “eşkiya taifesi”, “kafasız ve akılsız köpekler”dirler ve “erazil kıyafetleriyle gezmek adet-i müstemirreleri olmağla (...) men’nedildikleri ve bu kıyafetle gezenlerin haklarından gelinmesi” emredilerek, kendilerine “İslam ülkelerindeki gibi giyinmeleri” dayatılır.⁽²⁰⁾

“Ahlaka ve dine mugayyir” kısa don giymeleri İmparatorluk otoritesine başkaldırı olarak nitelenir. Bu “kulluğa da yaramaz” nitelikli “Zeybek makulesi ve haşaratı”nın “hizaya” sokulmaları için üzerlerine asker yollanır. Özellikle 1800’lü yıllarda Edremit, Bergama, Aydın, Bayındır ve çevresinde Zeybeklere yönelik büyük kıyımlar gerçekleştirilir; ancak “her şeye rağmen Zeybeklerin inadı kırılmaz.” Daha sonra Yunan işgali başladığında bu kısa donlular kahramanlık destanları yazarken, onları “ahlaka ve dine mugayir” görerek ezmeye çalışan hilafet rejimiyse emperyalizmin işbirlikçisi olacaktır.

Bu kültür her türden haksızlığa karşı çıkmak temelinde biçimlendiğinden, Osmanlı’ya karşı tavrını Yunan işgalcilerine karşı da ikircimsiz gösterir. Nitekim gerek Zeybekler, gerek Seymenler, Kurtuluş Savaşı’na daha ilk günden, merkezi örgütlenme ve karar sürecini beklemeden, aktif ve kendiliğinden katılım gösterecektir.

Rahatlıkla iddia edilebileceği gibi, eğer Yunan devletinin işgal ettiği alanlarda, Zeybek kültürü yerine padişahın kontrolünde, tebaalaştırılmış/kullaştırılmış bir kültür egemen olmuş olsaydı, tüm Ege bölgesinde işgalcileri iktidarsızlaştıran bir direniş söz konusu olamayacak, dolayısıyla Kurtuluş Savaşı ya farklı bir mecra ya da zafere çok daha uzun ve kanlı bir süreçte varılacaktı.

Tarihsel Dönüşüm ve Miras

“Zeybek, düzenin olumsuzluklarını görmezden gelmediği, sistemin temsilcilerine boyun eğmediği, diğer bir deyimle düzenle uyumadığı ve kendine çizilen sınırlar içinde kalamadığı için başkaldırır. (...) Zeybeklik –E. Reclus’un ifadesiyle– ‘leurs prop-

(20) A. Haydar Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler*.

res princes' (kendi kendilerinin efendisi)" eşitlikçi bir gelecek toplumunun, tarihteki nüvelerinden biridir.⁽²¹⁾

Bununla birlikte Zeybeklik, tarihteki diğer ilkel eşitlikçiler gibi tarihsel koşullarla bağlıdır. Bu nedenle hem toplumu ileriye taşıma şansına sahip değildir hem de koşulların değişimine ve kapitalistleşmeye bağlı olarak, bir kurum olarak tarih sahnesinden silinecektir. Nitekim öyle olmuştur.

Özetlemek gerekirse, "sosyal eşkıyalık" olarak Zeybeklik, onları ortaya çıkaran toplumsal koşulların tarihe gömülmesi sonrasında misyonlarını tamamlayarak ortadan kalkmıştır. Günümüze kalansa, yalnızca giyimleri, dans ve türküleri, yani folklorik anlamlarıdır.

Ancak adaletsizliğin azalacağına yaygınlaştığı bu modern koşullarda, onun bir kültür olarak unutturulmaması özel bir önem taşır. İçini boşaltanlara karşı Zeybeklik kültürünü gerçek anlamıyla yaşatmak, adalet duygusunu yeni sosyo-ekonomik koşullarda da sürdürmek, dolayısıyla çocuklarımıza daha adil bir yaşam sunmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle adalet peşinde koşan günümüz toplumcularının, bu kültürü kendi geçmiş beslenme kaynaklarından biri olarak yaşatmaları büyük bir önem taşımaktadır.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 9 Aralık 2006

(21) A. H. Avcı, *Zeybeklik ve Zeybekler*.

CUMHURİYET'İN SOVYET DEVRİMİ'NE VEFA BORCU

Türkiye'de egemen tarih bilinci Rus düşmanlığı üzerinden şekillenmiştir. Tabii bu şekillenmede Çarlık ve Sovyet dönemleri arasındaki köklü farklılığın da karartılmasıyla karşı karşıyayız. Özellikle Soğuk Savaş politikasının bir parçası olarak daha da derinleştirilen bu karartma, sosyalizm karşıtı bir toplumsal tahkimat yapmak amacını taşımıştır. Doğu Anadolu'daki yerleşim birimlerinde her yıl yinelenen “kurtuluş” günlerinde de bu duygu özellikle pekiştirilir. Söz konusu törenlere katılanlar, (kimi istisnalar hariç) gerçekte Ruslardan bir “kurtarma” durumu yaşanmadığını, Rus ordusunun Devrim sonrasında kendiliğinden çekildiğini, dahası Kurtuluş Savaşımızın, moral, para ve silah anlamında biricik destekçisinin de Sovyetler Birliği olduğunu bilmez.

Bunları bilmemenin ve Soğuk Savaş sahtekârlarınca Atatürk'e mâledilen; “Komünizm nerede görülürse ezilmelidir!” gibi sözlerle inanmanın hayatımıza yansıyan bir de bedeli var tabii. Yaşadığımız büyük eşitsizlik, temel hak ve özgürlüklerden yoksunluk ve ülkemizi bir dönem işgal etmiş emperyalist güçlere boğazımıza kadar bağımlılık, işte bu bedelin yansımalarıdır.

Rusların devrim nedeniyle kendiliğinden çekildiğini, Sovyetler Birliği'nin Kurtuluş Savaşı'na yardım eden tek devlet ve kuruluştaki tek müttefik olduğu gerçeğini yazmayan “millî” tarih kitapları, bırakalım bilimselliği, ahlaki temelden bile yoksunlar. Ne yazık ki döneme dair çalışmaların büyük bir çoğunluğu da bu nitelikte. Bugün kendine “ilerici” misyon biçen tarih yazımlarında bile bu unutturma, önemsizleştirme ve hatta çarpıtma örneklerini görebiliyoruz.

Barışın ve adaletin iyi, emperyalizmin ve sömürünün kötü olduğunu düşündürecek her şeyin gizlenmesinde tarih yazımı, hep önemli bir misyon yüklenmiştir. Özellikle Soğuk Savaş poli-

tikalari çerçevesinde emperyalizmle işbirliğini pekiştiren ege-
men akıl, bir yandan bağımlılığı meşrulaştırırken, diğer yandan,
sosyalizmi düşmanlaştırmıştır. Bu durumda İslamcılık ve
Turancılığın geliştirilmesi de, toplumsal tepkilerin kontrol altın-
da tutulmasının zorunlu gereği olmuştur. Bu politikanın, toprak
ağaları ve komprador egemenliğinin iyice pekişip kurumlaşma-
sının yansıması olduğu açık.

Tüm bu değişimlerin tarihe bakıştan müttefik tercihlerine
dek pek çok değişimle kendini göstermesi de kaçınılmaz.

“İstanbul’a Lenin’in Büstünü Koysak mı?”

Yunus Nadi'nin Sovyet Elçisi Aralov'a anlattıklarında da yansı-
dığı gibi, dönemin Türk milliyetçileri; “Genç Sovyet hükümeti-
ni ulusal harekete yardımcı ve candan dostu” görüyordu:

“Sovyet hükümetince yayımlanan, Türkiye'nin paylaşılma-
sıyla ilgili Çarizmin gizli anlaşmaları, Çarlık Rusya'sının,
Fransa'nın, İngiltere'nin, İtalya'nın, Türk halkına karşı besle-
dikleri istilacı niyetleri açığa vurdu” diyen Nadi:

“İttihatçıların memleketin kanını, canını, zenginliğini, Alman
emperyalizmine sattıkları bizim için apaçık bir şeydi. Osmanlı
devletinin şimdiki idarecileri, başta padişah olmak üzere,
Türkiye'yi, İngilizlerin, Fransızların, İtalyanların ve Yunanlıların
egemenliğine teslim ettiler. (Dışişleri Bakanı) Çiçerin; ‘emperya-
lizmle savaşmak için Türkiye ile Rusya'nın güçlerini birleştirmel-
lerini’ teklif ederken çok doğru söylüyor” diye devam ediyordu.

“Yunus Nadi Bey, Batılı devletlerin o yıllarda ulusal kurtuluş
savaşı idarecilerini ‘Bolşevizm tehlikesi’ ile korkutmaya çalışa-
rak, nasıl Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir propaganda
yürüttüklerini anlatmayı takiben; ‘Ama bu tehditler bizi kor-
kutmadı ve korkutmuyor’ dedi. Birinci Dünya savaşı sonunda
biz Türkler, İtilaf devletlerince kelimenin tam anlamıyla dize
getirilmiştik. Rusya'daki devrim ve İtilaf devletlerinin bize sal-
dırışı, emperyalizmin Doğu halklarının yağma edilmesinde,
ezilmesinde oynadığı rol üzerine gözlerimizi açtı.”⁽²²⁾

(22) Aralov'un Anıları, s. 40.

Anadolu'nun Rus işgali, Bolşevik İhtilali ile son bulacaktı. "Bolşevikler, Türkiye'yi paylaşma anlaşmalarını yırtmışlar, her türlü imtiyazlarından vazgeçmişlerdir. (Bu kapsamda dönemin Ekonomi Bakanı), Yusuf Kemal Tengirşek, Bolşevik İhtilali'nin Türkiye için ne anlama geldiğini şu sözlerle anlatır: 'Büyük Harpte Ruslar Refahiye'ye kadar gelmişlerdi. İhtilal Rus ordusunu geri götürdü. İhtilal olmasa idi, Rus ordusu kolay kolay oradan çıkar mıydı? Rusya'da öteden beri bizim gerçek düşmanımız Çarlık ile Ortodoks kilisesi idi. (...) Lenin bu iki kurumu, yani iki büyük düşmanımızı yıkmaya ahdetmiş ve yıkmıştır.'

"Faliş Rifkı Atay ise, Bolşevik İhtilali'nin o günlerde Türkiye'nin geleceği bakımından önemini, kendine özgü çarpıcı üslubuyla şöyle dile getirir: 'Tuhaf kader cilveleri vardır. Eğer Lenin Çarlığı yıkmasaydı ve Rusya zafer gününe erişseydi, İstanbul Rus olacaktı. İnsanın acaba bir İstanbul köşesine Lenin'in büstünü koysak mı diyeceği gelir.

"Ya Çar Rusya'sı 1917'de yıkılmamış olsaydı? Müttefiklerle aralarındaki anlaşmaya göre İstanbul, Sakarya kıyılarına kadar Rusların mülkü olacaktı. 1918'in o haftalarında Rus orduları komutanı, Çar Nikola'yı Dolmabahçe Sarayı'nın rıhtımında karşılayacaktı."⁽²³⁾

Bolşevik Mucize: Ruslar Anadolu'dan Çekiliyor

Eğer Bolşevikler iktidar olamasaydı, Sarıkamış bozgununun ardından gelen toprak kayıplarını geri almak mümkün olamayacaktı. Çünkü Fransa ve İngiltere'den ayrımla Ruslar, gerek Kuzeydoğu Anadolu'yu gerekse de İstanbul'u, sadece sömürgeleştirmek değil, kalıcı bir şekilde ilhak etmek amacı edinmişlerdi.

Nitekim Rus Savaş Bakanlığı tarafından hazırlanan 6 Nisan 1916 tarihli Rapor; "Rusya, bugüne kadar yaptığı gibi bundan sonra da kendi sınırları içine girecek memleketleri millileştirmek isteyecektir"⁽²⁴⁾ diyerek bu keyfiyete işaret eder. Bolşeviklerce yayınlanan belgeler, işgal bölgelerinin yeniden düzenlen-

(23) D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, s. 436.

(24) *Anadolu'nun Taksimi Planı*, s. 279.

mesinin nasıl yapılacağına dair Rusların ne denli ciddi ve kararlı olduklarını gösteren ayrıntılarla doludur.

Rusya'nın hedefi "milli" sınırlarını genişletmek, stratejik olarak gereksindiği bölgeleri ilhak etmek olduğunda, normal koşullarda onu geri atmak, örneğin İngilizleri İstanbul'dan, Fransızları Antep'ten atmaya oranla neredeyse imkânsızdı.

İşte bu ilhak hedefiyle Çarlık Rusya'sı, donma-tifüs ve yarattığı demoralizasyonla Osmanlının kendini savunma kapasitesini tümüyle felç eden Sarıkamış macerasının avantajıyla, Trabzon'dan Van'a kadar bütün Doğu Anadolu'yu ele geçirmişti. Bu sırada İtilaf devletleri arasında süregelen yoğun diplomasinin de, esasen Rusya'yı sınırlama pazarlıkları olduğu da bilinmeli.

M. Sykes, J. Picot görüşmeleri çerçevesinde, 1916 Mart'ında Petersburg'da sonuçlanan pazarlıklarda, "Van, Erzurum vilayetleriyle Trabzon ve Bitlis vilayetlerinin doğu bölümleri yanında Sivas, Harput ve Diyarbakır vilayetlerinin küçük bir kesiminin" Rusya'ya bırakılması konusunda itilaf devletleri arasında anlaşma sağlanmıştı.

Rus Savaş Bakanı raporunun dilinden anlaşılacağı üzere Rusya, bu süreçte hakkının yendiği kanısındadır. Çünkü Sinop dahil çok daha geniş bir alanı talep eden Ruslar, anlaşmanın imzalandığı günlerde, kendisine verilen bölgenin ilerisinde bir hâkimiyete sahiptir. Bu çerçevede O, Sykes-Picot anlaşmasını; "Bütün Boğazlar bölgesinin Rusya'ya temin edilmesi şartına bağlı" olarak onaylamaktadır.⁽²⁵⁾

İstanbul'un Ruslara bırakılması sorunuysa gelinen noktada, çözülmüş görünmektedir. Savaşı sonuçlandırmakta zorlanan İngiltere; "Rusya'nın ancak İstanbul ödül sözü ile savaşta tutulabileceğini" kavramıştır. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Grey; "(...) Almanların müttefikleri birbirine düşürmek için uğraştığını, açık liman edinmesini engellemek için Rusya ile dünyanın her yerinde yıllardır ısrarla mücadele ettiğimizi ve onun nerede olursa olsun bir açık limana ihtiyacını gösteren, kış boyu kapalı kalmasının korkunçluğunu düşününce, ben hep, Rusya'ya, İstanbul konusunda karşı çıkamayacağımızı ve anlayacağımızı en baştan açıkça belirtmek gerektiği fikrinde-

(25) *Anadolu'nun Taksimi Planı*, s. 277.

yim” şeklinde, görüş belirtir. Kral V. George da; “İstanbul’a gelince, sizin olması gerektiği açıktır” diyerek, savaş sonrasına ilişkin düşünce belirtir.⁽²⁶⁾

İşte tam bu koşullarda, Bolşevik devrimi gerçekleşecek ve evdeki bütün hesapları altüst edecekti. Rusya’daki devrim, kendini savunamaz hale gelmiş, Anadolu’nun üçte birini kaybetmiş Osmanlı için ise, tam anlamıyla bir mucizedir:

“Nisan 1917’de Mart devriminden sonra atanan yeni Rus hükümeti, önceki rejim tarafından benimsenen fetih ve ilhak politikalarını reddeden bir deklarasyon yayınladı. Kasımda iktidara gelen Bolşevikler, bir barış deklarasyonu yayınlayarak İstanbul ve Boğazlar üzerindeki Rus iddialarını reddetti. 3 Aralıkta Lenin; ‘Rusya’nın ve Doğunun Müslüman Emekçilerine Çağrı’yı yayınlayarak, devrik Çar’ın, İstanbul’un ele geçirilmesi için yaptığı gizli anlaşmaların geçersiz ve hükümsüz olduğunu açıkladı. Ardından İstanbul’un Müslümanların elinde kalması gerektiğini ilan etti.”⁽²⁷⁾

Durumdan Macera Çıkarmak

Bunu takiben Rus ordusu, 8 Aralık’ta Erzincan’da bir barış anlaşması imzalayarak Anadolu’dan geri çekilmeye başladı. Rus ordusunu Anadolu’dan çekmeyi takiben Bolşevikler, 3 Mart 1918 Brest Litovsk anlaşması çerçevesinde Kars, Ardahan ve Batum’dan da çekilmeyi kabul etti. Ancak bu süreçte devreye İngilizler girecek, Çarlık artığı generalleri, Menşevikler’i ve diğer milliyetçileri Bolşeviklere karşı kışkırtarak devrimi yıkmaya çalışacaktı. Kafkasya bu kışkırtmalar bağlamında Bolşeviklerin elinden çıkacak, İngilizler Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’da etkinlik sağlayacaklardı.

İşte Bolşeviklerin Kafkasya’da etkili olamadığı bu konjonktürde Enver Paşa’nın misyonu (1915’te akamete uğrayan Turan ülküsünü yeniden gerçekleştirme yönelimiyle) durumdan yeni bir macera vazifesi çıkaracaktı. Onca korkunç yıkım ve kayıptan sonra bile yaşadığı dünyayı hâlâ okuyamayan, savaşın ger-

(26) A. L. Macfie, *Osmanlının Son Yılları*, s. 171.

(27) A. L. Macfie, *age.*, s. 177.

çekte bittiğini anlayamayan Enver; "Pantürkist emellerinin gerçekte gerçekleşeceği günün geldiğini düşündü. Osmanlı ordusu, 1918 Eylül'ünde Bakü'ye girdi. Hedef Türkistan'dı." (28)

Ne ki bu nafile operasyon, hem başından beri bu petrol bölgesini kendine saklayan Alman misyonu ile çatışıyordu; hem de asıl önemlisi, savaşın bir bütün olarak artık kaybedildiğinin kesinleştiğini göremeyen bir körlükle malûldü. Elde avuçta bir şey kalmadığı o son günlerde bile Enver, halkın evlatlarını kırıdırmaktan geri durmuyordu. Oysa aynı günlerde bir başka Osmanlı Paşası, Mustafa Kemal, Anadolu savunması için askerlerini telef ettirmeden geri çekmekle uğraşarak, bambaşka bir zihniyet örneği veriyordu.

Cumhuriyet Anıtı Vefa Borcunu Teyit Ediyor

Enver'in bu tutumuna karşılık Cumhuriyet'i kuranlar İstanbul'un merkezi Taksim Meydanı'nın simgesi Cumhuriyet Anıtı'nda bir başka tutumu yansıtır. Cumhuriyet'i simgeleyen bu çok önemli anıtta, iki Sovyet generalinin belirgin suretleriyle karşı karşıyayız.

Anıt, Cumhuriyet'in önderlerinden Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü'nün hemen arkasında Mareşal Kliment Yefremoviç Voroşilov ve General Mihail Vesilyeviç Frunze'yi resmetmektedir.

Rus ve komünist düşmanlığının kuşaklar boyu siyaseti belirlediği bir ülkenin en önemli meydanında, kurucu önderinin hemen arkasındaki dört kişiden ikisinin komünist ve Rus olması inanılır gibi değil. İnanılır gibi değil, çünkü bu ülkenin pek çok şehrinde, pek çok töreninde pek çok üniversitesinde, kurucusuna atfen; "Komünizm nerede görülürse ezilmelidir" diye sahtekârlık örneği plakalar asılmıştır. Daha önemlisi sol fikir ve taleplere karşı sistematik bir tenkil politikası izlenmiştir yıllar boyu.

Cumhuriyet'in kuruluşunu simgeleyen bu anıtta iki Kızıl Ordu generalinin konulmasının bizzat Mustafa Kemal'in isteğiyle gerçekleştiği bilinmektedir; ki zaten başka türlü de ola-

(28) B. Tanör, *Kuruluş Kurtuluş*, s. 26.

mazdı. 1928’de, İtalyan yontu ustası Pietro Canonica’ya yaptırılan bu anıt, genç kuşaklara ve eski hilafet merkezine Cumhuriyet’i ve Kurtuluş Savaşı’nı anlatmak amacını taşımaktadır.

Gerek General Frunze gerekse de Mareşal Vorosilov, Lenin’in isteğiyle Kurtuluş Savaşı’nın yürütülmesi ve desteklenmesinde fiilen katkı sağlamış, gerek düşmana karşı savaşın gerekse de İngiliz provokasyonlarıyla iki ülke arasında yaşanan tıkanma noktalarının aşılmasına yardımcı olmuş Sovyet subayları. İki Kızıl Ordu komutanının böylesi anlamlı bir anıtta yer alışı, hem genç Cumhuriyet’in Sovyetler Birliği’ne bakış açısını göstermekte hem de Sovyetlerin ve Sovyet generallerinin Cumhuriyet’in kuruluşuna katkısını resmen teyit etmektedir. Belli ki Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin kurtuluşu ve kuruluşuna yaptığı anlamlı yardımın, dosta düşmana karşı altı çizilmek, ülke olarak vefa borcu teyit edilmek istenmiştir.

Ne ki Cumhuriyet kurucusunun bu anlamlı jestine neden olan Cumhuriyet’in kuruluşundaki Sovyet katkısı, sonraki dönem yöneticilerince özellikle unutturulmaya ve gizlenmeye çalışılacaktı. Öyle ki Cumhuriyet Anıtı’na dair tanıtımlarda bile bu gerçek yer almayacaktı. Sosyalizm düşmanlığı üzerinden yapılan tahkimat nedeniyle, iki Bolşevik generalin, İstiklal yürüyüşünde Mustafa Kemal ile omuz omuza yoldaşlık gerçeği, ülkenin sonraki yöneticileri için yok edilmeye çalışılan bir kâbus anısı olacaktır. Çünkü onlar artık ülkenin istiklal ruhunu değil, tam tersine emperyalizm işbirlikçiliğini temsil etmektedir. Frunzeler, Vorosilovlar, Aralovlar, hatırı sayılır bir kesim için “sapkın” bir dönemin, bir “aşırılığın”, “çocukluk hastalığının” tarihten silinmesi gereken kötü anılarıdır. Oysa bütün o ince güzelliği ile Cumhuriyet Anıtı, II. Dünya Savaşı sonrası atmosferinde bize unutturulan bir gerçeği, emperyalizme ve işbirlikçilerine karşı verilen kurtuluş savaşında Türkiye’nin biricik dostunun Sovyetler Birliği olduğu gerçeğini bağırılmaktadır.

“Müşterek Mücadelemiz”

Sovyetler Birliği, 16 Mart 1921’de imzalanan Moskova Antlaşması ile Büyük Millet Meclisi’nin Misak-ı Milli’sini resmen tanıyıp, kapitülasyonları hükümsüz saydığını ilan ediyordu. İngiliz

emperyalizminin basıncı nedeniyle resmi metinde geçmemekle birlikte, Sovyetler Birliği, bu antlaşma çerçevesinde Türkiye'ye 10 milyon altın ruble ve iki tümeni donatacak kadar silah veremeyi taahhüt ediyordu.⁽²⁹⁾

Tabii yardımlar bu antlaşmadan da önce başlamıştır. Nitekim Temmuz 1920'de Moskova'da Halil Paşa'ya verilen yüz bin lira değerindeki külçe halindeki altın 8 Eylül 1920 günü Erzurum'a ulaştırılacaktı. Hastanedeki kantarda tartılarak teslim alınan bu külçelerin iki yüz kilo kadarı, Doğu ordusu için alıkonurken, diğerleri Ankara'ya gönderilecekti.⁽³⁰⁾

Diğer yandan 3387 tüfek, 3623 sandık cephane ve 3000 dolayında süngüden oluşan ilk silah ve cephane yardımı da 1920 Eylül sonlarında Trabzon'a varacaktı.⁽³¹⁾

Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Sovyet yöneticileri yardımı arttırma kararı almışlardı. Bu sırada, II. İnönü muharebesinin kazanılması üzerine, Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları tahribatı karşılamak için Türk hükümetine hediye edilen 30 bin altın Ruble, 9 Nisan 1921 günü Sovyet elçisi Mdivani tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya sunulmuştu. Moskova Antlaşması'nın imzalanmasını izleyen günlerde Türk heyeti üyelerinden ekonomi Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk ile Doktor Rıza Nur, 4 milyon altın ruble ile Moskova'dan ayrılmışlar, 25 Nisan 1921 günü Sarıkamış'a varmışlardı.

Ardından Mayıs-Haziran 1921'de, 1.4 milyon, Kasım 1921'de 1.1 milyon ve Mayıs 1922'de 3.5 milyon olmak üzere 10 milyon altın rublelik yardım yapıldığını göstermektedir.

Böylece bu çok kritik dönemde Sovyetler Birliği Kurtuluş Savaşı'na toplam 11 milyon altın ruble ve 100 bin lira değerindeki külçe altının yanında, 37.812 adet tüfek, 324 adet ağır ve hafif makineli tüfek, 44.587 sandık mermi, 66 adet top ve 141.173 adet top mermisi ile destek olmuştur.⁽³²⁾ Üstelik bu çok ciddi yardımı yapan ülkede o sırada, İngilizlerce yönlendirilen beyaz ordularla iç savaş yapılmakta ve tam bir yoksulluk

(29) Bkz., Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, s. 635.

(30) Age., s. 635.

(31) Age., s. 636.

(32) Age., s. 640-42.

yaşanmaktadır. Buna karşılık ülkenin halife padişahıysa İngiliz işbirlikçisi olarak iç ayaklanmalar ve ölüm fetvalarıyla kurtuluşu bastırmaya çalışmaktadır.

Aslında emperyalizme karşıtlık, iki ülkenin de temel sorunudur. Nitekim 23 Nisan 1920 günü Meclis'in açılmasından hemen sonra Mustafa Kemal, Lenin'e mektubunda; "Emperyalist hükümetler aleyhine, bunların esareti altındaki insanları kurtarmak için Sovyetler ile işbirliği yapmayı ve Sovyetler Menşevik Gürcistan'a karşı harekete geçerse, Türkiye'nin de emperyalist Ermeni hükümetine karşı harekete geçmesi ve Azerbaycan'ı Bolşevik zümresine sokmayı kabul ettiğini" bildirecektir. "Müşterek mücadelemiz için kuvvetlerimizi teşkilatlandırmak" gereksiniminden söz edeceği mektubunu şöyle sürdürecektir:

"Bütün çalışmalarımızı ve askeri hareketlerimizi Rus Bolşevikleriyle birleştirmek zorunluluğunu kabul etmekteyiz. Bolşeviklerin emperyalist hükümetlere karşı savaşmayı ve bütün ezilen milletleri emperyalistlerin hegemonyasından kurtarmayı amaç edinmiş olduklarına inanıyoruz. Ayrıca ülkemizi işgal eden emperyalist kuvvetleri saf dışı bırakmak, emperyalizme karşı girişilen genel savaşı sürdürebilmek amacıyla yurt içindeki gücümüzü arttırmak için, Sovyetler Birliği'nin bize ilk önce (5 milyon altın lira) vermesini, yapılacak görüşmelerde tutar sayısı kararlaştırılacak (silah ve cephane) ve bundan başka (askeri teknik ve tıbbi malzeme), birliklerimizin ihtiyacını karşılayacak (gıda maddeleri) sağlanmasını istemekteyiz. Saygı ve selamlarımızla samimi duygularımızı lütfen kabul buyurunuz, efendim. TBMM Başkanı Mustafa Kemal"⁽³³⁾

Dostların Arasına Emperyalizm Giriyor

Ancak gelen yardımlara ve stratejik çıkar birliğine karşın 1921'de iki ülke ilişkilerine kuşkular düşer. Türkiye Rusya'nın İngiltere ile yaptığı ticaret anlaşmasından, Sovyetler ise Türkiye'nin Fransa ile anlaşmasından kendileri aleyhine büyük kaygılara kapılır. Bu kaygıların kaynağıysa başarılı İngiliz dezenformasyo-

(33) Bkz., Rasih N. İleri, *Atatürk ve Komünizm*, s. 102.

nudur. Kafkasya'yı elinde tutmak ve Yunan işgalini başarıya ulaştırmak için, Türkiye'yi Sovyetler ile savaştırmayı amaçlamaktadır. Bu arada Londra Konferansıyla Kurtuluşçuları bölmeye çalışır. Bu oyuna gelenler de vardır. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Albay Kazım Dirik Kafkasya'ya saldırılmasını ister. Oysa Kazım Karabekir oyunu iyi okur ve:

“Türkiye'yi bir ateş çemberinin içinde eritmek ve hiç değilse Ruslarla bizim ittifak etmemiz olanağını kaldırarak Doğu Cephesi birliklerinin batıya aktarılmasını engellemek ve böylece Yunanistan'ın istilasını kolaylaştırmak için mi Londra Konferansı açıldı?” diye sorar.⁽³⁴⁾ Londra Konferansı'nın içyüzünün, Türkleri Kafkas emelleri peşinde sürüklemek, Ruslara karşı savaştırmak ve Ruslarla birlikte hareket etmesini engellemek için düzenlenmiş bir oyun” olduğunu söyler, “bizi her yandan saran İtilaf Devletleri propagandasının dehşetine” ve “Bakü, Tiflis ve başka yerlerdeki temsilcilerimizin karşı devrimin yatağı olmasına”⁽³⁵⁾ dikkat çeker.

Bu dönem Sovyet yardımlarının durduğu, buna karşın, Yunanistan'ın Ankara'yı işgale hazırlandığı dönemdir. İngilizlerse, Ankara'daki pek çok yöneticiyi Sovyetlerin Türkiye'ye saldıracığına inandırmıştır. Karabekir bu noktada; “İtilaf ajanlarının Moskova'da, Tiflis'te ve Batum'da delegelerimize müthiş bir propaganda yaparak, kuvvetlerimizi doğuda alıkoymaya çalıştıklarına kuşku kalmadı” diyecektir. Oysa A. Fuat Cebesoy, Ankara'ya; “Bolşeviklerin İngilizlerle anlaşarak Kafkasya yönünden bize hücum etme olasılığından” söz eden rapor göndermektedir. Sovyetler de Türkiye'nin kendi aleyhine Fransızlarla anlaştığı kuşkusunda olduğundan ittifak taleplerini reddeder. Bu akıl tutulması, Lenin'in Frunze'yi, durumu aydınlatmak üzere Mustafa Kemal ile doğrudan görüşmeye göndermesiyle aşılr.

Bu doğrudan diyalogla tüm sorunlar çözülür. Moral ve güven hızla yükselir. Meclis; “Zafer kazanmış Kızıl Ordu'nun en değerli ve kahraman komutanlarından biri ve halen Ukrayna Orduları Başkomutanı Frunze'yi Ankara'ya göndermesini ve hele bu kararı Sakarya Savaşı'ndan hemen önce, düşmanlarımızın kesin

(34) *İstiklal Harbimiz*, s. 864.

(35) A.g.e., s. 882.

bozgunumuzun yakın bulunduğunu ilan ettikleri bir zamanda bize bildirmesini öven bir telgraf yollarken Frunze de, Moskova'ya, "geri kalan 3,5 milyon altın rubleyi hemen yollayın ve yeni yardımlar sağlayın" talebinden bulunur.⁽³⁶⁾

"Frunze Yoldaş"

Buna karşın Mustafa Kemal, Frunze'ye: "Türkiye'nin yaşamsal koşulları, en çok tehlikelerle sarılı olduğu zamanda bile, 'Kara-deniz'in öbür tarafında sadık dost ve müttefikleri bulunduğunu hatırlayın' diye kullandığınız cümleyi, Türk halkı ve TBMM hükümeti adına hoşnutlukla ve teşekkürle senet sayarım. Buna karşı Çar boyunduruğundan kurtulmuş olan Rus ve Ukrayna milletlerinin de her durumda Türk milletinin sadakatine, sarsılmaz dostluğuna güvenebileceğini size garanti ederim" şeklinde coşkun konuşmalar yapar.

"Frunze yoldaş, bizim de pek değerli bir arkadaşımız olmuştur. Buraya gelmesi, daha birçok noktalardan değerli oldu. İhtimal ki, Rusya ile Türkiye halkı arasında bazı yanlış anlamların varolduğu sanılmakta idi. Bunlar birtakım bahtsızların yaydıkları aldatıcı söylentilerden meydana gelmiş olabilir. Gerçekte ise bunlar kesinlikle temelsizdir"⁽³⁷⁾ der.

Mustafa Kemal 4 Ocak 1922'de Lenin'e gönderdiği mektupta;

"...İki halkın hangi koşullarda ve ne ölçüye kadar birbirlerini anlayıp sevdiğini ve eski kavgaların, zalim yöneticilerin kışkırtmaları ile çıktığını, son savaşta subayların birbirleriyle nasıl isteksizce savaştığını görmüş olanlar, yeni durumun sürekli ve istikrarlı olduğunu kabul etmekte gecikmeyeceklerdir (...) milletlerarası politika alanında, Türk-Fransız anlaşması, Rus-İngiliz anlaşması gibi koşulların zoru ile meydana gelmiştir. Bu anlaşma gelecekte imzalayacağımız anlaşmalar gibi, dostluk anlayışımızı zedeleyemez. Size TBMM'nin Sovyet Rusya'ya karşı izlediği politikanın değişmediğini, söylentilerin gerçeğe dayanmadığını söylemek isterim" der.

(36) D. Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi*, s. 850.

(37) Age., s. 851-3.

Mart 1922'de Millet Meclisinin Üçüncü Toplanma Yılı'nı açarken ise, Türk-Sovyet ilişkilerinden şöyle söz edecektir: "(...) Tam ve gerçek bağımsızlığımızı açık ve içten olarak en önce tanıyıp bize dostluk elini uzatan Sovyetler Birliği ile kardeşçe bağlarımızın pekiştirilmesi, dış politikamızın esasıdır (sürekli ve şiddetli alkışlar, çok doğru ve yaşasın dostlarımız sesleri)." (38)

Rus devrimiyle iktidar olan Bolşeviklerin işgal edilmiş Osmanlı topraklarından kendiliğinden geri çekilmeleri ve Kurtuluş Savaşı'nın tek destekçisi olmalarıyla başlayan bu dostluk, ne yazık ki Cumhuriyet'in kapitalist kalkınma yolunu seçmesi buna bağlı olarak dışarıda İngiltere ile yakınlaşması ve içerde sol siyasete izin vermeme tercihiyle hızla irtifa kaybedecektir. Bunun bedeliyse işçilerin kazanılmış haklarının tasfiyesi, toprak reformunun rafa kaldırılması, eşitlik ve özgürlük taleplerinin düşmanlaştırılması, memleketin bizzat devlet eliyle sağa, otoriterliğe, tektipleştirilmeye yatırılarak kötürümleştirilmesi olacaktır.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 13-20 Ocak 2007

(38) Age., s. 856-7.

Beşinci Bölüm

KUTSALLAR VE HAKLARIMIZ

PAPA BENEDİK, İSA'YA YAKIŞMIYOR

16'ncı Benedik ismiyle Papa olan Kardinal Ratzinger'in, Bav-yera'daki Regensburg Üniversitesi'nde yaptığı konuşma, gerek temsil ettiği kurumun niteliği gerekse de İslam'a dair yorumunun içeriği nedeniyle, hepsi de birbirinden önemli bir dizi irdelemeyi gerektiriyor.

İçerdiği bir dizi doğru ve yanlışıyla bu önemli konuşmanın özü veya en önemli kısmı olmamasına karşın, Bizans İmparatoru II. Manuel Paleologos'tan (1350-1425) hareketle İslamiyet'e dair yapılan atıf dünyanın gündemine oturdu. Oysa Papa'nın konuşması, akademik düzlemde kimi doğruları da içeren, en azından tartışılmayı hak eden bölümün ötesinde çok daha ciddi sorunlar içeriyor: 16. Benedik'in Avrupa'ya giydirmeye çalıştığı Hristiyan kimliği, bunun sonucu olarak Türkiye'nin AB'ye üyeliğine karşı çıkışı, keza evrim teorisine ilişkin yinedeği gerici tavrı, rölativizme karşı mutlakçı tutumu bunun örnekleri... Ancak salt kendilerine dokunan yanıyla dünyaya bakan bizim din adamlarımızın ve tabii onlardan farklı olmayan kimi politikacılarımızın yaklaşımı Papa'nın sergilediği yaklaşımın tersyüz edilmiş halinden ibaretti. Oysa eğer bu konuşmanın provokatif bir amacı olabileceğine dair haklı olarak kuşkulanasaksak, İslam coğrafyasından gelen tepkiler ne yazık ki bu amacı kolaylaştıran bir işlev görüyor.

Bir dizi ayrıntıda sorgulanması gereken söz konusu bu konuşmayı irdelemeye nereden başlayayım diye düşünürken, Ataol Behramoğlu'nun, 23 Eylül 2006 Cumartesi günü yazısını; "Papa İsa'ya yakışmıyor" başlığı imdadıma yetti. Gerçek-ten de Papa Benedik ve onun temsil ettiği misyon, İsa'ya ve onun ideallerine yakışmıyordu.

Bu gerçekliği görmek için İsa'ya dair kaba bir bellek tazelemesi yapmak yeter.

Hem Tanrı'ya Hem Mamon'a Hizmet Olmaz

Yahudi dini ve Roma'nın egemenliğindeki adaletsiz ortama halkın hakları adına başkaldıran İsa, gerçekte Yahudiliği yıkmaya değil, onu halkın beklentilerine yanıt veren bir kusursuzluğa ulaştırmaya çalışıyordu. Bu "kusursuzluğun" eşitlikçi anlamıdır ki, hem Yahudi egemenlerinin hem de onların işbirliği ettiği Roma iktidarının acımasız saldırısıyla ezilmeye çalışılacaktı.

"Nasıra kasabasında doğan doğramacı İsa, bütün insanların kardeşliğine dayanan yeni bir düşünce getiriyordu. İnsanların hepsi Baba Tanrı'nın çocuklarıydı. İnsanların ruhu Tanrı'nın ruhuydu. (...) İnsanlar ancak sevgiyle birbirlerine bağlanabilirlerdi. Sevmek içinse eşitlik gerekiyordu. Eşitliği sağlayan yok-sulluktu. Bu yüzdendir ki, 'bir devenin iğne deliğinden geçmesi, bir varlıklarının Tanrı ülkesine girmesinden kolaydı. İnsanların yüzlerini bile görmeyeceği mirasçılar için servet biriktirmesi saçmaydı." (Orhan Hançerlioğlu)

Bu gerçeklikte; "Vay şimdi tok olanların haline, çünkü aç kalacaklardır. Vay şimdi gülenlerin haline, çünkü ağlayacaklardır" diye sesleniyordu İsa.

Onun şekillendirdiği inançta Tanrı, Luka İncili'nde de belirtildiği gibi; "Kendini herkesten üstün görenlere karşı en büyük sertliği gösterir. Güçlüleri yıkar, ezilenlere dayanak olur. Zenginleri yoksullaştırır, yoksulları zenginleştirir." (Max Beer).

Bu sözlerin ezilenleri kandırmak üzere üretilmiş bir söylem olduğu düşünülmesin. Aksine İsa'nın öncülüğünde ilk Hristiyanların yaşamı da bu ideale göre şekillenmiştir. Çoğunluğu Yahudi emekçiler olan ilk Hristiyan toplulukları, ya tam bir "komünist" düzeni içinde yaşıyorlardı, ya da bu amaca bağlıydılar. Bunlar yoksulluklarından onur duyarlardı. (...) İsa yalın ve kesin bir deyişle; "Hem Tanrı'ya hem de Mamon'a (servet anlamında kullanılan zenginlik tanrısı) hizmet etmek olanaksızdır" demişti. Çömezleri de Tanrı'ya hizmet etmek için Mamon'dan yüz çevirmişlerdi. Dolayısıyla ilk Hristiyan toplulukları da bir çeşit komünist hayat yaşamaya başladılar ya da bu ideale ellerinden geldiğince yaklaşmaya çalıştılar" (Max Beer).

Tabii sınıfsal ayrımlar zamanla Hristiyanlığın içinde de gelişmeye başlayacaktı. İsa'nın 12 çömezinden biri olan Yakup,

Hıristiyanlığı bozan bu zenginlere karşı; “İyi işler yapmadıktan sonra, inancı olmak neye yarar? İnancımız tek başına bizleri kurtarabilir mi?” diye rezerv belirtecekti. Zenginlere; “Sizi bekleyen yoksulluğu düşünerek ağlayın. Zenginlikleriniz çürümeye, gösterişli kılıklarınız kurtlar tarafından yenmeye mahkûmdur. Tarlalarınızdaki ürünlerinizin hasadını yapanların gündeliklerini cebinize atarak biriktirdiğiniz paralarla bir servet yaptınız. Biliniz ki hakkını yemiş olduğunuz bu insanların ahları Tanrı katına ulaşmıştır” diyecekti.

Barışla ve Özveriyle

Mücadele içinde Romalılara ve düzene karşı etkinliği ve saygınlığı hızla artan bir halk önderi olarak İsa, başta silahlı bir mücadeleye yatkındır. Bu bağlamda Matta İncili'nde de belirtildiği gibi arkasında toplananlara; “Size barış değil savaş getirmek için geldim” diye seslenir. Ancak daha sonra, bu yolla başarı elde edilemeyeceği yargısına vararak mücadele tarzını değiştirir. “Yahu diye ülkesinin de Roma'nın da sertlik ve kaba kuvvetle değil, ruhların gücüyle, barışçı, özverili bir anlayışla ve içten de dıştan da arınarak kötülükten kurtulabileceğini” söyleyecek, daha ötesi “yeryüzündeki güç ve etkinliğin (...) temelini kötülük” (Max Beer) olacağı yargısına varacaktı. Bu yaklaşım tarzıyla İsa'da, kendinden yüzlerce yıl sonraki Mani'de, Gandi'de göreceğimiz tipten pasifist bir militan portresi görüyoruz.

Ancak mücadele tarzındaki bu dönüşüme karşın ideallerinde en küçük bir değişim gerçekleşmeyeceği gibi, aksine bu değişim sonrası etki alanı daha da büyüyecektir. O, “yoksullara, ezilenlere, iyi yürekliilere” seslenerek, “politik çekişmeler, ayaklanmalar, insanların birbirleriyle yaptıkları savaşlar, cinayetler (...) peygamberlerin idealini gerçekleştirmeye yardımcı olmaz” görüşünü dillendirir. İnsanları Tanrı'nın saltanatını kurmaya çağırır. “Tanrı'nın saltanatı şu demektir: Hayatın temelini insanlık sevgisi üstüne ve yeniden kurmak.

Güçsüzlere ve günahı olanlara acımak. Herkesin topluca ve herkes için çalışması. İnsanları, üstlerine çöken kötülüklerden kurtaracak olan budur” diyordu. Önerdiği yöntem sivil itaatsizlik, amacı ise insanlar arasında eşitlik kurmaktır.

Bu dönem içinde öylesi mütevazı bir halk önderi portresiyle karşı karşıyayız ki, takipçilerinin yüklemine karşın kendisini mesih saydığı iddiasında bulunmaz. İncillerin en eskisi olan Markos İncili'nde İsa, kendinden mesih diye söz etmez. Ölümüne bir kararlılıkla, halkının yaralarını sarmaya çalışır. İmparator Tiberius adına, Romalı Procurator Pontus Pilatus, Yahudi inancının kimi egemenlerinin de desteğiyle İsa'yı çarmıha gerek ölüdürür. Ancak bu durum Hristiyanlığı bitirmez. Çünkü Hristiyanlık, yukarıdan inen vahiyler yerine inancın insanla birlikte oluşturulma iradesinin sonucu şekillenecektir.

Hristiyanlığın Revizyonu

Hristiyanlığın karşılaşacağı ilk revizyon, İsa'nın öldürülmesi sonrasında giderek ön plana çıkmaya başlayan Aziz Paulus döneminde başlayacaktır. Etkinliğini artırmasına bağlı olarak içine giren zenginlerin, onu kendi çıkarlarına göre yeniden şekillendirmeye çalışmaları, keza karşılaştığı baskıları düzenle uzlaşarak aşmaya ve azaltmaya çalışan kadroların etkisiyle bu revizyonlar giderek derinleşecektir.

“Roma sistemine protesto olarak büyümüş ve yaygınlaşmış (olan ...) Hristiyanlık, İmparator Konstantin'in (311-337) Hristiyanlığı benimsemesiyle Roma İmparatorluğu'nu ele geçirmiş, bir bakıma da Hristiyanlık İmparatorluğun eline geçmiştir.” (Bernard Lewis)

Roma'da resmi din olarak kabulüyle Hristiyanlığın bu dönüşümü iyice pekişecek ve İ. S. 395'te İmparator Theodosius tarafından diğer dinler yasaklanırken, Hristiyanlık diğer inançların yasaklanma gerekçesi olacaktır. Açıktır ki burada ezilenler, sosyal düzen ve ötekiler karşısında asıl değişen imparatorluk değil Hristiyanlığın kendisi olmuştur. O artık imparatorluğun çıkarlarıncı belirlenen, onun egemenliğini meşrulaştıran, bu anlamda kendi kurucusu ve geçmişine yabancılaşan bir ideolojik araca dönüşüyordu. Skolastik felsefenin en önemli düşünürü olan Aquinolu Thomas süregelen bu dönüşümü, felsefi düzlemde iyice pekiştiren bir işlev görecektir. 395'te İmparator Teodosius'un ölümü sonrası ikiye bölünen Roma'nın Batı parçası, barbar akınlarıyla yıkılacaktır. Bunun sonucundayla Kilise,

Batı Avrupa'da doğrudan bir egemenlik aygıtı olarak hızla yük-selerek, bin yılı aşkın süre boyunca dünyanın kaderi üzerinde belirleyici bir gericilik odağı olacaktır. Batıdaki bu Katolik şekil-lenmeye karşın Doğu Roma'nın parçası olan Hristiyanlık ise, Ortodoks mezhebi olarak imparatorluğun meşrulaştırılma mekanizması olarak işlev görecektir.

Ortaçağ'ı kapsayan bu ezici egemenlik döneminde Hristiyan Kilisesi'nin teolojik temelleri, İsa değil özellikle Thomas tara-fından belirlenecektir. (O. Hançerlioğlu) Bu belirlenimde Hiris-tiyanlık, ezilenlerin, fakirlerin, sevgiyle sorun çözmenin inancı olarak başladığı yolculuğunda gitgide ezenlerin, egemenlerin, hoşgörüsüzlüğün, yayılmacılığın ideolojik kurumu haline gele-ceği bir evrim geçirecektir.

İsa'nın Mirasçıları Kim

Kendisi “Sezar'ın hakkı” ile “Tanrı'nın hakkını” birbirinden ayıran, ezilenleri ve fakirleri yücelten, bu anlamda tanrısallığı laik ve halkçı bir perspektifle tanımlayan İsa ve onun diniyle, imparatorluklara yataklık yapan, bizzat kendisi ezen ve hük-meden teokrat papalar ve onların dini arasındaki tek benzerlik aynı ismi kullanmalarından ibarettir. Bu bağlamda iktidara karşı olanların dini, bu tip papaların elinde iktidarın dinine, barış dini “kutsal savaşların” dinine, ezilenlerin dini ezenlerin dinine, sömürülenlerin dini sömürgecilerin dinine dönüşmüş-tür.

Bu koşullarda İsa'nın gerçek mirasçıları; “Bu kadar iğrenç bir dünyaya Tanrı'nın razı olamayacağını” düşünüp buna uygun tutum alanlar olabilir ancak; önünü alamadıkları Hristiyanlığın içini boşaltıp İsa'yı çarmıha geren çıkar ilişkilerinin günümüz-deki sürdürücüleri değil.

Evrensel barış için evrensel değerler temelinde kardeşliği savunmak durumunda olan bir Papa yerine, farklı inançları öte-kileştiren, eleştirel gözlemlerini salt ötekine uygulayan, emper-yalizm ve büyük sermayenin dümen suyunda bir papa örneğiyle karşı karşıyayız. Başkalarının kılıcına yönelik eleştiriyi kendi kılıcından esirgeyen, ABD saldırganlığını kınamak yerine 600 yıl önceki ötekileştirici bir gözlemi günümüze taşıyan bir Papa,

İsa'nın temsil ettiği pasifizm ve barışçılığın, entegrasyon ve adaletin mirasçısı olamaz.

Avrupa'nın Hristiyanlaştırılması misyonu ile ünlenmiş olan 1500 yıl önceki Papa Benedik'in ismini kullanmaktaki tercihinde de yansıdığı gibi, Papa 16'ncı Benedik; "Avrupa'yı yeniden Hristiyanlaştırmak" misyonunun papasıdır. Oysa barışçıl bir dünya için din adamlarına düşen, artık kendi dini değerlerini dünyaya ve uluslararası politikaya taşımak değil, tam tersine dinsel alanı serbestleştirmek, çağdışı ellerini siyasetten çekmektir.

Olması gereken buyken, dünyada yeniden hâkimiyet arayışı sergileyen Papa 16. Benedik, söz ve davranışlarıyla, W. Bush ve S. Huntington ile âdeta birbirlerini tamamlayan gerici bir takım oluşturmaktadır.

Bu noktada iki rakip ve egemen dinden birinin, Hristiyanlığın ruhani lideri olarak Papa'nın; "İslam'ın silahlı ve akılsız, Hristiyanlığın ise barışçıl ve akıllı" olduğu mesajı veren konuşması, eğer sorumsuz bir siyasetçinin özür gerektiren gafı değilse, açık ki provokatif bir davranıştır. Esasen diğer görüşleriyle birlikte düşünüldüğünde bu konuşma, âdeta 2006 yılına yansıyan bir Haçlı çıkışı olarak ciddi bir sorun örneği oluşturmuştur. Oysa dünyamızın, kutsal (ve kutsal olmayan) tüm savaş bahanelerini yinelenmemek üzere tarihe gömmeye şiddetle ihtiyacı var. İsa'nın gerçek anısı da bunu gerektiriyor zaten.

Ahlaki Sorun

Esasen tarihsel gerçekleri anımsadığımızda, Papa'nın, söz konusu fikrini Manuel II. Paleologos üzerinden gerekçelendirmesi de, neresinden bakarsak bakalım ahlak dışı bir durum oluşturmaktadır.

"Papa, Manuel II'nin nesi olur?" şeklindeki ironik başlığıyla (23 Eylül 2006, *Radikal*) soruna bu bağlamda değinen Haluk Şahin; "Papa'nın Bizans İmparatoru Manuel II. Paleologos'un sözlerinden yararlanmaya hakkı olup olmadığını soranlara rastlanıyor. Öyle ya, Bizans İmparatoru "günahkâr" bir Ortodoks idi. O dönemin en büyük teolojik kavgaları Katoliklerle Ortodokslar arasındaydı. Manuel II acaba imparatorluğunu perişan

etmiş olan Katolikliğin şiddet kullanmayan barışçıl bir inanç olduğuna mı inanıyordu?” diye soruyor.

Soru oldukça anlamlı.

II. Manuel'in, Katoliklik hakkında İslam'dan farklı düşündüğünü sanacak kadar saf bir Papa ile karşı karşıya olmadığımız kesin. Ama bu kadar rahat alıntıladığına göre, en azından dinleyicilerinin öyle düşünmesini istediği, hatta yekpare bir Hristiyanlık algısı yaratmaya çalıştığı da kesin.

Oysa tarih bambaşka bir gerçeğe işaret ediyor. Ortodoks inançlı halk için bugün bile unutulmaz vahşetteki Konstantinopolis işgal ve yağmasının anıları (1204) II. Manuel (1350-1425) için henüz çok tazeydi. Üstelik Hristiyanlığın Katolik ve Ortodoks mezhepleri arasındaki çelişki öylesine “uzlaşmaz”dı ki, bazı tarihçiler, Haçlıların bu saldırısını bunun “mantiki sonucu” (M. Balard) görürler.

1453'te II. Mehmet'in kuşattığı zaman bile Ortodoks halkın ciddi bir kesiminin duyguları; “Bizans'ta Papa'nın serpuşunu görmektense Osmanlı'nın sarığını görmek yeğdir” şeklindeydi. Nitekim bu duyguyla, Osmanlı'ya karşı son ana kadar çarpışacak, ama Katolik Kilisesi'yle birleşmeyi kabul etmeyeceklerdi.

Bu bağlamda dindar ve entelektüel kişiliği de dikkate alınacak olursa, II. Manuel'in Katolikliğe karşı oldukça sorunlu bir bakış açısına sahip olduğu kesin. Dolayısıyla mezarından kalkabilmesi halinde Papa Benedik'in yakasına sarılacağı da kesin. Birincisi; İslamiyet hakkındaki düşüncelerini doğrudan ifade etmek yerine, 600 yıl önceki bir ifadesini paravan olarak kullanması nedeniyle. İkincisi; böylesi alıntı istismarı yapan Papa'nın, tarih boyunca Ortodoks inancını tasfiye etmeye çalışmış, üstelik bu yolda katliam silahını da kullanmaktan çekinmemiş bir geleneğin yetkilisi olduğunu unutturmaya çalışması nedeniyle.

Görüldüğü gibi, kendi düşüncesini, Hristiyanlık içi tarihsel muarızına söyletmek gibi ciddi bir ahlaki sorunla karşı karşıyayız.

Tarihteki en büyük yağma ve kıyımların, en büyük sekterlik ve iç baskıların, yani kılıçlı bir siyasetin mirasçısı olduğunu unutan Papa'nın, İslamiyete dair yaptığı tek yanlı suçlama, ne denli kaba bir çifte standart ve ne tipik bir Haçlı zihniyetinin

temsilcisi olduğunu gösteriyor. Bu da AB üyeliğimize karşı çıkarken, nasıl bir zihniyet arka planıyla davrandığını gösteriyor.

Kılıçlı Siyaset

Kuşkusuz “kılıçlı siyaset” tüm dinlerin ve imparatorlukların doğasında var. Kendi doğal yerleşim alanındaki halkın haklarını kutsamak yerine, başka halkların toprakları ve inanç özgürlükleri üzerinde hak iddia edebilen her ideolojinin ortak bir özelliğiyle karşı karşıyayız.

Böylelerinin tarih boyunca temel sorun çözme yöntemi kılıç olmuştur. İşin içine Tanrı’yı karıştırdıklarındaysa sorunun ahlaki boyutu daha da büyümüştür. Bu noktada kılıcın fiilen kullanılması da gerekmiyor. Onun varlığıyla halkları ve inançları boyun eğdirmek, değiştirmeye zorlamak veya haraca bağlamak da aynı anlama geliyor çünkü. Oysa insanların, hiçbir dışsal müdahale olmadan yaşama ve inanma hakkından daha kutsal bir şey yok. Ancak bazı kurum ve zihniyetlerin kendi silahlı siyasetlerini “meşru bir hak”, ötekinin yaptığıymısa “hak ihlali” görmek gibi bir çifte standardı var; ne yazık ki bu ahlaksız ruh, 2006 yılında bile aramızda dolaşmaya devam ediyor.

Siyasetle kılıç arasındaki bu ilişki sadece farklı dinler arasında değil, aynı dinden farklı mezhepler ve otoriteler arasında da korkunç katliamlar şeklinde karşımıza çıkabiliyor. Kendilerini “Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi” gören otoriteler, bu ideolojik önkabulün verdiği uzlaşmazlıkla kendilerine direnen her türden seçeneği ezme veya yargılama yoluna gidebiliyorlar. Bunu “Tanrı’nın isteğini yapmak” olarak meşrulaştırıyor, bir sürü aptal kendilerine inandırabiliyor ve bu durumdan kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için faydalanıyorlar. Bu nedenle “kutsal savaşın” sonunda ekonomik birikimlerin talanı gerçekleşiyor.

Nitekim Papa II. Urban’ın 1095 tarihli Clermont’taki çağrısıyla başlayan Haçlı Seferleri, Hristiyanlığı silahlı siyaset haline getirirken, talan ve kırımın da en barbar uygulamalarından birini gerçekleştirecekti.

Ölüm Çanları

Clermont Konsili sonucunda Haçlı Seferini başlatan II. Urban'ın gerekçesi Türk yayılmasına karşı Doğu Hıristiyanları'nın yardımına koşmaktı. Oysa; "Bizans adına Anadolu'yu kurtarmak" (Barreau-Bigot) bahanesiyle başlayan bu savaşlar, belli bir zaman sonra Ortodoksluğun asimilasyonu ve Bizans'ın fethi amacına dönüşecektir.

İşin Müslüman ve Yahudilerle ilgili korkunç barbarlık boyutu bir yana, Bizans'la ilgili kısmı bile, bu "kutsal savaş" eyleminin ne denli korkunç bir bağnazlık olduğunu göstermeye yeter.

Kiliseler arasında süren görüşme, yazışma ve tartışmalar da bu hâkimiyet savaşının diplomatik kılıfı olarak şekilleniyordu. Bu koşullarda Bizans'ın, İslam yayılması karşısındaki sıkışıklığı ve yardım talebi, Papalığın bu hâkimiyet amacını gerçekleştirmesi için bir fırsat olacaktı. "Kâfir Türklere karşı doğudaki kardeşlere yardım" gerçekte Doğu'nun ideolojik aygıtını ortadan kaldırmayı ve kardeşlerin asimile edilmesini hedefliyordu.

Kendi yardım talepleri sonucunda başlamış olsa da, Bizans imparatoru ve halkı, Haçlı seferlerinin kendi egemenlik alanlarına yönelik tecavüzlerinden hoşnutsuzdu. Yol güzergâhının boğazdan geçmesi de, onları olası bir işgale karşı korkutuyordu. Yağmurdan kaçarken doluya tutulma kaygısına düşmüşlerdi. Buna karşılık Latinler açık bir diyet beklentisi içindeydi. Bu süreçte iyice yükselen dinsel bağnazlık nedeniyle, Bizans'ın bu mesafeli duruşu ve Papalık'la birleşmemesi düşmanlık olarak görülüyordu.

Nitekim Alman İmparatoru VI. Heinrich 1195'te Konstantinopolis'ten geçme iznini kopardığında; "Aslında Bizans İmparatorluğu'nu fethetmeyi ve başkentini ele geçirmeyi düşünüyordu." Bizans İmparatoru III. Aleksios'u aşağılayan ve ek vergi talebinde bulunan mektubunu da bunun ortamını hazırlamak için kaleme alıyordu (Robert Matran). Bizans için âdeta ölüm çanları çalıyordu; ama henüz Müslümanlardan değil, atalarının yardım istediği Katolik Hıristiyanlar tarafından!

4. Haçlı Seferi

1204 öncesinde taraflar arasındaki farklılık azalacağına iyice billurlaşmış, Katoliklerin Ortodokslara karşı olduğu kadar Ortodoksların da Katoliklere karşı kuşku ve nefreti klişelere dönüşmüştü: Rahiplerin 4. Haçlı Seferi ordularına seslenişlerine tanık olan Khoniates, farkına vardığı gerçeği; “Lanet olası Latinler (...) bizim mallarımıza göz dikmişler ve ırkımızı yok etmek istiyorlar (...)” diye dillendirecekti. Gerçekten de söz konusu rahipler; “Sapkın Yunanlılara saldırmanın caiz olduğunu” ileri sürüyorlardı. (M. Balard)

Bizans içi taht kavgaları da bu fetih amacının bahanesi olarak kullanılacaktı. Bu kapsamda II. İsaakios’un çocuklarından tahta çıkamayanın talebi Haçlılarca Temmuz 1203’te şehre saldırma gerekçesi olacaktı. Bu saldırıyla III. Aleksios’u devirip kardeşi IV. Aleksios’u imparator yapacaklardı. Ama bu bir yarım olmaktan öte işbirlikçi bir kral edinerek kente yerleşme, zenginlikleriyle gözlerini kamaştıran kenti yağmalama ve Ortodoksluğun Katolikleşmesini sağlama operasyonundan başka bir şey değildi. Daha bu işgal öncesinde başlayacak olan vahşet, 5 Temmuz 1203’te yerleştikleri Yahudi gettosunu ateşe vererek bütün Yahudileri yakarak öldürmeleriyle (D. Jakoby) kendini gösterecekti.

Ancak IV. Aleksios, Haçlılara verdiği 200 bin mark ve 10 bin asker sözünü yerine getiremeyeceği gibi Patrikliği de Papalığa katılmaya ikna edemeyecekti. Bu temelde başlayan baskılar karşısında halk, Latinlere ve işbirlikçi İmparatora karşı çareyi ayaklanmakta bulacaktı.

Arap tarihçi İbn el-Esir, bu döneme ilişkin; “Frenkler halka çok ağır vergiler koydular ve ödeme olanaksız hale geldiğinde, bütün altınları ve mücevherleri, hatta haçların ve mesih ikonalarının üzerinde olanlarını da aldılar. Rumlar bunun üzerine ayaklandılar, genç hükümdarı öldürdüler, sonra Frenkleri şehirden atıp kapılara barikat kurdular. Mevcutları çok az olduğundan Kılıçaslan’ın oğlu Konya Sultanı Süleyman’a yardıma gelmesi için haber yolladılar. Ama o bunu yapamadı” diye yazıyordu.

İşgal ve Yağma

Halk işbirlikçi kral IV. Aleksios'u ve babası II. İsaakios'u boğup, Haçlıları şehirden kovmayı başaracaktı. Ancak ardından gelen büyük saldırıyı göğüsleyemeyecek ve Nisan 1204'te yenilecekti.

Haçlıların bundan sonra gerçekleştireceği yağma, tecavüz ve tahribatsa korkunç olacaktı. Öyle ki kutsal mekânlar dahil, pek çok yer yakılacaktı. Kadınlara tecavüz edilirken kitlesel katliamlar yaşanacaktı. Paraya çevrilebilecek her şey yağmalanacaktı. Kiliseler bu yağmadan en küçük anlamda kurtulamayacak, mezhep farklılığı temelinde Ortodoks kutsal yerlerin yağması dinen meşrulaştırılacaktı.

Sökülebilenler sökülüyor, sökülemeyenler tahrip ediliyordu. Ölmüş imparatorların mezarları bile açılıp yağmalanıyordu. Altın ve gümüşler dışında tunç levhalar bile paraya çevrilmek üzere eritiliyordu. Şehrin estetik birikimleri, heykeller, tablolar Roma'ya, Venedik'e, Paris'e ve diğer Avrupa şehirlerine taşınıyordu. Özetle her alanda korkunç bir kırim gerçekleştirilecek, Ortodoks direncin ve Haçlı Seferleri'nin başarısızlığının acısı Konstantinopolis'in halkından çıkarılacaktı.

Bu ilk yağma bitince iş yönetim ve paylaşımına gelecekti. Latin komutan Flandre kontu Baudouin, Latin İmparatorluğu adıyla yeni kurulan devletin imparatoru seçilirken, Venedikliler de kentin sekizde üçünü, en iyi limanlarını, Ege adalarını, Batı'dan gelen yolların denetim hakkını ve Latin patriğini atama yetkisini alacaklardı.

Latinlerin girdikleri şehir, dünyanın o dönemdeki en gelişkin merkeziydi. Robert de Clarri; "Dünya yaratıldığından beri, ne İskender'in ne Şarلمان'ın zamanında, ne onlardan önce ne de sonra bu kadar soylu, bu kadar zengin bir mülk ne görüldü ne de fethedildi" diye kaydedecekti (Tania Velmans).

Felaket

Latin Krallığı, Bulgarların ve İznik'e kaçan Bizanslılar'ın yineleyen hücumları sonucunda 1261 yılında yıkılacak, Bizans İmparatoru Aleksi Paleologos İstanbul'a geri gelerek imparator olacaktı.

Bizanslılar 25 Temmuz 1261'de Konstantinopolis'i geri aldıklarında, gerçek bir harabeyle karşılaşacaklardı. 1204'teki tahribat sonrasında Latinler şehri onarmamıştı. Kiliselerin bazıısı ahır olarak kullanılmıştı, saraylar içerde yakılan kömür nedeniyle simsiyahı.

Hipodrom harap olmuştu. Şehrin nüfusu 50 bine düşmüştü. Öyle ki Konstantinopolis 1204 felaketinin izlerini bir daha asla silemeyecekti. (R. Matran)

Bu sürecin sonucunda taraflar birbirlerini aforoz edecekti. Öyle ki bu aforozlar 1964 yılına kadar sürecek ve iki kilisenin, iki mezhebin ilişkisini de belirleyecekti.

İşte Papa Benedik'in, İslam'a dair yargı belirtmek için alıntı yaptığı kişi, atalarının yağmaladığı Konstantinopolis'in ve "sapkınlık" olarak suçlanan Ortodoks mezhebin başındaki dindar imparator Manuel II Paleologos olacaktı. Dolayısıyla bu açık istismar edilişi nedeniyle Paleologos, mezarından kalkıp Benedik'in boğazına sarılamasa bile, onu "öbür dünyada" bekliyor olacaktır.

KUTSAL SAVAŞ, ÖZÜR ve KAHRAMANLIK

Papa 16. Benedik'in Regensburg konuşması, siyasal boyutları yanında teolojik ve tarihsel pek çok sorunun irdelenmesi gereğini de beraberinde getirdi. Bu anlamda; "Bir musibetin bin nasihatten evla olması" örneği bir konuşmayla karşı karşıyayız. Keşke İslam dünyasından, Somali'deki İtalyan rahibinin katledilmesi başta olmak üzere bu kadar çok fanatik tepki gösterilmeseydi de, bu hin konuşma üzerinden, her türden fanatizmin teşhiri ve tecridi için işlevsel bir kampanya yürütebilseydik.

Papa'nın konuşmasının ardından İslamcı camiada en çok yinelen söz, Haçlı Seferleri'nin anımsatılması ve Papa'dan özür beklentisi oldu. Oysa bu yaklaşım, Papa'nın yaklaşımının tersyüz edilmiş halinden farksızdı. Laikliğe ve akla karşı mücadelede dayanışma sergileyen iki büyük dinin dincileri, kendi aralarında da, insanları birbirlerine düşmanlaştıran kıran kırana bir rekabetten de geri durmuyorlar.

Ancak bu gerici rekabette kavranması gereken asıl gerçeklik başkadır: Nitekim nasıl ki Papa'nın asıl hedefi, Müslümanlar değil, Kilise'nin denetiminden çıkarak sekülerleşen Avrupa'yı; "Müslüman tehlikesi" üzerinde yeniden denetim altına almaksa, İslamcı tepkilerin de asıl hedefi, "Hıristiyan iftirası/saldırısı" üzerinden İslam coğrafyası üzerindeki denetimlerini artırmaktır.

Yani; iki dinin de fanatikleri, demokrasiye, laikliğe, bilimin felsefesine, çokkimlikli bir Avrupa fikrine karşı kendi egemenliklerinin ideolojik aygıtlarını güçlendirmekle meşguller. Bu bağlamda karşı tarafın olumsuzluklarını döküp "üste çıkmak", senin dibin kara yarıştırması yapmak, dünyevi hak ve özgürlüklerimize karşı küresel bir oyun örneği oluşturuyor. Yani iki taraf da diğerini ikna etmeye değil, diğerine karşı düşmanlık üzerinden kendi toplumu üzerindeki hâkimiyetini güçlendirmeye çalışıyor.

Oysa altında ezildiğimiz sorunlar, bu büyük oyunun ege-menlerine itiraz etmemizi gerektiriyor. Her şeye karşın Batı'nın bu noktada daha iyi bir sınav verdiğini kabullenmek gerek. Nitekim Batı basınında Papa'ya karşı gerçekten ciddi eleştirilere tanık olduk. Yine Papalık ve onun dinsel hegemonyasının, laiklik karşısında olabildiğince zayıflamış olduğu bilinmektedir.

Bizdeyse, birkaç sağduyulu sorgulama dışında; "Bizim her şeyimiz mükemmel, bütün kötülükler sizde!" tepkileri ortalığı sardı. Öyle ki bu tavır İslamcı olmayan kesimlerimizi bile peşinde sürükledi.

Oysa Papa'nın konuşması, çifte standarttan uzak bir yaklaşımla, pek çok sorun alanını sorgulayıp onlardan kurtulmanın zemini olarak da kullanılabilirdi. Bunu başaramayan bir dünyada, barış da, laik ve demokratik bir paydada evrenselleşmek de hayal olarak kalmaya devam edecek.

Çifte Standartları Aşmak

Tepkilerin aldığı boyutlar karşısında Papa'nın "üzüntü" belirtmesinin timsah gözyaşlarını andırdığı doğru. Diyanet Başkanı Ali Bardakoğlu'nun, bu "üzüntüyü", "üçüncü sınıf bir özür" olarak nitelemesi de doğru. Dahası AKP'lilerin, onu Hitler ve Mussolini'ye benzetmeleri bile, aşırılığına rağmen anlaşılabilir. Ama tüm bu "doğrular" olayları kendine yontan nalıncı keseri örneği, ciddi bir sorun oluşturuyor.

İslamcı bir propaganda ve hegemonya aracına dönüşen özür kampanyası da, bu bağlamda papalığın kendi topraklarında güçlenmesine yarıyor. İspanya'nın eski başbakanı ve Hristiyan Demokrat Halk Partisi eski başkanı Jose M. Aznar'ın itirazı dikkatinizi çekti mi bilmiyorum, ama ciddi bir soruna işaret ediyor. Aznar; "Neden hep biz özür dilemek zorunda oluyoruz da onlar dilemiyor? Ben Müslümanların İspanya'yı sekiz yüzyıl boyunca işgal altında tuttukları için özür dilediğini hiç duymadım!" diyordu. O halde sormalıyız: İslamcı özür kampanyasının, bu soruya vereceği tutarlı bir yanıtı var mı?

Kuşkusuz yeterince sorunu olan dünyamıza provokatif bir katkı yaptığı için Papa özür dilemeli. Ama bu nalıncı keseri yaklaşımlara karşı, Aznar'ın itirazını da dikkate almamız gerektiği

açık. Öyle ya, haklı olarak özür beklediğimiz alanda, örneğin İspanya'nın fethi vb. örneklerde "bizim" de özür dilememiz gereken sorun alanlarımız yok mu gerçekten? Hazır barışçıl bir dünya için Papa'nın özür dilemesi gerektiği üzerinden bir ahlak ve davranış normu oluşturmaya çalışırken, bunu her türden çifte standarttan uzak yapmamız gerekmez mi?

Eğer bu küreselleşen dünyada diyalog sürdürecektir, her türden fanatizme karşı barış ve kardeşliği, bunun için de laikliği hâkim kılacak bir ortak standart geliştirmek zorundaysak, ki zorundayız, o halde Aznar'ın dillendirdiği Batılı soruya da tutarlı bir yanıt vermek zorundayız. Bu yanıtın; "Biz İspanya'yı fethettik, ama bunu hak dini yaymak için, Allah'ın emri olan cihadın gereği olarak yaptık, bu nedenle bizim özür borcumuz yok!" şeklinde verilemeyeceği açık. Kaldı ki yanıtı böyle verenlerin, Papa'dan özür isteyebilecek bir yüzü olamayacağı da açık.

"Hiçbir Savaş Kutsal Değildir"

Bu noktada bir önceki Papa'nın, II. Jean Paul'ün, hadi niyeti bir yana, ama bu noktada anlamlı bir örnek verdiğini anımsamak durumundayız. II. Jean Paul, 2001 yılındaki konuşmalarında, Haçlı seferleri için "tarihi bir hata" ifadesini kullanarak Kilise adına tüm dünyadan özür dilemişti.

Papa'nın bu özür açıklaması, 2004'te Almanya'nın Mainz şehrinde Dom Kilisesi Müzesi'nde; "Hiçbir savaş kutsal değildir" adıyla Haçlı Seferleri'ni teşhir amaçlı bir sergiyle genişletilecekti. Sergide konuşan Kardinal Karl Lehmann, Haçlı Seferleri'ne atıfla; "Umarım bu sergi sayesinde şiddet ve savaşa yönelme konusunda daha hassas olmayı öğreniriz," diyecek, serginin; "Hristiyanlar ve Müslümanların aralarındaki münasebetleri tekrar gözden geçirmelerine yardımcı olması" umudunu belirtecekti.⁽¹⁾ Bu açıklamaların; "Müslümanlar da bizim toprakları fethetmişti" gibi bir karşılıklılık üzerinden yapılmaması da saygıdeğer bir yaklaşım olarak ayrıca kaydedilmeli. Çünkü insanlaşmamız yanında barış ve demokrasi de, ancak ötekilerin olum-

(1) Macar-Beşir, *Aksiyon*, Sayı: 513.

suzluklarını kendi olumsuzluklarımıza mazeret yapmamayı başardığımız oranda mümkün olabilecektir.

Hristiyan ve Müslümanların aralarındaki ilişkiler başta olmak üzere birbirimize ilişkin tarihsel, dinsel, milli önyargıları kırmaya şiddetle gereksinimimiz var. Bu noktada en büyük görevlerden biri de kuşkusuz tarihçilere düşüyor. Fetihlerin evrensel ve hümanist bir gözle sorgulanması, bu amaca büyük bir katkı yapacaktır. Kendi fetihlerini birer “kahramanlık destanı”, kendilerine yapılanları ise “tecavüz” olarak yazan egemen tarihçiliğin, çocuklarımız üzerinde ne denli olumsuz etki yaptığı, evrensel bir adalet ve barış bilinci oluşturmaının önünde ne denli büyük bir engel oluşturduğu açıktır. Hazır Aznar tarafından dünyanın gündemine getirilmişken, biz de özeleştirmeye İspanya’nın fethinden başlayabiliriz örneğin. Böylesi bir basiret, Papa Benedik’in yükselttiği bağnazlığa çok anlamlı bir yanıt oluşturacağı gibi, Papa II. Jean Paul’un açtığı kanalın derinleştirilmesi ve sahicleştirilmesini sağlayacaktır. Dünyamızın buna şiddetle gereksinimi olduğu açık.

“Önde Düşman, Arkada Deniz...”

İspanya, Halife Velid bin Abdülmelik zamanında Emevilerin Kuzey Afrika valisi Musa bin Nusayr’ın azatlı kölesi olan Arap komutanı Tarık bin Ziyad tarafından fethedilecektir. 711 yılında (Hicri 92) Kral Rodrik’i yenen Ziyad, Arapların İberik Yarımadası’na hâkimiyetinin de yolunu açacaktı.

Tarık bin Ziyad’ın bu zaferi, İspanya’da, ayak bastığı dağlık araziye “Cebelitarık” (Tarık Dağı), buradaki boğaza da Cebelitarık Boğazı adı verilmesine neden olacaktı. Bu ayrıntı, bugünkü adı “Amerika” olan kıtanın, onu fetheden American Vespucci’nin adını alması gibi bildik, ama tarihe başka bir gözle bakılması gereğini de anımsatan çarpıcı bir hikâye.

Oysa bırakalım sorgulamayı, bu süreç İslam dünyasının bilinçaltında öylesi “meşru” ve öylesi “övünç” nedeni sayılmıştır ki, ona ilişkin bir dizi de propagandif efsane üretilmiştir. Hiç-bir ciddi bulguya dayanmadığı halde, Ziyad’ın, askerlerinin geri dönüş umudunu kırıp ölümüne savaştırmak için, “Önde düşman, arkada deniz...” diyerek gemilerini yak-

tırdığı iddiası, bu efsanelerin en bilineni. Bu savaşta 12 bin “mücahidiyle” 70-100 bin “kâfiri” yendiği efsanesi de bir diğer örnek. Görüldüğü gibi kurgu ve abartılardaki ölçü tanımazlık, sadece çizgi roman ve “Mamçakoğlu” filmlerimizde değil, biz-zat tarih yazımlarımızda bile yaygın bir durum oluşturuyor. Özetle bizi gerçek sorunlarımızdan koparıp gütmek için üretilen efsanelerin, gerçeklerin yerini aldığı bir örneklerle daha karşı karşıyayız.

Ziyad’ı böylesi anlatılarla “kahramanlaştıran” şoven tarih yazımları, onun Emevi valisi tarafından hapsedilmesi ve siyasal kariyerinin böylece sonlandırılması gerçeğiniyse es geçer. Tabii onun sonu, Türkmen yurtlarının fatihi Kuteybe bin Müslim gibi kellesini kaybetmek de olabilirdi. Ziyad ise, 720’de iktidarsızlaştırılmış bir şekilde eceliyle ölecektir.

İspanya’nın fethiyle başlayan İslam’ın Avrupa yayılmasının Pireneler’i aşarak Fransa’ya yönelmesi, 732’de Çekiç Karl lakaplı Charles Martel komutasındaki Frank ordusu tarafından durdurulacaktır.

İberik yarımadası ise yüzyıllar boyunca Müslümanların elinde kalacaktır. Burada önce Abbasi Halifeliği’ne karşı alternatif Emevi Hilafeti kurulacak, ancak bu halifelik zamanla zayıflayıp beyliklere bölünecek, en son kalan Beni Ahmer devleti de, Kastilya Kraliçesi İzabella ile Argonya Kralı Ferdinand’ın yönetiminde 1492’de tasfiye edilecektir.

Müslümanların İspanya’dan tasfiyesi, Hristiyanların önceki tasfiyesinden çok daha kanlı ve çok daha zalimce olacaktır. Bu dönem aynı zamanda İspanyol Yahudilerinin tasfiyesinin yanı sıra; dünyanın dört tarafına açılan gemilerin, Avrupalılarca bilinmeyen toprakları keşfi ve fethi dönemi olarak, dünyadaki güç dengelerinin değişimi ve yeni bir çağa geçişe yol açacaktır.

Kahraman Kime Denir?

Kabul edilmelidir ki Müslümanların İspanya’yı fethi ne denli gayri meşruysa, Hristiyanların 800 yıl sonraki karşı fethi de o denli gayri meşrudur. Buradaki meşruiyet ölçüsü, bir zamanlar oranın kime ait olduğu değil, o sırada orada hangi halkın yaşadığı temelinde belirlenmek zorunda. Dolayısıyla Hristiyanların

karşı fethi de bir “vatan kurtarma” eylemi değil, tıpkı Ziyad’ın yaptığı gibi, üstünde yaşayan insanlardan zorla gaspedilmesidir.

Bu bağlamda Aznar’ın işaret ettiği yerden İspanya’nın fethi adına bizim yapmamız gereken özür, İzabella-Ferdinand’ın fethi adına onların da yapması gereken özürle anlamlı bir bütünlüğe kavuşabilir. Ancak yine de hak ihlallerini karşılıklılık esasına uygun kurmak doğru değildir ve “onların” ne yaptığından bağımsız olarak “bizim” yapmamız gereken şeyler var. Kaldı ki II. Jean Paul ve özellikle Kardinal Karl Lehmann, tam da böyle örnekler sergilemişti.

Tarık bin Ziyad’ın İspanya seferi, ne yazık ki 1300 yıl sonra bile “İslami bir cihat” olarak övünçle anılmakta, çocuklarımıza bir “kahramanlık destanı” olarak anlatılmaya devam edilmektedir. Üstelik bu anlatı sadece İslamcı ve şoven milliyetçi yayınlarda değil, ne yazık ki resmi ders kitaplarımızda da yinelenmektedir. Oysa İspanya’nın fethini sorgulamayanların Papa’dan özür istemesi, kabul edilemez bir çifte standart örneği oluşturmaktadır.

Doğaldır ki, 711 yılının 19 Temmuz’unda İspanya’yı fethetmeye başlayan Tarık bin Ziyad’ın Avrupalıların tarih bilincinde, bizimkinden çok başka bir anlamı bulunmaktadır. Bu negatif anlam, tıpkı Viyana’yı fethetmeye gelen Kara Mustafa Paşa’nınki gibi, İslam dünyasına karşı Avrupa’daki önyargının da beslenme kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Kabul edilmelidir ki bu gibi komutanların, Haçlı komutanlarından en küçük bir farkı bulunmamaktadır. Oysa dinlerin ve milletlerin barış içinde yaşayacağı bir dünyayı hedefleyenler, bu zıt anlamlandırmaları aşarak herkesi, her kültürü kucaklayacak ortak ahlak ve standartlar geliştirmek ve tarihi de bu temelde yeniden yazmak zorunda. Böyle bir yazımsa, ayrımsız tüm fetihlere ve tüm kut-sal savaşlara eleştirel yaklaşmak zorundadır.

Bu çerçevede kahramanlık kriterlerimizi de değiştirmek zorundayız. Kahramanlık, insanlığın refahı ve aydınlanması için katkı yapanların, savaşlardaysa, saldıran tarafta değil, aksine saldırgana karşı ülkesini ve halkını koruyanların hak edeceği bir niteleme haline getirilmek zorundadır. Bu durumda Hristiyanları Müslümanların yaşadığı toprakların fethine yönlendiren Papa ve komutanları kadar, Müslümanları Hristiyanların yaşadığı

ğı toprakların fethine yönlendiren Halife ve komutanlarının da bu kategoriye girmeyi hak etmeyeceği açıktır.

Dolayısıyla İspanya özgülünde başka inanç ve etnisiteden halkların yaşadığı toprakların fethini “meşru bir başarı” olarak göstermekten vazgeçilmesi gerekiyor. Bu bağlamda, gerçekte özür dilenmesini gerektiren bu eylemi başaran Tarık bin Ziyad’ın da, “kahraman” ilan edilmekten çıkarılması gerekiyor.

Cumhuriyet Hafta Sonu / 7 Ekim 2006

KUDÜS ve SELAHATTİN

2 Ekim tarihi, 88 yıl Haçlıların elinde kalan Kudüs'ün, 1187'de Selahattin Eyyubi tarafından geri alınışının 820. yıldönümüydü.

Yaşadığımız koşullarda bu yıldönümünü asıl önemli kılan şey, Kudüs'ün hâlâ el değiştiren ve hâlâ acı çeken bir kent olması yanında, Ortaçağ'ın aynı zihniyet dünyasını paylaşan rakip dini medeniyetlerin, bu kentin tarihini hâlâ tarafgir ve koşullandırıcı bir yerden yazıyor olmasıdır. Oysa soruna bilimsel bir nesnellikle ve insan eksenli baktığımızda gördüğümüz şey, dünyaya egemen olma "hakkı" etrafında şekillenen rakip dini medeniyetlerin "kutsal" savaşları sürecinin gelgitleridir. Buna rağmen Kudüs'ün tarihi genellikle "ötekinin" katliam ve işgali, "bizim" ise kurtarma ve haklılığımıza indirgenerek yazılıyor. Oysa hangi aidiyetten olursak olalım, sonuçta şehrin o anki sakinlerinin hak ve inançlarının aşağılanıp arındırılması söz konusu; ki burada doğru tutum, ancak evrensel bir insanlık paydasında geliştirilebilir.

Sayamayacağımız kadar çok elde değiştirmeye uğrayan Kudüs'ün dramatik kaderi, ne yazık ki 21. yüzyılda da Kudüs'e hâkim olmaya devam ediyordu. Bu kez Filistinlilerin şahsında işgale uğruyor, aşağılanıyor, kirletiliyor, acılar yaşıyordu. Her kirletmenin müsebbipleri ve suç ortakları var tabii ve bu özgülde de müsebbip Siyonizm, suç ortaklarıysa (şehrin dünkü sahipleri Filistinliler böylesi acılar yaşarken), şehrin çokkimlikli yapısının sistematik olarak ortadan kaldırılmasından nemalanarak yaşamaya devam eden İsraililerdir.

İç Çatışma Haçlıları Unutturuyor

Geldiğimiz noktada Haçlı Seferleri'nin, tarihsel işgaller ve hak ihlalleri zincirinin en çarpıcı, en çirkin örneklerinden biri oldu-

ğunu yinelemek özel bir anlam taşıyor; esasen bu gerçeğin utancı, bir önceki Papa Paul örneğinde gördüğümüz gibi artık Vatikan'ın bazı din adamlarına kadar kabullenilmiş vaziyette. Kendi adımıza sürecin bu tarafını da olabildiğince soğukkanlı irdelemeye gereksinimimiz var.

Buradan olaya girdiğimizde karşımıza çıkan gerçeklerden biri, Haçlıların Kudüs'ü işgal edebilmelerini sağlayan asıl nede- nin, Müslüman dünyasının birbirini acımasızca kıracak denli hoşgörüden yoksunluğu ve yaşadığı iç savaşlardır. O dönemin İslam coğrafyasında Selçuklu egemenlerinin göçebe Türkmen- lerle, Abbasiler'in Fatımilerle, yükselen beyliklerin diğer beylik- lerle, Sünnilerin Şiiilerle, Sünni ve Şii Ortodoksların Batınilerle yaşadığı çelişkilerin şiddeti, Müslüman otoritelerin Haçlı saldır- ganlığıyla yaşadığı çelişkiden çok daha baskın bir özellik gös- termekteydi; ki bu durum, Latinlerin Kudüs'ü alıp bölgeye yer- leşmeleri sonrasında da devam edecektir.

“Müslümanlar cihat düşüncesinden o denli uzaklaşmışlardı ki, XI. yüzyılın sonunda Batılı Haçlıların Filistin'i işgal edip Kudüs'ü almaları karşısında, çevredeki Müslüman ülkeler fazla bir tepki vermemişlerdi. Hatta bazı Müslüman hükümdarlar onlarla dostça ilişkiler kurmak için istekliydiler ve bazı Müslü- man devletler arasındaki rekabetlerde Hristiyan prenslerin itti- fakını arayacak kadar ileri gitmişlerdi.”⁽²⁾

Bu koşullarda Bağdat Kadısı el-Herevi, Halifenin sarayına öfkeyle dalarak; “Nasıl olur da Suriye'deki kardeşlerinizin deve- lerinin eyeri ya da akbabaların kursağı dışında yaşayacak yerle- ri yokken, siz burada güvenliğinizin rahatı içinde uyuklar, çiçekler kadar havai bir hayat sürersiz?” diye tepki verecek, ama sonuç alamayacaktı. “Ne Abbasi halifeleri ne Selçuklu sultanla- rı Haçlılara karşı bir cihat açmak niyetindeydiler. Haçlılara tepki gösterme işi, onların Müslüman komşularına kalmıştı. Etkin bir kampanya ve cihat ancak 1140'larda Musul ve Halep'i yöneten Zengi sülalesi tarafından başlatılacaktı.”⁽³⁾

(2) B. Lewis, *Ortadoğu*, s. 275.

(3) F. Robinson, *İslam Ülkeleri Tarihi*, s. 83.

Nurettin'in Yükselişi

1127'de Irak Selçuklu Sultanı Mahmut tarafından Musul'a Atabey (vali) olarak atanan Zengi, egemen olduğu Mezopotamya ve Suriye'deki halkın hassasiyetleri nedeniyle kendisini Haçlı sorunuyla karşı karşıya bulacaktı. 1127'de Musul'u ele geçirerek özgüven kazanan Zengi, Kuzey Mezopotamya ve Suriye'de güçlü bir Müslüman devlet kuracaktır. 1128'de Halep'i alıp zayıflamakta olan Selçuklulardan da bağımsızlaşarak güçlenecekti. 1144'te Urfa'yı almayı başarınca hem Haçlı egemenliğini baskı altına alan bir konum elde edecek hem de Haçlı karşıtı hassasiyetlerin temel ilgi odağı olacaktı. Zengi'nin Haçlı karşıtı misyon üzerinden bu yükselişi, oğlu Nurettin'in iktidarından sonra daha da güçlenecekti.

Haçlı karşıtı hassasiyet giderek yayılmaktadır. Nitekim Nurettin'in yardımıyla Haçlı kuşatmasını püskürten Şam kenti, 1154'te Selçuklu yönetimine karşı ayaklanıp kendini Nurettin'e bağlayacaktı. Şam'ın siyasal önemi ve Şam halkının bu tavrı; "Haçlılara karşı yeni bir Müslüman toplumsal ve dinsel ruhun yeraltındaki gelişimini açığa vurur. Kudüs'ün dinsel değeri ve cihadın önemi konusunda mültecilerin önyak olduğu edebi ve dinsel kampanya, Şam'ın Nurettin'e teslim edilmesinin nedenini açıklar." Haçlılara karşı çıkan Nurettin, bu ruhun önderi olarak sivrilir.⁽⁴⁾

Bu süreçte İslamcı söyleme başvuran; "Nurettin, Hristiyanlarla iyi geçinen Bizans müttefiki Kılıç Aslan'ı dinsizlikle suçlar, cihat yapmayışını kınar. 'Müslüman memleketin sultanı olabilmesi için imanını tazelemesini ve Müslümanlarla değil Hristiyanlarla savaşmasını' ister."⁽⁵⁾

Yine de bu sürecin asıl çelişkisi dini değil ekonomiktir. Nitekim tam da bu nedenle Mısır, bu süreçte tayin edici bir önem kazanır. Nurettin'in yanı sıra Kudüs Haçlı Krallığı da, Fatımi halifeliğinin Mısır'ında denetimi ele geçirmek üzere mücadele ederler. Mısır'ı ele geçirmek, aynı zamanda bölgede belirleyici güç olmak anlamına gelmektedir. Nurettin'in Mısır'a egemen ol-

(4) İ. Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi*, s. 479.

(5) D. Avcioglu, *Türklerin Tarihi*, C. 4, s. 1837.

ması aynı zamanda güç dengelerinin bütünüyle Müslümanların eline geçmesi, dolayısıyla Kudüs'ün kaderinin de yeniden el değiştirme arifesine gelmesi demek olacaktı.

Esasen İslam dünyasını belirleyen Sünni, Şii ayrışması üzerinden Fatımi iktidarın devrilmesi, Abbasi, Selçuklu ve ardılı devletlerin temel sorunudur. Ancak bölgeye iyice yerleşen Kudüs Latin Krallığı'nın Mısır'ı ele geçirmek için manevraları yanında Fatımi rejiminin yaşadığı politik çözülme nedeniyle sorun acil hâl alır. Mısır'ın bu süreçte daha da artan önemiye, öncelikle onun ekonomik değerinden kaynaklanır; çünkü ticari kavşak olması yanında aynı zamanda zengin bir tahıl ambarıdır.⁽⁶⁾

Nurettin, 1169'da General Sirkuh ve yeğeni Selahattin'in komutasında Mısır'a asker yollar. 1171'de Selahattin Fatımi halifelliğini ortadan kaldırarak sorunu Nurettin adına çözer. Bununla yetinmez, durumu güvence altına almak için Sünni bir yeniden yapılandırmayla Mısır'daki Şii egemenliğini dağıtıp halkın Sünni dönüştürülmesi sürecini örgütler.

Asıl Neden Ekonomik

Mısır'ın fethi, bu Kürt komutanın tüm Sünni dünyada hızla popülerleşmesini sağlarken, aynı zamanda Haçlılar karşısında yaşanan, kabullenme ve direnme aşamalarından giderek karşı atak aşamasına geçilmesine olanak sağlar.

Ancak burada sürecin başından beri Haçlılara karşı güç biriktirmek üzere planlandığı düşünülmemelidir. Gerek işgal bölgelerinde halkın yaşadığı baskılar gerek İslami gururun çiğnenişi, Halife yanı sıra Müslüman devlet egemenlerinin birbirleriyle olan kavgasının önceliklerini değiştirmeye yetmeyecekti. Hiçbir İslami otorite diğer İslami otoritelere Haçlılara karşı birlik önermez veya birlik için kendi çıkarlarından tavize yanaşmaz. Hepsinin temel kaygısı kendi egemenliklerini yaymak ve bunun için birbirlerini altetmeye çalışmaktır. Nitekim bu süreç boyunca birbirleriyle savaşır.

Haçlı Seferleri'nin ilk yüzyılında Müslüman otoriteler, asıl enerjilerini birbirlerine karşı güçlenme ve kendi egemenlikleri-

(6) S. Parlar, *Türkler Kürtler*, s. 192.

ni inşa etme amacına harcarlar. Nitekim Nurettin'in 1174'teki ölümü üzerine Selahattin de, güç ve popüleritesini kendi egemenliğini kurmak için kullanır ve ilk iş olarak Şam'ı işgal eder. Bu davranış Suriyelilerin çoğu açısından meşru kabul edilmez, ancak Selahattin, Haçlı karşıtı bir dille halkın bu tepkisini etkisizleştireceğini bilir. Bu bilinçle 1182'de Diyarbakır'ı, 1183'te Halep'i, 1186'da Musul'u da fethedip tüm bu toprakların gücünü Haçlı karşıtlığı ekseninde merkezileştirir.⁽⁷⁾

Aslında Selahattin'in cihadı da, İslam topraklarının bütünü üzerinde hakimiyet kurabilmesinin zorunlu gereği idi. İslam topraklarına yerleşerek İslami gururu aşağılayan, giderek İslam topraklarında bir güvensizlik atmosferi kuran Haçlılara karşı mücadele, işte tam da bu nedenle İslam'ın yeni egemeninin kim olacağını belirleyen bir anlam taşımaktadır. Selahattin'in, Eyyubi Hanedanlığı'nı kurmasının yolu da Kudüs'ün fethinden geçiyordu ve o, bunu başararak İslam'ın o dönemki egemeni olma konumuna yükselecekti.

Halkın Haçlılara karşı biriken hassasiyeti savaşın motivasyon gücü ve aynı zamanda iç sorunları unutturmanın aracından ibarettir. Varlığı bir asırdır kabullenilmiş, bir dizi ticari ilişki ve anlaşma yapılmış olan Haçlı egemenliğinin yıkılmasına yönelik topyekün seferberliği belirleyen şey, Latin kurumlaşma ve yayılmasının, İslami egemenlerin ekonomik nefes borularını tıkamaya başlamasıdır.

"Selahattin, ancak Kızıldeniz'den gelen tüccar kervanlarına Latinlerin el koyması ve Kızıldeniz ticaretini tehdit etmesi üzerine, 1187'de Haçlıya karşı bütün gücüyle harekete geçer. Kızıldeniz ticareti Eyyubi Devleti'nin can damarıdır."

Siyasetini bu ekonomik soğukkanlılıkla kuran Selahattin, Halifeye yazdığı mektupta; "Eğer Franklar, Suriye'de tutundukları yerlere ek olarak Kızıldeniz'de bazı noktalar ele geçirirse, bu İslam ticaretini tehlikeye atar. Yalnız Mekke-Medine Hac yolu değil, Yemen'deki tüccarların, özellikle Aden'deki Karimî tüccarların işleri tehdit altında kalır" der.⁽⁸⁾

(7) Lapidus, age, s. 479; Robinson, age, s. 83.

(8) Avcıoğlu, age., s. 1844-6.

Özetle cihadi bir yönelim ancak ekonomik kaygılarla başlayacaktır. “Haçlı liderlerinden Chatillon’lu Reynald’ın kışkırtıcı eylemleri ve 1182’de Kudüs Kralı ile Selahattin arasındaki anlaşmayı çiğneyerek Müslüman ticaret kervanlarına ve Mekke’ye giden bir hacı kafilesine saldırması, son olarak da Kızıldeniz’in Afrika ve Arap kıyılarına deniz seferi yapmasıdır. Reynald’ın korsanları bu sefer boyunca Medine’nin limanları Yanbu ve El Havra’da Müslüman gemilerini yakmışlar ve 1183 yılında da Mekke’nin limanlarından El Rabig’e kadar gitmişlerdi.”⁽⁹⁾

Zafer ve Selahattin

İşte bu temelde karşı atak başlayacak, 5 Temmuz 1187’de Hittin’de kısırılan Haçlıların ezilmesiyle, Kudüs’ün de kaderi belirlenmiş olacaktır. Selahattin, “sıcak ve susuzluktan ızdırap içinde kıvranan Frenk askerlerini” Filistin’in kuzeyindeki Hittin köyünün önünde kısıtırıp kılıçtan geçirir. Bununla yetinmeyip kaçanların peşine düşer; dimdik yükselen kireç kayalıklarının olduğu dağlara kaçan Haçlı ordusunun “döküntüleri de sığındıkları dağın sol tarafındaki uçurumdan aşağıya atılır. Bu hadisenin hatırasını yaşatmak için Muzaffer Salah al-Din’in dağın tepesine yaptırdığı küçük bir mescide Kubat al-Naşr adı verilmiştir”⁽¹⁰⁾

Kudüs Krallığının ordusu adeta eritilmişti. Bunun yarattığı demoralizasyonla savunma durumuna geçmiş olan Haçlıların elindeki tüm kritik yerleşim birimleri, Akka, Beyrut, Sayda, Nasıra, Nablus, Yafa ve Aşkelon’u 3 ay içinde tek tek düşüren Selahattin, ara vermeden Kudüs’ü kuşatır. Saldırı da savunma da olağanüstü bir etkinlik ve buna eşlik eden bir kahramanlıkta sürer. Selahattin’in yoğun bir mancınık atışıyla tahrip ettiği surlardan gerçekleştirdiği saldırılar püskürtülür, ama şehrin direnci de giderek düşecektir. Uzlaşma arayışları önce Selahattin tarafında reddedilir; ancak direnişin şiddeti ve uzayan savaştaki zayıflar nedeniyle, şehir halkının her erkek için 10, her kadın için 5 ve her çocuk için 2 altın ve parası olmayanların bütünü

(9) B. Lewis, age., s. 275.

(10) *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/1, s. 375.

için 30 bin dinar verilmesi karşılığında şehri terk etmelerine izin verilir. Yalnız verecek hiçbir şeyleri olmayan 5 bin genç ise tutsak kalır.⁽¹¹⁾

Selahattin'in bu davranışı, dönemin uygulamaları dikkate alınacak olursa merhametlidir. Ancak Selahattin söz konusu olduğunda atlanmaması gereken birkaç ayrıntıyı da bu arada anmadan geçmeyelim:

Selahattin'in resmi tarih söyleminde Kürt kimliğinin üstü örtülür. Onun Kürt kimliğini örtmeye çalışan bu yaklaşımsa, milliyetçi tarih yazımının ahlaksız, olguları çarpıtıcı yüzünü gösterir. Ancak onun Kürtlüğünden hareketle Kürt ulusal tarih yazımı da sorunludur. Çünkü Selahattin, kendisini milliyetiyle değil dini kimliğiyle ifade eden bir komutan olması yanında, esas olarak Arap kültürel atmosferinde yer alır. Diğer yandan Hristiyanlara davranışıyla döneminin siyasal askeri önderlerine oranla adil bir konum sergilemekle birlikte, Selahattin'in, İslam coğrafyasının en parlak bilim insanlarından biri olan Sühreverdi'yi (üstelik oğlu el-Melik'in yakın arkadaşı olmasına rağmen) 1191'de Halep kalesinde öldürten kişi olduğunu da unutmamak lazım.

Diğer yandan Selahattin'in, İslam medeniyet tarihinin gördüğü ayrıkı devletlerden biri olan Fatımiliğin sonunu getirmekle kalmayıp, aynı zamanda bu devletin sivil örgütlenme özelliği gösteren Batını inançlı loncalarının da tasfiyesini gerçekleştiren kişi olduğunu da bu vesileyle anımsamalıyız. Aynı şekilde o, Antakya'yı fethettikten sonra, Amanos dağlarındaki yerlilerin hâkim inancı durumundaki (ve aynı zamanda Kürtlerde de yaygın inanç olan) Ezidiliği de tasfiyeye yönelik kişi olacaktı.

Kudüs'ün Kaderi

Esasen Kudüs'ün kaderi önceki İslam egemenliğindeki dönemlerde de, özellikle Abbasilerin çözülme dönemlerinde de kötü olacaktır. Mısır ve Batı Asya'ya egemen İslami otoriteler arasında el değiştirip duracak ve her seferinde savaşın tecavüz ve

(11) Avcıoğlu, age., s. 1847.

yıkımlarına uğrayacaktır. Bu gitgeller sürecinde Kudüs'ün farklı dinlerden sakinlerinin iç ilişkileri de bozulacak, yükselen taassup içinde özellikle Müslümanların Hristiyanlara saldırtılması olayları yaşanacaktır.

Saltanatını Halifeye onaylatan Tuğrul Bey, 1055'te Fatımilerin elindeki Filistin'e saldırarak onu zorbalıkla ele geçirecektir. 1070'teyse komutan Atsız, Selçuklular adına Kudüs'ü işgal edecektir. Bu süreç, İslam'ın İslam'a ettiğinin, Hristiyan'ın ettiğinden farklı olmadığını göstermek açısından da önemlidir. *İslam Ansiklopedisi*, gerçeği yuvarlayarak şöyle anlatıyor:

“Çok geçmeden Kudüs şehri yeniden başkaldırdığı için, Atsız burayı 1077'de tekrar kuşatmak zorunda kaldı ve şehri ele geçirdikten sonra, şiddetli bir kıtâl vukua geldi. Yalnız Sahra Camiisi'ne sığınanlar canlarını kurtarabildiler. Halbuki Aksa Camiisi'ne kaçanlar kılıçtan geçirildi.”⁽¹²⁾ Fatımiler 1096'da şehri tekrar ele geçirecek ve Selçuklu saldırılarını göğüsleyecektir.

Ancak Fatımilerin egemenliği de uzun sürmeyecektir, çünkü İslami egemenlikler arası kavganın da uygun kıldığı ortamda Haçlılar gelip 15 Temmuz 1099'da şehri ele geçirecektir. Bu kez onlar öncekilerden büyük bir kıtâl ve yağma uygulayacaktır.

Papaz Aquilers'li Raimond, sonradan yazdığı vakayinamede; “Kentin tüm sokak ve meydanları kafa, el ve ayak yığınlarıyla kaplanmıştı” der. Ama ona göre insanlar layığını bulmuştu; “Ne kadar münasip bir ceza! Bunca zaman Tanrı'ya edilen küfürlerle katlanmış olan yer şimdi kâfirlerin kanıyla örtülü” der.⁽¹³⁾

Cumhuriyet Hafta Sonu / 6 Ekim 2007

(12) İbn al-Aşir'den akt. *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 958.

(13) Akt. S. Parlar, *Türkler Kürtler*, s. 185.

HAÇLI SEFERLERİ, GERÇEK NEDENLERİ ve SONUÇLARI

Selahattin Eyyübi tarafından geri alınmasından 88 yıl önce, 1099'da Kudüs'ün işgaliyle en büyük zaferini yaşayan Haçlı Seferleri, gerçekte tarihin kaydettiği en büyük barbarlık akınlardan biri olacaktır.

Avrupa'da bir dizi nedenle fanatizmin yüksel(til)işinden sonra Papa Urbanus II., 18-28 Kasım 1095'te topladığı Clermont Konsili'nde resmen Haçlı Seferi çağrısında bulunacaktı.

Clermont Konsili'ndeki konuşmasında Urban, tüm Hıristiyanlara "iki hedef belirtiyordu: Doğu Hıristiyanlarına yardım ve Kutsal toprakların kurtarılması! Başka bir deyişle Anadolu'nun ve Kudüs'ün zaptı. Urban, Türklerin İstanbul için ne derece tehlikeli olduğunu mübalağalı bir şekilde anlatıyor ve Doğulu Hıristiyanların Batılı kardeşlerinden yardım beklediğini söylüyordu. Düşüncesine göre İspanya'da Müslümanlara karşı sürdürülen savaş ile doğuda yapılacak mücadele eşdeğerde idi: 'Hıristiyanları bir yerde Müslümanlardan kurtarıp, başka bir yerde Müslümanların mezalim ve baskısına maruz bırakmak fazilet değildir.' (...) Haçlı çağrısı yaparken Urban, ayrıca bu seferin büyük bir hac yolculuğu olacağını belirtiyor, bu sefere katılacaklara günahlarından af ile kilisenin hacıların şahısları ve malları için daha önce vermiş olduğu koruma güvencesini tekrarlıyordu."⁽¹⁴⁾

İçinde Süt ve Bal Akan Ülke

Birkaç yıldır Papa'nın desteği ve yönlendirmesiyle Avrupa kentlerini dolaşan ajitatör keşiş "Pierre l'Hermite'in dinleyicilerin-

(14) İ. Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s. 8-9.

den pek çoğu, onun kendilerini içinde bulundukları sefaletten kurtarıp, Mukaddes Kitap'ın, içinde süt ve bal aktığını bildirdiği ülkeye götürmeyi vaat ettiğine inanıyorlardı. Burada yolculuk sert şartlar içinde ve güç geçecekti. Deccal'in orduları ile baş edilmesi lazımdı. Fakat hedef, altın ve pırıl pırıl parlayan Kudüs idi.”⁽¹⁵⁾

Pierre l'Hermite gibi fanatiklerce yürütülen bu dinsel koşullandırma kampanyaları, çok büyük problemlerle boğuşmakta olan halkta ve asilzadelerde ciddi bir etki yaratmıştı. “Halkın o sıralarda göstermekte olduğu coşku ve heyecanın tarifi mümkün değildi. Kitlese bir deliliğe yakalanmıştı insanlar. Bunlardan zekâca en geri olanları ancak bu suretle cennete gidebileceklerine inanırken, bir kısmı da gidecekleri o bilinmez memleketlerde kolaycasına zengin olup döneceklerine, bazıları da kendilerini istismar eden feodal efendilerinin gaddarlıklarından ancak bu suretle kurtulabileceklerine inanmakta idiler.”⁽¹⁶⁾

Yürütülen kampanyalar Avrupa'da öylesine çok etkili olur ki, kısa zamanda 1 milyon 300 bin civarında gönüllü toplanır. “Tüm bu güruh, kökleşmiş kararlılığını vurgulamak için, kalın çuha kumaştan haçlar keserek elbiselerine ilştiriyor ve bu nedenle kendilerine ‘Haçlılar’ lakabını uygun görüyordu.” Yaratılan bu cinnet atmosferinin ilk kurbanlarıysa Fransa'daki Yahudiler olacaktı.⁽¹⁷⁾ Kimsenin karşı durma cesareti gösteremeyeceği bir hegemonya sağlandıktan sonra, ‘Sans avoir’ (çulsuz) lakaplı asilzade Walter ve Keşiş Pierre gibi fanatik maceracıların öncülüğündeki ilk düzensiz Haçlılar yola koyulurlar. Oysa onlardan yardım isteyen Bizans da dahil olmak üzere dünyanın diğer yerlerinde böylesi bir fanatizm söz konusu değildi. Nitekim; “Balkanlara girip de, oradaki Ortodoks halkın kendi amaçlarıyla ilgilenmediği gibi herhangi bir haraç vermeye de yanaşmadığını görünce (her din ve milliyetten ve ne yazık ki benzerleri çağımızda da görülen fanatikler gibi) davranışlarını değiştirip tam bir vahşet ile etrafı talan etmeye başlayacaklardı.”⁽¹⁸⁾

(15) S. Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, c. I, s. 90.

(16) H. A. Nomiku, *Haçlı Seferleri*, s. 24.

(17) Demirkent, age, s. 11.

(18) age., s. 28.

Korkunç Başlangıç

“Katolik Macar Kralı kendilerine ucuz fiyata bol gıda sağladığı halde Haçlılar yol boyunca yağma yaparlar. Bulgar arazisinde benzer olaylar görülür. Sürülere el koyan Haçlı ile Bizans valisi çatışır. Çulsuz’un ordusunu keşiş Pierre’in kafilesi izler. Haçlılar bir Macar kentini yağmalar ve Hristiyan halkı kılıçtan geçirirler. Macar Kralı, ordusuyla Haçlıları kovalamak zorunda kalır. Belgrat çevresindeki Hristiyan halk, sürüleriyle ormanlara kaçarak Haçlıdan korunmaya çalışır. Daha sonra yağmacılık nedeniyle Bulgar-Haçlı savaşı olur. Bir Alman rahibin komutasındaki üçüncü kafileyse, yine yağmacılık nedeniyle Macar Kralı tarafından kırıma uğratılır. Yahudi kırımını yaparak ilerleyen bir başka kafiye de, Macarlar izin vermediğinden dağılır. Bunları şövalyeleriyle baronlar ve dükler izler. Ne var ki bunların da tutumları farklı değildir. Edirne bölgesini yağmalarlar. Bizans İmparatoru Aleksios ile çatışırlar. Uzun pazarlıklardan sonra bunlar feodal töreye göre sadakat yemini ederek İmparatorun vasalı olurlar. Bizans İmparatoru bunları aceleyle Anadolu’ya geçirir.”⁽¹⁹⁾

“Haçlı askerleri vahşi bir hasletle istedikleri Asya’ya ayak basar basmaz, görülmemiş bir hınçla oradaki Hristiyan ve Müslüman halka saldırır ve bu suretle, kısa zamanda tüm yöre hırsızlık, ırz düşmanlığı ve cinayet olaylarıyla, dehşetle karşılaşmış oldu. Anna Komninos’un yazdıklarına göre, yolda rastladıkları tüm çocukları kılıçtan geçiriyor, parçalara ayırıyor ve onları ateşte pişiriyorlardı.”⁽²⁰⁾

Yaşananlar neresinden bakılırsa bakılınsın korkunçtur ve tabii önce yerel egemenlerin sonra da halkın silahlanıp onlara karşı kendini savunmasını beraberinde getirir. Sonuçta ilk Haçlı kafileleri Kudüs’ten henüz çok uzak topraklarda, Balkanlarda ve Anadolu’nun batı taraflarında önemli oranda erirler. Ancak arkalarından, Godefroy de Bouillion komutasında 700 bin kişilik düzenli Haçlı ordusu gelmektedir. Godefroy Anadolu’ya gelir gelmez İznik’i kuşatır. Direnişin uzaması üzerine Haçlılar

(19) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, c. 4, s. 1785-6.

(20) Nomiku, age., s. 29.

ellerindeki esirlerin kafa ve kollarını keserek mancınıkla şehre fırlatarak dehşet yaratırlar. Bu korkunç durum karşısında İznik, kendini Frenklerden kurtarmak için Bizans'a teslim olunca, Frenkler İznik'ten vazgeçip Suriye'ye doğru yola çıkacaklardı.

Dehşet Halkı Felç Ediyor

Kudüs'e yaklaştıkça yıkıcı vahşet daha da artar. Haziran 1098'de Antakya'yı ele geçiren Haçlılar korkunç bir katliam ve yağma gerçekleştirebilirler. Ama Suriye'nin Maara kasabasında yaptıkları daha da korkunç olacaktır. Milisleriyle direnen bu kasabanın ele geçirildikten sonra uğradığı vahşet, Keşiş Robert'in notlarında şöyle anlatılır: "Bizimkiler, yavrularının öcünü alan dişi aslanlar gibi sokak ve meydanlarda koşuyor ve bir türlü, kılıçtan geçirmenin o bitmez tükenmez heyecanını dindiremiyorlardı. Elleri geçirdikleri gençleri, çocukları hatta yılların çökerttiği yaşlıları bile öldürüp parçalıyorlardı. Yakaladıklarından hiç kimse kurtulamamıştı. ... Hatta ölümlerin karnını dahi içlerinde bir şey bulma ümidiyle deşip bakıyorlardı. Sokaklardan oluk oluk kan akıyor, her tarafta ceset yığınları görülüyordu."⁽²¹⁾

Maara'daki "dehşet, kurbanların sayısından çok onlara uygulanan muameleden kaynaklanmaktadır. 'Maara'da bizimkiler yetişkin putataparları –yani Müslümanları– kazanlarda kaynatıyorlar, çocukları şişe geçiriyorlar ve kızartarak yiyorlardı. Frenk kronikçi Raoul de Caen'in bu itiraflarını Maara yakınlarında oturanlar okuyamayacak, ama görüp duyduklarını hayatlarının sonuna kadar hatırlayacaklardır. Olaylar zihinlerde silinmesi zor bir Frenk imgesi yaratacaktır. (...) Vakanüvis Usame ibn Münkid, bu günü şöyle yazacaktır:

'Frenkler hakkında bilgisi olan herkes, onları tıpkı hayvanların güç ve saldırganlık üstünlüğüne sahip oldukları gibi cesaret ve coşkuyla çarpışma üstünlükleri olan, ama bunun dışında bir şeyleri bulunmayan hayvanlar olarak görmüşlerdir.' (...) Maara olayı(ndan sonra), (...) dehşetten felç olan insanlar artık zorlanmadıkça direnmemektedir. Ve istilacılar, arkalarında dumanı tüten yıkıntılardan başka bir şey bırakmayarak güney yönünde-

(21) Nomiku, age., s. 31.

ki yürüyüşlerine tekrar koyulduklarında, Suriyeli emirler onlara iyi niyetlerini kanıtlamak üzere bir sürü armağan götüren ve ihtiyaç duydukları yardımı yapmayı öneren elçiler göndermekte acele etmektedir.”⁽²²⁾

Savaş Düzeninde ve Mızraklar Havada

Artık Hısnelekrat (Kürtlerin kalesi), Arga, Sayda gibi birkaç istisna hariç, çevre halk ve emirler için karşı çıkılamaz bir “afet” konumu elde etmiş olan Frenklere karşı direniş gösterilmez. Hâlâ birbirleriyle çarpışmaya devam eden, kendi egemenlerine olan güvensizlik yanında, Frenk vahşeti halkı ve şehirleri iyiden iyiye yıldırıştır. Frenkler işte bu korku hegemonyasının avantajıyla, çevre halktan at, yiyecek, elbise, değerli maden ve kılavuz desteği alarak Kudüs’e doğru hızlanarak yol alırlar. Daha önce Haçlıların Selçuklularla savaşlarını sevinçle karşılayan Mısır Fatımi Halifeliği de, bu gelişmeler üzerine korkulu bir bekleyişe girer. Bu özgüven yitimiyle Kudüs’ü adeta Haçlılar karşısında kaderine terk eder.

Fatımi Veziri el-Efdal’in, Fatımi sınırı olan Köpek Nehri’nde Haçlılara, hacıların silahsız olarak Kudüs’e girmeleri ve kuzeydeki toprakların kendilerine kalması karşılığında anlaşma teklif eder. Ancak Haçlıların binlerce kilometre yol ve yüzlerce savaştan geçerek kapısına geldikleri bu “kızıl elma”dan vazgeçmeleleri düşünülemezdi. Nitekim “Kudüs’e hep beraber, savaş düzeninde ve mızraklar havada gireceğiz!” diyerek onu muhatap almazlar.

Kudüs Valisi İftiharüddeve, kenti savunacak önlemleri yoğunlaştırır. Yiyecek stoku yapar, olası bir sızıntıya karşı Doğu Hristiyanlarını şehirden çıkarır. Civardaki kaynak ve kuyuları zehirletir, saldırganları arkadan taciz edecek atlı ve okçuları örgütler ve büyük bir orduyla desteğe geleceğini sandığı Veziri el-Efdal gelene kadar şehri savunmaya hazırlanır.

Şehri kuşatan Haçlılar; “Ellerinde tek bir merdiven olmadığı halde surlara kudurmuş gibi saldırmadan önce, başlarında avazı çıktığı kadar ilahi söyleyen papazları olduğu halde, duvarın

(22) A. Maalof, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, s. 63-65.

dibinde dinsel bir geçit töreni yapar. El Efdal'in, Frenklerin kenti dinsel nedenlerle ele geçirmek istediklerini anlatmış olmasına rağmen, bu denli kör bir fanatizm İftihar'ı gene de şaşırtır.”⁽²³⁾ Bu zikir hali kararlılık şehir halkının moralini bozar. Buna rağmen ciddi bir direniş sergilenir, ancak yardım gelmez ve şehir 15 Temmuz'da düşer.

Haçlıların Kudüs'e Ettiği

Fatihlerin, bu üç dinin kutsal şehri Kudüs'e reva göreceği şiddet korkunç olacaktır:

“Haçlılar, zincirden boşanmış deliler gibi yollarda, evlerde ve camilerde oradan oraya koşturup önlerine çıkan herkesi, erkek kadın veya çocuk olsun hiç fark gözetmeden durmadan öldürüyorlardı. Katliam bütün öğleden sonra ve izleyen gece içinde devam etti. Mescid-ül Aksa'dan sarkan Tankred'in sancağı da, oraya iltica etmiş olanlara hiçbir himaye sağlamadı. Ertesi sabah güneş doğarken buraya zorla giren bir haçlı güruhu, içeride kimi bulduysa yere serdi. Tarihçi Raimundus aynı sabah tapınakların bulunduğu mahalleye giderken cesetler ve dizlerine kadar çıkan kan birikintileri içinden geçmek zorunda kalmıştı.”⁽²⁴⁾

Vahşet Müslümanlarla sınırlı kalmaz: “Kudüs Yahudilerinin durumu da aynı derecede korkunç olacaktı. Bunların çoğu, çarpışmaların ilk saatlerinde, kentin kuzeyinde bulunan mahallelerinin savunmasına katılmıştır. Fakat evlerine doğru çıkıntı yapan duvar cephesi çöküp, sarışın şövalyeler sokakları işgal etmeye başlayınca, Yahudiler dehşete kapılmışlardır. Cemaatin tümü, atalardan yadigar bir hareketle dua etmek üzere en büyük havrada toplanmıştır. Frenkler bunun üzerine bütün çıkışları kapatmış, sonra da bu çıkışların etrafına odun yığıp ateşe vermişlerdir. Dışarı çıkmaya çalışanlar, civar sokaklarda öldürülmüşler, diğerleri canlı canlı yakılmıştır.”⁽²⁵⁾

Sözde kurtarılmaya geline Doğu Hristiyanları da bu fanatizmin etkisinden kurtulamayacak, geçmiş günleri aratan ağır

(23) Maalof, age., s. 75.

(24) Runciman, age., C. I, s. 221.

(25) Maalof, age., s. 13.

bir baskı ve dışlanma yanında, en küçük bir muhalefette ağır işkencelere uğrayacaklardır.

Nomiku, sefer süresince yaşananlara ilişkin “Asırlardır Bizanslılar ve Araplar savaşıyorlardı, ama taraflardan hiçbirisi kendisini böylesine adi ve hayvanca bir derekeye asla indirgememişti” diye yazacaktır.

Seferin Görünüşteki Nedenleri

Halkların dinsel bayraklar altında birbirleriyle karşılaşmaları tarihi olağanüstü acılara, daha önemlisi sonraki nesillere de koşullandırıcı bir şekilde aktarılan, kalıcı yaralara neden olmuştur. Öyle ki barbar akınları bu açıdan çok daha masum olup halkların sonraki kaynaşmasını engellememiştir. Ama onlardan farkla din bayrağı altında gerçekleşen “kutsal” savaşlar böylesi bir kaynaşma yerine halkların bilincinde kapanması zor yaralar açmış, sonraki zamanlarda yinelenen çıkar çatışmaları ve bağnazlık kampanyaları için de tarihsel arka plan oluşturmıştır. Ne zaman ki iç sorunların unutturulması veya ötekiler aleyhine yayılma yönelimi gerekse, geçmişteki dinsel çatışmalar güncelleştirilmiş ve bunlarla sağlanan coşkunlukla sorunlar gerçek nitelikleriyle konuşulamaz hale getirilmiştir.

Haçlı Seferleri, bu amaçla sonraki zamanlarda sıklıkla kullanılmış “kutsal savaş”ların en tipik ve en vahşi örneklerinin başında gelir.

Haçlı Seferleri’nin vahşeti, savaşa yüklenen “kutsal” anlam ve savaşçıların dinsel fanatizmiyle meşrulaştırılmıştır. Ancak dönemin nüfusuyla karşılaştırıldığında inanılmaz sayıda insan seferberliğiyle sağlanan bu savaşlar, zincirini dinsel fanatizmle açıklamak yeterli olmayacaktır.

Bu noktada, “Kudüs’ün kurtarılması”, “Doğulu Hristiyanlara yardım”, “Türklerin Anadolu’yu ele geçirmesinin yarattığı kaygı” gibi nedenler de yeterli bir açıklama olmaktan uzaktır. Esasen hiçbir dışsal gelişme, bu denli büyük bir seferberlik gerçekleştirmeye yetmezdi. Dolayısıyla böylesi bir seferberliği sağlayan nedenleri esasen içte, 11. yüzyıl Avrupa’sının sosyal, ekonomik ve siyasal konjonktüründe, yani böylesi büyük bir seferberliğin örgütlenebilmesini sağlayabilecek koşullarında aramak gerek.

Bu bağlamda “kutsal toprakları kurtarmak” sloganıyla düzenlenen Haçlı Seferlerinin; “Aslında Batı aleminin Türkleri Anadolu’dan atmak ve Anadolu ile birlikte bütün Yakındoğu’yu kendi hakimiyetleri altına almak için düzenledikleri siyasi amaçlı askeri bir harekettir” şeklindeki açıklama,⁽²⁶⁾ yine, “Türklerin İstanbul Boğazı’na doğru ilerlemesi, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos’un Papa’dan yardım istemesi I. Haçlı Seferine yol açtı”⁽²⁷⁾ gibi açıklamalar, hep yüzeydeki nedeni esas nedenin üstüne geçirme açıklamalarıdır.

Bu bağlamda Haçlı Seferlerini; “Türk ırkının büyük güçlerle doğudan batıya yönelmesi ve İslamın durmuş olan hamle gücünü yenilemek gayretine girmesi” karşısında “bunun reaksiyonu olarak” açıklamak ise⁽²⁸⁾ durumu açıklamanın daha da uzağına düşmek demektir. (Oysa birazdan da göreceğimiz gibi Demirkent, seferlerin gerçek nedenine de işaret eden ender tarihçilerden biridir.) Kuşkusuz Türk yayılmasının bir dönem Bizans’ta yarattığı paniğin Haçlı atmosferinin oluşumunda etkisi olmuştur. Ancak bu açıklama bizi asla seferlerin asli nedenine götürmez. Üstelik Selçuklu Sultanı Melikşah’ın 1092’deki ölümü sonrası Selçukluların içine düştüğü taht kavgası temelindeki bölünme ve iç savaşlar da Bizans’ı rahatlatan bir işlev görüyordu. Bu bir yana bir “ırkın”, hele ki durmuş bir yayılmayı “yenilemek gayreti” temelinde hareket ettiğini söylemek, fazlasıyla ideolojik ve öznel bir açıklama örneği oluşturur.

Yöntemsel Anahtar

Peki, ama Haçlı Seferleri’nde karşılaştığımız vahşeti mümkün kılan neydi? Kendi egemenlik ilişkilerinin tıkanışı altında bunalan Avrupa’nın en alttakileriyle en üsttekilerini birleştirip, başka halklara ve inançlara karşı bir ateş topuna çeviren gerçek neden neydi?

Sorunun yanıtı, öncelikle yöntemsel bir düzlemde aranmalı. Bu noktada dış politik seferberliklerin, hep içteki egemenlik

(26) Ebru Altan, bkz., *Haçlı Seferleri Tarihi*, s. VII.

(27) Robinson, *İslam Ülkeleri Tarihi*, s. 82.

(28) I. Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s. 1.

ilişkilerinin tıkanma noktalarında şekillendiğini, savaşların da, bu anlamda politikanın silahla sürdürülmesinden başka bir şey olmadığı gerçeğini kendimize anımsatmamız gerek.

Üstelik bu gerçeklik, sadece tarihin değil, günümüzdeki dış yayılma savaşlarını anlamak için de aynen geçerli bir anahtar oluşturur. Aksi taktirde belli ideolojik kılıflara sarmalanan saldırganlıkların gerçek nedeni yerine, bize gösterilen nedenlerine inanan aptallara dönüşür, egemen çıkarların askerleri konumuna düşeriz.

Haçlı Seferleri bu gerçekliğin tarihteki en dramatik örneklerinden biridir. Nitekim bu bilimsel soğukkanlılıkla gerçekleri aradığımızda, Papaların bile saf dinsel amaçlarla davranmadıklarını, aksine dini en çok istismar eden güçlerin de din adamları olduğunu görürüz. Çünkü dinsel ideoloji, (tıpkı diğer ideolojiler gibi) bir araç olarak egemenlerin iktidarlarını ve çıkarlarını kutsamakta ve kitleleri kendi haklarına yabancılaştırıp yedeklemekte kullandıkları temel motivasyon aracıdır. Özetle, dinsel heyecan Avrupa halkları ve egemenlerinin harekete geçirilmesinde başlıca amil olacak, ancak Haçlı Seferleri'nin asla gerçek nedeni olmayacaktır.

O halde, bu gerçek nedeni bulmak için dönemin Avrupa'sına gidelim.

Vahşetin Ardındaki Gerçek

Bu dönem Avrupa'sında nüfus hızla artmakta, ancak üretim ve bölüşüm ilişkileri bu nüfusu doyurmamaktaydı. Öyle ki söz konusu bu "nüfus artışını önlemek için miras ve evlilik sistemleri bile baskı altına alınacak", ama sorun çözülemeyecektir. "Haçlı Seferleri için vaazlar verildiği devre, kuraklık yüzünden hasadın çok fena olduğu ve neticede tarımda büyük bir çöküntü yaşandığı zamana rastlar. 1094'teki sel ve salgın hastalıklarını ertesi yıl kuraklık ve açlık felaketi izlemişti. Papa Clermont Konsili'nde (1095) 'bu memleket artık sakinlerini doyurmaktan acizdir; onun için mülkü tahrip ediyor ve bitmez tükenmez şekilde birbirinizle savaşıyorsunuz' diyecekti."⁽²⁹⁾

(29) Demirkent, age., s. 12.

Özetle “Haçlı seferlerinin doğuşunda, Ortaçağ Avrupa toplumu zorlayan unsurlar aslında siyasal, sosyal ve ekonomik nedenlerdi. Batılılarca bu hareketin en önemli unsuru olarak ileri sürülen dini motifse, sadece itici bir güçtü. Çünkü Haçlı Seferleri düşüncesinin ortaya atıldığı sırada Avrupa’da yıllardan beri süregelen açlık, yoksulluk ve topraksızlık sıkıntılarının doğurduğu kargaşa yanında, ücretli askerlik anlayışı, savaşçı ve kolonizatör bir taşma hareketi de başlamış bulunuyordu.”⁽³⁰⁾

Bütün Avrupa’yı denetimine alan bu kriz, aynı zamanda kendisine çözüm üretecek gücü Avrupa’nın mutlak egemeni konumuna yükseltecek bir niteliğe sahipti. Şövalyelerin yıkıcı enerjisini ve geniş halk yığınlarının yoksulluk ve anarşi karşısındaki çaresizliğini kullanabilecek bir açılım, Avrupa çapındaki iktidar kavgasının çözüm dinamiğini oluşturmaktaydı. İşte bu ortam krallara karşı kendi egemenliğini yükseltme kavgası yürütmekte olan Papalık için de, olağanüstü bir fırsat yaratıyordu. Bu anlamda Papalığın Doğu halkları aleyhine geliştirdiği vahşet çözümü, gerçekte içeride sürmekte olan egemenlik savaşının sonucuydu.

Bu koşullarda tam bir talan seferi olarak şekillenecek olan Haçlı seferleri, içerideki bu yıkıcı enerjiyi dışarıya yönlendirirken, aynı zamanda ciddi bir zenginleşme olanağı sağlayacaktır. Nitekim Fulcher of Chartres 1124’te; “Batıda fakir olanları, Tanrı burada zengin yaptı. Orada birkaç kuruş parası olan burada birçok altınlara sahip. Orada bir köyü bile olmayana Tanrı burada bütün bir kasabayı verir” diye kaydedecektir.⁽³¹⁾ Doğuya egemen olma fikri bu koşullarda Marx’ın da ifade ettiği gibi, giderek; “Haçlı çılgınlığını ticari bir alışverişe döndürmeye kararlı” İtalyan burjuvazisinin beslenme alanına dönüşecekti.

İçteki Yıkımın Doğuya İhracı

Esasen Haçlı Seferleri’nin bu arka planını geriye doğru izlediğimizde, yüzyılın başında belirginleşmeye başlayan Avrupa’daki ticari atılımın, Akdeniz üstünlüğünü ele geçirmeye başlamasıyla karşılaşırız.

(30) Demirkent, age., s. 2.

(31) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, s. 1785.

“Bizans İmparatorluğu’nun dışında kalan Cenova ve Piza 11. yüzyıl başlarında Batı Akdeniz’deki İslam egemenliğine karşı mücadeleye girerler. 1016’da Cenova ve Piza ortak donanması İslam korsanlarını Sardunya ve Korsika’dan atar. 1034’te Cezayir’de kendilerine köprübaşı kurarlar. 1087’de Papa’nın liderliğinde Roma, Cenova ve Piza’lı denizciler Sicilya boğazını denetleyen Tunus’taki Mehdiya limanını boyun eğdirir ve deniz ticaret yolunu kendilerine açarlar. Daha önemli bir gelişme, İtalyan desteğiyle Normanların Sicilya’yı İslam’dan almalarıdır. Piza donanması 1062’de Palermo limanına girer...”⁽³²⁾

Esasen; “İtalyan kent devletlerinin artan zenginliği, en başta Doğu ticaretine dayanır. Bunlar Bizans ticareti gibi İslam’ın elindeki Suriye ve Mısır limanlarını ele geçirme çabasıdadırlar. Bu nedenle Haçlı seferlerinin gönüllü olarak bankerliğini, armatör-lüğünü ve savaşçılığını yapacaklardır.”⁽³³⁾

“M. Bloch’un deyiimiyle savaş bir “soylu sanayi” ve kâr kaynağıdır. Barış ise ekonomik kriz ve prestij krizi demektir. 11. yüzyıl Avrupa’sı, kent ve köylerin şövalyeler tarafından yağmaları ve cinayetleri ile doludur. Nitekim kilise adamlarının öncülüğünde ‘barış birlikleri’, ‘Tanrı mütarekeleri’ ve ‘barış Pakti’ gibi 11. yüzyılda çoğalan hareketler, şiddet, terör ve yağmayı sınırlama amacını güder. M. Bloch’a göre, Batı’nın en azgın guruplarının uzak savaşlarda yitip gitmeleri Batı uygarlığını gerilla savaşları içinde boğulma tehlikesinden kurtarır. Her Haçlı seferinin başlangıcında eski ülkeler daima biraz daha barışa kavuşur, daha iyi nefes alır.”⁽³⁴⁾

“Savaş için geliştirilmiş bir toplumun artık fonksiyonu kalmadığından, bu saldırganlık içe dönmüş ve birçok eyalet, daha küçük parçalara bölünmüştü. Şövalyeler çevreyi teröre boğmaktaydılar. Şiddet, gelişigüzel istekleri elde etme yöntemleriyle, insanların tanıdığı tek otorite haline gelmişti. Eyalet hükümetlerinin bile kontrol altına alamadığı bu şiddet, 11. yüzyılın ilk yarısında zirveye ulaşmıştı. Kilisenin bu şiddete karşı tepkisi önce barışçı olmuş ve ‘Tanrının barışı’ çağrısı ile bu şiddet

(32) Avcıoğlu, age., s. 1776.

(33) Avcıoğlu, C. 4, s. 1779.

(34) Avcıoğlu, age., s. 1784.

hareketlerini önlemeye çalışmıştı. Fakat bu çaba, savaşçılara ve şövalyelere pek tesir etmemişti.”⁽³⁵⁾

İşte bu ortamda dışsal bir motivasyon olarak Kudüs ve orada elde edilecek zenginlikler, içsel ve yıkıcı enerjinin dışarıya yönlendirilerek soğutulması ve bu yönlendirme üzerinden Kilise'nin tüm otoriteler üstünde hakimiyet kurması söz konusu olacaktı.

Kilisenin Kazancı Mutlak İktidar

Ancak dini kampanyaların asıl nedeni de yine dışsal değil içsel-
di; “11. yüzyılın ikinci yarısı kilise iktidarının güçlendiği bir dönemdir. Daha önceleri Alman imparatorlarının atadığı ve azlettiği papalar, kilisenin temsil ettiği ruhani iktidarın üstünlüğü ilkesiyle ortaya çıkarlar. Papa Gregoire VII. (Ö. 1085) çeşitli krallıklara yayılmış kilise örgütü üzerinde papalığın otoritesini kurmak için mücadele eder. Kralların ve baronların eyaletlerdeki kilise adamlarını atamalarına karşı çıkar. Fransız kralına boyun eğdirir, Alman imparatorunu aforoz eder. Alman soylularını imparatora karşı ayaklandırır. Eskiden imparatorluk aygıtıyla bütünleşen kilise, feodal toplumsal düzen içinde dinsel otoritenin tek kaynağı olan özerk bir kuruluş olur. (...) Papalığın bu iddiası, krallarla kazanılması güç mücadelelere yol açar. Bu mücadelede papalar, Hristiyanlık uğruna İsa'nın gömütünü kurtarma girişimini, siyasal ve dinsel kudretlerini arttırmak için bir koz olarak kullanır.”⁽³⁶⁾

Özetle kışkırtılan dinsel kampanyalar ve seferlerin önemli bir sonucu, Avrupa çapında iktidarın bütünüyle Kilise'nin eline geçmesiydi. Kralların bu dalganın önünde dayanması olanaksızdı; çünkü kendi halklarına ve diğer kral ve senyörlere karşı olan çıkarları, kıta çapında bir çözüm üretmelerini olanaksızlaştırıyordu. Bunu başarabilecek biricik güç, gerek içerideki kapsayıcı ideolojik temsiliyeti gerek dışarıya yönelik topyekün seferberliği sağlayabilecek gücüyle Papalık'tı. Bu dönemde Papalık, Karolenj iktidarının parçalanmasının ortaya çıkardığı

(35) Demirkent, age., s. 10.

(36) D. Avcioğlu, age., s. 1781.

siyasal boşluğu doğrudan kendisi doldurmak için olağanüstü bir mücadele yürütmekteydi ve bu mücadeleyi dünyevi iktidarlara karşı kazanabilmek için dini motivasyonu kışkırtıyordu. Din Avrupa'da biricik birleştirici güç olarak yükseldikçe, Papalığın siyasal egemenler karşısında konumu da yükselmekte ve Haçlı seferberliğinin koşulları da olgunlaşmaktaydı.

Haçlı Seferleri'nin, Hristiyan resmi söyleminde bugün bile "Hristiyanları baskıdan kurtarmak" şeklinde gerekçelendirilmesi, işin ideolojik kılıfından başka bir anlam taşımaz.

Kaldı ki "Hac yolunu açmak" ve "kutsal toprakları kâfirlerden kurtarmak" iddialarına karşın; ne o dönemde; "Çok hoşgörülü olan Araplar bu yolu tıkamıştı ne de bölgeye egemen olmaya başlamış olan Türkler kutsal yerlere gidişi engelliyordu."⁽³⁷⁾ Dolayısıyla kutsal savaş fikri, bizzat Avrupa'nın içinde bulunduğu koşulların yansımasıydı ve içteki sorunların dışarıya yönlendirilerek aşılmasını hedefliyordu.

Esasen Haçlı Seferleri tarihi, Avrupa'nın içsel nedenlerle cinnet geçirdiği bir dönemin tarihi olarak doğru anlaşılabilir; ki tarihin her aşaması ve ülkesinde, sadece dün değil bugün de benzeri cinnetlerin halkları sarabildiğini görüyoruz. Kurgulanmış dışsal tehlike imgesinin toplumu sardığı her aşamada, halklar hem ötekileştirilenlere karşı canavarlaşmışlar, hem de kendi egemenlerine karşı zayıflamış ve güdülmüşlerdir. (Sınıfsal bilinç, tam da bu duruma karşı uyarıcı olduğu içindir ki tarihin her döneminde aydınlatıcı önem taşır.)

Böylesi cinnet atmosferleri ya doğrudan egemenlerce yaratılmış ya da onların istismar ettiği bir durum olmuştur. Nitekim Haçlı seferlerinde de Kilisenin bu rolünü görüyoruz. Kutsal Savaşın ilk olarak Hristiyanlarca üretildiği de düşünülmesin; aksine o bütün dinsel siyasetlerde koşullara bağlı bir standarttır.

Dinler Savaşı mı?

Resmi söylemlerdeki iddialara rağmen, öncelikle bilinmelidir ki, Haçlı Seferleri de, topyekün Hristiyanlığın topyekün Müslümanlık'la savaşı değildir. Aksine iki tarafın da, birbirleriyle

(37) S. Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, C. II, s. 319.

olduğu kadar kendi içlerinde de savaştıkları ve söz konusu seferberliklerin esasen kendi iç alanında hâkimiyet kurmak için yapıldığı gerçeğiyle karşı karşıyayız.

Nitekim İmparator Kommenos'un, yaşadığı sıkışıklık nedeniyle sınırlı bir paralı asker talebi, onun üstünde de hâkimiyet kurmayı amaçlayan Papa Urban tarafından, topyekûn bir seferberlik için kullanılacaktı. Haçlılar, sadece Müslüman egemenliğini değil, Ortodoks egemenliğini de sona erdirmeyi hedefliyordu. Üstelik Haçlılar, kendi içlerinde de bir dizi iç çatışma yaşayacaklardı. Nitekim ele geçirdikleri topraklarda Urfa, Antakya, Trablus ve Kudüs krallıkları olarak bölünecek, dahası Üçünü Haçlı Seferi'nde Fransız ordusuyla Alman ve İngiliz ordularının birbirleriyle çarpışması bunun yansıması. IV. Haçlı Seferi de, önceden irdelediğimiz gibi doğrudan Bizans'a karşı yapılacak ve Konstantinopolis korkunç bir yağmaya uğrayacaktı. Şiddetin dili, diğer tüm tarihsel ve güncel örneklerde de göreceğimiz gibi sadece "düşman" güçleri değil, aynı zamanda kendini tahrip ediyordu.

Türklerle Bizans'ın ilişkisi de, savaşlar yanında işbirlikleriyle yürüyordu. Yine bu dönemde Araplarla Doğu Hristiyanları arasında da şiddet eksenli bir ilişki sözkonusu değildi. O nedenle Bizanslılar, Haçlıların bu topyekûn gelişini Türk ilerlemesinden duydukları kaygı kadar büyük bir kaygıyla karşılayacaklardı. Nitekim bu süreçte Haçlılarla Türkler arasında meydana gelen kimi savaşlarda Greklerin de Türklere yardım ettiği bilinmektedir.⁽³⁸⁾ Üstelik Melikşah'ın 1092'de ölümü sonrasında Türk tehlikesi de eski önemini kaybetmiş; "Türk dünyasının iktidar kavgaları ve iç çekişmeler yüzünden içine düştüğü karışıklık" nedeniyle altı yıldan beri Türk beylerinin ellerindeki şehirleri tek tek geri almaya" başlamışlardı.⁽³⁹⁾

Diğer yandan; "Anadolu'daki Türkler Müslümandı, ama Müslümanlık onlar için henüz büyük bir önem taşıymıyordu. Onların Müslümanlığı, yeni, ilkel, camileri, uleması ve Arapçası olmayan bir Müslümanlıktı."⁽⁴⁰⁾ Dahası Kudüs onları ilgilendirmiyor, birbirleriyle kavga ediyorlardı.⁽⁴¹⁾

(38) C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 110.

(39) I. Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, s. 264-5.

(40) Cahen, age., s. 91.

(41) Age., s. 110.

Esasen I. Haçlı Seferi'nin Anadolu'da fazla oyalanmadan Antakya ve Kudüs'e varması da bunu gösteriyor. İlerleyen zaman içinde de durum böyle sürecekti, Türkler, Selçuklular, Danişmendiler, Zengiler, Fatımiler, Artukoğulları, Mengücekoğulları vb. olarak birbirleriyle ve diğer Müslümanlarla hâkimiyet savaşları sürdürecektir. Öyle ki Kılıç Aslan, Frankların Nurettin'e karşı koalisyon kurmalarını sağlamaya çalışırken, Bizans İmparatoru Manuel de Nurettin'i, Kılıç Aslan'a karşı kullanmaya çalışıyordu.⁽⁴²⁾

Süreci Doğru Kavramak

Özetle bu dönem Anadolu'sunda kimin kiminle savaştığı, kimin ne zaman saf değiştireceği belirsizdi ve bu çapraşık oyuna Nurettin'in ölümü sonrasında Selahattin ve Eyyubiler dahil olacaktı. Bu gerçeklikte saptanması gereken şey, güçlerin birbirleriyle çarpışmasının basit bir Hristiyanlık-İslamlık ekseninde belirlenmediği gibi, Müslüman cephesinde de Türklük-Araplık eksenli bir saflaşma söz konusu değildi. Özcesi idealler değil çıkarlar çarpışıyordu. Tabii bu ortamda din de, tüm taraflar için egemenlik altında tuttukları halkları kontrol ve gütmek için az veya çok istismar edilen temel bir ideolojik araç konumundaydı.

Bu noktada milliyetçi bir tarih yazımının da keyfiliğiyle karşı karşıyayız. Nitekim; "Anadolu'yu henüz yurt edinme çabası içinde olan atalarımızın, Hristiyan Avrupa milletlerinin birleşik ordularının saldırısı karşısında, bütün sorunları bir tarafa bırakarak, birlik ve beraberlik içinde ülkelerini savunmaları"⁽⁴³⁾ gibi ifadeler nesnellikten bütünüyle uzaktır. Aksine Türkler hem bu süreçte yeniden şekillenen siyasal otoriteler olarak birbirleriyle savaşmaya devam edecek, Türklük ve Müslümanlık gibi bir ideolojik eksende davranmayacak, etrafında toplandıkları önderin/hanedanın çıkar arayışınca belirleneceklerdir. (Nitekim bunun örneklerini, Demirkent'in kitabı boyunca net olarak görüyoruz.)

(42) Age., s. 112-3.

(43) Demirkent, age., s. 262.

Haçlı Seferleri öncesinde Anadolu, artık ciddi bir Türk nüfus barındırmasına karşın hâlâ Rumilerin/Doğu Hristiyanlarının yurduudur. Bu toprakların yerlileri ve üretim düzeni, bir yandan doğudan gelen Türkmenlerin, diğer yandan da Batı Hristiyanlarının doğuya akışının yıkımını yaşamaktadır. Kuşkusuz ikisinin arasında kimi farklar var: Türklerin akışı ağırlıkla kendiliğinden ve kendisini besleyecek toprak arayışının sonucuyken, Haçlılarınki, dinsel kışkırtma ve kolonizasyon iradesinin sonucudur.

Anadolu'yu yağmalayan ve ona egemen olmaya çalışan bu ikili basınçtan Türklerin galip çıkmasının nedeni; Haçlıların uyguladıkları vahşeti uygulamayıp ilk yağmalar ve vergiye bağlama sonrası yerlilerin inançlarına karışmamalarıdır. Diğer yandan tarihin bu aşamasında, bugün anladığımız anlamda bir yurt savunması değil, sadece egemenlik savaşları yapıldığı da bilinmeli. Henüz üzerinde yaşanan toprakları yurt/ülke/vatan/ memleket yapan yurttaşlık ve millet oluşumu söz konusu değildir. Ancak yine de o koşullarda meşru savunma sadece Bizanslılar için söz konusudur.

Haçlı Seferleri'nin sonucunda ise Anadolu, ağırlıkla Türkmenlerin yurdu haline gelecektir. Kendilerini istikrarlı olarak doyuracak yurt/yaşam alanı arayışıyla Anadolu'ya akan Türk nüfus yoğunluğu, savaşçı nitelikleriyle Anadolu'nun güç dengelerini değiştirmiş ve Haçlı yerleşimini engellemesiyle giderek buranın yeni yerlileri haline gelmiştir. Haçlı Seferleri'nin doğudan gelen bu direnç karşısında başarısızlığı ise, Anadolu'nun bu kimlik değiştirmesi sürecini kurumsallaştıracaktır. Ancak bu sürecin bütününde Türklerin ve diğerlerinin milli bir kimliği, millet statüsü olmadığı gibi iradi ve birleşik davranış sergilediği gibi iddialar da doğru değildir.

Seferlerin Çağına Etkisi

Haçlı Seferleri, İslam topraklarının üretim düzeyi ve medeniyet kalitesini ciddi anlamda tahrip edecek, dahası Arap aydınlanmasının sonunu getirecektir. İşgale karşı meşru temelde başlayan cihat fikri bütün doğu Akdeniz'i sarmaya başlarken kaçınılmaz bir şekilde bağınazlık da gelişmeye başlayacaktı. Kriz kurumlaş-

tıkça, çoğulculuk ve felsefi gelişim ortadan kalkacaktır. Bu süreçte hem sufi-heteredoks akımlar hem de dogmatizm gelişecek; ancak siyasal iktidarlara arkasına alan dogmatik düşünce, Arap bilimi ve aydınlanmasının yanı sıra heterodoks akımları da ciddi bir şekilde ezecektir.

Haçlılar; “Bu bölgenin yerlisi Müslümanlar ve Hristiyanlar ile Bizans İmparatorluğu’na büyük zararlar vermesine mukabil Avrupa’ya büyük yararlar sağlamış ve toplumun hemen her alanında gelişmesine vesile olmuştur.”⁽⁴⁴⁾ Özetle; Haçlı Seferleri, kendisinden daha ileri ve gelişmiş Doğu’nun bilgisinin Avrupa’ya aktarılmasını sağlayacaktır.⁽⁴⁵⁾

Haçlı Seferleri Avrupa’nın iktisadı ve sosyal-siyasal güçlülüklerinin aşılmasında ciddi bir rol oynayacaktır. Doğudan Avrupa’ya ciddi bir maddi kaynak akışı gerçekleşecektir. Ancak Avrupa’da hızla artan değerli maden birikimi üretimin niteliksel artışına katkı yapmaz, buna karşılık Avrupa’nın tarım üretimi açığını gidermesini sağlayacaktır.⁽⁴⁶⁾

Bu süreçte garip gibi görünebilir, ama doğu Akdeniz’le ticaretin hacminde ciddi bir artış gerçekleşecekti. Doğunun talanıyla Avrupa’da gerçekleşen değerli maden artışı yanında; “Sefer için gerekli paranın temini için toprakların ve mülklerin satışı, alım satım işlerine ve paraya hareketlilik kazandırır. Para bollaşır ve bir süre sonra dünyada ilk kez bankacılık faaliyetleri başlar. Templiler Tarikatı, uluslararası bankacılıkta ilk adımı atar. Artık yolcular Paris’te paralarını yatırıp Akka’da veya İstanbul’da bu parayı çekebiliyorlardı. Venedik ve Floransa’da kurulan İtalyan bankaları da bu örneğe uyar” ve bu gelişme bankacılığın kurumlaşmasını sağlar.⁽⁴⁷⁾

Deniz ticareti de bu süreçte ciddi bir gelişme gösterecek, savaş teknikleri ve gemi mimarisinde ciddi bir gelişim gerçekleşecektir. “Böylece Latin Hristiyanlığı’nın Doğu karşısında iktisadi durumunun XII. yüzyılın ortalarından başlayarak bütünüyle tersine döndüğünü görüyoruz. Şimdi İtalyan, Katalan ve Proven-

(44) Demirkent, age., s. 207.

(45) Marshall Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, s. 79-88.

(46) Tanilli, 323.

(47) Demirkent, age., s. 210.

ce'li tacirler Akdeniz'in Asya ve Afrika yakasının tüm ticaretini ellerinde tutuyor ve kârlarını topluyordu.”⁽⁴⁸⁾

Savaş öncesi Avrupa, hem siyasal hem de ekonomik olarak ciddi bir kargaşa yaşarken, savaşlar sürecinde Avrupa ekonomisinin ciddi anlamda kalkınması, siyasal kargaşanın da önemli oranda aşılabacaktır. Din ve papalık bu süreçte önce Avrupa'nın tek belirleyici gücü haline gelecek ve sınırsız bir zenginlik elde edecektir. Ancak savaşların başarısızlık ve yenilgiyle sonuçlanması sürecinde Papalık da yıpranıp güç kaybedecektir. Buna rağmen Papalığın belirleyiciliği 16. yüzyıla kadar sürecektir. 16. yüzyıl ise, bu yıpranma sürecinin sonucu olarak kilisenin bölünmesi, dinde reformasyonu Protestanlığın oluşumunun, yanı sıra krallıkların güçlenip ulusal sınırların belirlenemeye başlamasını getirecektir.

Avrupa'nın Doğu'dan Öğrendikleri

Avrupa diğer yandan bir dizi yeni ürünü ve onların değişik kullanımı biçimini bu süreçte tanıyacaktı. “Örneğin, Haçlılar yerleştikleri Filistin'de bol bulunan zeytinlikleri ve susam tarlalarını ekip biçmeyi, bu ürünlerden yağ çıkarmayı, Lübnan'ın denize bakan dağ yamaçlarında bağcılık yapmayı öğrenir. Haçlılar şekerkamışını da ilk defa Filistin'de görüp tanır. Kısa zamanda şekerkamışı yetiştirmesini ve öz suyunu çıkarmasını öğrenir. Şeker o zamana kadar Avrupa sofralarının tatlandırıcısı olan bal'ın yerine geçer. Bunun yanı sıra Avrupalılar limon, portakal, incir, kaysı, zerdali, kavun, karpuz, badem, susam, darı, pirinç, soğan gibi pek çok yiyecek maddesini yaygın bir şekilde öğrenmeye ve iklim koşullarının elverdiği bazı yiyecekleri kendi ülkelerinde yetiştirmeye başlar. Avrupa'da önceden de az çok bilinen Doğu'nun şifalı bitkileri Haçlılar vasıtasıyla Batıda iyice tanınır ve bollaşır. Ayrıca Haçlılar, bu devirde Batı'ya nazaran daha ileri seviyede olan Doğu'nun tıp bilgisinden yararlanır, şap, sarı sabur gibi maddeleri ilaç olarak kullanmaya başlar. İpekli ve pamuklu kumaşlar, ipek halılar, kilimler, zarif çanak çömlek, porselen ve cam eşya Avrupa'da giyime ve evlerin döşenişine yenilik getirir.

(48) Tanilli, 323.

Yel değirmenlerini de Avrupa'ya Haçlılar götürür; yel değirmenleri ilk defa 1180'de Normandiya'da ortaya çıkar.”⁽⁴⁹⁾

Cumhuriyet Hafta Sonu / 13-20-27 Ekim 2007

(49) Demirkent, *age.*, s. 211-6.

“KUTSAL” METİNLERDEN

“KUTSAL” KATLİAMLARA: SİYONİZM

Yaratıcı gücü, iç disiplini ve motivasyonu yüksek, acılara dirençli, kadere razı olurken bile hedeflerinden vazgeçmeyen bir halktır Yahudiler. Bunun yanı sıra, Mısır’dan Babil’e, İspanya’dan Nazi kamplarına kadar tarihi boyunca dünyanın her yerinde acılar çektirilmiş bir halk onlar. İşte bu ve benzeri nedenlerle onlara yakınlık duymamak olanaksızdır. Ancak bu yakınlık nedenleri, aynı zamanda ciddi bir istismarın da malzemesi olarak kullanılabiliyor ne yazık ki.

Nitekim kurulduğu günden bu yana İsrail devleti, halkının geçmiş mazlumluğu ve yaratıcılığını istismar ederek, vatansızlaştırdığı Filistin halkına eziyet ediyor. Bu süreçte Yahudi halkı da, kendi militarizminin hak ve özgürlük ihlallerine yedekleyerek hızla kirleniyor.

Son Lübnan saldırısı, bir mazlumun kendini korumasıyla değil, aksine bir kez daha, Siyonizm’in sistematik vahşetiyle karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor.

Bu vahşeti tarih penceresinden sorguladığımızda, Yahudilerin mazlumluğu ve yaratıcılığının hemen yanıbaşında, varlığının ilk anından itibaren fetihçi ve ötekileştirici ruhuyla da karşı karşıyayız. Cenevre Sözleşmesi’nin tüm, ama tüm kurallarının, insanlığın geliştirdiği tüm, ama tüm moral değerlerin tam bir pervazsızlıkla ayaklar altına alındığı bugün, bu gerçekliği de özellikle yeniden anımsamak zorundayız.

Vaat Edilen Topraklar!

Kutsal kitaplarında da kayda geçtiği gibi tanrıları Yahova, Mısır tutsaklığı sonrasında İsrailoğullarına Ortadoğu’nun bereketli toprakları Kenan ülkesini, yani Filistin’i vaat eder. Ne ki bu top-

rakların orada zaten yaşamakta olan yerlileri vardır. Ancak bu gerçeği görmezden gelen Rabb'in keyfi onlara burayı armağan etme gereği duyar yine de:

“Şimdi gözlerini kaldır ve bulunduğun yerden şimale ve cenuba ve şarka ve garbe bak; çünkü görmekte olduğun bütün memleketi sana vereceğim” (Tekvin) der. Yahova'nın bu keyfi hibesi, sonu gelmez bir çatışmanın ve acıların da başlıca nedeni olacaktır.

Musa'nın önderliğinde kabile birliğini sağlayan İsrailoğulları, kendilerine Kenan ülkesini vaat eden Yahova'yı, bu birliğin tanrısı yaparlar. Bu durumda “Yahova dininin, Kenanlılara karşı girilen askeri eylemler için, derlenip toparlanma gerekçesi durumuna gelmesine şaşmamak gerek.” (William H. McNeill)

Kenan ülkesine ilk yerleşimler sonrasında Tevrat'ın motivasyonu ile siyasal ve askeri hazırlıklarını tamamlayarak geçirdikleri birkaç kuşaklık gerilimli bir dönemin sonrasında İsrailoğulları; “Artık Kenanlılarınkine eşit bir siyasal örgütlenme, askeri donanımına sahiptirler. Dahası onlardan fazla olarak, uygarlığın çıkarları farklı sınıflara bölmediği, ‘kolektif eylem’ gücüne sahip bir toplumsal yapıları ve Yahova'ya sonsuz imanda dile getirilen ideolojileri ve bu ideolojinin verdiği moral güçleri vardır.” (Alaeddin Şenel)

Bu avantajlarla İsrailoğulları Kenan ülkesini ele geçirirler. Bu ele geçiş yerli halkın köleleştirilmesi, sürülmesi, katledilmesi, angaryaya koşulması ile devam eder. Ancak bu durum ilanihaye sürmez. Kral Süleyman'ın ölümü sonrasında İsrailoğulları birliklerini sürdüremeyerek İsrail ve Yuda Krallığı olarak ikiye bölünecektir.

İsrail Krallığı İ.Ö. 722'de Asurlular, Yuda Krallığı ise İ.Ö. 568'de Babilililer tarafından yıkılacak, ardından Babil Sürgünü'ne gönderileceklerdir.

Bariş İçin Laiklik

Halkların birbirinin topraklarını fethetmesi dünyada ilk değildir kuşkusuz, ama bunun dinsel bir “hak” olarak kayda geçirilmesi anlamında bir ilktir Filistin'in Musevilere vaat edilmesi. Üstelik burada, tarihsel bir fethin sonrası Kenan ülkesinin doğal ola-

rak İsrailleşmesi durumu söz konusu değildir. Gerçi böyle bir durum, İ.Ö. 10. yüzyılda Davut’un Filistinlileri yenmesi sonrasında görece gerçekleşecektir; ancak bu dönem İ.Ö. 587’deki Babil Sürgünü’yle sona erecektir.

Pers Kralı Kyros İ.Ö. 516’da onları sürgünden kurtarıp geri dönmelerine izin verdiğindeyse çoğu, yerleştikleri yeni yerlerden geri dönmeyecek, böylece dünyanın dört tarafına dağılacaklardır.

İşte bu gelişme ve bundan sonraki 1500 yıllık süreçten sonra yine aynı hukuk dışı dinsel meşruiyetle Filistin’i kendilerine ait tapulu mal görmeye devam etmeleri, Tevrat’ı bu konuda biricik meşruiyet gerekçesi olarak ilan edebilmeleri gariptir. Emperyalizmin, Yahudilere karşı işlediği suçların diyetini 1948 ve sonrasında Filistin halkına ödetmeye kalkması ise daha da gariptir.

Ne yazık ki Tevrat’ın ideolojik misyonu, Filistin’in Yahudi halkının vatani olduğu önyargısını beslemek şeklinde biçimlenmektedir.

Diğer yandan Tevrat’ta, Samson ile Dalila, Davut ile Goliat öyküleri başta olmak üzere Yahova’nın Filistinlileri sevmediği, onları düzenbaz ve zalim gösterdiği gerçeğiyle karşılaşırız. Bütün bunlar, yaşanan tarihsel düşmanlık ve hak ihlallerinde bu dinsel manipölasyonun da ciddi payı olduğunu gösterir. Özetle bu iki halkı düşmanlaştıran, onları sürekli birbirleriyle savaştıran bir tanrı imgesi olarak çıkar karşımıza Yahova. Sadece Filistin’i İsrailoğullarına armağan etmek gibi bir haksızlığın sorumluluğuyla yetinmez, iki halkın bu topraklarda barış içinde yaşamasını da engelleyen bir misyon üstlenir.

Bütün bunların da gösterdiği gibi, İsrail Filistin savaşında sadece Filistinli şeriatçıları suçlayan bir yaklaşım, ne bugün için ne de tarihte gerçekçi değildir. Tam tersine Filistin karşıtı düşmanlık söylemi Kur’an’dan çok önce bizzat Tevrat’a aittir. Dolayısıyla Ortadoğu’da barış için dinsel önyargıların geriletilip laikliğin güçlendirilmesi gereği, sadece Filistinliler ve Araplar için değil, onlardan çok daha fazla bizzat İsrail için geçerlidir.

Musevi Geleneğe Kur’an’i Destek

İsrail’in günümüzdeki gücü, sadece ABD emperyalizminden aldığı devasa destekle, mevcut insan malzemesi ve askeri gücü-

nün etkin üstünlüğü ve tabii kültürel gelişkinliği ile sınırlı görülemez. İslami kutsal kitabın bizzat kendisi de İsrail'in, Filistinli-Arap ve Müslüman dünya üzerindeki üstünlüğüne kültürel bir katkı sağlar.

Bizzat Kur'an'ın katkısıyla İslamcı bilincin içine düşürüldüğü şizofrenik bir durumla karşı karşıyayız. Halen kendini ezmekte olan gücün tarihteki krallarını kendi peygamberi sayan bir bakış açısının handikabıdır bu durum.

Bilindiği gibi İsrail kralları Davut ve Süleyman Kur'an'da Allah'ın peygamberleri olarak anılır. Üstelik bunlardan Davut, kendisine "Zebur" adında bir kitap verilerek, "diğer peygamberlerden üstün kılınmış" ilan edilir. (Bkz. Kur'an, İsra-55) Dahası, düşmanlara karşı Yahudileri koruyabilsin diye, "Ona zırh yapmanın öğretildiği" (Enbiya-80) söylenir. Süleyman'a gelince, ona da şeytanlara (Enbiya-82), kuşlara (Neml-16,17), cinlere (Sebe-13) ve bir aylık yolu çeyrek günde almasını sağlayan rüzgârlara (Sebe-12) hükmetme gücü ve ilim (Neml-15) verildiği söylenir.

Ne ki ortada ciddi bir handikap vardır. Çünkü bu "üstün kılınıp", İslamcıların özel saygılarına mazhar olan peygamber-kraların dönemi Filistinliler için tam bir ezilme dönemi olacaktır. İsrail kralı Davut, Filistinlileri nihai olarak yenen, süren ve köleleştiren kişi olarak tarihe geçecektir. Süleyman da, babasının yarım bıraktığı yerden, sırayla 30 bin Filistinli kölenin angaryaya koşulup halkın soyulmasıyla muhteşem Kral Sarayı'nı ve tanrısı Yahova için çadır biçiminde Yahova Tapınağı'nı yaptıracaktır. (Server Tanilli) İşin daha acısı bu durumu dolaylı olarak doğrulayıcı anlamda bir ayetin de Kur'an'da geçmesidir; nitekim Sâd-37, 38'de:

"Bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları, demir halkalarla (zincirlerle) bağlı diğer yaratıkları onun (Süleyman'ın) emrine verdik" denilmektedir.

Gerçi Kur'an, yoldan çıktıkları için Yahudilerin cezalandırılacağına dair pek çok yargı da belirtmektedir. Ancak mevcut katliamlara rağmen ne böylesi bir cezalandırılma söz konusu ne de bu yaklaşım İsrailoğullarının Filistinlilere karşı üstünlüğüne verilen Kur'an'ı desteği değiştirir. Buysa Arap ve İslam dünyasının İsrail karşısındaki mevcut kompleksini pekiştiren bir işlev görmektedir.

Çözüm Zorunlu

Kuşkusuz İsrail'in 1948'deki kuruluşunun uluslararası hukukça meşru bir zemin kazandığı noktada, artık onu tanımanın dışında bir çözüm üretmek hukuki ve insani değildir. Ama aynı hukuki ve insani ölçütün, en az İsrailliler kadar Filistinliler için de geçerli olduğu açıktır. Dolayısıyla İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi dışında bir çözüm olamaz. Aksi durum tarihsel gerçekliğin inadına, hukukun ve insanlığın inadına bir zorbalıkta diretmeektir. Bu gerçeklikte İsrail yurttaşlarının, uluslararası hukuku ayaklar altına alan kendi dini “meşruiyet” ve “hak” standartlarıyla hesaplaşma erdemi göstermesi şart.

Denilebilir ki, karşılıklı olanların İsrail'i toptan yok etme iddiasında olduğu bir gerçeklikte İsrail'den bunu istemek haksızlıktır!

Değildir; çünkü; 1- halen saldırgan ve işgalci olan İsrail'dir, 2- karşılıklı olanlar sadece böylesi şeriatçı bir darlıkta olanlardan ibaret değildir, 3- hukuk çizgisine çekilen bir İsrail'in karşılaşacağı saldırganlıkta savunucusu tüm dünya olacaktır. Tarihin bilinci, Filistin sorunda çözümü zorunlu kılmakta ve nasıl olabileceğinin de açık kanıtlarını sunmakta. İslamcı mantalitenin İsrail'in yaşam hakkını ortadan kaldırması ne denli büyük bir haksızlıksa, Filistin'in kendi devletini kurması ve İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilerek, meşru sınırlarına çekilmesi de o denli zorunludur. Tarihin 2 bin yıllık acılarından, iki tarafı adil bir çözüm olmadan kurtulmak olanaksızdır. İsrail 2 bin yıl öncesinin dinsel mantalitesini kendisine zulüm kılıfı olarak kullanmaktan vazgeçmek zorundadır.

Aksi taktirde işgal ettiği toprakları bugün yaptığı gibi duvarlarla çevirmeyi tamamlasa ve diyelim ki Filistinli İslamcılarını tümüyle ezse bile, kendine güvenli bir alan yaratamaz. İsrail halkı, hakkı olandan ötesini istemeye devam ettiği, kendi şeriatçı meşruiyetini dünyaya dayattığı müddetçe savaş bitmeyecek, Yahudi halkın katliamcılığa dayanak oluşturarak kirlenmesi sürecektir.

Üstelik bu noktada anımsanmalıdır ki, İslamiyetin ilk dönem Medine'deki yokedici uygulamaları bir yana bırakılırsa, İslam imparatorluklarının Yahudilere karşı tavrı genellikle pozitif

tif olmuştur. Kuşkusuz bu uygulama bir eşitlik anlamına gelmiyor; ancak aynı dönem Hristiyan iktidarların Yahudi karşıtı tavrı anımsanırsa, aradaki niteliksel farkın teslimi gerekir.

En kaba bir anımsatma ile Haçlıların Kudüs'ü ele geçirmesi sonrasında Yahudilerin hızla kötüleşen yaşam koşulları Selahattin Eyyubi sonrasında yeniden düzelmiştir. Osmanlı dönemi de Yahudiler için görece sorunsuz geçmiştir. Oysa aynı dönem Avrupa'sında Yahudilerin, 1290'da Fransa'dan, 1392'de İngiltere'den, 1492'de İspanya'dan, 1497'de Portekiz'den göçe zorlandığı bilinmektedir (Tayyar Arı). Çoğunun gelip sığınacağı yerse Osmanlı egemenliğindeki topraklar olacaktır.

Burjuva devrimler döneminde de durum farklı olmayacaktır ne yazık ki. Avrupa uluslarının ideolojisi olarak, milliyetçiliğin “ötekisi”, diğer milliyetçiliklerden önce Yahudiler olacaktır. Anti semit refleks, gerek Ortaçağ gerek modern çağın belirgin özelliği olarak, Yahudi halkına büyük acılar çektirecektir. Hristiyanlık dinsel nedenlerle, burjuva ideolojisi de ticari rekabet nedeniyle Yahudileri düşmanlaştırmış, Dreyfus Davası benzeri pek çok örnekte de gördüğümüz gibi Yahudiler, Hristiyan topraklarda siyasi linçlerin sistematik hedefi yapılmıştır.

Kuşkusuz Müslümanların Yahudilere karşı hoşgörüsü de sorunludur; çünkü kâfir-mümin ayrımı ve kelle vergisi hukukenca biçimlenmiştir.

Kur'an'da Yahudilere ilişkin; “İman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetlisi” (Maide-82), “dost edinilmemesi gereken zalimler” (Maide-51) gibi, günümüzün anti-semit söylemini anımsatan söylemlerin varlığı da sorundur. Bununla birlikte, az önce de vurguladığım gibi, kimi istisnai örnekler hariç, Yahudilerin İslam imparatorlukları altında görece sorunsuz bir hayat yaşadığı da açıktır.

Siyonizm'in Yükselişi

Bu noktada anımsanmalı ki, tüm bu dönemler içinde Yahudilerin “vaat edilmiş topraklara” yönelik özel bir akını veya dikate değer bir söylemi olmamıştır. Âdeta Babil Sürgünü'nden sonraki bin yılı aşkın dönem içinde, Yahudilerin yerleşim tercihi, ya ekonomik çıkarları nereye yönlendirmişse ya da hangi

egemenlik aygıtı onların yaşamasına izin vermişse öyle biçimlenmiştir. Ancak 19. yüzyılda Avrupa ve özellikle Rusya’da yükselen anti-semit dalga ve dönemin karakteri çerçevesinde yükselen milliyetçi bilinç, Filistin’e yönelik yurt özlemlerinin yeniden oluşmasını sağlamıştır.

İşte bir yandan yükselen baskılar diğer yandan modern dönemin koşul ve birikimleri, Yahudilerin kendini gerçekleştirme yöntemlerinde değişime yol açacaktır. Önderliklerin karakteri modern bir dönüşüm geçirirken, kimliklerinin şeriatçı referansı da milliyetçiliğe evrilecektir. Özellikle Çar III. Aleksandır’ın yönlendirmesiyle, Rusya’da ve Almanlara yenik Fransa ordusunun Dreyfus Davası özgülünde kışkırttığı toplumsal karışıklığın gücü karşısında Yahudiler; “Kutsal topraklarda devletleşme” yöneliminin çekim alanına gireceklerdir. Siyonizm, işte Yahudi bilincindeki bu değişimin doğal ideolojisi olarak şekillenecek, Tevrat’ı da kendine dayanak yaparak Yahudilerin yeni koşullardaki motivasyonunu sağlayacaktır.

Bu dönem oluşan Yahudi milliyetçiliğinin öncülerinden Theodor Herzl, siyonist hareketin birleştirilmesi ve atılım yapmasını sağlayan ve aynı zamanda *Yahudi Devleti* (Der Judentstaat) adlı amentüsünü yazan (1896) bir şahsiyet olarak öne çıkacaktır. Kuşkusuz bu dönemde Yahudi aydın birikimi, başta Marx ve Troçki olmak üzere teorisyen ve militanlar olarak daha çok sosyalist hareketin içinde yer alacaktır; ama Yahudi halk kendi sermayedarları ve din adamlarına ve bu dönem yükselen Yahudi milliyetçiliği Siyonizm’e daha çok itibar edecektir.

Siyonizm’in modern koşullardaki dinamiklerini oluşturan Yahudi sermayesi ve şeriatçılarının sosyalizm karşıtı propagandasının yanı sıra anti-semitizmin modern koşullardaki yükselişi, Yahudi halkın, kendi devletini kurarak kendisini güvenceye alma yönelimi vaat eden Siyonizm’e daha çok itibar etmesini sağlayacaktır. Sonraki dönemde sosyalizm adına kurulan rejimlerin deneyleri de, Yahudi halkın sosyalizmden çok Siyonizm’e yönelimini pekiştiren olumsuz bir işlev görecektir.

Bununla birlikte belirtilmelidir ki; “Yahudi düşmanlığı düşüncesini destekleyen bir öge olarak kullanılmışsa da, Herzl’in ana esin kaynağı bu değildi; egemen hava olumlu, ülkücü ve ütopyacıydı. Evrensel Yahudi sorununu yarattığına inandığı öge-

leri sayıyor, (...) kendi sahip oldukları topraklarda bağımsız bir ulus olmalarının çözüm olacağını savunuyordu.” (Abu Firas)

Sonuçta bu yönelim, dünyanın dört bir yanına dağılmış Yahudiler arasında güçlü bir destekle karşılanacak ve bu sayede uluslararası Yahudi hareket, Siyonizm bayrağı altında çok büyük bir etkinlik elde edecekti. Ancak diğer yandan bütün dikkatini Tevrat'ın da kendilerine vaat ettiği Filistin'de bir devlet edinmeye yöneltmesi, onu kendi amacı için her türden melaneti gerçekleştirmekten kaçınmayan bir kirlenmeye uğratacağı gibi, emperyalist politikaların da aracı haline getirecekti. Kuşkusuz böylesi bir kirlenme, meşru hak mücadelesini aşırıp öteki milletlere karşı düşmanlık üreten tüm milliyetçilikler için de geçerlidir. Ancak Siyonizm'in bir fazlası, onun aynı zamanda mazlum bir halkın bin yıldır yaşamakta olduğu topraklarını işgal etmesinden, onları vahşice yurtsuzlaştırmasından kaynaklanmaktadır.

Yurt Pazarlıkları

1897'de İsviçre'nin Basel kentinde toplanan Dünya Yahudiler Kongresi, Herzl'i başkanlığına getirirken, Siyonizm de, “vaat edilmiş toprakları” ele geçirmek için gerekli uluslararası arayışlara başlayacaktır.

İlk arayış Alman İmparatoru II. Wilhelm'le görüşmek ve onun, Osmanlı'yı bu konuda ikna etmesi talebi şeklinde gerçekleşecektir. Ancak uluslararası koşullar henüz böyle bir devletin kuruluşuna, dahası böyle bir amacın ciddiye alınmasına uygun değildir.

Nitekim teklif Kayzer'den Osmanlı muhatabı Abdülhamit'e ulaşmaz bile. Almanların Abdülhamit'ten beklentileri doğrudan kendilerine ilişkindir: Doğu'ya yayılma politikalarında Padişahı işbirlikçi haline getirmek, Osmanlı topraklarını kendi yükselen emperyalizminin sömürü ve kullanımına açmak!

Abdülhamit, Wilhelm'i hayal kırıklığına uğratmaz; Alman emperyalizminin beklentilerini kendi egemenliğinin güvencesi olarak benimser. Nitekim 1899'da başlayan Berlin-Bağdat demiryolu bu stratejik ittifakın ilanı olacaktır.

Bu hat Almanya'nın, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı başlattığı atılımı, Osmanlı'nın beynine geçirdiği (dağılma ve yüz

binlerce evladının ölümünü getirecek) stratejik kelepçe olacaktır. Bu konjonktürde T. Herzl'in Abdülhamit ile görüşme girişimleri ve Filistin'de Yahudi yurduna karşılık 5 milyon altın önerisi söz konusu olacaktır. 1901'den sonra 1902'de ikinci bir temasın kurulmasından da anlaşılacağı gibi, pazarlıklar yapılmıştır. Öyle ki Herzl'den bir ferman teklifi hazırlaması bile istenmiştir. Ancak Yahudi teklifi, yerli halkın sınırdışı edilmesi dahil bir Yahudi devletleşmesini içermesi nedeniyle kabul edilmeyecektir. Çünkü böyle bir teklifin kabulü pan-İslamist siyasetten vazgeçmek anlamına gelecektir. Buna rağmen süren baskılar karşısında Osmanlı; “Yurttaşlarının kabul etmesi koşuluyla başka Türk topraklarının verilmesi için bir öneri hazırlayacak, fakat bu kez de Herzl reddecektir.” (Abu Firas)

Siyonist hareket kendini devletlere, uluslararası siyasete dayatacak denli büyük bir kararlılık ve özgüven kazanmıştır. Almanya ve Osmanlı üzerinden sorunun çözümünde bir gelişme elde edilememesi üzerine Siyonistler bu kez İngiltere'ye yöneleceklerdi.

Önce Sina yarımadasındaki El-Ariş'te Yahudi kolonisi kurma fikri geliştirilecek, ancak İngilizlerin fiili denetiminde bulunan Mısır'ın yanı sıra henüz gözden çıkarılmamış olan Osmanlı'dan gelen tepkiler, Siyonistlerce sıcak karşılanan bu yönelimi akamete uğratacaktır. Yine 1903 baharında İngiliz Başbakanı J. Chamberlain'ın Kenya'da (yanlışlıkla Uganda Tasarısı olarak geçecek olan) Yahudi yerleşimi kurulması önerisi de, Herzl'e rağmen Siyonist Birliğin itirazıyla reddedilecektir.

Bu dönemde İngiltere, her şeye rağmen Siyonistlerle ilişkilerini düşük düzeyde tutacaktır; çünkü yerel Arap egemenlerle ilişki geliştirme yönelimi içinde olduğundan Yahudi eksenli bir siyaset, onun bu yönelimlerine zarar verecektir.

Abdülhamit'in devrilmesi sonrasında Siyonistlerin, İttihat ve Terakki yönetimi üzerinden sorun çözme umudu da kısa zamanda akamete uğrayacaktır. Bu noktada İttihatçılar, başta özgürlükçü ve hak eksenli bir siyasetle işe başlamış olsalar da, Balkan Savaşları sonrasında merkezîyetçi ve Türkçü bir yönelime gireceklerinden, Arapları bir de Yahudi sorunu temelinde karşılarına almaktan imtina etmişlerdir. Bu ortamda Siyonizm, bir yandan ABD'de hızla güçlenen etki alanını seferber etme,

diğer yandan da Ortadoğu'da genişleyen bir etki alanı edinen İngiltere'yi zorlama politikası izleyecektir.

Abdülhamit ve Siyonistler

Tarihçilik adına monarşi güzellemesi yapan İslamcı yazının iddiasına göre Abdülhamit, Herzl'in teklifini duyduğunda çok sert tepki gösterip şöyle kükremit; "Bay Herzl bu meselede ikinci bir adım daha atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam. Zira bu vatan bana değil milletime emanettir. Milletim bu vatani kanlarıyla mahsuldar kılmıştır. (...) Türk imparatorluğu bana ait değil, Türk milletindir. Ben onun hiçbir parçasını veremem. Bırakalım Museviler milyonlarını saklasınlar. Benim imparatorluğum parçalandığı zaman onlar Filistin'i karşılıksız bile ele geçirebilirler. Fakat yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir!"

Bu sözleri okuyunca insan kendisini; "*Vatan Yahut Silistre*" oyununun bir sahnesinde hissedebilir, ama konuşma Abdülhamit'e atfedilince, neresinden tutsanız elde kalan bir hamaset kurgusuyla karşı karşıya olduğumuzu hemen anlıyoruz.

Gerçekte İslamcı yazında, böylesi uydurma ifadelere çokça başvuruluyor. Burada tek doğru olan şey, toprak talebinin, o da belli bir görüşme trafiğinin sonrasında reddedilmiş olmasıdır. Ancak Siyonist teklifin reddi, vatanseverliğin değil, temel meşruiyet dayanağı olarak geliştirilen Pan-İslamist siyasetin zorunlu gereğidir. Abdülhamit'in İslamcı-ümmetçi söylem üzerinden geliştirdiği meşruiyet, Yahudilere toprak vermesini engelleyen başlıca nedendir. Yoksa Kıbrıs'ı İngilizlere verenin, Filistin'i, üstelik kendisinin çok sevip, iktidarının da çok gereksindiği para karşılığında pazarlamasından daha doğal bir şey olamazdı. Esasen Osmanlı topraklarını vatan değil, sülalesinin mülkü, kendisini de Tanrı'nın yeryüzündeki kadir-i mutlak gölgesi gören, halkın yönetime katılması demek olan Meşrutiyet'i iktidara yerleşir yerleşmez tasfiye edip 30 yıl sonra ancak silah zoruyla kabul etmek zorunda kalan bir despota, böylesi "vatan", "millet" duyarlılığı ihdas etmek de, ancak Abdülhamitçilere özgü bir yetenek olsa gerek. O Abdülhamit ki, Ord. Prof. E. Ziya Karal'ın da aktardığı gibi; "Vatan, insanların ayaklarının bastığı yerdir. Onun uğrunda ölmeyi anlayamıyorum" diyen ve "vatan-

perverlik, Avrupa’da birtakım büyük hareketler için ilham kaynağı olabilir. Fakat bizde değil, bizim ilham kaynağımız İslamlıktır” diye ilave eden bir monarktır. O Abdülhamit ki, dış politikasını savunurken; “İmparatorluğumuzun hükümdarı olan ben, bize ait olan her şeyi istediğim gibi kullanmak hakkına sahip değil miyim?” (Prof. Vahdettin Engin) diye sorabilecek kadar keyfidir. O Abdülhamit ki, petrol kokusunu alınca Musul’u özel mülkiyetine geçiren, özel parasını; “Ceb-i Hümayun Nâzırı olan Agop Paşa’nın idaresi ile Mihael adında bir Ermeni müşavirine” işleten, paralarını yabancı bankalarda saklayandır. Böyle bir padişahın “vatan savunması”, “halkın kanı” diye bir derdi olamayacağı bir yana, imparatorluk toprağını “vatan” diye nitelemenin bilimsel bir karşılığı olmayacağı da açıktır. Sorunların çözümünü ümmetçilikte gören, Arapçanın resmi dil olmasını öneren (E. Z. Karal) İslamcı bir padişahın, Osmanlı’yı “Türk imparatorluğu”, sahibini de “Türk milleti” göremeyeceği de ayrıca kaydedilmeli.

Bu noktada vurgulamalıyım ki, övücü Abdülhamit olan bir yaklaşım ne Filistin halkına yarar sağlar, ne de bölgenin sorunlarına çözüm üretebilir. Sünni dünyasında İslamcı referansla yöneticilik yapanların, bir yandan ABD’nin işbirlikçileri olmaya devam ederken, kendi içlerinde anti-semit duyguları beslemekten geri durmayan bir ikiye bölünmüşlük içinde olmaları da bunu göstermiyor mu zaten? Dolayısıyla sorunun çözümü açısından, dinlerin ve halkların eşit haklılığı temelinde demokrasi, laiklik ve evrensel hukuktan başka referans arayamayacağımız açık.

Başkalarının Toprağı

Theodor Herzl 44 yaşında kalp krizinden ölürken, Siyonist hareket, daha radikal bir politikacı olan Chaim Weizmann’ın önderliğinde İngilizleri baskı altına alma politikasını yoğunlaştıracaktır.

1914’te Weizmann; “Filistin İngilizlerin nüfuz alanına girmelidir ve bir İngiliz sömürgesi olarak orada İngiltere, Yahudi yerleşimini teşvik etmelidir; ta ki yirmi ya da otuz yıl içinde bu bölgede bir milyon, belki daha fazla bir Yahudi nüfusuna sahip olalım. Bu Yahudiler (...) Süveyş Kanalı için etkin bir koruma

sağlayacaktır” diye yazar. (Tayyar Arı) Osmanlı’ya önerilen paranın yerini, İngiltere için Süveyş Kanalı’nı bekleyecek jandarmalık önerisi alacaktır. Ancak İngiltere, bu süreçte asıl yatırımını Arapların kazanılmasından yana yaptığı için, bu teklifin gereği için özel bir çaba içine girmekten imtina edecektir.

İngiltere’nin Yahudi taleplerini sahiplenmesi için 1917 sonuna kadar beklenecektir. Nihayet 2 Kasım 1917’de İngiltere, Dışişleri Bakanı Lord Balfour aracılığıyla Yahudi taleplerinden yana açık tavır alacaktır. Balfour Bildirisi ile İngiltere, Siyonistlere; “Majestelerinin Hükümeti, Filistin’de Yahudiler için bir milli yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır” sözünü verecektir. (Tayyar Arı)

Arapların, büyük protestolarla karşılayacakları Balfour Bildirisi, sosyalist bir Yahudi olan ünlü yazar Arthur Koestler tarafından, çok doğru olarak; “Bir devletin bir ulusa üçüncü bir ulusun toprağını vermesi” olarak nitelendirilecektir. 2 Kasım günü Filistin ulusu tarafından yas günü ilan edilecektir.

Bildirinin mimarı Balfour, İngiliz hükümetinin tavrını; “Filistin’deki Filistinlilerin umut ve isteklerini görmezlikten geldik. Bu eski topraklarda oturan 700 bin Arap’ın istek ve düşüncelerinden daha önemli olan şey, bizce Siyonizm’dir” diye büyük bir pervazsızlıkla ifade edecektir.

Balfour Bildirisi’nin ilanı gerçekten de Ortadoğu’daki İngiliz çıkarlarını olumsuz etkileyecekti; çünkü Osmanlı’ya karşı ayaklanmaları halinde egemenlik sözü verdikleri Araplarda ciddi bir güven kırılması yaratacaktı. Bildiri, 1917 Haziran’ında başlayıp tüm gücüyle yayılmakta olan Arap ayaklanmasının toplumsal ve psikolojik desteğini zayıflatıyor, İngilizlerin Osmanlı’ya karşı verdiği desteğin emperyalist çıkarlarca belirlendiğini gösteriyordu.

Örgütlülüğün Önemi

Esasen bu karmaşık dengeler nedeniyle İngilizler, önceki dönemde Siyonistlerin, Süveyş Kanalı’nda İngiliz çıkarlarının koruyuculuğu dahil rüşvetlerine itibar etmeyen İngiltere’nin bu dönüşümü, yine uluslararası dengelerdeki değişimin sonucudur. Arap ayaklanmasının başlaması sonrasındaki bu çok kritik döne-

meçte Balfour Bildirisi’nin ilan edilişini zorunlu kılan neden, ABD’yi savaşa sokmaktan yana ciddi bir gereksinimin ortaya çıkmasıydı.

Dördüncü yılına yaklaşan savaşta Alman ve Osmanlı direnişi henüz kırılmamışken, doğudaki müttefik Rusya, gerçekleşen devrim sonucunda savaştan çekilmişti. Bu durumda ABD’nin savaşa kazanılamaması halinde her şeyin tersyüz olma ihtimali söz konusuydu.

İşte bu kritik aşamada, ABD’de daha o dönemde çok etkili olan Yahudi lobisi, ciddi bir faktör olarak devreye giriyor, ABD kamuoyunun savaşa kazanılması karşılığında Balfour Bildirisi’ni ilan ettiriyordu.

Kuşkusuz bu adımın atılabilmesini sağlayan bir diğer faktör de Arapların durumuydu. Siyonizm’in bu etkin örgütlülüğüne karşın, Araplar, üstelik yaygın bir ayaklanma atmosferine karşın feodal parçalanmışlık, örgütsüzlük, ortak bir hedefe yönlendirilme açısından dağınıktı. Uluslararası politikada bir güç olarak kendini dayatabilecek etkinlikten de bütünüyle yoksundu. İslam dininin bu noktadaki işlevi tepkiden öteye gidemiyor, bırakalım Şerif Hüseyin ile Suudiler arasındaki iktidar kavgasının etkisizleştirmesini, Arapların bir hedefe yönelik seferberliğini bile sağlayamıyordu.

Arapların bu perişanlığı karşısında İngilizler, Osmanlıların Arap topraklarında yenilmesinin hemen akabinde; “Filistinlilerin siyasal ve ekonomik çıkarlarına zarar vermeyeceği” (Abu Firas) yönünde içi boş sözler vererek, Balfour Bildirisi’ni ilan ediyorlardı. Bu koşullarda Arap milliyetçiliğinin İngiltere’ye karşı da başlayan yönelimi çok etkili olamıyor, İngiltere feodal Arap egemenleriyle işbirliği içinde kendi askeri yönetimini kuruyordu. Arap egemenlerine gelince; onlar bu dönemde Şerif Hüseyin ve Suudiler olarak birbirlerine karşı İngilizlerin desteğini almaya çalışıyorlardı.

İslamcı bilincin de etkisiyle birey olma, yurttaş olma, ulus olma bilincinden oldukça uzak olan Arap kamuoyunun çoğunluğu, kendi feodal beylerinin kontrolü altında tutulabiliyordu. Arapların İngilizlere verdikleri tepkiler, çoğu zaman kendi şeyhlerinin işbirlikçi tutumu karşısında kırınglık ve söylenmenin ötesine geçemiyordu.

Bu koşullarda Araplar, Osmanlı'ya karşı geliştirdikleri ayaklanmayı bu kez İngiliz emperyalizmine karşı derinleştirme ve gerçek bir ulusal kurtuluşa varma başarısı gösteremiyorlardı. Tıpkı 1300 yıl öncesindeki Şii-Sünni çekişmesi günlerinde olduğu gibi, bir farkla bu kez ikisi de Sünni olan hizipler olarak, Arap egemenliğinin kimin hakkı olduğu yönünde bir dizi dini ve feodal gerekçe üreterek birbirleriyle savaşa girişiyorlardı. İslamiyet kartı, bir kez daha tarafların mezhepsel duruşları ve kimin halife olacağı yönünde sonu gelmez hak gerekçesi olarak istismar ediliyordu. İçlerinde Hristiyan Arapların da yer aldığı ve o koşullarda Arap halkının çıkarlarını ve bağımsızlığını temsil eden milliyetçiler ise o koşullarda etkili olamıyor ve Arap ulusal iradesini ortaya çıkaramıyorlardı. İşte bu realitede hem İngilizler bölgenin gerçek egemeni ve paylaşımcıları olma avantajı ediniyorlar hem de Siyonizm, artık sökülemez bir kama olarak Filistin'in ortasına yerleşiyordu.

Siyonist Terör

Bu sırada emperyalistler arası bir araç olarak kurulan Milletler Cemiyeti de, İngiltere'ye Irak, Ürdün'ün yanı sıra Filistin'in mandasını verirken, Fransa'ya da Suriye'nin mandasını veriyor, bu atmosferde bölgeye Yahudi göçü de hızlanıyordu. Nitekim; 1919-36 arasında Yahudi nüfusu 58 binden 348 bine çıkıyordu. Ancak bu Yahudi yerleşimlerine karşın Arap nüfusu, doğal çoğalma nedeniyle 642 binden 978 bine çıktığından (Abu Firas) Filistin'in Arap karakterinde en küçük bir değişim gerçekleşmiyordu.

Dünyanın dört bir yanında, ezilen Yahudilerin, asimilasyona karşı ulusal bilinç edinmek ve kendini korumak refleksi olarak başlayan Siyonizm, bu yeni koşullarda, bölgenin tarihsel yerlileri Filistinlileri kaçırtmaya yönelik terör eylemleri örgütleyen ve tabii İngiltere'yle işbirliği içinde Yahudi yerleşimini kurumlaştıran bir karakter dönüşümüne uğruyordu. Bu süreçte giderek belirginleşen Arap direnişi, İngiliz mandasına karşı 1939'da ayaklanmayla sonuçlanacak, ancak İngilizlerce bastırılacaktı.

Ancak bu arada yeni emperyalist savaş da başlamıştı ve İngiltere, Arapların Almanya'yı desteklemesi riskine karşı Yahu-

di göçünü engellemeye yönelik girişimlerde bulunacaktı. Buna karşı bölgeye insan taşıma ve hâkimiyetini yayma konusunda olağanüstü bir yetenek ve direnç kazanmış olan Siyonist organizasyon ise, bir yandan yasadışı Yahudi göçünü sürdürürken diğer yandan da İngilizlere karşı, başta İngiliz manda yönetiminin genel karargâhı olan Kudüs'teki King Davit Otel'i ni havaya uçurmak olmak üzere bir dizi terör eylemi geliştiriyordu.

Bu sırada faşizmin Avrupa'da başlattığı soykırımsa, Yahudilerden yana duygu bağının yanı sıra İsrail devletinin kuruluşundan yana atmosferi de güçlendiriyordu. Bu çerçevede emperyalizm, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün bağımsızlığını tanıırken Filistin'i müstakbel İsrail olarak elde tutacaktı. Ancak iki tarafın da artan eylemleri karşısında Filistin'deki yükü taşıyamaz hale gelen İngiltere, 1946'da sorumluluğu Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na devrederek, sorumlusu olduğu cangıldan kaçacaktır.

BM Kasım 1947'de Filistin'i, Yahudi ve Arap devletleri arasında bölen bir planı kabul ederek, Yahudi halkının acılarını, Filistin halkının sırtından azaltmaya çalışacaktır. Ancak bu planı kabul eder görünen Siyonistler, Nisan 1948'de korkunç Deir Yasin katliamı (ki katliamın başında sonradan İsrail'in başbakanları olacak olan Menahem Begin ve İshak Şamir bulunmaktadır) başta olmak üzere, Araplara bırakılan topraklarda kitlesel terör eylemleri gerçekleştirerek Filistinliler aleyhine sistematik bir genişleme ve zulüm siyaseti izleyeceklerdi.

14 Mayıs 1948'de İsrail devleti resmen kurulurken BM sınırlarının ötesine doğru terör eylemlerini artırarak Filistin'in tarihsel yerlilerine karşı etnik arındırma siyaseti izleyecekti. Faşist soykırımın kendilerinden yana yarattığı olumlu atmosferi sonuna kadar istismar eden Siyonizm, başta ABD olmak üzere emperyalizmin desteğiyle bölgede savaş ve katliamların başlıca müsebbibi bir çıbanbaşına dönüşecekti. Öyle ki hiçbir BM kararını, hiçbir ahlaki ölçüyü, hiçbir anlaşmayı tanımayarak hızla genişleyecek, önüne çıkan kim olursa olsun, başta BM arabulucusu Kont Bernadotte olmak üzere öldürmekten kaçınmayacaktı.

TARİHİN AYNASINDA HAK İHLALLERİ

Ne zaman ve kim tarafından yapılırsa yapılsın başkaları üzerinde tahakküm geliştirmek, mazur gösterilemez bir hak ihlalidir. Hak ihlali hangi zamanda ve kime karşı yapılırsa yapılsın gayri meşru olup, dini veya milli kaygılarla ona üretilecek her mazeret, yaşamakta olduğumuz hayata yeni hak ihlalleri olarak dönüp bizi vuracaktır. Nitekim fetihlere, bugün değil, ama geçmişte (veya ötekiler değil de bizim tarafımızdan) yapılmış olmasından hareketle mazeret üretmeye çalışmak, farklılaşan mazeretlerle günümüzde de yaygınlaşmakta olan zorbalık kültürüne, “meşruiyet” kazandırmaktadır. Oysa vicdanlarımızı, “ama”sız, “fakat”sız temizleme erdemi göstermeliyiz; ki bugün çok daha güçlü olan, hak ihlalcileri hayatımızı zehirlemeye devam edemesin.

Doğru okunması halinde tarih, her türden hak ihlaline karşı ciddi bir sorgulama bilinci oluşturarak, barışçıl ve adil bir dünya için toplumsal bir dayanak oluşturur. Çünkü tarih, “Tanrı’nın isteklerini yerine getirmek”, “uygarlığı yaymak”, “devletin ve milletin çıkarlarını korumak” gibi mazeretlerle gerçekleştirilen bir dizi hak ihlali ile şekillenmiştir.

Esasen tüm yaşanmış örneklerde ispatlayabileceğimiz gibi “uygarlık götürmek”, “hidayete erdirmek” veya “güvenlik sağlamak” gibi gerekçelendirmeler, tahakküm politikalarının kendini meşrulaştırma araçları olarak kullanılıyor.

Bu bağlamda topraklarına el konan Kızılderililerin “kafa derisi yüzen vahşiler”, Emevi ordularına direnen halkların “Allah’a başkaldıran kâfirler”, köleleştirilen Afrikalıların “insan pişiren yamyamlar” ilan edilmesi gibi, başta ABD olmak üzere günümüzün hak ihlalcileri de, “güvenliği bozan demokrasi karşıtı teröristler” bahanesine sarılıyor. Gerçek durumun bu olmadığı bir yana, söz konusu güçler ve ortam da bizzat ABD ve

işbirlikçilerinin ürünüdür. Bu anlamda tarihteki benzerlerinden çok daha belirgin bir “hem suçlu hem güçlü” durumuyla karşı karşıyayız.

Uygarlığın Anlamı

Hak ihlalleri konusunda duyarlı olacağımız önemli bir alan da, uygarlık algısıdır. Anımsamalıyız ki görece daha gelişkin olan uygarlıkların, tarih içinde gerçekleşen hak ihlallerindeki sorumlulukları çok daha belirgindir. Nesnel bir değerlendirme yapacak olursak, “barbar”, “geri”, “ilkel” diye nitelenenlerin gerçekleştirdiği hak ihlallerinin, uygarların gerçekleştirdiklerinin yanında çok daha önemsiz olduğunu görürüz. Bu açıdan tektanrıci uygarlıkların çoktanrıçılara, devletlerin devletsizlere, imparatorlukların imparatorlaşmamışlara, sanayileşmiş olanların sanayileşmemiş olanlara karşı gerçekleştirdiği hak ihlalleri, tarihin en belirgin sorunlarıdır.

Marx’ın da ifade ettiği gibi uygarlık, sınıf sömürüsü ve hak ihlalleriyle geliştirecektir ne yazık ki. Kuşkusuz bu gerçekten hareketle uygarlık karşıtı bir savrulmaya düşmemek gerek. Çünkü uygarlık, nesnel bir ilerlemenin adı olmasının yanı sıra, aynı zamanda kendi olumsuzluklarına karşı mücadeleye meşru kanallar ve dinamikler yaratan bir atmosferdir. Bununla birlikte, uygarlığın salt bir olumluluk olduğu önyargısından da kurtulmak gerek.

Uygarlık Mehmet Akif’in İstiklal Marşı sözünde de geçen; “Tek dişi kalmış canavar” küçümsemesiyle reddedilebilecek bir süreç olmadığı gibi, tüm sonuçlarına boyun eğilecek bir süreç de değildir. Nitekim yaşadığımız coğrafya, uygarlıkla onun temel değerlerinden demokrasi ve barışı hâkim kılmak bahanesiyle gerçekleştirilen işgal ve katliamlarla kan gölüne dönmüş durumdadır. Dahası, uygar olanlarca (ama en barbar yöntemlerle) yürütülen bu saldırılar, sadece uygar olamayanlara değil, aynı zamanda bizzat uygarlığın gelişimine ve uygarlığın hak, barış, adalet gibi temel değerlerine de karşıt bir işlev görüyor.

Nitekim; demokrasi ve barışı getirmek gibi bir niyetten bütünüyle yoksun, uygarlığın temel değerlerinin açık ihlaliyle gerçekleşen bu saldırganlık, aynı zamanda saldırıya uğrayan

Müslüman halklar nezdinde, uygarlığı, ulaşılması gereken bir ilerleme olmaktan çıkarıp, düşmanlaştıran bir işlev görüyor.

Bu koşullarda güdülmemizi kolaylaştıran yanılsamalara karşı elimizi güçlendirecek bir tarih bilincine olan gereksinimimiz daha da büyüyor.

Her yeni örnekte kendi mazeretlerini de üreten saldırganlığa karşı hümanist, barışçıl, adil bir insanlık bilinci oluşturmak açısından tarihin doğru okunmasına gereksinim var. Dolayısıyla nasıl Müslümanlaştırıldığımızın hikâyesinden tutun da, bugün adına “Amerika” dediğimiz kıtanın fethi ve Hristiyanlaştırılmasına kadar dünyamız ve insanlığımıza yönelik vahşetlerle tekrar tekrar yüzleşmek zorundayız. Bu açıdan “Amerikanın keşfi!” örneği özellikle önemli.

Kâşiflerin Ruhı

Kristof Kolomb, 15. yüzyıl sonundaki ilk Amerika seferinden dönüşünde; “Bir masumiyet içinde yaşayan çıplak ve barışçı insanlardan söz ediyor ve ‘demir ve çelikten aletlerinin, silahlarının olmadığı ve bu yönde bir eğilim de taşımadıklarının’ belirtiyordu.” Ancak söz konusu bu barışçıl ve misafirperver insanların topraklarında bol miktarda altın ve gümüş ve tabii onları en az maliyetle çıkartacak, bol miktarda işgücü bulunmaktaydı. İşte tam da bu nedenle, İspanya’dan sürülen Yahudilerin el konulan paralarıyla finanse edilen 17 gemiyle 1300 talancı, din adamı ve asilzâdenin, kendilerini misafirperverlikle karşılayan Amerika’nın bu yerlilerine karşı politikası korkunç olacaktı.

“İlahiyatçı Juan de Sepulveda yerlilere silah zoruyla boyun eğdirmenin meşru olduğunu savunuyor, buna gerekçe olarak da ‘hepsinin barbarca adetlerinin bulunmasını, çoğunun yaradılış itibarıyla bilgi ve idraktan yoksun olmasını ve barbarca birçok kötü huyla malul olmasını’ gösteriyordu.”

Gerçi aksi düşüncede olan din adamları da yok değildi. Örneğin Peder La Casas, yerlilerin kötü olmadığını, tam tersine “barbar” yakıştırmasının; “Yerlilere karşı dehşet verici gaddarlıklar ve öylesine korkunç katliamlara başvuran, onlara cehennemdekinden daha berbat bir azap çektiren kimi İspanyollar için geçerli olduğunu” belirtiyordu. Ama İspanyol politi-

kası Peder La Casas gibi naifleri dışlayarak gerçek amacı olan talan ve köleleştirme doğrultusunda şekillenecekti.

“V. M. Godinho’nun değindiği gibi kâşiflerin kişiliğinde ‘haçlı ruhu ile ticaretin, korsanlık ile İncil’i öğretme çabasının iç içe geçtiği’ karmaşık bir güdü örtüşmesi vardı. Bu karışımı Kolomb kadar Vasco de Gama’da da görmekteyiz.” Dahası bu ruhu, uygarlığın sadece dinci temsilcileri ve siyasal egemenlerinde değil, aynı zamanda ve ne yazık ki, sonraki aydınlanma döneminin kimi temsilcilerinde de göreceğiz.

Örneğin “Fikirlerinize katılmıyorum, ama onları savunabilme hakkınız için canımı verebilirim” şeklindeki özgürlükçü çıkışın da sahibi olan Voltaire hiçbir tereddüde düşmeden; “Bayağı tazı nasıl cins tazıdan farklıysa, zenci ırkı da bizimkinden farklı bir insan türüdür. Eğer bizim anladığımızdan farklı bir zekaları yoksa, bu türün çok düşük olduğu söylenebilir” şeklindeki ırkçı sözleri de edebilmektedir.

“Kölelik bütün insanların özgür ve bağımsız doğduğunu ortaya koyan doğa yasasına aykırıdır” şeklindeki devrimci sözleri de yazmış olan Montesquieu’nün tutumuysa çok daha berbattı. Nitekim; “En bilge yaratık olan Tanrı’nın bir ruhu, özellikle de iyi bir ruhu kapkara bir bedene yerleştirmiş olabileceği düşüncesini hiç kimse kabul edemez” sözleri ona aittir.

Bu aktarımlardan hareketle Josep Fontana şöyle yazar: “Avrupa’ya sıradan tüketicilerin ödeyebileceği fiyatlarla büyük miktarlarda tütün, kahve, şeker ve pamuk sağlayan ve aynı zamanda modern çağdaki ekonomik büyümenin dayanağı konumundaki dış ticarete ivme kazandıran plantasyon ekonomilerinin gelişimi, “ötekiler”i angarya yoluyla çalıştırmaksızın gerçekleşmeyecek bir şeydi. Bunu meşrulaştırmak için kölelerin aslında tam anlamıyla insan olmadığını ya da barbar olduğunu, ayrıca onları boyunduruk altına almanın uygarlaşmalarını sağlama amacına dönük olduğunu savunmak gerekliydi.” (*Çarpıtılmış Geçmiş Ayna*) Nitekim tam da böyle yapılacaktı.

Keşif Değil, Soykırım

Böylece; “Ne hırs ne de savaşın bozabildiği bir toplumsal uyum içinde yaşayan” pek çok topluluk, kâh “hidayete erdirilmek”

kâh “medenileştirmek” bahanesiyle işgale, talana, asimilasyona uğratılacaktı. Ve gariptir ki, bu vahşet süreci, dünyanın uygarla-rınca “Amerikanın keşfi” olarak kutlanan bir övünç vesilesine dönüşürülecekti.

Oysa Batı dünyasının egemenleri tarafından kutlanan bu yıl-dönümü, Amerikan Yerlileri Konseyi tarafından; “Bu olay bir keşif değil, bizim kurbanı olduğumuz ve olmaya devam ettiğimi-z bir soykırım başlangıcıdır” ifadesiyle yargılanacaktı. Latin Amerika Köylü Örgütleri ise; “Bize iki dünyanın buluşmasından söz ediyorlar. Bu ad altında bize zorbalık ve jenosidi kutlata-caklar. Hayır, kutlamayacağız. Ama 500 yıllık baskı ve ayrımcı-lığa karşı mücadelemizi yükseltip halkların isteği olan yeni bir toplum, kültürel farklılıklara saygılı, demokratik bir toplum için mücadele edeceğiz” diyecekti. (*Fatihler Yargılanıyor*, Veli Yılmaz)

İnsan hakları ve evrensel insanlık ahlakı açısından yükselen bu seslerin çok haklı, çok basit bir talebi vardı; 500 yıllık tarihin yeniden, ama bu kez gerçeklere uygun olarak yazılmasını istiyorlardı.

Buysa hangi kutsal değerler adına yapılmış olursa olsun, fatihlerin ve “fetih” adı verilerek insanlara kutlanması gereken bir gelişme gibi gösterilen hak ihlallerinin yargılanmasını kaçınılmaz kılıyordu.

İnsanlığın günümüzdeki evrensel değerleri açısından fatihle-rin ve fetihlerin yargılanması gerçekten de zorunluluk. Çünkü hangi dini ve siyasi mazeretle aklanmaya çalışılırsa çalışılsın, sonuç olarak yaptıkları işin evrensel hukuk nezdindeki adı yağma, sömürgecilik, asimilasyon ve jenosit idi. Amerika’nın “Amerika” adını almasından tutun da Hristiyanlaştırılmasına kadar, söz konusu bu “keşif” kanla ve hak ihlalleriyle şekillen-mişti. Dolayısıyla insanlık değerleri açısından tarihin yüz kara-sı sayfalarından birini oluşturabilirdi ancak.

EMEĞİN BAYRAMI ve DEMOKRASİ

1 Mayıs sevgili ülkemizde sorun olmaya devam ediyor. İstediklerinde devasa mitingleri demokratik bir sorumlulukla kontrol edebilen muktedirler, istemediklerinde ölçsüz bir şiddetle, 12 Eylülcü “kanun” uygulayıcılarına dönüşebiliyorlar. Bunun son örneğini geçen salı günü Taksim ve bütün İstanbul’da hep birlikte yaşadık. Taksim’i işçiler ve sola girilemez kale kılmak için tüm İstanbul’u felç eden zihniyet, 30 yıl önceki gibi 1 Mayıs kutlamasını dağıtma misyonunu sürdürüyor. Oysa demokratik bir yasallıkta yöneticilerin görevi, halkın hak kullanımını güvence altına almak ve tabii 30 yıl önceki katliamın sorumlularını ortaya çıkarmaktır.

1 Mayıs, dünya işçilerinin uluslararası birlik, dayanışma ve mücadele günü olarak tüm çağdaş dünyada meşru bir tatil, sorgulanamaz bir hak olarak kabul edilmiş durumda. Ama Onun hem bu uluslarüstü hem de emeğin hakkını esas alan niteliğine tahammül edemeyen bir “millilik” anlayışı, her yıl bu bayramı bir şiddet atmosferine dönüştürüyor.

Bu noktada anımsayalım ki 1 Mayıs’ın tanınmasıyla ülkelelerin demokratikleşme düzeyi arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır. Çünkü 1 Mayıs’ı tanımak, kendi emekçilerini bir sınıf olarak kabul etmek ve kendi egemenlerine karşı hak mücadelesi vermelerinin meşru bir hak olduğunu hazmetmek anlamına geliyor ki bunların olmadığı yerde demokrasi de, çağdaşlık da, laiklik de, sosyal devlet de, hukuk da, içi boş kavramlar olarak kalacaktır.

Hak Mücadelesi

1 Mayıs, ilk olarak 1856’da Avustralya’nın Melbourne ve Amerika’nın Şikago kentlerindeki işçilerin, sekiz saatlik iş günü için

yürüyüşleriyle başlayan bir hak mücadelesi geleneğini yansıtır. Tabii onun bayramlaşması öyle kolay olamayacaktı. Daha ilk anından itibaren, sınırsız bir sömürü ve keyfi çalıştırmayı sürdürmek isteyen bir sermaye egemenliğinin engelleriyle karşılaşacaktı.

Sanayi devrimi ile birlikte üretimde makine ve işçi kullanımı hızla artacak, ancak işçi sınıfı, ekonomik, sosyal ve siyasal haklardan mahrum tutulmaya çalışılacaktı. İşçiler günde 14-16 saat çalıştırılıyor ve ancak karnını doyurmaya yetecek kadar bir ücret alıyordu. Seçme ve seçilme hakkından yoksundu. Sendikalaşamıyor, haklarını savunması kanunen ve fiilen engelleniyor, hak eylemlerine izin verilmiyordu. İzin, iş güvencesi, sigorta, vb. hiçbir hak tanınmıyordu.

Bu sorunlar ortamında 1 Mayıs 1856'da Şikago'da toplanan Amerika İşçi Sendikaları Konfederasyonu, 8 saatlik çalışma ve grevin yasallaşması talebiyle iş bırakma kararı uygular. Eylem, aynı zamanda Amerika'da siyahların pek çok alana girmesini engelleyen ayrımcı kanunların da kaldırılmasını talep ediyordu. Siyah işçiler, beyaz kardeşleriyle birlikte kendilerine kapalı alanlara ilk kez giriyor ve egemen önyargıları yıkıyorlardı.

Sermaye sahipleri, grev kırıcısı mafyatik güçlerle eylemi kırmaya ve işçileri dağıtma yoluna gidecekti. Bunun yetmediği koşullardaysa, devreye resmi güçler girecek ve 3 Mayıs'ta işçilerin üzerine ateş edeceklerdi. Bu saldırıda 4 işçi ölecek yüzlerce si yaralanacaktı.

Bu saldırıyı protesto etmek için işçiler, 4 Mayıs'ta Haymarket Alanı'nda büyük bir miting düzenler. Mitingin barışçıl gelişimi nedeniyle Vali Carter Harrison; "Polis müdahalesini gerektirecek bir şey olacağına benzemiyor" sonucuna varacak ve polis şefi John Bonfield'e güvenlik için bekletilen yedek polis gücünün, evlerine gönderilmesini söyleyerek alandan ayrılacaktı.

Ne ki miting dağılırken beklemekte olan polislerin önünde, nasıl olduğu, nerden geldiği belirsiz bir şekilde büyük bir patlama olacaktı. Bu patlama sonucunda bir polis ölürken altısı da ağır yaralanacaktı. Bunun üzerine polisin başlattığı saldırı sonucunda miting alanı, işçilerin ölü ve yaralılarıyla dolu bir savaş alanına dönüşecekti. Olayın ardından tutuklananların içinden sekiz işçi önderi, polisin yönlendirmesiyle basın tarafından;

“Polise bomba atmaktan sorumlu” ilan edilecek ve sonraki dönemlerde sayısız örneği yaşanacak olan hak mücadelesini çarpıtma ve ezme operasyonu uygulanacaktı.

“Alevleri Asla Söndüremezsiniz!”

İşçi önderlerinin yargılanması mevcut yasalara ve teamüllere aykırı bir şekilde adeta bir linç atmosferinde yürütülecekti. Tüm işkenceli sorgulara rağmen, yargılananların suçluluğuna ilişkin en küçük bir kanıt bulunmayacağı gibi beşinin de olay yerinde olmadığı ortaya çıkacaktı. Sadece üçü o akşam Haymarket alanında ve onların kürsüde olmaları nedeniyle patlamayla ilgili olmaları olanaksızdı. Buna rağmen mahkeme, 19 Ağustos'ta Albert Parsons, August Spies, Adolph Fischer, George Engel, Louis Lingg, Michael Schwab ve Samuel J. Fielden'i ölüme, Oscar Neebe'i ise 15 yıla mahkum edecekti.

Bir dizi kitlesel eylem ve uluslararası kampanyalar sonucunda, Schwab ve Fielden'in cezaları da ömür boyu hapis cezasına çevrilir. Ancak Parsons, Engel, Spies ve Fischer 21 Kasım 1887'de asılacak, Lingg ise infazdan bir gün önce intihar edecekti.

Parsons, asılırken; “Tüm dünya suçsuz olduğumu biliyor. Ben cani olduğum için değil, işçi haklarını savunduğum için, sosyalist olduğum için asılıyorum” diye haykırırken, Spies de hâkimlere; “Eğer bizi asarak sefalet içinde çalışan milyonların bu hareketini, işçi hareketini ezebileceğinizi umuyorsanız, o zaman asın bizi! Burada bir kıvılcımı ezeceksiniz, ama şurada, burada veya orada, arkanızda ve önünüzde alevler yükseliyor. Bunu asla söndüremezsiniz” diyecekti.

Bu süreçte uygulanan yasal ve yasadışı engelleme ve baskılarla 1 Mayıs gösterileri ve işçilerin hak arayışları bir müddet engellenecek, ancak hareket tüm dünyada işçilerin mücadele bayrağına dönüşecekti. Nitekim 1889'daki Uluslararası İşçi Kongresi (II. Enternasyonal), 1 Mayıs'ın tüm dünyada işçilerin “birlik, mücadele ve dayanışma günü” olarak kutlanmasına karar verecekti. Bundan sonra 1 Mayıs, emekçilerin hak mücadelesinin moral dayanağı olarak her yıl kutlanacak sürekli bir kurum haline gelecek ve işçilerin, 8 saat işgünü dâhil pek çok haklarını egemen

sınıflara kabul ettirmelerini sağlayan bir moral dayanağa dönüşecekti.

Bizde Olan

Bize gelince, ilk 1 Mayıs ancak 1906'da İzmir ve Üsküp'te kutlanacaktı. Değişik uluslardan işçilerin ilk birlikte kutlaması olması açısından da bu kutlama çok önemliydi. 1909-12'de bu kutlamalar giderek yayılacak İstanbul, Üsküp, İzmir ve Selanik'te 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlanacaktı. Daha sonra Osmanlı'nın içine girdiği millî boğazlaşmalar ve savaşlar ortamında halkın devlete, işçilerin patronlara karşı hak mücadelesi hem yasaklanacak hem de sınıf bilinci yerini milliyetçiliğe bırakarak etkisizleşecekti. Bu ortamda 1 Mayıs, 1920'ye kadar kutlanamayacaktı. Tabii bu dönem aynı zamanda emekçilerin yoğun hak kayıplarıyla örtüşüyordu.

1921'de ise, sınıf bilinci ile millî bilinç örtüşecek ve işgal kuvvetlerinin yasaklamalarına karşın kitlesel 1 Mayıs gösterileri yapılacaktı. Bu koşullarda 1 Mayıs, İstanbul, Ankara, Adapazarı, Mersin ve İzmir'de emperyalist işgalcilere ve işbirlikçi burjuvaziye karşı bir mücadele alanına dönüşecekti. 1922 ve 1923'de 1 Mayıs, iş bırakma ve mitinglerle kutlanırken, İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde 1 Mayıs'ın, Türkiye Amele Bayramı olması benimsenecektir.

1924'de 8 saatlik çalışma günü şiarıyla işçiler, pek çok şehirde 1 Mayıs'ı kutlayacak, ancak Cumhuriyet hükümeti, işçilerin miting yapmasına izin vermeyecekti. Bu yeniden inşa döneminde Cumhuriyet, burjuva kalkınma yolundan yana tercihi kapsamında işçilerin sendika kanunu ve 8 saat talebini de duymayacaktır. 1925'de çıkan Tahrir-i Sükûn Yasası ile daha da öteye gidilerek İşçi Bayramı kutlaması tümünden yasaklanacak ve bu yasak giderek kurumlaşacaktır.

Cumhuriyet'in demokratikleşme potansiyelini kötürümleştiren bu yasağa rağmen, Amele Teali Cemiyet'i hızla örgütlenecek, sendika talebini yineleyecek, işyerlerinde hak mücadelesi yürütecektir. Ne ki aynı oranda baskılarla karşılaşacaktır. "Yabancı" işletmelere yönelik grevlere görece yol verilirken, "millî" işletmelerde grevlere izin verilmeyecektir. Bu dönem içinde millî

burjuvazi yaratmak adına emeğin hakları görmezden gelinecek, Osmanlı döneminde kazanılmış hakların bile kullanımı olanaksızlaştırılacaktır. Burjuvazinin bir an önce palazlandırılması adına, demokratik toplumların gelişmesinde, olmazsa olmaz koşul olan emeğin örgütlenmesine kapılar kapatılacak, toplum “sınıfsız imtiyazsız yekpare bir kütle” anlayışıyla ağır bir cendereye alınacaktır. Halkı (köylüyü, emekçiyi) milletin efendisi veya eşit haklı yurttaşı kılmaya yönelik önlemleri (toprak reformu, sendikalaşma, vb.) almak yerine, Cumhuriyet’i, sermayedarı, toprak ağasını ve bürokrasiyi milletin efendisi kılan anlayışla kurumsallaştırmak, demokrasinin, laikliğin ve sosyal devletin de gelişip kurumlaşabilmesini imkânsızlaştırmıştır.

1936’da çıkarılan iş kanunu ise, beklentilerin aksine emeğin evrensel haklarını tanımayacaktır. Kabul edilen güvenceler 10 kişiden az işçi çalıştıran işyerlerinde geçerli sayılmaz. En önemlisi grev bir hak olarak tanınmaz ve greve gitmek ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. 1935’te çıkarılan Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile 1 Mayıs İşçi Bayramı, “Bahar Bayramı” yapılır. 28 Haziran 1938’de çıkarılan Cemiyetler Kanunu ise işin tuzu biberi olur; çünkü bu kanunla her türden sınıfsal örgütlenme, sendika ve cemiyet kurulması yasaklanırken sosyal sınıfların varlığından söz etmek de yasaklanır. 1946 ve 47’de çıkan Cemiyet ve Sendika yasalarında belli rahatlamalar getirilse de, “milliyetçi olmayan”, yani sınıf eksenli sendikaların kurulması yasak kalır.

Bütün bu uygulamalar Cumhuriyet’in devrimci yanını sürdürmediğini, düzen adına kendi sol kanadını kopardığını, emekçilerin kendini gerçekleştirme haklarını ezerek Cumhuriyet’i kötürümleştirdiğinin ilk akla gelen örnekleri. Sol kanadı koparılmış bir Cumhuriyet’in demokratikleşmesi ve çağdaş bir topluma ulaşması ise olanaksızdır. Sağ kefesinin dinsel gelenekten, toprak ağalığından, devlet desteğiyle palazlandırılan burjuvaziden gelen ağırlığı yetmezmiş gibi, sol kefesinin sürengen yasak ve baskılarla hafifletilmesinin yaratacağı kaçınılmaz sonuçsa, tümüyle sağa yatmış, yurttaşlık kavramının içeriksizleştiği, dengsiz bir toplum olacaktır. Böyle bir toplumun, devrimci bir refleks geliştirmesi, yüzünü ileriye dönmesi, bağımsızlığını sürdürmesi, devlete ve onun ideolojilerine karşı sivil toplumun oluş-

turması beklenemez. Nitekim emeğin haklarını kurumlaştırabilmekten gelen dinamizminin kötürümleştirilmesi bu koşullarda, 1946'te başlayan çok partililikten de gerçek bir demokrasi değil, sadece otoriter rejimin çok partililik koşullarında devamı çıkacaktır.

Bu bağlamda 1950 sonrasında yaşanan kısa bir umut yanılsamasından sonra, mevcut solsuz ve emeksiz vesayet durumu, Amerikan sendikacılığı ile daha da kurumlaşır. “Milli burjuvaziyi” bir an önce güçlendirmek kaygılarınca belirlenen solsuzlaştırmanın yanına 1946'da başlayan ABD işbirlikçiliği ve Türkiye'yi NATO'nun Güneydoğu kanat ülkesi olarak tutmak da eklenince emek ve sol düşmanı politikalar ülkenin “milli” politikası olarak daha da kurumsallaştırılır. Bu politikaya karşı emeğin haklarını savunan herkes “vatan hainliği” ile suçlanır ve tenkil edilir.

1960 Darbesi sağ birikime karşı sosyal devletin gereklerini anayasal güvencelere alarak işçi hareketine kapı açan önemli bir demokrasi adımı atmakla birlikte, otoriter geleneği ve devletin her süreci belirlemesini garanti eden madde ve kurumlaşmalarla demokratikleşebilmeyi daha da kötürümleştirir. Ancak buna rağmen hızla büyüyecek olan işçi hareketi ve onun sendikal, siyasal, entelektüel yansımaları, 1 Mayıs'ların ilanihaye yasaklı tutulmasını imkânsızlaştıracaktı.

Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) bu sürecin en dinamik örgütlenmesi olacak, hem hak mücadelesini hem de sol siyasal hareketlenmeyi hızlandıracaktı. 1965 tarihi itibarıyla, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) Meclis'e 15 temsilci sokması ve 15-16 Haziran 1970'te gerçekleşen büyük işçi direnişi, artık işçi sınıfının talepleri dikkate alınmadan Türkiye'nin yönetilmesinin imkânsızlaştığını göstermesi açısından kritik bir sıçrama öğeleri olacaktı. Demokrasi, ilk defa olarak bir tiyatro olmaktan çıkıp hakikileşme hattına girmeye başlamıştı.

12 Mart 1971 Darbesi süreci geçici olarak kesintiye uğratsa da, 1973'ten itibaren işçi hareketi kaldığı yerden örgütlenmeye ve taleplerini egemenlere dayatmaya başlayacaktı. Grev yaygın bir hak arama ve gayri safi milli hâsılanın emekten yana yeniden bölüşümünün etkili bir aracı haline gelmişti.

1976 yılı 1 Mayıs, Türkiye görkemli bir işçi bayramı kutlamasına tanıklık edecekti. Bu gelişme, devlet güdümlü sendika

TÜRK-İŞ'in çözülmesini, grevlerin yaygınlaşmasını, köylü mücadelelerini, şehirlere akan köylülerin gecekondulaşma ve solculaşma dalgasını beraberinde getiriyordu. Bütün bunlar her şeyin merkezden belirlendiği ve milliyetçilik eksenli siyasal kurumlaşmayı adeta bir varlık krizine sokuyor ve devletin karanlık odaklarında sola ve emeğe dair ne varsa bastırmaya yönelik o ana kadar görülmemiş bir karşı saldırı ve kurumlaşmanın örgütlenmesini beraberinde getiriyordu. Bu süreçte devletin kurucu partisi CHP sosyal demokrat bir hatta doğru çekilirken, merkez sağ (AP), Kemalist sağ (CGP), ırkçı (MHP) ve dinci (MSP) partiler ittifakının Milliyetçi Cephe adı altında kurumlaşan yapısıyla iktidarı elinde tutuyordu. Soğuk Savaş konsepti çerçevesinde NATO Türk iç siyasetinin başlıca belirleyenlerinden biri olurken, büyük sermayenin örgütü TUSİAD da, CHP'nin 1978'de kurduğu hükümete bile tahammül edemeyen etkin bir siyasal merkez olarak çalışıyordu. Güvenlik güçleri, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve tabii etkin bir siyasal araç olarak faşist milis artan saldırılarla Türkiye'yi emek ve sol tahayyülden temizlemek için o ana kadar görülmemiş saldırı kampanyaları örgütliyordu.

İşte bu tarihsel dönemeçte 1977'de gerçekleşen 1 Mayıs, 500 bin civarındaki katılımıyla hem o zamana kadarki en büyük işçi eylemi, en büyük itiraz olarak gerçekleşecek hem de, sol içi sektelik ve grupsal rekabetin sağladığı psikolojik avantajı değerlendiren kontr-gerillanın en büyük yıldırıcı katliamına sahne olacaktı. 34 emekçinin ölümü yüzlercesinin yaralanmasıyla sonuçlanan bu kontr-gerilla saldırısını, ülke çapında yaygınlaştırılan (İstanbul Üniversitesi, Malatya, Sivas, Maraş, Çorum, Erzincan, vb.) kitlesel katliamlar izleyecekti.

1978 1 Mayıs'ı daha büyük bir katılımı kutlanacak, ancak bu tarihsel dönemeç aynı zamanda işçi hareketi ve solun solunun tükenmeye, kitle hareketi ve özgüveninin gerilemeye başladığına tanıklık edecekti. Süreç Soğuk Savaş'ın emperyalizm adına kazanılması ve Türkiye'nin NATO ve sermaye adına güvence altına alınması amacıyla doludizgin bir şekilde 12 Eylül askeri darbesine doğru gidiyordu. Dönemin Türkiye İşveren Sendikaları başkanı Halit Narin'in ifadesiyle 12 Eylül, "bugüne kadar işçilerin güldüğü, ama artık kendilerinin gülece-

ği” bir kırılma ve değişimle Türkiye toplumunun kimyasının bozulacağı, sendikasılaştırılacağı, muhafazakârlaştırılacağı bir özel harp operasyonu olarak tarihteki yerini alacaktı.

O günden bu 2007 1 Mayıs’ına kadar emeğin bayramının kutlanması, sadece askerlerce değil, ANAP’tan AKP’ye kadar bugüne kadar iktidar olan bütün farklı parti ve koalisyon iktidarında engellenmeye devam ediliyor. Ortak paydaları her ne pahasına olursa olsun emeğin haklarını reddeden statüyü korumaya çalışmak olan bu iktidar iradesinin faturası ise, sadece 1 Mayıs’larını özgürce kutlayamayan, solu kötürümleştirilmiş bir ülke değil, aynı zamanda demokratik, laik, sosyal hukuk devleti haline gelemememiz demektir.

Cumhuriyet / 5 Mayıs 2007

1 Mayıs Soruşturması Nasıl Yapılmalı?

Uğur Mumcu, 6 Mayıs 1977 tarihli, *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan yazısına yukarıdaki başlığı koyar. Ve konuyla ilgili olarak aşağıdaki yazıyı kaleme alır:

1 Mayıs olayı, Türk basını için sınav günü oldu. Bakınız bir kısım basın olayı nasıl çarptırdı, kamuoyunu aldatmak için hangi duyguları kullandı. Bunları acıyla izliyoruz.

Bu tür olaylarda, peşin değer yargılarından kaçınmak gerekir. Çünkü peşin yargılar, çoğu kez, gerçeğin gizlenmesine yarar. Düşüncenin yerini duygu, soğukkanlılığın yerini öfke alır. Bu öfke ve duygu selinden ayrılmasak, gerçeği gün ışığına çıkaramayız.

Sağ güçler, bu olaydan çıkar sağlamaya çalışıyor. Partiler, dernekleri, TRT’si, yazar ve çizeri ile DİSK’i sanık sandalyesine oturtmak, İstanbul’un ilerici, namuslu ve yürekli Belediye Başkanı Ahmet İsvan’ı karalamak, bundan siyasal yarar sağlamak istiyorlar. Buna meydan vermemek gerekiyor.

Türkiye’de yıllardır bir oyun oynanıyor. Bir plan adım adım uygulanıyor. Önce, sağ kesim içinde, silahlı örgütler

oluşturup, sol kesim üzerine saldırttılar. Bu yetmedi... Şimdi de, solu kendi içinde parçalamak, solu, yine solun bir 'fraksiyonu' ile yıpratmak, yok etmek ve yozlaştırmak istiyorlar.

Devrimci bilinç işte bugünler için gereklidir...

1 Mayıs öncesinde bir sürü siyasal cinayet işlendi. İstanbul'un orta yerinde genç insanları kurşun yağmuru-na tutan eşkiya çetesinin bir üyesi bile yakalanamadı. Sırtında bunca kara tabutu taşıyan İstanbul valisi nasıl gönül rahatlığı içinde koltuğunda oturmaktadır?

İleri basın olarak, 1 Mayıs öncesindeki siyasal cinayet-leri olduğu gibi, 1 Mayıs olayını da didik didik edip, bun-ların suç belirtilerini, kanıtlarını, devletin bürokratlarına, bakanına, valisine, emniyet müdürüne, bir bir sormalı-yız...

Dört beş gündür gazetelerde okuyorsunuz. Interconti-nental Otel'i'nden kalabalığa ateş açıldığı söyleniyor. Bu konuda herhangi bir soruşturma yapılmış mıdır? Bu otelin "güvenlik amiri" Emniyet Genel Müdürlüğü eski yardımcılarında ve İstanbul Emniyet eski müdür vekillerinden Mehmet Akzambak'a herhangi bir soru yönetilmiş midir?

1955 yılının 6/7 Eylül olaylarına yol açan olay, Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve bomba atılmasıydı. Yassıada duruşmalarında, bu bombanın bir güvenlik görevlisi olan, Oktay Ergin tarafından konduğu anlaşılmıştı. Yassıada duruşmalarına kadar 6/7 Eylül olaylarının "solcular" tarafından yapıldığı ileri sürüldü. İleri sürül-mek ne kelime, birçok solcu bu gerekçeyle tutuklanmış, aylarca hücrelerde yatırılmıştı...

Atatürk'ün Selanik'teki doğduğu eve bomba koyan güvenlik görevlisi Oktay Ergin, şimdi nerededir dersiniz? Emniyet Genel Müdürlüğü Güvenlik Dairesi Başkan-lığı'nda... Oktay Ergin, 1 Mayıs toplantısı ile ilgili önlem-lerin alınmasında ve uygulanmasında en önemli görevler-den birini üstlenmişti.

Sanırız, Oktay Ergin'de bu konuda çok yararlı bilgiler vardır...

Burada belirli kişileri suçlamak amacı gütmüyorum. Fakat bu olay, enine boyuna, bütün ayrıntılarıyla incelenmeli ve her belirti, her kanıt, kamuoyu önünde tartışılmalıdır...

Intercontinental Oteli ile Sular İdaresi duvarından ateş açanlar yakalanmış mıdır?.. Bunu kimden soralım? Emniyet Genel Müdürlüğünden mi, güvenlik dairesi başkanlığından mı? İstanbul valisinden mi? Kimden?..

TARİH PENCERESİNDEN SEÇİM ve DEMOKRASİ

Oldukça sorunlu bir seçime giderken, insanlığın seçim hakkı için geçirdiği evrimin bilincinde miyiz?

Demokrasinin ve laikliğin tarihsel bilincine sahip olan küçük bir azınlık dışında, bu soruyu olumlu yanıtlamak olanaksız. Oysa sanki hep varmış gibi görünen seçim hakkını kazanmak için, bin yılları aşan bir mücadele vermiş insanlık. Kime karşı? Efendilere karşı, hanedanlara karşı, iktidar etme hakkını tanırdan aldığı varsayan dinsel iktidarlara karşı, ve tabii modern diktatörlüklere karşı...

Halkın yönetime katılımının en temel aracı olarak belirginleşen seçim hakkı, bir rejimi demokratik yapmak için kuşkusuz yetmez, ama o olmadan demokrasi bütünüyle olanaksızdır.

İlk Örnekler

Seçimle yönetimin belirlenmesinin ilk örneklerine, Batılı söylemin aksine M.Ö. 3000'lerde Mezopotamya yerleşimlerinde rastlıyoruz. S. N. Kramer'in de ifade ettiği gibi, burada, biri "senato", yani "ihtiyarlar meclisi", diğeri "eli silah tutan yurttaşlardan oluşan meclis" olmak üzere iki "ev"den oluşan bir kurumsal yapıyla karşılaşıyoruz.⁽⁵⁰⁾

Yine bunlarla zamandaş olarak. R. Mukerjee'nin, "Doğu Demokrasileri" dediği, Çin ve Hindistan örnekleriyle karşılaştığımız.⁽⁵¹⁾ Bunu Yunan sitelerindeki demokrasi örnekleri izleyecektir.

Yaklaşık 2500 yıl ve öncesi Yunan sitelerinde halk; "Agora" denilen meydanda toplanır, yönetim gereksinimleri çerçevesin-

(50) S. Çiftiyürek, *Özgür Üniversite Kavram Sözlüğü*, s. 129.

(51) C. N. Parkinson, *Siyasal Düşüncenin Evrimi*, s. 155.

de karar alır ve uygulardı. Yürütme fonksiyonunu “Beşyüzler Meclisi”nin üstlendiği bu ilkel demokraside, profesyonel bir yönetim sınıfı, dolayısıyla yöneten/yönetilen ayrımı oluşmaması için rotasyon uygulanırdı.

Seçimli bir başka örnek de Roma Cumhuriyeti’dir. M.Ö. 5. yüzyıl ile M.Ö. 27 arası dönemde işlerlik kazanmış olan bu örnek, daha gelişkin bir devlet atmosferinde gerçekleşmesiyle önemlidir. Yunan sitelerinden ayrımla Particiler (soylular) ve plepler (halk) arasındaki sınıf mücadelesiyle dengelenmiş olan bu cumhuriyette, birincilerin Senato’su, ikincilerin Populus Romanus Meclisi vardı. Roma, 500 yıl böylesi bir kurumsallaşma ve seçimlerle kendini sürdürecekti, ancak güçlenen zorbalığa yenilecekti.⁽⁵²⁾

Benzeri örnekleri sonraki yüzyıllarda, İslamiyet öncesi Mekke’si dâhil dünyanın başka şehir devletçiklerinde de göreceğiz. Ancak Batı medeniyetinin tarih yazımlarına egemenliği nedeniyle, “demokrasi tarihi” antik Yunan eksenli yazılacak, Atina örneği özellikle belirginleştirilecek, doğudaki örnekler ise genellikle görmezden gelinecektir. İslam tarih yazımıysa, Mekke’deki ilkel demokrasi örneğini; sahiplenilmesi gereken bir örnek olarak değil, aksine “Cahiliye Devri” nitelemesiyle “küfürle” özdeşleştirilip aşağılayacaktır.

“Küfür” Terazisindeki Demokrasi

Kuşkusuz bugünkü değerlerle demokrasinin bu ilk örnekleri çok ilkel örnekler. Sonuçta köle sahibi erkeklerin kullandığı bir haktır bu deneylerdeki seçim. Demokrasi de işte bu çok küçük azınlığın kendi iç kazanımı olarak vardır. Ancak insanlık tarihinin gelişimi içinde yine de çok anlamlı olan bu örnekler, modern demokrasinin yönetsel atasıdır.

Demokrasinin bu çok ilkel ve sınırlı örneklerini, çok uzun bir demokrasi dışı dönem izleyecektir. Firavun örneğinde kendilerini tanrılaştıran köleci despotlar veya tanrının yeryüzündeki temsilcisi iddiasındaki padişah/krallar, çok ve tek tanrılı inançları siyasal egemenliklerinin aracı olarak kullanacaktır.

(52) T. Ateş, *Cumhuriyet ve Laiklik*, s. 22.

Bu çok uzun dönem boyunca insan muktedir olmaktan çıkarılıp, tanrılar adına ve dinsel kurallarla yönetilecektir. Bu dönem içinde insan, tanrılarının yeryüzündeki temsilcisi olmak iddiasındaki egemenlere boyun eğdirilip, özlemlerini “öbür dünya”ya bırakmaya mahkûm edilecektir. İnsanların bir kesiminin köle olarak aşağılanmasına ek olarak, bütün insanlar sadece tanrının değil mutlak hanedanların da kulu konumuna indirgenecek, seçme, değiştirme, sorgulama haklarından, yani insan olmaktan gelen en temel hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakılacaktır.

Özetle kimi istisnalar hariç, cumhuri rejimlerle imparatorluklar ters orantılı örnekler olacak, biri yükseldikçe diğeri yaşam olanağını kaybedecektir. Önce çoktanrıci, ardından tektanrıci egemenlikler kurumlaştıkça, demokrasi var olabilme şansını kaybedecek, insanın seçme ve değiştirme hakkına işaret eden yaklaşımlar “imansızlık” ve “küfür” ile özdeşleştirilip ezilecektir. Dinsel söylemler aracılığıyla insana verilen bilinç, birey değil kul olma, yurttaş değil tebaa olma bilincidir; bu çerçevede aslanan ise bu dünyada egemenlik hakkını kullanıp yaşam kalitesini yükseltmek değil “öteki dünya” için hazırlanmak ve dinle harmanlanmış emre itaat bilincidir.

Küllerinden Doğan Demokrasi

Demokrasinin uzun yüzyıllardan sonra tekrar ortaya çıkabilmesi için, yetkilerini dinler aracılığıyla meşrulaştıran bu köleci ve fetihçi egemenliklerin güç kaybetmesi, merkezi iktidarı sınırlayacak bir sivil toplumun, bunun altyapısı olarak da şehirleşme ve sınılaşmanın gelişmesi gerekecektir.

Kapitalizmin bir üretim tarzı olarak gelişmesiyle ortaya çıkan yeni güç ve ilişkiler, eski siyasal yapıları çatlatacak, dinsel yorumlar çeşitlenecek, hak talepleri artacaktır. Bu süreçte burjuvazi, dinsel destekli feodal düzenden rahatsız olan her kesimin taleplerini kendine yedekleme yeteneğiyle demokrasinin dinamiği olacaktır. Kuşkusuz bu demokrasi, burjuvazinin kendine iktidar alanı açma mücadelesinin ürünü ve onun çıkarlarıyla belirlenecektir. Ancak insanın konumu açısından artık yeni bir dönem başlamış olacaktır.

Dinlerle meşrulaşan feodal döneme oranla 17 ve 18. yüzyıl düşünürlerince dillendirilen klasik haklar, Amerikan ve Fransız burjuva devrimleriyle uygulanmaya başlayacaktır. Bu süreçte Montesquieu, Rousseau gibi düşünürlerin demokrasi teorisinin gelişimine büyük katkıları olmuştur. Seçme ve seçilme hakkının temel bir parçası olduğu “birinci kuşak insan hakları”, güvenlik, düşünce açıklama, ibadet özgürlüğü, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, dernek kurma, toplantı ve gösteri hakkı, çalışma özgürlüğü, tarafsız yargıç önünde yargılanma hakkı gibi klasik haklardır.

İnsanın dini, cinsiyeti ve milliyetinden bağımsız olarak, insan olmaktan gelen haklarını tanımlayan bu birinci kuşak haklar, kişiyi egemenlik aygıtı olan devlete karşı korumayı ve korunma meşruiyetini sağlar. Bu haklar sayesinde insan, seçme ve seçilme haklarını kullanma anlamında statü değiştirmekle kalmaz, insanı tanrı ve devlet karşısında hiçleştiren kul ve tebaa statüsüne karşı da moral olarak güçlendirir, yani sözcüğün gerçek anlamında insan olur. Tabii hakların söylemden hayata geçmesi, özellikle, yoksullara, kadınlara, beyaz olmayan ırklara ulaşması kolay olmayacak, burjuvazi, kendi çıkarlarını gerçekleştirdiği oranda kanıyla bedel ödeyenlere sırt dönecek, bu kez de kendisi hak ihlalcisi konumuna geçecektir.

Demokrasinin Ayak Bağları

Seçme hakkının genelleşmesi oldukça netameli bir yol izleyecekti. Nitekim ancak 20. yüzyılda genelleşirken bile bir dizi sınırlamayla sakatlanacaktı. “Burjuvazi iktidara geçtikten sonra, halk kitlelerini siyasal yaşamdan, giderek siyasal iktidarda söz sahibi olmaktan uzak tutmak için çeşitli önlemler alacaktı. Seçimlerde oy hakkını ‘belli bir iktisadi varlığı olanlara’ tanımak bunlardan biriydi. Oy hakkı böylece, varlıklı sınıf ve zümrelerin, giderek iktidardaki burjuvazinin tekeline alınmış oluyordu. Kadınların da oy hakları yoktu. ABD’de bu kısıtlamalar, siyahları da kapsıyordu. Oy hakkı, önce ‘iktisadi’ kısıtlamalardan kurtarılır. Kadınların oy hakkı elde etmeleri ise çok sonraları, 20 yüzyılda gerçekleşir. Batıda 19. ve 20. yüzyıllar, ‘kısıtlı oy’dan ‘genel oy’a geçilmesi uğrunda verilen savaşımlarla doludur. Bu

savaşımrlarda emekçi kitlelerin oynadıkları rol ise büyük ve belirleyici olmuştur.”⁽⁵³⁾

Bugün dünyaya “demokrasi” ihraç etme maskesiyle dolaşan ABD, daha 1964 yılına kadar siyahların seçme hakkını yasaklıyordu. İsviçre’de kadınların oy kullanma hakkının yasallaşması için 1972’ye gelmek gerekecekti. İngiltere’de genel oy ancak 1919’da gerçekleşecekti. Ancak bu demokratik gelişim, söz konusu ülkelerin emperyalist iştahında en küçük bir azalma yaratmayacaktı. Dahası sosyal haklar açısından demokrasi üzerindeki kısıtlamalar, her gün yeni kılıflarla karşımıza çıkmaya devam edecekti. Çünkü demokrasi hem artan oranda iktidarın sıradan insanlarla paylaşılması hem de bunun sonucu ekonomik paylaşımın genişleyip istismarların azalmasıdır. Bu açıdan demokrasinin, seçim hakkının yaygınlaşmasıyla çözülemeyen ciddi ayak bağları olduğunu ve emeğin kendi haklarına sahip çıkmadığı müddetçe bunların çözülemeyeceğini görüyoruz.

Nitekim halkın katılımı arttıkça, egemenler, ekonomik, askeri ve ideolojik güçleriyle seçmen iradesini ipotek altına alıp demokrasiyi içeriksizleştiriyor. Bir yandan seçim sistemiyle oynanarak, istenmeyenlerin temsiliyeti olabildiğince olanaksızlaştırılıyor. Diğer yandan, anti demokratik ideolojilerle koşullandırıp kendine yabancılaştırılan seçmenin, gönüllü olarak ırkçılığa, dinciliğe, eşitsizliğe, bağımlılığa, yani gerçek bir demokrasinin gerçekleşmesini imkânsızlaştıran siyasetleri desteklemesi sağlanıyor. Sonuçta; biricik çözüm yöntemi olan demokrasiye olan yabancılaşma daha da artarken, toplum demokrasi dışı yönetimlere savruluyor.

Dinsel Siyasetin Seçimle İmtihanı

İslam öncesi Mekke’de, Atina gibi seçilmiş bir yönetimden söz edemesek de, farklı inançların özgürlüğü ve eşitliğini güvenceye alan, kararların ileri gelenler arasındaki uzlaşmayla alındığı bir kabile demokrasisi söz konusuydu. Çoktanrıcılık ve tüm tanrı suretlerinin yer aldığı Kâbe’nin kutsiyeti, bu demokrasinin dinsel yansımasıydı. Bu anlamda, putların kırılması, dinler tari-

(53) S. Tanilli, *Devlet ve Demokrasi*, s. 35.

hi açısından İslamiyet'in diğer inançları tasfiye etmesiye, demokrasi tarihi açısından, çok inançlı bir statüden totaliter bir siyaset tarzının Mekke'ye hakim olması anlamına geliyordu.

Nitekim putların kırılması sonrası süreçte İslamiyet dışındaki inanç ve tercihlere yer kalmayacağı gibi, seçme, değişme, değiştirme de insanın hakkı olmaktan çıkarılacaktı. Düzen Tanrı tarafından belirleniyor ve onun kitabı ile tanımlanıyordu, dolayısıyla değiştirme, tanrısal olana başkaldırı ve "küfür" olarak yargılanıp, hak alanının dışına çıkarılıyordu. Seçememe, salt siyasal düzlemde değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik alanı da kapsadığından, dinsel iktidarlar altında hayat totaliter bir karakter alıyordu. Değiştirme, ancak siyasal egemenlik ve dini ulemanın onayı ve tabii dini referansla mümkün, dolayısıyla dinle sınırlıydı. Bu durum dinsel hukukla yönetilen toplumları ağır bir durgunluk atmosferine aldığı gibi farklılıklarını savunma hakkı anlamında birey ve yurttaşlık statüsünü de olanaksızlaştırıyordu.

İslam tarihinin bütününde, yalnızca iki seçme örneği olması da bunun sonucu. Bunlardan birincisi, Peygamberin halef ve halefin seçimine dair bir yöntem bırakmadan ani ölümü sonrasında, İslam ileri gelenlerinin sadece bir kesimi içinde, Ömer'in kılıcının da devreye girişiyle, Ebubekir'in Halife seçilmesidir. İkinci ve son örnekse, Ömer'in atadığı 6 kişilik bir "Şûra"da, Abdurrahman bin Avf'ın kılıcının devreye girişiyle Osman'ın halife seçilmesidir. Bundan sonraki İslam tarihinde başka bir seçim örneği olmayacak ve bu 14 yüzyıllık tarih bir monarşiler tarihi olacaktır.⁽⁵⁴⁾

Esasen siyasetin dinlerce belirlendiği hiçbir durumda, seçim eksenli bir siyasetle karşılaşmıyoruz. Çünkü değişmezlik, mükemmellik, teklik (tevhit) fikrinde şekillenmiş, insanı, tanrısal olana mutlak anlamda itaatle yükümlü gören, böylesi bir siyasal ortamda seçimin kendini var etme şansı olmuyor. Buna karşılık monarklar, dinsel siyasanın bin yıllardır kendilerine sunduğu dayanaklarla, Papa, Halife, Zillullah (Tanrı'nın gölgesi), Emir-ül Müminin (Müminlerin emiri), vb. olarak "Tanrı adına" yönetme keyfiliğini sürdürüyorlar. Çünkü dinsel siyasa,

(54) Geniş çözümleme için bkz. E. Aydın, *İslamcılık ve Din Politikaları*, s. 66.

sadece Allah'a ve Peygambere değil, "(...) sizden olan ulü'l emr'e (emir sahibine) itaat edin (Nisa-59) diyen bir yaklaşımla belirleliyordu.

Örneğin; "İslamda Allah'ın bir oluşundan her şeyin birliğine gidilir. "Eğer yerle gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, ikisi de bozulurdu." (Enbiya-21-22) (...) İkililiği veya tevhitte terbiye edilmemiş ve tevhit gayesine yöneltilmemiş çokluğu, İslam'ın temel düşünce ve inancıyla bağdaştırmak mümkün değildir."⁽⁵⁵⁾

Ortodoks Mevdudi ise, reformcu Yümni Sezen'den daha açıktır: "Batı demokrasilerinin felsefi temeli halkın hükümlanlığıdır. Batı demokrasilerinde kanun yapma kuvvetini düzenleyecek kaide ve kıymetlerin tayin edilmesi halkın elindedir. Kanun yapmak onların imtiyazıdır. Kanunlar onların kanaatlerine ve temayüllerine uygun düşmelidir. İslam daha evvel açıkladığımız gibi, halkın hâkimiyeti prensibini de reddeder ve kendi politikasını Allah'ın hâkimiyeti ve insanın halifeliliği esası üzerine dayandırır."⁽⁵⁶⁾

Bu gerçeklik içinde, "14 yüzyıllık monarşik uygulamanın bir sapma olduğu" şeklinde son dönemde yaygınlaşan iddialar, dinin, demokrasinin basıncı nedeniyle gerçekleşen reformasyon olarak görülmelidir. Dolayısıyla nasıl ki Batı'da din, halkın seçme hakkı için mücadelesiyle reformasyona uğramışsa, Doğu'da da uğramak ve halkın vicdani alanına çekilmek zorunda kalacağı bir tarihsel süreçten söz edilmelidir.

Cumhuriyet / 21 Temmuz 2007

(55) Yümni Sezen, *İslamın Sosyolojik Yorumu*, s. 328.

(56) akt. E. Güngör, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, s. 298.

TARİHTE ve DİNLERDE KÖLELİK

Kölecilik, sadece en düşük maliyetle emek sömürüsüne gereksinim duyan egemenler sayesinde değil, dinlerin de meşrulaştırması sayesinde, 19. yüzyıla kadar canlı bir kurum olarak yaşayacaktır.

Kuşkusuz sınıflı toplum, devletleşme ve köle emeği kullanımıyla medeniyetlerin oluşumu ve gelişimi arasında doğrudan bağ söz konusudur. Hitit, Sümer, Mısır, Babil, Antik Yunan ve Roma, hep köle emeği üzerinde yükselmiş medeniyetlerdir. Doğaldır ki bunlar, kendi ideologları aracılığıyla köleciliği meşrulaştırmış ve hukukileştirmişlerdir.

Örneğin, Antikçağ Yunan demokrasisinin ünlü düşünürü Aristo; “İnsanlar kendi aralarında, bir ruh, bir bedenden ve bir insan bir hayvandan ne kadar farklıysa o ölçüde farklıdırlar. En alt sırada olanlarda emek verimi, beden gücünün kullanımına dayanır. Kaldı ki böyleleri de sadece bu işe yarar. Yaratılışları bakımından köledirler, köle olarak yaratılmıştır. Onlar için en iyisi bir efendinin egemenliği ve buyruğu altında yaşamaktır” sözleriyle bu misyonu üstlenir.

Yine bu bağlamda kabul etmeliyiz ki, köle emeğinin istismarı üzerinde yükselen o büyük medeniyetler, insanlığın sonraki maddi ve düşünsel gelişimine ciddi katkılar yapmıştır. Ancak sömürü ilişkilerinin bir türevi olarak karşımıza çıkan bu medeniyetler karşısında geliştirilecek doğru tutum, onları bir bütün olarak olumlamayı gerektirmez. Tam tersine medeni ölçüt; onların hukuk, kurum, algı, teknik vb. alanlarda geliştirdikleri insanlık kazanımlarını sahiplenir ve yeni atılımlar için içselleştirirken, bunlarca gerçekleştirilen hak ihlallerine karşı eleştirel tutumdur. Böyle bir tutum sadece köleci medeniyet karşısında değil, günümüz Batı medeniyeti karşısında da yolumuzu aydınlatacak biricik doğru yaklaşımdır. Böylece sıklıkla karşılaştığı-

mız sapkınlıklardan, örneğin, yükselen medeniyet karşısında toptan boyun eğici, ya da bizim o zamanki değerlerimize ters diye toptan inkârcı savrulmalara karşı da sağlıklı bir konum elde edilmiş olur.

Esasen dün veya bugün fark etmez, insanlar, devletler, dinler ve tabii geçmişimizle kuracağımız ilişki, hak ve özgürlükler temelinde daha yaşanılabilir bir dünyanın inşasıyla örtüşmek zorunda.

Bunun tersine, amaç zafer ve gelişme için her şeyin mubah görülmesi olduğunda, en medeni atmosferde bile davranışlarımızı belirleyecek olan değer barbarlık olacaktır; ki halen dünyamız böylesi bir medeni barbarlığın saldırısı altındadır.

Tektanlı Dinler Köleciliği Benimsiyor

Milattan önceki 10 bin yıl boyunca dünyamızı belirleyen üretim ilişkisi köleci toplum olarak anılacaktır. İşte bu ortamda doğacak olan tektancı din düşüncesi, köleciliği Tanrısal bir realite olarak kabul edecek, tanrıyı köleliğin meşruiyetinden yana konuşturacaktır.

Ne yazık ki devreye Tanrı girince, yani insanlığın bu en alçak icadı olan ilişki Tanrı adına meşrulaştırılınca, köleliğin sonraki zamana karşı direnci çok daha büyük olacaktır. Bu sayede insan hakları mücadelesi çok daha zorlaşırken, büyük bedellerle kazanılmış haklar da çok daha kolay kırılanaşacaktır. Çünkü “bilgelerin bilgisi”, “dünyanın ve hayatın yaratıcısı” ve “ölüm-den sonraki hayatın biricik hâkimi”, sözüne itaat etmeyenleri cehennemde yakmakla tehdit eden aşkın güç, yani Tanrı kölelikten yana tavır koymuştur. Dolayısıyla kimsenin ondan daha doğru bilemeyeceği önkabulü ile kölecilik çok daha büyük bir direnç kazanacaktır.

İnsanlığın çoktanrılı dinler döneminden tektanlı dinler dönemine geçişi, köleci toplumlar ortamında, köleciliğin meşru addedildiği bir egemen kültür ortamında gerçekleşmiştir. Bu nedenle tektanlı din düşüncesinin bu realite bağlamında şekillenmesi kaçınılmazdı.

Kuşkusuz bu dönemler aynı zamanda köleliğe karşı ciddi fel-sefi, vicdani ve tabii fiili itirazların da gerçekleştiği bir dönem-

dir. Ancak ne yazık ki, tektanrılı dinler bu muhalif tutumdan pek etkilenmemiş, ona kulak asmamıştır. Yani kölelik sorunu, tektanrıci dinlerin ortadan kaldırmak istedikleri öğeler içinde yer almamıştır.

Esasen kaderci mantık içinde, yani mevcut durumu Tanrısal bir kaderin yansıması olarak gören mantık açısından, kölelik karşısında bu hayırhah tutum doğal diye düşünülebilir. Ancak bu bakış açısı durumu tam açıklamaz. Çünkü kölelik sorununa duyarlılık göstermemiş olan her üç tektanrılı dinin de, ortaya çıktıkları dönem kültürü ve egemenleriyle belli konularda ciddi bir mücadeleyle kurumlaştığı bilinmektedir. Yani dinleri kuran önderler, getirmeye çalıştıkları yenilikler nedeniyle, o zamana kadarki egemen algıyla mücadele etmek veya onların basıncını göğüslemek durumunda kalmıştır.

Ancak yeni dinlerle eski dinler ve bunların temsilcileri arasındaki mücadelenin sınıfsal, yani mevcut üretim ve çıkar ilişkilerini değiştirmeye yönelik bir mücadele olmadığı da kesindir. Bunların içinde ciddi bir emekçi duyarlılığı sergileyen, insanlığa; “Artık kul değil oğulsun” diye çıkışlar yapan, bu nedenle de 300 yılı aşkın dönem boyunca ezilenlerin dini olarak kalan Hristiyanlık bile köleciliği reddeden bir perspektif üretememiştir.

Özetle; dinler köleci kültürü meşru gören sınıfsal ilişkiler zemininde olduğundan köleciliği red ve kaldırmak gibi bir misyon edinmediler. Örneğin; “Ey insanlar, ne çok alçalmışsınız ki kölelik sizleri utandırmıyor. Eğer tezelden kölelerinizi azat etmez, köleliği lanetlemezsiz bilin ki cennetim sizlere haramdır!” anlamına gelen bir ayeti, ne yazık ki hiçbir dinde göremiyoruz.

Köleliğin Tevrat’ta Meşrulaştırılması

Esasen köleliğin ilk dinsel meşrulaştırılmasını, bizzat Nuh Peygamber’e atfen Tevrat’ta buluruz. Bu aynı zamanda köleliğin ilk ortaya çıkışının dinsel anlatımıdır:

İnsanlara kızıp, onları tufanla yok etmesi sonrasında Tanrı, Nuh’un oğulları Sam, Yafet ve Ham ile birlikte yaşadığı bir atmosfer kurar. Karşımızda, insanlığın bir hiç yüzünden çokluk

çocuk yok edilmesiyle başlayıp, Nuh'un üç oğlundan her birinin başka renk olmasıyla uzayan ilginç bir insanlık masalı ile karşı karşıyayız. Sam Araplar ve İsrailoğulları dahil Ortadoğuluların, Yafet Asyalıların, Ham ise Afrikalı siyahların atasıdır (belli ki Tevrat yazarı Avrupalı ve dünyanın diğer insanlarından habersizdir). Konumuz özgülünde Ham'a seçilen renk, siyahların yüzyıllardır süregelmekte olan istismarı ve aşağılanması Tanrısal belgesi olacaktır.

Bu tasarım, bir eşitsizlik ve istismar kurumu olarak köleliğin hep var olmadığını, sonradan kurulduğunu kabullenmesi anlamında ilginç; çünkü köleci bilinç, köleliğin insanlığın kuruluşundan beri hep var olduğunu varsayar. Oysa Tevrat'ta, insanlığın Nuh Tufanı sonrasındaki bu "ikinci yaşamın" başında henüz köleliğin olmadığını görüyoruz. Deyim uygunsa köleliğin kurucusu, Nuh Peygamber ve onun öfkesidir.

Diğer benzerleri gibi gariplikler içeren bu hikâyeye göre; içkiyi fazla kaçırıp çıplak dolaşmaya başlayan Nuh'u gören Ham, diğer kardeşlerinin desteğiyle Nuh'u giydirmeye çalışır. Ancak bu masumane eylem sırasında diğer kardeşler, babalarına geri geri yaklaşarak onu çıplak görmekten imtina eder. Nuh, ayyaşlık veya çıplak dolaşmasına değil de kendisini böyle çıplak gören oğlu Ham'a kızar ve onu cezalandırmaya karar verir. Ham'ı ve oğlu Kenan'ı ve onun sonraki soyunu lanetlemesi için Tanrı'ya dilekte bulunur. Tanrı'dan istenen onların diğer kardeşlerin kölesi olmasıdır ve çok gariptir, Tanrı da bu isteği yerine getirir!

Bu bağlamda; "Kenan lanetli olsun, kardeşlerine kullar kulu olacaktır. Allah Yafet'e genişlik versin ve Sam'ın çadırlarında otursun ve Kenan ona kul olsun" (*Tevrat, Tekvin, 9-25, 26, 27*) denir.

Böylece Tanrısal adalette kölecilik başlamış olur ve ne gariptir ki siyahlar aleyhine bir statü bizzat Tanrı'nın meşruiyetiyle kurumlaşır.

Kurumlaştı mı işe bir de hukuk gerekir: "Senin malın olacak köleye ve cariyeye gelince, etrafınızda olan milletlerden köle ve cariyeye satın alacaksın. ...ve onları kendinizden sonra miras mülk olarak çocuklarınıza bırakacaksınız..." (*Tevrat, Levililer, 25-44, 46*) "Köleni işe sür, yapmazsa zincire vur"; "Saman, değ-

nek ve yük eşek içindir; ekmek öğüt ve çalışmaksa köle içindir” gibi diğer pek çok ifade de, Tevrat’a göre, Tanrı Yahova’nın öğütleri olur.

Hristiyanlığın bu konuda görece olumlu olduğundan söz edilebilecekse de kölecilik, İncil nezdinde de meşrudur. “Ey efendiler sizin de gökte bir efendiniz olduğunu bilerek kölelerinize hak ve eşit olanı ile eda edin” (*Koleselilere*, 4-1) ifadesinde de göreceğimiz gibi, onun yaptığı şey, durumu reforme etmekten, daha insani davranış önermekten ibarettir.

“Hiç Köle ile Hür Eşit Olur mu?”

Kölecilik, ne yazık ki İslamiyetçe yinelenen o dönem Arap kültüründe de meşru bir öğedir. R. Brunschvig’in de ifadesiyle; “İslam, ebeveyni olan iki tektanrılı din, Musevilik ve Hristiyanlık gibi köleliğin ilgasını bir doktrin olarak hiçbir zaman öğretmedi; onları (çok değişik biçimde de olsa) izleyerek kurumu ılımlı bir duruma getirmeye, yasal ve ahlaki sorunlarını hafifletmeye çalıştı.”

Öyle ki, İslam şeriatında köleyle hür arasındaki ayırım, hür ile Allah arasındaki ayırım denli aşılmazdır. Nitekim kölenin efendisine ortak olamama hukuku, efendinin Allah’a ortak olamayacağı yaklaşımıyla paralellik kurulacak denli net vurgulanır:

“Allah size bizzat kendinizden misal verdi: Hiç sizler, sahip olduğunuz/mülkiyetinizde bulunan kölelerin size verdiğimiz rızklarda ortaklarınız olup, sizinle eşit paya sahip olmalarına razı olur, birbirinizden çekindiğiniz gibi onlardan da çekinir misiniz? O halde nasıl olur da, yarattıklarını Allah’a ortak koşarsınız?” (*Kur’an*, Rum-28)

Onun nezdinde, köle ile hür arasındaki ayırım da Tanrısal bir kader ve hukukça yinelenir. Bu bağlamda insanların bir kısmının köle olması, yani ‘özgür olanların malı’ olması, doğal ve ilahi bir durumdur.

Nitekim Nahl-75’te; “Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle ile kendisine verdiğimiz güzel nimetlerden gizlice ve açıkça sarfeden kimseyi misal gösterir; hiç bunlar bir/eşit olur mu?” denir.

Özetle köleyle efendinin eşitliğinden söz etmek “ilahi adalete” karşı çıkmak, Allah’ın iradesine ortak (şirk) olmak demektir! İslam şeriatı, ceza hukukunda da kölelik (ve kadın) efendi ve erkekten kategorik olarak ayrılır. Nitekim; “Ey inananlar, öldürmede size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, dişiye dişi... (Kur’an, Bakara-178)” denir.

Bu köleci zihniyet militarist etkinlikle birleşince Arapların elindeki köle sayısı da günden güne artacak, bazen bir tek savaşta on binlerce esir alınacaktı. Bu esirlerin boynuna mühür basılarak kölelikleri tescil edildikten sonra İslam savaşçıları arasında paylaştırılacaklardı.

Esir sayısı çok arttığından, esirler önce müzayedeye çıkarılarak yüz ile bin dirhem arasında satılıp elde edilen paranın, dağıtımına gidilecekti. Esir sayısı Arap ordularının hızlı yayılmalarına bağlı olarak arttıkça arz-talep ilişkisi çerçevesinde köle fiyatları da hızla düşecekti. Örneğin; Endülü’s’teki Erak savaşında o kadar çok esir alınmıştı ki, fiyatların bir dirheme kadar düştüğü kaydedilir.

Bir Kez Daha Düşünmek

Kuşkusuz dinlerin köleliğe karşı çıkmadığı gerçeğine tarihselci bir açılım getirilebilir. Bu bağlamda onların ortaya çıktığı çağlar ve temsil ettikleri medeniyetlerin köleci olması nedeniyle, köleliğin din kitaplarında da meşru durumlar olarak yer almasının doğallığından söz edip geçebiliriz. Ancak dinlerin “zamanlarüstü”, “değişmez” ve tabii “en ahlaki” sistemler olduğu iddiası gündeme geldiğinde, durum ciddi bir soruna dönüşür. Çünkü bu durumda sorun, tarihsel bir realite olmaktan çıkıp, Tanrı’yı kullanarak hak ve özgürlük standartlarını elimizden almaya çalışan gerici bir saldırıya dönüşür. Dolayısıyla dinlerin günümüz sorunlarına çare olduğunu, yaşadığımız sorunların dinsel emirlerin dışına çıkıldığı için oluştuğunu iddia edenlerin bu vesileyle bir kez daha düşünmeleri zorunlu.

Esasen tarihin sorunlu alanlarında doğru bilgiler kadar, onların insan hakları açısından eleştirel bir irdelenmesine de yaşamsal bir ihtiyacımız var. Yani onlarla, en yüce değer olan insanın hak ve özgürlükleri ölçeğinde yüzleşmek zorundayız.

Oysa resmi tarih, eğer ötekilerin teşhiri için kullanılmıyorsa, olumsuz gerçeklerin genellikle gizlenmesi veya mazeret üretimi temelinde şekillenir. Tarih üzerinden toplumu manipüle eden ülkelerde bu durum daha da belirgindir.

İnsanlık tarihinin en yüz kızartıcı uygulamalarından olan kölecilik, gizlemeye en çok muhatap olan konulardan biri olmuştur. Oysa, insan hakları belgelerinde yasaklanmaya başlanacağı 19. yüzyıla kadar, gerek dinsel gerek dünyevi hukuklarca “meşru” görülen bir uygulama olmuştur.

Bugün artık; “Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar” (İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Madde I); “Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır” (Madde IV) diyen bir evrensel hukuk içinde yaşıyoruz. Buna rağmen sorunu köklü olarak çözebilmiş ve onunla tarih ve sömürü ilişkileri bağlamında gerçek anlamda hesaplaşabilmiş değiliz.

Siyah Yasa

İnsanlığın ve insan emeğinin en kaba anlamda istismar edildiği bir kurum olan kölecilik, uygulanma alanı ve zamanı olarak tarihte çok ciddi bir yer kaplamıştır. M. S. binli yıllara kadar dünyaya egemen bir üretim tarzı olarak yaşanmış olan kölecilik, bu dönem hukuklarınca da, bir dizi yasal düzenlemeye konu olmuştur. Köle sahiplerine sağladığı olağanüstü avantajlar nedeniyle sonraki dönemde de ondan kurtulmak kolay olmayacaktır. Nitekim köleci toplumdan feodalizme geçilmeye başladıktan sonra da, hatta sanayileşme döneminde bile yaygın olarak uygulanacaktır.

Öyle ki, fethedilen ve “keşfedilen” toprakların halkları, dinlerin de desteğiyle önemli oranlarda köleleştirilmeye devam edilecektir.

Ardından 18. yüzyılda, yükselen kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda, sanayi bitkileri üretiminde genişleyen bir köle kullanımıyla karşılaşırız. Ki bu dönemde özellikle ABD’nin pamuk plantasyonlarına taşınan siyah köle ticaretinin, avcılığının ve koşullarının iyice vahşileşmesine tanıklık edeceğiz.

Bugün Fransız resmi tarihçilerince “sanat dostu” yanıyla sunulan XIV. Lui, gerçekte köleci toplum sonrasında köleliği

yeniden yasallaştıran isim olacaktır. Onun 1685'te hazırlattığı "Code Noir" (Siyah Yasa), yükselen Fransız sömürgeciliğinin köle emeği gereksinimini karşılayacaktır öncelikle. Köleliğin yeniden yükselişinde bu yasa, uygulama alanındaki gereksinimleri karşılayan bir talimatname işlevi görecektir. Köleleri "taşınabilir mal" olarak tanımlayan "Code Noir", onlar için Katolik inancı zorunlu hale getirecek, Fransız sömürgelerindeki çok kaba sömürü ve çok ağır hak ihlallerinin yasal kılıfı olacaktır.

Ancak yeniden artan köle kullanımı ve bu temelde vahşileşen siyah köle ticareti, aynı zamanda giderek büyüyen bir insanı tepkiyi de beraberinde getirecekti. Öyle ki; "başta İngiltere olmak üzere Batı Avrupa'da gittikçe yoğunlaşan ilgacı düşüncelerin Atlantik köle ticareti üzerinde büyük bir engelleyici etkisi olacaktı. (Bu kapsamda) İngiltere 1807'de köle ticaretini yasaklamış ve 1833'te Karaip sömürgelerindeki kölelik statüsünü kaldırmıştı. Daha sonra, Afrika'dan köle ticaretini bastırmak amacıyla diğer Avrupa güçleriyle de bir anlaşmalar ağı oluşturulmuş, yüzyılın ortasına kadar Fransa, Avusturya, Prusya, Rusya, Hollanda, Portekiz ve İspanya, isteksizce de olsa, İngiltere ile, bu amaca yönelik olarak, bir biçimde anlaşmaya razı edilmişlerdi."⁽⁵⁷⁾

Tabii bu konudaki insanlık ayıbı, kendini yeniden üretecek koşulları yaratmaktan da geri kalmamıştır. Özellikle ABD, yakın döneme kadar köleliğe yataklık yapmaya devam edecektir. ABD'de Jim Crow Yasaları adıyla anılan dayatmalar çerçevesinde siyahlar, 1876'dan 1965'e kadar kamusal alanda kategorik bir ayrımcılığa uğratılacaklardır. İngiliz beyaz komedyen Thomas Rice'ın 1828'de yarattığı geri zekalı, aşağılanmaya müstehak siyah Jim Crow tiplemesine atfen bu ismi alan yasalara göre, siyahlar beyazlardan ayrı okul, restoran, otobüs ve tuvaletlere mahkûm edilmiş, bu ayrımcılığın yasalaştırılamadığı durumlarda da beyazların öncelik ve bölüm dayatmaları sürmüştür. 1964 tarihinde Martin Luther King'in öldürülmesinin tepkisi, Jim Crow Yasaları'nın sürdürülebilmesini imkansızlaştıracaktır.

(57) E. R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, s. 8.

Tarihin Doğru Bilinci

Bütün bu dönemler içinde köleciliğin, dinlerin de desteğiyle yasal bir realite olması, onu bizzat o dönemler için bile meşru kabul edebileceğimiz anlamına gelmemelidir. Kaldı ki bütün bu dönemler içinde köleciliğe bulaşmamış toplumlar söz konusudur. Örneğin; “keşfedilip” köleleştirildikleri döneme kadar Amerikan medeniyetlerinin kölelik kurumunu bilmediğini, keza Müslümanlaştırılmanın yanı sıra yaygın bir köleleştirmeye muhatap olacakları döneme kadar, Türki halkların da köleciliğe bulaşmadığını biliyoruz.

Üstelik anımsamalıyız ki, köleciliğe dair bütün bu ağır realitenin tamamlayıcı diğer parçası da, ona karşı gerçekleşen eleştiriler, ayaklanmalar ve insanca yaşanılabilir alternatif sistem kurma girişimleridir.

Bu açıdan örneğin Roma medeniyeti özgülünde insani yükselişi ve adil bir geleceği temsil eden taraf, köleci medeniyete başkaldıran Spartaküs'tür. Günümüz insanlığının kendini Kras-yus'ta değil de Spartaküs'te bulması da bunun yansımasıdır.

Özetle; köleliğin yasaklandığı günümüz realitesi, sadece kölelerin verimliliğini aşan maddi teknik gelişmelerle değil, aynı zamanda insanlığın binyıllardır yürütegeldiği mücadelelerin ve insanlık vicdanının egemen ekonomik çıkarlara galebe çalması-nın bir ürünü. Esasen köleliği bir insanlık ayıbı olarak yasaklayan insan hakları belgeleri de bu gerçekliğin yansıması.

Durum buyken insana, toplumların hayatına dair bir bilim dalı olan tarihçiliğin de bu kapsamda şekillenmesi zorunlu. Realiteye teslim olan, kendi inandığı din veya ait olduğu etnisiteden egemenlerin yaptığı hak ihlallerini savunma baskısını aşamayanlar, insanlığın ilkel dönemleri önünde secdeye yatmaktan kurtulamayacakları gibi, bu kapsamda insanlığın medeni yükselişine de katkıda bulunamazlar.

Bizim Spartaküs'ümüz

Sorun Batı kadar Doğu'nun, dünyevi sistemler kadar dinlerin de sorunudur. Üstelik kabullenilmeli ki Batı medeniyeti ve dünyevi sistemler, kölecilikteki kötü sicillerini göğüslemeye çalışan bir

insan hakları ve hukuk damarının da üreticisi olacaktır; dinler ve Doğu medeniyetiye, ne yazık ki bunu başaramamıştır.

Bu açıdan öncelikle kendimizle yüzleşmek ve kendi bahçemizi temizlemekle işe başladığımızda, İslam tarihinin bu konuda ne yazık ki temizler arasında olmadığı gerçeğini kabullenmek zorundayız.

İşin teorik/teolojik boyutu bir yana pratiğine baktığımızda; “İslam devleti bünyesinde daha ilk devirlerden itibaren esir ve köle ticaretine rastlan(dığını görüyoruz). Abbasilerden önce savaşlarda elde edilen esirler pazarlarda satılmakta idi. Abbasilerin iktidara gelmesiyle zaten yavaşlamış olan fetihlerin durması, buna mukabil zırai ve iktisadi hayatın gittikçe gelişmesi neticesinde kölelere olan ihtiyaç daha fazla hissedilmeye başlandı. Bu devirde köleler Afrika’dan, Slavların yaşadığı bölgelerden ve az olmakla beraber, diğer Asya ülkelerinden, köle tacirleri vasıtasıyla temin ediliyorlardı. Basra’da Sûk el-Nahhâsîn, Samarra’da Sûk el-Rakîk ve Bağdat’ta da Dâr el-Rakîk ve Şâri Dâr el-Rakîk gibi mevki isimlerinin bulunması, Irak’ın mühim şehirlerinde köle ticaretinin varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Çeşitli yollarla temin edilen köleler, ziraat ve diğer ağır işlerde çalıştırılıyordu. Hiçbir siyasi ve sosyal hakları yoktu. Bu ağır çalışma şartları sebebiyle kölelerin isyan ederek devletin dahili güvenliğini tehdit ettikleri görülmektedir.” (H. D. Yıldız)

Bu noktada kölelerin insanlık dışı koşullarından çok “devletin güvenliğini” kendine sorun yapan bir tarih yazıcılığının özelleştirel bir yaklaşım geliştiremeyeceği gibi ahlaki bir arınma da sağlayamayacağı özellikle belirtmeli. Ancak bu süreçte her biri başlı başına yazılmayı gerektiren vahşi uygulamalar ve bunlara karşı destansı ayaklanmaların yaşandığı da bilinmeli. Bu noktada İslami egemenliklerin ürettiği bir dizi Spartaküs’ten sadece birini anımsatmakla yetinelim:

Köle emeğine yönelik sömürü ve baskının dayanılmaz hal aldığı Basra’da, Ali bin Muhammet önderliğinde on bin köle, hürriyet ve insanca yaşam koşulları talebiyle ayaklanır. Yıl 869, iktidarda Halife Mühtedi vardır. İsyan Mühtedi’nin sonu olurken yerine Mutemid gelir. Ancak üzerlerine gelen orduları yenen kölelerin sayısı yeni köle ve köylülerin katılımıyla üç yüz bine varır. Hedeflerini eşitlikçi bir cumhuriyetle büyüten köle-

ler, Muhtara adlı bir başkent kurup, egemenliklerinin sembolü olarak para bastırırken, Basra dahil genişleyen bir bölgeye egemen olurlar. On beş yıl boyunca üzerlerine gelen tüm hilafet ordularını bozguna uğratarken, kendilerine katılım da gittikçe büyür. Nihayet 883'te köle Türklerden kurulu Abbasi lejyon ordusu tarafından ezilirler. Bundan sonra bizzat dönemin Arap kaynaklarının verdikleri bilgilere göre, başta Ali bin Muhammet olmak üzere beş yüz bin ile iki buçuk milyon isyancı, korkunç bir vahşet örneğiyle katledilecektir.⁽⁵⁸⁾ Ancak isyanın etkisi o denli büyük olacaktır ki, Abbasi İmparatorluğu bir daha iflah olamayarak parçalanacaktır.

Emperyalist “Gâvurun” Baskısıyla Kölecilikten Kurtulmak!

Kölecilik aynı zamanda Türk-Arap ilişkilerinin birinci dönemine de damgasını vuran öğelerden biri olacaktır. Soyulup soğana çevrilen Türk yurtlarında süregelen savaş; “Değeri gittikçe artan bir meta ticaretine kaynak sağlar ki, o da köleliktir. Türk köleler, Abbasi saraylarında ve ordularında artan ölçüde aranır. (...) Bağımlı egemenler, yükümlü bulundukları haracı köle olarak öderler. Kâbil'deki Türk Şahî egemeni, Horasan'daki Abbasi valisine her yılıki bin Oğuz köle sağlar. IX. yüzyılın İranlı coğrafya bilgini İbn Hurdadbi, iki bin Oğuz kölenin bedelini altı yüz bin dirhem olarak hesaplar ki, bir kölenin değeri üç yüz dirhem eder. X. yüzyıl Arap coğrafyacısı İbn Havkal, çok abartılmış biçimde, Türk kölelerin fiyatlarının müthiş yüksek olduğunu söyler...”⁽⁵⁹⁾

Başta işaret ettiğim, dünyadaki kölelik karşıtı gelişmenin İslam ve Osmanlı coğrafyasını etkilemesi öyle kolay olmayacaktır. Egemenlerden farkla halkın faydalanabileceği uluslararası hukuk standartları söz konusu olduğunda İslam dünyası, ayrı bir gezegen örneği gibi gelişmeleri görmezden, duymazdan gelir. Öyle ki Avrupa ülkeleri arasında yapılan “bu anlaşmalar ağının 19. yüzyılın ikinci yarısına dek Osmanlı köle ticareti üzerine görülebilir bir etkisi olmayacaktı.”

(58) Geniş bilgi için bkz. M. Demirci, *Siyah Öfke*.

(59) D. Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, 3. cilt, s. 1176.

Örneğin 1840'larda Osmanlı İmparatorluğu'na yılda on binin üzerinde kölenin ithal edildiğini, tüm büyük kentlerde esir pazarları olduğunu ve bunun yasal güvencelerle açıkça gerçekleştiğini biliyoruz. Ve bildiğimiz diğer bir çarpıcı gerçek de, bu yüz kızartıcı uygulamanın, 19. yüzyılın sonuna doğru tasfiyesinin de, ancak İngiliz emperyalizminin süregelen baskıları sonucunda gerçekleştiğidir.

"Atlantik (köle) ticaretindeki tedrici düşüşle birlikte (Batı) kamuoyunun ilgisi Osmanlılara yönelirken, Osmanlılar Avrupalı güçlere gittikçe artan bağımlılığı yüzünden kendi içişlerinin yönetiminde, yabancı müdahalesinden giderek daha etkilenir duruma gelmişti." İşte bu koşullarda köle ticaretinin kaldırılması yönünde gelişen İngiliz baskısı sonucunda Abdülmecit; "1857'de Afrikalı köle ticaretini, Hicaz hariç (çünkü orada şeriatın dayanılmaz ağırlığı söz konusu!) İmparatorluğun her yerinde yasaklayan bir ferman çıkaracaktı. (Ancak buna rağmen somut bir gelişme olmaması nedeniyle) 1880'de köle ticaretinin bastırılması konusunda bir İngiliz-Osmanlı anlaşması imzalanacak ve Osmanlı Hükümeti (ancak) 1890'da Afrika köle ticaretine karşı Brüksel Anlaşması'nı imzalayacaktı."⁽⁶⁰⁾

Bu ortamda yeni-Osmanlıcı aydın hareketinin çok olumlu katkısını da unutmamalıyız. Örneğin ABD'de köleliğe karşı yazılan H. B. Stowe'un *Tom Amca'nın Kulübesi*'nin benzeri bir edebiyat, Ahmet Mithat (*Esaret*), Namık Kemal (*İntibah*), Sami Paşazâde Sezai (*Sergüzeşt*) gibi yazarlarca üretilecek ve kamuoyu vicdanında ciddi bir değişime neden olacaktı.

Ama sıkı durun, örneğin bunlardan *Sergüzeşt*, pan-İslamist "ulu hakanımız" Abdülhamit'in gazabına uğrayarak yasaklanacaktı!⁽⁶¹⁾

Cumhuriyet Hafta Sonu / 2-9 Eylül 2006

(60) E. R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti*, s. 9.

(61) E. R. Toledano, *age*, s. 229.

Kaynakça

- Abu Firas, *Belgelerle Filistin*, Alan Yay., 1988, İst.
- Adamof. E. E., *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı*, Belge Yay., 1972, İst.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, 1966, İst.
- Akbulut. Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*, Birleşik Yayıncılık, 1992, İst.
- Akdağ. Mustafa, *Celali İsyanları*, Ankara Üniversitesi DTC Fakültesi Yay., 1963, Ankara.
- Akdağ. Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası /Celali İsyanları*, Cem Yay., 1995, İstanbul.
- Akdağ. Mustafa, *Türkiye'nin İctimai ve İktisadi Tarihi*, Cem Yay., 1995, İst.
- Akpınar. Turgut, *Türk Tarihinde İslamiyet, İletişim Yay.*, 1993, İst.
- Akşin. Sina, *Türkiye Tarihi*, Cem Yay., 1991. İst.
- Aktar. Cengiz, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Ayrıntı Yay., 1993, İst.
- Anar. Erol, *İnsan Hakları Tarihi, Çiviyazıları Yay.*, 1996, İst.
- Apak. Adem, *Hız Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İnsan Yay., 2003, İst.
- Aralov. Semyon İvanoviç, *Türkiye Anıları*, TİB Kültür Yay., 2008, İst.
- Arı. Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, Alfa Yay., 2005, İst.
- Âşık Paşa-yı Veli, *Garipname*, Ardıç Yay., 1998, Ankara.
- Âşıkpaşazâde. Âşık Paşaoğlu *Tarihi*, Atsız, MEB Yay., 1992, İst.
- Avcı. Ali Haydar, *Atçalı Kel Mehmet İsyanı*, E Yay., 2004, İst.
- Avcı. Ali Haydar, *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal*, Nokta Yay., 2007, İst.
- Avcı. Ali Haydar, *Zeybeklik ve Zeybekler Tarihi*, E Yay., 2004, İst.
- Avcioğlu. Doğan, *Türklerin Tarihi*, Tekin Yay., 1982, İst.
- Avcioğlu. Doğan, *Milli Kurtuluş Tarihi*, Tekin Yayınevi, 1993, İst.
- Aydın. Erdoğan, *Fatih ve Fetih*, Cumhuriyet Yay., 2006, İst.
- Aydın. Erdoğan, *Nasıl Müslüman Olduk*, Cumhuriyet Yay., 2007, İst.

- Aydın. Erdoğan, *Osmanlı Gerçeği*, Cumhuriyet Yay., 2007, İst.
- Barreu-Bigot. *Bütün Dünya Tarihi*, Dharma Yay., 2006, İst.
- Barthold. Welhausen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1984, Ank.
- Başgöz. İlhan, *Yunus Emre*, Pan Yay., 1990, İst.
- Başgöz. İlhan, *Pir Sultan Abdal ve Pir Sultan Abdal Geleneği*, Bkz. *Anadolu Aleviliği ve Pir Sultan Abdal*, Öteki Matbaası, 1998, Ank.
- Beer. Max, *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, Can Yay., 1988, İst.
- Berkes. Niyazi, *İki Yüz Yıldır Niye Bocalıyoruz*, İstanbul Matbaası, 1965, İst.
- Beşikçi. İsmail, *Doğu Anadolu'nun Düzeni*, Yurt Yay., 1994, Ank.
- Binnark. İsmet, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, Devlet Arşivleri Genel Md., 1995, Ank.
- Birdoğan. Nejat, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yay., 1995, İst.
- Birdoğan. Nejat, *Anadolu'nun Gizli Kültürü: Alevilik*, Berfin Yay., 1994, İst.
- Brockelman. Carl, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 1992.
- Cahen. Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., 1994, İst.
- Cardini. Franco, *Avrupa ve İslam*, Literatür Yay., 2004, İst.
- Cezar. Mustafa - Sertoğlu. Mithat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, Şehir Matbaası, 1957, İst.
- Çağatay. Neşet, *İslam Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1993.
- Çelebi. Evliya, *Seyahatname*, Kültür Bakanlığı Yay., 1983, Ank.
- Çelebi. Evliya, *Seyahatname*, Üçdal Neşriyat, 1984, İstanbul.
- Danişmend. İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yay., 1971, İst.
- Demirci. Mustafa, *Ortaçağ Dünyasında Zenci Köleler İsyanı*, Çizgi Yay., 2005, Konya.
- Demirkent. Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya Yay., 2007, İst.
- Deringil. Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, YKY, 2002, İst.
- Dirimtekin. Feridun, *İstanbul'un Fethi*, 1949, İst.
- Divitcioğlu. Sencer, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Eren Yay., 1996, İst.

- Dozy. Reinhart P. A., *İslam Tarihi*, Gri Yay., 2006, İst.
- Düzdağ. M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebüssuud Efendi Fetvâları*, Enderun Yay., 1972, İst.
- Edimeli Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi*, Tercüman Yay., İst.
- Engin. Vahdettin, *II. Abdülhamit ve Dış Politika*, Yeditepe Yay., 2005, İst.
- Eröz. Mehmet, *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*, Otağ Mat., 1977, İst.
- Eyüboğlu. İ. Zeki, *Alevilik, Sünnilik, İslam Düşüncesi*, Der Yay., 1989, İst.
- Fleischer. Cornell H., *Tarihçi Mustafa Ali*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996, İst.
- Fontana. Josep, *Çarpıtılmış Geçmişe Ayna*, Literatür Yay., 2003, İst.
- Gevgilili. Ali, *Yükseliş ve Düşüş*, Bağlam Yay., 1987, İst.
- Gölpınarlı. Abdülbaki, *Sosyal Açıdan İslam Tarihi*, İnkılap ve Aka, İst.
- Gölpınarlı. Abdülbaki, *Şiilik*, Der Yay., 1987, İst.
- Günbulut. Şükrü, *Neydi Bu İşlerin Aslı?* Berfin Yay., 1999, İst.
- Güvenç. Bozkurt, *Türk Kimliği*, Kültür Bakanlığı Yay., 1993, Ank.
- Hammer. Joseph Von, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Üçdal Neşriyat, 1983, İst.
- Hançerlioğlu. Orhan, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, 1993, İst.
- Hançerlioğlu. Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1982, İst.
- Hançerlioğlu. Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 1982, İst.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t-Tevarih*, Kültür Bakanlığı Yay., 1979, İst.
- Hodgson. Marshall, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, Yöneliş Yay., 2003, İst.
- Hodgson. Marshall, *İslam’ın Serüveni*, İz Yay., 1993, İst.
- İbn Kesir, *Büyük İslam Tarihi*, Çağrı Yay, 1995, İst.
- İleri. Rasih Nuri, *Atatürk ve Komünizm*, Sarmal Yay., 1995, İst.
- İnalcık. Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, YKY, 2003, İst.
- İnalcık. Halil, *Osmanlı İmparatorluğu*, Eren Yayıncılık, 2. Baskı. 1996, İst.
- İnalcık. Halil, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Problemi*, Doğu-Batı, Sayı 7, Temmuz 1999, Ank.
- İnalcık. Halil, *Osmanlı Tarihi En Çok Saptırılmış Tarihtir*, Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı, Yapı ve Kredi Yay., Sayı 19, 1999, İst.

- İnalçık. Halil, *Osmanlı Tarihi Üzerine Kamuoyunu İlgilendiren Bazı Sorular*, Doğu-Batı, Sayı 7, Temmuz 1999, Ank.
- İslam Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 1993.
- Kafadar. Cemal, *Türkiye’de Din-Devlet İlişkileri Sempozyumu Bildirisi*.
- Kafadar. Cemal, *İki Cihan Arasında*, Cogito. Osmanlılar Özel Sayısı, Yapı ve Kredi Yay., Sayı 19, 1999, İst.
- Kanar. Yüksel, *Batı’nın Doğu’su*, Kitabevi Yay., 2006, İst.
- Kaplanoglu. Raif, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Avrasya Etnografya Vakfı Yay., 2000, Bursa.
- Karal. E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, 1982, Ankara.
- Kemal. Mustafa, *Eskişehir-İzmir Konuşmaları*, Kaynak Yay., 1993, İst.
- Kemal. Namık, *Evrak-ı Perişan*, Tercüman Yay., Tarihi Yok. İst.
- Kılıçbay. Mehmet Ali, *Siyasetsiz Siyaset*, İmge Yay., 1998, Ankara.
- Kılıçbay. M. Ali, *Methiye Tahrifat Sürecinde Özünü Kaybeden Osmanlı*, Bkz. *Düşünen Siyaset*, Sayı: 7-8, Eylül 1999, Ankara.
- Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi* (Yayına Hazırlayan: Yılmaz Kurt), Akçağ Yay., 1998, Ankara.
- Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi* (Yayına Hazırlayan, Zuhuri Danışman), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985, Ankara.
- Koçu. Reşat Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, Nebioğlu Yay., 1982, Konya.
- Köprülü. Fuat, *Bektaşilerin Menşei, Özkaynaklarından Alevilik-Bektaşilik*, Gülağ Öz, Can Yay., 1999, İst.
- Köprülü. Prof. Fuat, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, TTK Basımevi, 1991, Ank.
- Kur’an
- Lapidus. İra M., *İslam Toplumlari Tarihi*, İletişim Yay., 2002, İst.
- Lewis. Bernard, *Ortadoğu*, Arkadaş Yay., 2005, Ankara.
- Lindholm. Charles, *İslami Ortadoğu*, İmge Yay., 2004, Ankara.
- Maalof. Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Telos Yay., 1997, İst.
- Macfie. A. L., *Osmanlının Son Yılları*, Kitap Yay., 2003, İst.
- Mahmut. Esat, *İslam Tarihi*, Tan Matbaası, 1965, İst.
- Mahmut. S. F., *İslam Tarihi*, Varlık Yay.,
- Matran. Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cem Yay, 1995, İst.
- McNeill. William H., *Dünya Tarihi*, İmge Yay., 3. Baskı. 1994, Ankara.

- Mumcu. Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Birey ve Toplum Yay., 1986, Ankara.
- Mumcu. Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yay., 1985.
- Mumcu. Ahmet, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İnkılâp Kitabevi, 1985, İst.
- Müderrişoğlu. Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*.
- Naima. Mustafa Efendi, *Naima Tarihi*, Zuhuri Danışman Yay., 1968, İst.
- Neşri. Mehmet, *Kitab-ı Cihan-Nüma*, TTK Basımevi, 1987, Ankara.
- Neşri. Mehmet, *Neşri Tarihi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1983, Ank.
- Nomiku, H. A., *Haçlı Seferleri*, İletişim Yay., 1997, İst.
- Öngider. Seyfi, *Doğu Batı Kışkacında Türkiye*, Aykırı Yay., 2004, İst.
- Özbaran. Salih (der.), *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, 1994, Buca Sempozyumu, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1995, İst.
- Özbaran. Salih, *Güdümlü Tarih*, Cem Yay., 2003, İst.
- Özdemir. Ahmet, *Avşarlar ve Dadaloğlu*, 1985, Ankara.
- Palmer. Alan, *Osmanlı İmparatorluğu*, Sabah Yay., 1992, İst.
- Parlar. Suat, *Türkler ve Kürtler*, Bağdat Yay., 2005, İst.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yay., 1992, Ankara.
- Radi. Seyit, *Nehc'ül Belaga*, Der Yay., İst.
- Refik. Ahmet, *İki Komite İki Kıtıl*, Kebikeç Yay., 1994, Ankara.
- Robinson. Francis, *Cambridge İslam Ülkeleri Tarihi*, Kitap Yay., 2005, İst.
- Runciman. Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, TTK Yay., 1989, Ankara.
- Sander. Oral, *Ankanın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Yay., 1993, Ankara.
- Sander. Oral, *Siyasi Tarih*, İmge Yay., 2. Basım, 1992, Ankara.
- Sarıhan. Zeki, *Cumhuriyet Devrimi'nin Osmanlı'ya Bakışı*, Bilim ve Ütopya, Sayı: 59, 1999, İst.
- Shaw. Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, E Yay., 1982, İst.
- Solakzâde. Mehmet Hemdemi Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, Ankara.

- Sümer. Faruk, *Oğuzlar*, Ana Yay., 1980.
- Şenel. Alaeddin, *İlkel Topluluktan Uygur Topluluğa*, Bilim ve Sanat Yay., 1995, Ankara.
- Şıkari, *Karaman Oğulları Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, 1946, Konya.
- Taberi, *Ebu Cafer Muhammed B. Cerir: Tarih-i Taberi Tercümesi*, Can Kitabevi.
- Tanilli. Server, *Uygurluk Tarihi*, 5. Basım, Say Yay., 1981, İst.
- Tanilli. Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, 2. Basım, Say Yay., 1990, İst.
- Tanör. Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet Yay., 2006, İst.
- Tansel, Selahattin, *Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyetleri*, MEB Yay., 1971, İst.
- Tarih ve Toplum Dergisi Kataloğu*
Tevrat
- Timur. Taner, *Osmanlı Çalışmaları*, V Yay., 1989, Ankara.
- Timur. Taner, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Yay., 1994, Ankara.
- Toledano, Ehud R., *Osmanlıda Köle Ticareti*, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994, İst.
- Turan. Osman, *Selçuk Türkiyesi Din Tarihine Dair Bir Kaynak*, Bkz. N. Birdoğan, *Anadolu Aleviliğinde Yol Ayrımı*, Mozaik Yay., 1995, İst., s. 584-607.
- Turan. Osman, *Tarihin Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, Boğaziçi Yay., 1998, İst.
- Turan. Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yay., 1994, İst.
- Uzunçarşılı. İ. Hakkı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, TTK Basımevi, 3. Baskı, 1988, Ankara.
- Uzunçarşılı. İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Basımevi, 4. Baskı, 1982, Ankara.
- Werner, Ernst, *Büyük Bir Devletin Doğuşu*, Alan Yayıncılık, 1988, İst.
- Yeresimos. Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge Yay., 5. Basım, 1989, İst.
- Yetkin. Çetin, *Türk Halk Hareketleri ve Devrimler*, Say Yay., 1984, İst.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, Edebiyat Fakültesi Yayını, 1996, İst.

Yılmaz, Veli, *Fatihler Yargılanıyor*, Tüm Zamanlar Yay., İst, 1992.
Zeydan. Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, İletişim Yay., 2004, İst.

Dizin

301. madde, 186

6-7 Eylül, 74, 99

-A-

AB, 187, 237, 244

Abbasi, 150, 160, 253, 257, 259, 330

Abbasi Halifeligi, 253

ABD, 113, 165, 169, 173, 175, 176,

177, 180, 181, 183, 185, 187, 207,

241, 285, 291, 293, 295, 297, 298,

308, 316, 317, 326, 327, 331

Abdal Musa, 219

Abdullah b. Mesut, 23

Abdullah b. Sad, 19

Abdullah bin Ziyad, 37

Abdurrahman b. Avf, 7, 25

Abdülaziz, 107

Abdülhamit, 193, 194, 290, 291,

292, 293, 331

Abdûlmelik, 42, 44

Abu Firas, 290, 291, 295, 296

Acem, 55, 56, 73

Adana, 107

Adapazarı, 190, 191, 306

Adıyaman, 107

Adli, 57

Adriyatik, 171

Afşar, 105

Agop Paşa, 293

Ahmet Cevdet Paşa, 39, 40, 41, 44,
107

Ahmet Mithat, 331

Ahmet Refik, 82, 190, 191

Akkoyunlular, 101, 102

AKP, 175, 176, 250, 310

Aksungurlular, 101

Alemdar Mustafa Paşa, 156, 157

Alevi, 52, 53, 74, 94, 95, 98, 99, 169,
217, 219

Alevi semahları, 219

Ali, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14,

15, 20, 22, 24, 25, 26, 28, 29, 30,

31, 32, 34, 35, 36, 39, 42, 79, 80,

91, 165, 166, 194, 200, 217, 218,

250, 329, 330

Ali Baba, 79, 80

Ali bin Muhammet, 329, 330

Ali Kültü, 217, 218

Al-i Osman, 89

Almanya, 146, 191, 192, 251, 290,
291, 296

American Vespucci, 252

Amerika, 113, 129, 142, 143, 252,
300, 302, 303, 304

Amerika Köylü Örgütleri, 302

Amerikan Yerlileri Konseyi, 302

Amr, 19, 30, 31, 32, 37, 38

Amr b. el-As, 19

Anadolu, 33, 52, 53, 55, 56, 59, 61,
65, 66, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 80,
81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92,
95, 96, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 112, 139, 140, 147, 148,
159, 167, 168, 170, 172, 184, 189,
192, 201, 208, 209, 210, 211, 213,
214, 215, 216, 217, 218, 219, 222,
224, 225, 226, 227, 229, 245, 264,
266, 270, 271, 277, 278, 279

Ankara, 190, 219, 229, 231, 306

Anlaşması, 158

- Antalya, 84, 107
Antep, 107, 225
Antikçağ, 320
Aqinolu Thomas, 240
Aralov, 223
Arap, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 15, 20, 26, 27, 34, 35, 44, 45, 56, 111, 126, 127, 165, 166, 167, 169, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 188, 208, 246, 252, 261, 262, 279, 280, 286, 291, 294, 295, 296, 297, 324, 325, 330
Arapça, 58, 184
Aristo, 320
Arnavut, 62
Asr-ı Saadet, 7
Atçalı Kel Mehmet Efe, 218
Avrupa, 98, 125, 127, 128, 129, 132, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 151, 152, 153, 154, 157, 158, 160, 161, 179, 237, 241, 242, 247, 249, 253, 254, 264, 265, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 280, 281, 282, 288, 289, 293, 297, 301, 327, 330
Avsar, 100, 101, 102, 106, 109, 110, 111, 112, 113
Avusturya, 107, 327
âyan, 157
Ayasofya, 86
Aydın, 44, 88, 121, 139, 200, 218, 220, 318
Ayşe, 5, 20, 21, 25, 28, 29, 30, 35, 74, 87
Aznar, 250, 251, 252, 254
-B-
Baba İlyas, 52, 53, 55
Baba İshak, 52, 56, 84, 161
Baba Zünnun, 83, 85
Babek, 161
Babil, 283, 284, 285, 288, 320
Babil Sürgünü, 284, 285, 288
Bağdat, 217, 257, 290, 329
Bakara, 12, 325
Bâki, 58
Balfour Bildirisi, 294, 295
Balkanlar, 81, 159, 204
Barreau-Bigot, 245
Basra, 20, 24, 30, 37, 329, 330
Baş Kızan, 219
bâtıl, 13
Batını, 33, 63
Bazel, 290
Bedir Savaşı, 6, 40
Bektaşî Dergâhı, 85
Beni Ahmer devleti, 253
Beni Teym, 11
Bergama, 220
Berke, 32
Besni, 107
biat, 6, 11, 36, 39, 41, 42, 44, 112
Bilecik Tekfuru, 50
Bizans, 5, 8, 26, 42, 56, 63, 119, 120, 122, 125, 127, 129, 131, 134, 139, 140, 150, 160, 237, 242, 243, 245, 246, 247, 258, 265, 266, 267, 271, 274, 277, 278, 280
Bizans İmparatorluğu, 8, 245, 274, 280
Bolşevik, 224, 226, 228, 230
Bosna, 62
Bremer, 165, 173
Brest Litovsk, 226
Brüksel Anlaşması, 331
Bulgar, 62, 97, 266
Burdur, 84, 107
Bursa, 53, 84, 119, 190
-C-
Cahiliye, 15, 314

Cebelitarık, 252
 Ceb-i Hümayun, 293
 Celali, 86, 88, 89, 91, 107, 147, 156, 157
 Celalzâde Mustafa, 81
 cem törenleri, 219
 Cemal Paşa, 184, 191, 199
 Cenevre Sözleşmesi, 283
 cennet, 38, 79, 202
 Ceyhun, 105
 Cezayir, 169, 176, 187, 211, 274
 Chamberlain, 291
 cihangirlik, 68
 cihat, 27, 34, 67, 119, 138, 161, 208, 210, 254, 257, 258, 279
 Clermont, 244, 245, 264, 272
 Code Noir, 327
 Cumhuriyet, 8, 14, 26, 32, 38, 45, 53, 54, 55, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 76, 80, 85, 93, 96, 109, 112, 114, 123, 130, 137, 148, 149, 161, 166, 170, 171, 172, 173, 179, 185, 192, 200, 214, 221, 227, 228, 233, 248, 255, 263, 282, 297, 302, 306, 307, 310, 314, 319, 331

-Ç-

Çandarlı Halil Paşa, 121
 Çar, 95, 224, 226, 232, 289
 Çiçerin, 223
 Çin Seddi, 171
 Çingene, 57
 Çöllo destanı, 218
 Çukurova, 108

-D-

Dadaloğlu, 56, 57, 100, 109, 110, 111, 114
 Dalila, 285
 Dalmaçya, 107

Dâr el-Rakîk, 329
 Davut, 285, 286
 Deir Yasin katliamı, 297
 Dergâh-ı Ali, 62
 Derviş Paşa, 107, 110, 111
 derviş tarikatları, 104
 despotizm, 161, 169, 216
 devşirme, 59, 60, 61, 63, 78, 82, 85, 88, 114, 121, 122, 123, 133, 135, 141, 143, 157, 158, 172, 180
 dirlik, 83
 Divan, 57, 83, 197
 Donuz Oğlan, 85
 Dreyfus Davası, 288, 289
 Dulkadir, 105
 Dulkadirlu, 105
 Duverger, 69
 Dünya Yahudiler Kongresi, 290
 Dürzi, 179

-E-

Ebu Bekir, 7, 8, 9, 11, 13, 14, 18, 19, 25, 26, 28, 32, 36, 74
 Ebu Leheb, 6
 Ebu Musa Eşari, 31
 Ebu Süfyan, 6, 12
 Ebu Ubeyde, 7
 Ebu Zerr, 4, 21, 22, 34
 Ebussuud Efendi, 56
 Ede Bâli, 49, 53
 Edirne-Segedin Anlaşması, 138
 Edremit, 220
 Ehl-i Beyt, 7
 Ekrad, 59, 82, 172
 El-Ariş, 291
 Elbistan, 85
 Elcezire, 191
 Emevi, 13, 20, 21, 22, 31, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 253, 298
 emperyalizm, 167, 176, 228, 241,

297, 309
 Enbiya, 39, 286, 319
 Ensar, 10, 13, 25
 Enver Paşa, 182, 188, 201, 205, 226
 Erdebil, 74, 102, 104
 Erdebil Dergâhı, 102
 Erkân-ı Erbaa, 4
 Ermeni, 62, 90, 94, 95, 98, 99, 119,
 120, 170, 186, 187, 188, 189, 190,
 199, 230, 293
 Ermeni sorunu, 186, 187, 190
 Ertuğrul Bey, 53
 Erzincan, 104, 105, 226, 309
 Eski Hisar, 51
 Eski Hisar Tekfuru, 51
 Eskişehir, 66, 190, 191
 Eskişehir Sevk Komisyonu, 190
 etrak, 57, 83, 106
 Evrenos oğulları, 136
 Evs, 7

-F-

Falkenhayn, 184
 Farsça, 58
 Fatih Sultan Mehmet, 104, 119
 Fener, 119
 feodalizm, 15
 fetih, 3, 19, 21, 27, 34, 67, 80, 113,
 122, 124, 126, 132, 133, 135, 139,
 140, 142, 149, 150, 153, 160, 177,
 204, 209, 226, 246, 302
 Fetih Marşı, 118
 fetva, 14, 74, 75, 79
 Fevzi Çakmak, 227, 231
 Fırat, 37, 105
 Fırka-i İslahiye, 106, 107, 108, 109,
 110
 Filistin, 176, 257, 261, 263, 281,
 283, 284, 285, 287, 289, 290, 291,
 292, 293, 294, 296, 297

Fransa, 169, 176, 186, 187, 223, 224,
 230, 253, 265, 288, 289, 290, 296,
 327

Frenk, 155, 261, 267, 268

Frunze, 227, 228, 231, 232

-G-

Gadiru Hum, 6
 Galata, 127, 194
 Galiçya, 182, 183, 202, 207, 214
 Gandi, 239
 gaza, 34, 49, 50, 118, 153, 202
 Gaziyan-ı Rum, 219
 Gazze, 182
 Gennadios, 119
 Germiyanogulları, 101
 Geyikli Baba, 53
 Girit, 81
 Goliat, 285
 göçebe ekonomisi, 103
 Gutenberg, 128

-H-

Haccac, 42, 43, 44
 Hacı Bektaş, 52, 56, 218
 Haçlı, 125, 126, 242, 243, 244, 245,
 246, 247, 249, 251, 254, 256, 257,
 258, 259, 260, 261, 264, 265, 266,
 268, 270, 271, 272, 273, 274, 276,
 277, 278, 279, 280
 Haçlı seferleri, 126, 245, 251, 273,
 274, 276
 Hadım Ali Paşa, 84, 85
 Halep Türkmenleri, 105
 Halife Yezit, 3
 Halil Paşa, 121, 122, 132, 138, 229
 halk edebiyatı, 203
 Ham, 322, 323
 Hamidiye Alayları, 168
 Hammer, 90

- hanedan, 156
 Hanzala, 6, 39
 Harici, 41
 Hasan, 5, 6, 35, 36, 84, 104, 193, 194, 195, 198, 200, 217
 Hasan Bey, 84
 Haş-i Kevkeb, 26
 Haşimoğulları, 15
 Hatay, 107, 169
 heterodoks, 52, 53, 111, 219, 280
 Hristiyan, 49, 52, 75, 97, 117, 119, 123, 127, 131, 153, 159, 176, 177, 179, 237, 238, 241, 249, 250, 252, 254, 257, 258, 266, 276, 278, 288, 296
 Hızır Paşa, 76, 78
 Hicaz, 32, 40, 42, 43, 210, 212, 331
 Hicret, 31
 hikmet-i hükümet, 64
 hilafet, 17, 25, 39, 42, 66, 179, 220, 228, 330
 Hint, 62, 217
 Hipodrom, 248
 Hitit, 320
 Hoca Ahmet Yesevi, 90
 Hoca Sadeddin Efendi, 57
 Hollanda, 327
 Horasan, 19, 101, 218, 330
 Hovakim, 119
 Hurr bin Yezit, 37
 Hülefa-i Raşidin, 7
 hür, 324, 325, 326
 Hüseyin, 3, 5, 6, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 80, 176, 194, 210, 213
 Hüseyin Gazi, 80
 -I / İ-
 Irak, 34, 42, 66, 165, 166, 167, 168, 169, 173, 258, 296, 329
 İberik yarımadası, 253
 İbn el-Esir, 246
 İbn Hanzala, 40
 İbn Havkal, 330
 İbn Nümejr, 41
 İbn Ziyad, 38
 İbn-i Haldun, 59
 İbni Hişam, 7
 İbn-i Kemal, 58, 121
 İbni Mülcem, 32
 İbn-i Zübeyr, 40
 İçel, 107
 ideoloji, 59, 113, 129, 272
 İncil, 301, 324
 İngiliz mandası, 296
 İngiltere, 165, 166, 223, 224, 225, 230, 288, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 317, 327
 İnönü Tekfuru, 51
 İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 326
 İran, 4, 34, 55, 62, 86, 101, 102, 104, 105, 112, 182, 183
 İran seferi, 86
 İsa, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 275
 İslambol, 120
 İslamcılık, 171, 173, 223, 318
 İsmail Safevi, 104
 İspanya, 127, 146, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 264, 283, 288, 300, 327
 İspanya Emevileri, 127
 İspanyol Yahudileri, 253
 İsrâ-55, 286
 İsrâ-81, 13
 İsrail, 175, 176, 177, 180, 181, 183, 283, 284, 285, 286, 287, 297
 İsrail Krallığı, 284
 İsrailoğulları, 284, 323
 İstiklal Marşı, 299
 İsviçre, 290, 317

İtalyan, 210, 228, 249, 273, 274, 280
 İttihat ve Terakki, 159, 185, 194,
 195, 198, 291
 İttihatçı, 182, 185, 188, 189, 190,
 198, 199
 İzmit, 65, 66, 190, 191
 İznik, 247, 266, 267

-J-

Jorga, 53

-K-

kabile aristokrasisi, 15
 Kaçar, 105
 kâfir, 62, 75, 85, 155, 288
 Kahramanmaraş, 99
 Kalender Çelebi, 78, 83, 85, 161
 Kalenderoğlu, 92
 Kandil, 33
 Kanuni, 54, 58, 67, 81, 85, 121, 140,
 146, 149, 209
 kapıkulu, 56, 59, 60, 62, 119, 157
 Kara Mustafa Paşa, 254
 Kara Sait, 92
 Karamani Mehmet, 134
 Karmati, 161
 Kâtip Çelebi, 151
 Katolik, 121, 128, 241, 243, 245,
 266, 327
 Kazım Dirik, 231
 Kazım Karabekir, 231
 Keçecizâde Fuat Paşa, 107
 Kenan, 283, 284, 323
 Kenanlı, 284
 Kenya, 291
 Kerbela, 33, 34, 37, 39, 40, 42, 217
 Kerimoğlu, 216
 Kıbrıs, 81, 292
 Kılıçaslan, 246
 kızıl elma, 131, 268

Kızıl Ordu, 227, 228, 231
 Kızılbaş, 59, 63, 73, 74, 82, 83, 88,
 104, 105, 107, 147, 168, 172
 King Davit Oteli, 297
 Kisra, 4
 Koçi Bey, 57, 60, 61, 143, 147, 153
 Koleselilere, 324
 Konstantiniyye, 120
 Konstantinopolis, 120, 247, 248
 Konya, 190, 191, 246
 Konya Sultanı Süleyman, 246
 köle, 22, 26, 134, 135, 286, 314, 315,
 320, 323, 324, 325, 326, 327, 329,
 330, 331
 köleciler topluluğu, 321, 326
 kölelik, 15, 322, 325, 326, 327, 328,
 330
 Köroğlu, 56, 217
 Köstüklü Osman Efe, 217
 Kristof Kolomb, 129, 300
 Kudüs, 256, 257, 258, 259, 260, 261,
 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268,
 269, 270, 275, 277, 278, 288, 297
 Küfe, 3, 19, 37, 38
 Kuh-Gilûye, 105
 kulluk, 20, 159, 326
 Kurban bayramı, 33
 Kureys, 10, 11, 16, 20
 Kurra, 13, 23
 Kurtuluş Savaşı, 96, 168, 173, 201,
 220, 222, 228, 229, 233
 Kuyucu Murat Paşa, 86, 87, 88, 89,
 90, 91
 küfür, 56, 62, 76, 153, 315, 318
 Kürt, 94, 95, 96, 97, 98, 166, 168,
 169, 259, 262

-L-

Laiklik, 284, 314
 Latin, 247, 259, 260, 280, 302

Latin Krallığı, 247, 259
 Laz, 61
 Lehistan, 107
 lejyon, 330
 Lenin, 223, 224, 226, 228, 230, 231, 232
 Levililer, 323
 Londra Konferansı, 231
 Luka İncili, 238
 Lübnan, 175, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 281, 283, 297

-M-

Macaristan, 107
 Magna Carta, 133
 Maide-82, 288
 Makedonya, 182
 Mal Hatun, 51
 Malazgirt Savaşı, 101
 Malkoç oğulları, 136
 Mamon, 238
 Mani, 239
 Mansur Bey, 102, 105
 Mansur Bey Afşarları, 105
 Maraş, 99, 107, 309
 Markos İncili, 240
 Medeni Bilgiler, 179
 Medine, 4, 5, 10, 11, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 30, 36, 38, 39, 40, 41, 260, 261, 287
 Medine-i Resûlullah, 40
 Mehmet Ali Paşa, 158, 209
 Mekke, 5, 6, 12, 13, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 86, 260, 261, 314, 317, 318
 Menşevik, 230
 Mervan, 17, 18, 19, 22, 25, 42
 Mervan bin Hakem, 17, 42
 Mesihî, 57
 meta ticareti, 330

Mısır, 19, 20, 24, 32, 34, 42, 66, 85, 178, 179, 194, 201, 209, 258, 259, 262, 268, 274, 283, 291, 320
 Mihail oğulları, 136
 Milet, 76
 Milletler Cemiyeti, 296
 milli, 54, 55, 68, 112, 118, 124, 160, 169, 172, 186, 188, 190, 222, 225, 252, 279, 294, 298, 306, 308
 milli tarih, 55
 modernleşme, 172
 Mohaç, 85
 Montesquieu, 301
 Mora, 81, 107
 Muaviye, 4, 5, 6, 7, 17, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 41, 42
 Muhacirler, 13
 Muhammet, 6, 14, 21, 25, 26, 30, 32, 33, 35, 38, 51
 Muharrem, 3, 33, 37
 Muharrem orucu, 33
 Muhtar, 42, 209
 Muhtara, 330
 Musa, 31, 90, 200, 252, 284
 Mushaf-ı Şerif, 51
 Mutemid, 329
 Müftü Nurettin Hamza, 74
 Mühtedi, 329
 mülhid, 85, 89
 münafık, 19
 Müneccimbaşı, 74
 Müslim bin Akl, 37
 Müslüman, 3, 9, 16, 18, 19, 25, 26, 27, 28, 30, 41, 42, 44, 49, 52, 76, 98, 119, 121, 122, 123, 131, 134, 172, 175, 176, 177, 226, 245, 249, 257, 258, 259, 261, 266, 277, 278, 286, 300

-N-

Nadir Şah, 102
 Naima, 58, 88, 90, 91, 92
 Nakşibendi, 90
 Namık Kemal, 120, 331
 Nasel, 21, 26, 28
 Nasrettin Hoca, 56
 Natoras, 119, 121
 Nazi, 99, 283
 Neml, 286
 neo-muhafazakâr, 119
 Nigidi Kadı Ahmet, 53
 Nisa-59, 10, 151, 319
 nizam-ı âlem, 141, 152, 156
 Nuh, 322, 323
 Nuh Tufanı, 323
 Nur Halife, 83, 85
 Nusayri, 6

-O-

Oğuz Kağan, 101
 Oğuz Kağan Destanı, 101
 Ortaçağ, 118, 124, 125, 126, 127,
 128, 129, 141, 142, 143, 152, 153,
 154, 192, 241, 256, 273, 288
 Ortadoğu, 5, 8, 126, 169, 177, 178,
 179, 180, 181, 182, 257, 283, 285,
 292, 294
 Ortodoks, 117, 224, 241, 242, 243,
 247, 248, 265, 277, 319
 oruç, 33, 90
 Osmaniye, 108
 Osmanlı düzeni, 85, 123, 133, 145,
 146, 147, 148, 151, 156, 160, 219
 Osmanlıcılık, 70, 101, 171, 172
 Osmanogulları, 123
 Otman, 53

-Ö-

Özbekistan, 101
 Özeroğulları, 101

-P-

pagan, 16
 Pan-İslamist, 292
 Paris, 193, 247, 280
 Pax Ottomana, 179
 Peçevi, 85, 88, 89
 Pers, 26, 285
 peygamber, 17, 286
 Pietro Canonica, 228
 Pir Ali, 84
 Pir Sultan Abdal, 56, 71, 76, 78, 79,
 81, 148, 200, 219
 Pireneler, 253
 Podolya, 107
 Pontus Pilatus, 240
 Portekiz, 128, 288, 327
 Pozantı, 191, 192
 Prusya, 327

-R-

Rabb, 284
 Ramazan, 32, 33, 90
 reaya, 61, 62, 153, 159
 Regensburg, 237, 249
 resmi tarih, 51, 53, 55, 58, 60, 61,
 62, 64, 70, 81, 101, 110, 112, 121,
 133, 181, 262, 326
 Rıza Nur, 229
 Ridaniye Seferi, 178
 Roma, 26, 131, 160, 238, 239, 240,
 241, 247, 274, 314, 320, 328
 Romalı, 240
 Rönesans, 125, 126, 127, 128, 129,
 140
 Rum, 28, 62, 77, 82, 119, 121, 219,
 324

Rumi, 3
 Rumlu, 105
 Rusya, 107, 142, 152, 156, 158, 223,
 224, 225, 226, 230, 232, 289, 290,
 295, 327

-S-

Sad, 286
 Sad b. Ubade, 7
 Sad bin Ebu Vakkas, 37
 Safevi, 73, 78, 102, 103, 104, 105
 Safevi devleti, 73, 78, 102, 104, 105
 Sahabe, 10, 25, 40
 Said Halim Paşa, 191
 Sakallı Celal, 61
 saltanat, 122
 Sam, 322, 323
 Samarra, 329
 Samson, 285
 Sarı Görez, 74
 Sarıkamış, 183, 188, 204, 205, 207,
 224, 225, 229
 Saru-Kaya yaylağı, 104
 Sasani İmparatorluğu, 8
 Sebe, 286
 Sedefkâr Mehmet Ağa, 87
 Sehl bin Huneyf, 29
 Selahattin Eyyubi, 256
 Selçuklu, 53, 63, 106, 150, 160, 161,
 257, 258, 259, 263, 271
 Selimname, 84
 Selman Farisi, 34
 Sened-i İttifak, 123, 156, 157, 158,
 159, 160
 Sevr, 159
 Seyhun Nehri, 101
 Seymen, 217, 219
 seyyid, 218
 Sıffin, 5, 31
 Sıffin Savaşı, 5

Sırp, 56
 Sina, 173, 183, 291
 sipahi, 62, 83, 84, 91
 Sir Grey, 225
 Sirderya, 101
 Sivas, 71, 72, 78, 82, 84, 85, 99, 103,
 225, 309
 Sivas katliamı, 71, 72
 Sivas Kongresi, 71
 Siyah Yasa, 187, 326, 327
 Siyonizm, 256, 283, 288, 289, 290,
 291, 294, 295, 296, 297
 Soğuk Savaş, 65, 117, 222, 309
 Solakzâde, 73, 88
 Somali, 249
 Sovyetler, 171, 201, 222, 223, 228,
 229, 230, 231, 233
 soykırım, 94, 186, 302
 Söklen Boy Beyi Musa, 85
 Spartaküs, 328, 329
 Stanpolis, 120
 Sûk el-Nahhâsîn, 329
 Sûk el-Rakîk, 329
 Sultan Öyüğü Tekfuru, 51
 Sultanahmet Camisi, 86
 Suriye, 34, 66, 101, 165, 180, 257,
 258, 260, 267, 274, 296, 297
 Sümer, 57, 85, 104, 105, 320
 Sünni, 6, 14, 22, 33, 42, 53, 59, 63,
 82, 103, 105, 167, 168, 257, 259,
 293, 296
 Süveyş Kanalı, 209, 293, 294
 Sykes-Picot, 225

-Ş-

Şah İsmail, 57, 73, 78, 85, 103, 104,
 105, 106, 161
 Şah Kalender, 78
 Şahkulu, 83, 84, 85, 161
 Şam, 3, 4, 16, 17, 23, 28, 29, 38, 39,

41, 44, 258, 260, 323
 şaman, 103
 Şamlu, 105
 şeriat, 52, 75, 90, 119
 Şerif Hüseyin, 168, 184, 295
 Şeyh Bedrettin, 55, 56, 84, 161
 Şeyh Celâl, 83
 Şii, 6, 7, 34, 35, 42, 52, 53, 55, 73,
 105, 167, 168, 169, 257, 259, 296
 şirk, 325
 Şûra, 10, 11, 28, 318
 Şûra-38, 10

-T-
 Talat Paşa, 196, 199
 tarih yazıcılığı, 179, 180, 207, 329
 Tatar, 61, 62
 Tayyar Arı, 288, 294
 tehcir, 184, 189
 Tekeli, 105
 Tekvin, 284, 323
 Temim, 32
 teokratik, 64, 127
 Tepedelenli Ali Paşa, 158
 Tevbe, 4
 Tevrat, 284, 285, 289, 290, 322, 323,
 324
 Thales, 76
 tımar, 62, 83
 Timur, 54, 84, 102, 103
 Tokat, 103
 Toros Dağları, 103
 totaliter, 71, 318
 töre hukuku, 103
 Turahan Bey oğulları, 136
 Turan, 53, 62, 67, 68, 171, 192, 200,
 201, 204, 207, 214, 226
 Turnalar semahı, 219
 Türk dünyası, 171, 277
 Türkçülük, 54, 96, 114, 171, 173,

185
 Türkmen, 42, 49, 50, 51, 52, 54, 55,
 56, 57, 59, 61, 63, 73, 74, 76, 77,
 78, 80, 88, 89, 94, 95, 96, 97, 101,
 102, 103, 104, 105, 110, 112, 119,
 121, 159, 168, 171, 172, 180, 219,
 253
 Türkmen beylikleri, 54, 102, 180

-U-
 Uganda Tasarısı, 291
 Ukrayna, 107, 231, 232
 ulema, 22, 132, 151
 Usame, 7, 267
 Utba, 6, 12
 uygarlık, 66, 298, 299
 Uzun Hasan, 103, 104

-Ü-
 Ümmeyeoğulları, 12, 13, 14, 15, 16,
 25, 29, 43
 Ümmü Gülsüm, 11
 Ürdün, 168, 296, 297

-V-
 vaat edilmiş topraklar, 288, 290
 Vahhabi, 168
 vakanüvis, 54, 67, 109, 203
 vakıf bozma, 136
 Van, 190, 199, 225
 Vasco de Gama, 129, 301
 Vefâi, 53
 Veli Halife, 85
 Velid bin Abdülmelik, 252
 Velit b. Ukbe, 30
 Venedik, 53, 107, 247, 280
 Vezir-i Âzam, 84, 89, 91, 121, 122,
 132, 134
 Vietnam, 187
 Viyana, 54, 66, 146, 170, 214, 254

Voltaire, 186, 301
Voroşilov, 227, 228

-W-

Wittenberg Kilisesi, 128

-Y-

Yafet, 322, 323
Yahova, 283, 284, 285, 286, 324
Yahudi, 57, 120, 238, 240, 246, 266,
283, 285, 287, 288, 289, 290, 291,
293, 294, 295, 296, 297
Yaşar Kemal, 76
Yavuz Sultan Selim, 73, 74, 106, 178,
209
Yemen, 8, 30, 32, 42, 62, 66, 165,
183, 188, 201, 205, 206, 207, 208,
209, 210, 211, 212, 213, 214, 260
Yemen türkülleri, 208, 214
Yenice Bey, 85
Yeniçağ, 124, 128, 129, 138, 139,
141, 142, 160

Yezit, 6, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 42, 84

Yıldırım Beyazıt, 102

Yıldırım Orduları, 184

Yozgat, 85

Yörük, 57, 61, 218

Yörük Ali Efe, 218

Yuda Krallığı, 284

Yunan isyanı, 158

Yunus Emre, 52, 56, 71, 203, 219

Yunus Nadi, 223

Yusuf Kemal Tengirşenk, 229

-Z-

Zağanos Paşa, 122

zeamet, 61, 62

Zebur, 286

Zeynel Abidin, 38, 40

Ziya Paşa, 155

Zulkadir, 105

Zübeyr, 5, 14, 20, 24, 25, 28, 29, 30,
36, 39, 41, 42, 43, 44

Erdoğan Aydın

Öteki Tarih

“Aslanlar kendi tarihçilerine sahip olana kadar, avcılık öyküleri hep avcıları yüceltecektir” diyen ünlü Afrika atasözü, egemen tarih yazıcılığının temel misyonunun yanında, halkın tarihe başka bir yerden bakmak zorunda olduğunu gösterir.

Öteki Tarih, tarih anlatımı üzerinden kurulan egemen ideolojik tahakküme karşı, hak ve özgürlük eksenli bir tarih bilinci inşa etmeye çalışıyor. Tarihin kimi tartışma alanlarını doğru anlamak ve doğru dersler çıkarmak için inceliyor. Kimi güncel sorunlardan hareketle, tarih yazımındaki çarpıtmalar ve bizi insanlığımıza yabancılaştıran anlatıları teşhir ediyor.

Kitap kendi içinde beş bölüme ayrılıyor. Birinci bölüm; idealleştirici anlatıların aksine ilk İslam devletleşmesinin, öncü kadroların vahşet düzeyindeki iç mücadeleleriyle belirlendiğini gözler önüne seriyor. İkinci bölüm; Osmanlı kimliğinin Anadolu halkı karşısındaki niteliğini, üçüncü bölüm; Osmanlı'nın imparatorlaşmasının etkileri ve gerilemesinin gerçek nedenlerini, dördüncü bölüm; demokratikleşme ve barış için Osmanlı mirasıyla hesaplaşma zorunluluğumuza işaret ediyor. Beşinci bölümse, Papa, Haçlı Seferleri, Siyonizm, kölelik ve hak ihlalleri ekseninde küresel sorunların tarihsel arka planını irdeliyor.

ISBN 978-975-04-0629-4

